ISSN 2306-3548

Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців
і Відділення релігієзнавства
Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України

Українське релігієзнавство

№36

Бюлетень «Українське релігієзнавство»
затверджений ВАК України як періодичне
фахове видання за профілем «філософські науки»
«історичні науки» та «соціологічні науки».
*Видається щоквартально з 1996 року.
*Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 2057 від 19 липня 1996 року.
* Адреса редакції: 01001 Київ-1,
вул. Трьохсвятительська, 4, кімн. 323-324.
Тел. (067) 466-97-03 – головний редактор,
(044) 279-04-18 – редакція бюлетеня.
E-mail: cerif2000@gmail.com
*Редакція бюлетеня може публікувати статті й
матеріали, не поділяючи позиції їх авторів.
*Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен та назв несуть автори.
*Подані рукописи рецензуються, не повертаються.
*Редакція залишає за собою право виправляти мову,
стилістику, редагувати матеріал відповідно
до стандарту видруку статей.
*Редакція не вступає в листування з автором.
*При передруку посилання на «Українське
релігієзнавство» обов'язкове.
*Усі права застережені (с)

Українське релігієзнавство

Редакційна колегія:

А.Колодний, доктор філософських наук
(головний редактор)

Л.Виговський, доктор філософських наук
М.Закович, доктор філософських наук
О.Крижанівський, доктор історичних наук
В.Пащенко, доктор історичних наук
М.Пірен, доктор соціологічних наук
О.Погорілий, доктор соціологічних наук
О.Саган, доктор філософських наук
О.Уткін, доктор історичних наук
Л.Филипович, доктор філософських наук
М.Чурилов, доктор соціологічних наук
П.Яроцький, доктор філософських наук

П.Павленко, кандидат філософських наук
(відповідальний секретар)

Рекомендовано до друку
вченою радою
Відділення релігієзнавства
Інституту філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України,
Протокол № 18 від 25 жовтня 2005 р.

© Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, 2005
© Українська Асоціація релігієзнавців, 2005
© Автори параграфів

УКРАЇНСЬКЕ РЕЛІГІЄЗНАВСТВО №4/2005 (36):
Тематичний випуск «МОРАЛЬ. РЕЛІГІЯ. ОСВІТА»

І РОЗДІЛ.
МІЖНАРОДНІ, ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ ПРО СТАТУС СВІТСЬКОЇ І РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ

А. Міжнародні та Європейські документи

Загальна декларація прав людини ……. 7
Міжнародний пакт «Про громадянські і політичні права» …….. 9
Міжнародний пакт «Про економічні, соціальні і культурні права» …….. 10
Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань» …… 11
Декларація «Про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» ……... 13
Пропозиції державам-членам ООН семінару, проведеного в грудні 1984 року центром з прав людини ООН …… 14
Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасників Наради з безпеки і співробітництва в Європі ……... 15
Парламентська асамблея ради Європи (сорок четверта чергова сесія) Рекомендація 1202 (1993) ……. 15
Рекомендація 1396 (1999) “Релігія та демократія”. Прийнято Парламентською Асамблеєю Ради Європи 27 січня 1999 р. …… 16

Б. Українські правові документи

Конституція України (витяг) ……. 17
Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» ……. 18
Закон України «Про охорону дитинства» (витяг) ……. 19
Закон України «Про освіту» (витяг) …….. 20
Закон України «Про загальну середню освіту»(витяг) ……. 21
Закон України «Про позашкільну освіту» (витяг) ……. 22

ІІ РОЗДІЛ.
БАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНИКАМИ, ОСВІТЯНАМИ ТА НАУКОВЦЯМИ

Галковська Т. Думки Міністра освіти України й педагогів про викладання етики …… 23
Косарєва Н. Формування духовності особистості на засадах цінностей українського народу …….. 28
Здіорук С. Проблеми і перспективи взаємодії світської і релігійної

систем освіти в Україні ……... 34
Саган О. Запровадження "Християнської етики" як актуальна проблема релігійного життя України …… 43
Решетніков Ю. Релігійний компонент у навчальному процесі: проблемні питання …….. 48
Бабій М. Релігійно-етичні студії в світській школі у контексті свободи совісті …… 58
Колодний А. Свобода совісті в освіті світської України …… 64
Єрьоменко А., Щириця Т. Етика в секуляризованій культурі …… 80
Малахов В. Міркування щодо концепції факультативного курсу "Основи християнської етики" …….. 85
Кисельов О. Про релігійний предмет "Етика віри" у державних школах та консолідацію християнських церков в Україні …….. 88
Кралюк П. Викладання християнської етики як проблема українського суспільства …… 91
Юраш А. Розвиток інституцій з наукового вивчення релігії в структурі класичного університету …… 96
Ганулич П. Міжконфесійні труднощі у впровадженні християнської етики в шкільну освіту ……. 105
Филипович Л. Релігієзнавство як наука і навчальна дисципліна в Україні ……. 108
Бистрицька Е. Використання джерелознавчих документів і матеріалів у процесі викладання «Релігієзнавства» у вищій школі . 117
Хазир-Огли Т. Релігійна освіта в середній школі: політичне рішення та шляхи реалізації ……... 126
Ширак Жак. Світськість як основоположний принцип республіки 129
Протилежність думок Форуму атеїстів України і представників української православної інтелігенції:
А. Звернення форуму атеїстів до Президента України та міністра освіти щодо введення курсу "Христинська етика" в державні школи ……... 133
Б. Звернення представників православної інтелігенції до українського народу на захист ідеї введення шкільного курсу „Етика віри"…….. 136

III РОЗДІЛ.
ДЕРЖАВНА ШКОЛА МАЄ БУТИ СВІТСЬКОЮ

Бабій М., Колодний А., Яроцький П. Про дотримання принципу відокремлення школи від церкви ……... 140

Сухомлинська О. “Етика віри”: чи не загроза демократії? …….. 147
Яроцький П. Релігія і мораль: криза традиційних поглядів …… 150
Гудзик К. Міркування про церковну освіту …….. 156
Щьоткіна К. Що то є “Етика віри”? …… 158
Гриневич В. Насильно у віру не навернеш (рос.) ……. 165
Мартинюк Е., Никитченко О. Мораль і “християнська етика” у школі …… 166
Герасимчук Л. Етичні експерименти з дітьми …….. 171
Рябоконь Л. Дорослі вимоги до дитячої моралі …….. 172
Поліщук М. Етика віри (рос.) ……. 174
Міл Дж. Про християнську етику ……. 176
Кислий А. Конвергенція світської та релігійної духовної освітніх систем і стан суспільної моралі ……. 177

IV РОЗДІЛ.
МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ПОТРЕБУЄ ХРИСТИЯНСЬКУ ЕТИКУ

Ісиченко Ігор, архієпископ. Чи навчать вірити в школі? ……. 183
Армор А. Біблія і виховання характеру в школах та університетах (рос.) ……. 185
Гузар Любомир, кардинал. За християнську етику в українській культурі. Відповідь Кларі Ґудзик ……... 192
Крижановский Р., Павлюк П. Розвиток духовно-світської освіти: проблеми і перспективи (рос.) …… 196
Томпсон Р. Хто побудує краще “завтра”? (рос.) …….. 204
Васьків А. “Християнська етика” і “Етика” в школі: pro і contra …. 211
Гузенко Л. Велика переміна: що робити і з чого почати? (рос.) ….. 216
Докаш В., Позняк Я. Світська та теологічна освіта: взаємодія чи конфронтація? ……. 220
Колонова А. Не боятися знань ……... 224
Сверстюк Є. Про християнську етику в школі …… 226
Кириленко С., Команєва О. Проблемні аспекти створення навчального курсу “Етика віри” ……. 229
Веселаго Н., Мартьянов П. Проблеми викладання курсу християнської етики в освітніх закладах Одеського регіону ……... 235
Филипович Л., Гаврілова Н. Розвиток православної освіти в сучасній Україні …….. 242
Шнурова О. Релігієзнавча освіта як фактор формування особистості …….. 256

V РОЗДІЛ.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ЦИКЛУ

Мета і засади шкільного курсу “Етика” …… 263

Бех І., Ганнусенко Н., Чорна К. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів загально-освітньої школи …….. 265

Закович М. Релігійна освіта у соціальних концепціях християнських церков України …….. 282

Кулагіна Г. Етика віри: етимологія концепту (на прикладі Старого і Нового Завітів) …….. 294

Ятищук А., Ятищук О. Виховання духовності у дітей молодшого шкільного віку ……. 299

Саннікова Т. Досвід викладання християнської етики в світській школі …… 305

Климишин І. Потреба в шкільному міні-курсі “Думки вчених про першооснови буття” …… 312

Недавня О. Релігійно-церковна проблематика у світських предметах середньої школи за новою програмою …… 318

Жалко-Титаренко В., Лісовський А., Рудий Б. Необхідність внесення креаціоністичних ідей до підручників ……... 326

Концепція змісту навчальних курсів духовно-етичного спрямування. Проект ……. 332

Концепція курсу «Основи християнської етики». Проект .. 348

Висновки–міркування по слідах міжнародної науково-практичної конференції «Релігійний компонент в світській освіті і вихованні» ***(професор А.Колодний – голова Оргкомітету конференції)*** ……... 358

1 Міжнародні, Європейські та Українські правові документи про статус світської і релігійної освіти

А. МІЖНАРОДНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ ДОКУМЕНТИ

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р.

Преамбула

Беручи до уваги, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі; і

беручи до уваги, що зневажання й нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення світу, в якому люди матимуть свободу слова і переконань і будуть вільні від страху та нестатків, проголошено як високе прагнення людей; і… беручи до уваги, що *загальне* розуміння цих прав і свобод має величезне значення…

Генеральна Асамблея

проголошує цю загальну Декларацію прав людини як певний зразок, відповідати якому мають прагнути всі народи і всі держави, з тим, щоб кожна людина і кожна структура суспільства, постійно враховуючи положення цієї Декларації, прагнули шляхом проведення просвітницької та освітянської діяльності сприяти поважанню цих прав і свобод, а також забезпечити, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, їх загальне й ефективне визнання та дотримання…

Стаття 1

Усі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та

правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожній людині належать всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігій, політичних або інших переконань, національного, соціального чи станового походження, майнового або іншого стану.

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії, це право включає свободу міняти свою релігію чи переконання та свободу сповідувати свою релігію чи переконання як одноосібно, так і разом з іншими, публічно або приватно в ученні, богослужінні та здійсненні релігійних і ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 26

2. Освіта повинна спрямовуватися на всебічний розвиток людської особистості й на поглиблення поваги до прав людини та її основних свобод. Освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між всіма народами, расовими і релігійними групами і повинне сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй з підтримки миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 29

Кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна зазнавати лише тих обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ
ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ І ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації і приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН 16.12.1966 р.
Ратифікований Україною 19.10.1973 р.
Набув чинності, в тому числі й для України, 23.III.1976 р.

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію і переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватним чином, у відправленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів і вчень.

2. Ніхто не повинен піддаватися примусу, який обмежує його свободу мати або приймати релігію чи переконання за своїм вибором.

3. Свобода сповідувати релігію чи переконання підлягає лише обмеженням, встановленим законом і необхідним для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я та моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

4. Держави – сторони цього Пакту зобов'язуються поважати свободу батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань.

Стаття 19

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

2. Кожна людина має право на вільне висловлення своєї думки; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки й особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

а) для поважання прав і репутації інших осіб;

б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Стаття 20

2. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, які належать до таких меншин, не може бути відмовлено у праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ І КУЛЬТУРНІ ПРАВА

Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200 (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від ***16 грудня*** *1966 року. Ратифікований Україною 19 жовтня 1973 року. Набув чинності, в т.ч. й для України 1976 року.*

Держави, які беруть участь у цьому пакті, беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних націй, визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру,

Стаття 13

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна сприяти усвідомленню її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, **що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расовими, етнічними та релігійними групами** і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру.

3. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються **поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей** не тільки запровадженні державними

властями школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог для освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, **і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань**.

ДЕКЛАРАЦІЯ
ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ВСІХ ФОРМ НЕТЕРПИМОСТІ ТА ДИСКРИМІНАЦІЇ НА ПІДСТАВІ РЕЛІГІЇ ЧИ ПЕРЕКОНАНЬ

Проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 25.XI.1981 р.
(резолюція 36/55)

Генеральна Асамблея

беручи до уваги, що згідно з одним з основних принципів статуту Організації Об'єднаних Націй гідність та рівність притаманні кожній людині і що всі держави-члени зобов'язалися вживати спільних та самостійних дій у співпраці з Організацією Об'єднаних Націй для сприяння та заохочення загальної поваги та дотримання прав людини та основних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови чи релігії,

беручи до уваги, що у Загальній Декларації прав людини та основних Міжнародних пактах про права людини проголошуються принципи недискримінації та рівності перед Законом і право на свободу думки, совісті, релігії чи переконань...

беручи до уваги, що релігія чи переконання є для кожного, хто їх дотримується, одним з основних елементів розуміння ним життя та що свободу релігії чи переконань слід цілком дотримуватися та гарантувати її,

вважаючи важливим сприяти розумінню, терпимості та поважанню у питаннях свободи релігії чи переконань з метою, що сумісна із Статутом, іншими відповідними документами Організації Об'єднаних Націй та з метою і принципами цієї Декларації.

…

<u>Стаття 1</u>

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті та релігії. Це право включає свободу мати релігію чи переконання на свій вибір і свободу сповідати свою релігію та виражати переконання

як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів та вчень.

Стаття 2

1. Ніхто не повинен зазнавати дискримінації на ґрунті релігій або переконань з боку будь-якої держави, установи, групи осіб чи окремих осіб.

2. В змісті цієї Декларації вираз "нетерпимість та дискримінація на ґрунті релігій або переконань" означає будь-які розрізнення, виключення, обмеження або переваги, базовані на релігії або переконаннях і метою яких або наслідком є знищення або невизнання, використання або здійснення на ґрунті рівності прав людини та основних свобод.

Стаття 4

1. Всі держави повинні вживати ефективних заходів для запобігання та ліквідації дискримінації на ґрунті релігії або переконань у визнанні, здійсненні та реалізації прав людини і основних свобод у всіх сферах громадянського, економічного, політичного, соціального і культурного життя.

Стаття 5

1. Батьки, або у відповідних випадках, законні опікуни дитини мають право визначати спосіб життя в рамках сім'ї у відповідності із своєю релігією або переконанням, а також виходячи з морального виховання, яке на їх думку, має отримати їхня дитина.

2. Кожна дитина має право на доступ до освіти у сфері релігії або переконань у відповідності з бажанням її батьків, або, у відповідних випадках, законних опікунів, і не примушується до навчання у сфері релігії чи переконань всупереч бажанням її батьків чи законних опікунів, при цьому керівним принципом є інтереси дитини.

3. Дитина убезпечується від будь-якої форми дискримінації на ґрунті релігії або переконань. Вона повинна виховуватися у дусі зрозуміння, терпимості, дружби між народами, миру і загального братерства, поважання свободи релігій або переконань інших людей, а також повного усвідомлення того, що її енергія та здібності повинні бути присвячені служінню на благо інших людей.

4. Якщо дитина не перебуває в опіці своїх батьків або законних опікунів, то береться належним чином до уваги виражена ними воля або

будь-які прояви їхньої волі у питаннях релігії або переконань, при цьому керівним принципом є інтереси дитини.

5. Практика релігії або переконань, у яких виховується дитина, не повинні заподіювати шкоди ні її фізичному або розумовому здоров'ю, ні її повному розвитку із дотриманням пункту 3 статті 1 цієї Декларації.

Стаття 7

Права і свободи, проголошені в цій Декларації, подаються в національному законодавстві таким чином, щоб кожна людина могла користуватися такими правами та свободами на практиці.

ДЕКЛАРАЦІЯ
ПРО ПРАВА ОСІБ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ АБО ЕТНІЧНИХ, РЕЛІГІЙНИХ ТА МОВНИХ МЕНШИН

Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року

Генеральна Асамблея,

знову підтверджуючи, що одною з основних цілей Організації Об'єднаних Націй, як проголошено в Статуті, є заохочення та розвиток поважання прав людини та основних свобод усіх, без розрізнення раси, статі, мови або **релігії**,

знову підтверджуючи віру в основні права людини, гідність та цінність людської особистості, рівноправ'я чоловіків та жінок та рівність великих і малих націй,

намагаючись сприяти реалізації принципів, що містять Статут, Загальна декларація прав людини, Конвенція про запобігання геноцидові та покарання за нього. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на грунті релігій або переконань, Конвенція про права дитини, а також інші відповідні міжнародні документи, які було прийнято на всесвітньому чи регіональному рівні, і міжнародні документи, укладені між окремими державами-членами Організації Об'єднаних Націй,

...

визнаючи необхідність забезпечення ще ефективнішого втілення у життя міжнародних документів з прав людини стосовно прав осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин,

проголошує цю Декларацію про права осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних та мовних меншин...

Стаття 4

1. Держави вживають при необхідності заходів для забезпечення того, щоб особи, що належать до меншин, могли повною мірою та ефективно здійснювати свої права людини та основні свободи без будь-якої дискримінації і на підставі повної рівності перед законом.

4. Держави при необхідності вживають заходів у галузі освіти з метою стимулювання вивчення історії, традицій, мови і культури меншин, які проживають на їхній території Особи, що належать до меншин, повинні мати належні можливості для отримання знань, необхідних для життя у суспільстві (взагалі) і в цілому.

ПРОПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВАМ-ЧЛЕНАМ ООН СЕМІНАРУ, ПРОВЕДЕНОГО (ГРУДЕНЬ 1984 РОКУ) ЦЕНТРОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ ООН

1. Кожна держава забезпечує гарантію **релігійних свобод** в конкретній формі і забороняє дискримінацію на релігійному ґрунті.

2. Держава організовує або забезпечує національні інститути, які відповідають за розвиток терпимості і борються із дискримінацією за ознакою віросповідання.

3. Установи, які відповідають за культуру та освіту, повинні розробляти програми, які роз'яснюють **сутність вартості релігійних свобод** і спрямовані на їх укорінення.

4. Державні службовці повинні одержувати спеціальну підготовку і керівні вказівки щодо практики поваги до різних релігійних традицій і вірувань, відмови від дискримінації за ознакою віросповідання.

5. Для загальноосвітніх шкіл слід розробити програми, які навчають принципам прав людини у сфері свободи віросповідання і совісті, дають знання про їх місце в контексті міжнародних нормативних документів з прав людини.

ПІДСУМКОВИЙ ДОКУМЕНТ ВІДЕНСЬКОЇ ЗУСТРІЧІ ПРЕДСТАВНИКІВ ДЕРЖАВ-ЧАСНИКІВ НАРАДИ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ

(19 січня 1989 р.)

Держави–учасниці

(11.) підтверджують, *що будуть поважати права людини і основні свободи, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань, для всіх, незважаючи на расові, статеві, мовні та релігійні відмінності. Вони підтверджують також загальне значення прав людини й основних свобод, повага яких є суттєвим фактором миру, справедливості й безпеки.*

(16) З метою забезпечення свободи особистості сповідувати релігію чи віру держави–учасниці будуть, крім іншого:

(16.1) вживати ефективних заходів з метою і запобігання і ліквідації дискримінації осіб чи об'єднань на ґрунті релігії або переконань щодо визнання, здійснення і використання прав людини і основних свобод у всіх сферах громадянського, політичного, економічного, соціального, культурного життя і для забезпечення реальної рівності між віруючими і невіруючими;

(16.2) сприяти клімату взаємної терпимості й поваги між віруючими різних об'єднань, а також між віруючими і невіруючими;

(16.6) поважати право кожного давати і одержувати релігійну освіту на мові за своїм вибором або індивідуально, або разом з іншими;

(16.7) в цьому контексті поважати серед іншого свободу батьків забезпечувати релігійну і моральну освіту своїх дітей у відповідності зі своїми власними переконаннями;

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ

(сорок четверта чергова сесія)

Рекомендація 1202 (1993)

Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві

15. Світська держава не повинна накидати своїм громадянам жодних релігійних зобов’язань. Вона повинна також сприяти шануванню

всіх визнаних релігійних спільнот та пом'якшувати їхні відносини із суспільством у цілому.

Освіта та культурний обмін

3. забезпечувати вивчення релігійних та етичних систем як шкільної дисципліни, домагатися окремого і ретельного опису релігій в шкільних підручниках (зокрема з історії) та усному викладанні з метою досягти кращого і повнішого розуміння різноманітних релігій;

4. наголошувати на тому, що знання власної релігії чи етичних принципів є передумовою щирої терпимості, яка може стати певним запобіжником байдужості та упередженості;

5. створити "постійну конференцію щодо підручника з історії релігії" у складі представницької групи теологів, істориків і філософів з метою укладання основних текстів, документів і коментарів до шкільних навчальних програм;

6. уможливити переказ молоді ідей і вчинків осіб різних релігійних вірувань, які становлять приклади релігійної терпимості на практиці;

7. сприяти зустрічам та співбесідам старшокласників, студентів та іншої молоді з обізнаними на різних релігійних віруваннях особами в рамках сучасних програм культурного обміну;

8. сприяти міжконфесійному діалогові та діяльності організацій, що покликані покращити міжконфесійне взаєморозуміння, а отже, зміцнювати спокій і повагу до прав людини;

9. забезпечити подібні засоби також релігійним школам усіх визнаних конфесій.

РЕКОМЕНДАЦІЯ 1396 (1999) "РЕЛІГІЯ ТА ДЕМОКРАТІЯ"

Прийнято Парламентською Асамблеєю Ради Європи
27 січня 1999 р.

10. Просвіта є ключовим засобом подолання неуцтва і стереотипів. Перегляд шкільних та університетських курсів є нагальною справою, яка дозволить забезпечити краще розуміння різних релігій; релігійні настанови не повинні здійснюватися за рахунок уроків про релігії як сутнісну складову історії, культури та філософії людства.

II. – сприяти розвиткові знань про релігію, особливо:

а) в рамках етичної та громадянсько-демократичної освіти

підтримувати навчання тому, що релігії є зібранням цінностей, розрізнення яких повинно бути розвиненим серед молоді;

b) **сприяти викладанню у школах порівняльної історії різних релігій**, звертаючи увагу на їх походження, схожість деяких їхніх цінностей та різноманіття звичаїв, традицій, свят і т. п.;

c) **заохочувати вивчення історії і філософії релігій** та дослідження цих предметів в університетах паралельно з теологічними дослідженнями;

d) співпрацювати з релігійними навчальними установами для введення або підсилення в їхніх курсах аспектів, пов'язаних з правами людини, історією, філософією та наукою.

e) **уникати — якщо йдеться про дітей — будь-яких конфліктів між здійснюваним державою навчанням релігії та релігійною вірою сімей, поважаючи їх вільний вибір у цьому дуже делікатному питанні.**

Б. УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ
(витяг)

(Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, № 30, ст. 141)

Стаття 15

Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова. Цензура заборонена. Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Стаття 35

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав

і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань…

ЗАКОН УКРАЇНИ
«ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ»

(ВІДОМОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ (ВВР), 1991, № 25, СТ.283)
(ВВОДИТЬСЯ В ДІЮ ПОСТАНОВОЮ ВР № 988-XII (988-12) ВІД 23.04.91, ВВР, 1991, № 25, СТ.284)

Стаття 3. Право на свободу совісті

…

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії…

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх

настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Розділ II
РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття 11. Духовні навчальні заклади

Релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів.

ЗАКОН УКРАЇНИ
ПРО ОХОРОНУ ДИТИНСТВА
(витяг)

Стаття 3. Основні принципи охорони дитинства

Всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

<u>Стаття 10.</u> Право на захист від усіх форм насильства

Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини.

Держава здійснює захист дитини від:

<…>

залучення до екстремістських релігійних психокультових угруповань та течій...

<u>Стаття 12.</u> Права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний…

<…>

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

ЗАКОН УКРАЇНИ
ПРО ОСВІТУ
(витяг)

<u>Стаття 6.</u> Основні принципи освіти

Основними принципами освіти в Україні є:

доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;

рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;

гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;

органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями;

незалежність освіти від політичних партій, громадських релігійних

організацій;

<…>

<u>Стаття 8.</u> Навчально-виховний процес і громадсько-політична діяльність у закладах освіти

1. Навчально-виховний процес у закладах освіти є вільним від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій.

2. Залучення учнів, студентів до участі в політичних акціях і релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається.

<u>Стаття 9.</u> Заклади освіти і церква (релігійні організації)

Заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями.

<u>Стаття 56.</u> Обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників

Педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані:

…

готувати учнів та студентів до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

додержувати педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента;

м. Київ, 23 травня 1991 року

ЗАКОН УКРАЇНИ
ПРО ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ
(витяг)

<u>Стаття 6.</u> Здобуття повної загальної середньої освіти

1. Громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти у державних і комунальних навчальних закладах.

<…>

3. Здобуття повної загальної середньої освіти у навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форм власності має відповідати вимогам Державного стандарту загальної середньої освіти.

<…>

Стаття 17. Виховний процес у загальноосвітніх навчальних закладах

1. Виховання учнів (вихованців) у загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється в процесі урочної, позаурочної та позашкільної роботи з ними.

Цілі виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах визначаються на основі принципів, закладених у Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах України.

2. У загальноосвітніх навчальних закладах забороняється утворення і діяльність організаційних структур політичних партій, *а також релігійних організацій* і воєнізованих формувань.

3. *Примусове залучення учнів* (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів до вступу в будь-які об'єднання громадян, *релігійні організації* і воєнізовані формування *забороняється*.

м. Київ, 13 травня 1999 року

ЗАКОН УКРАЇНИ
ПРО ПОЗАШКІЛЬНУ ОСВІТУ
(витяг)

Стаття 9. Основні засади державної політики у сфері позашкільної освіти

1. Державна політика у сфері позашкільної освіти здійснюється на принципах:

доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак;

<…>

науковості, світського характеру освіти;

м. Київ, 22 червня 2000 року

❷ Бачення проблеми державниками, освітянами та науковцями

Галковська Т.

ДУМКИ МІНІСТРА ОСВІТИ УКРАЇНИ Й ПЕДАГОГІВ ПРО ВИКЛАДАННЯ ЕТИКИ

Президент країни Віктор Ющенко поставив своїм Розпорядженням перед Міністерством освіти і науки завдання розробити й ввести з 1 вересня в школах курс «Етика віри». Що спонукало його до цього, сказати важко. Однак своєю заявою він дав поштовх новому виткові дискусій щодо релігійного виховання школярів, які ведуться ось уже кілька років.

Особливу різноголосицю викликала одна з робочих назв цього курсу — «Християнська етика». Про його розробку й впровадження в шкільну програму говорилося наприкінці червня на Круглому столі в Міністерстві освіти і науки. І хоч Президент пояснив свою позицію, сказавши, що «мова йде про Бога, віру в тій чи іншій формі: не ставиться за мету однобічне висвітлення цього питання. Варто взяти загальні підходи всіх церков», більшість дискутуючих чомусь впевнені, що дітям намагатимуться прищепити релігійність, до того ж ще й християнську.

— Ніхто не говорить про «Християнську етику», — стверджує міністр освіти й науки Станіслав Ніколаєнко. — На території України живуть представники найрізноманітніших релігій: і християни, і мусульмани, й іудеї. Досить багато й атеїстів. От я не вірую, то що — мене зможуть змусити вивчати тонкощі релігійних обрядів? Найближчим часом ми розробимо курс під умовною назвою «Етика релігій», заснований на традиціях духовності, моралі та моральності , враховуючи при цьому вимоги всіх релігій, представлених у країні. Думаю, що ми встигнемо це зробити до початку навчального року. Тим більше, що досвід і деякий доробок вже є: розроблено курс «Етики» для 5—6 класів, є експериментальні програми й підручники. Це буде не доктринерський

курс, а пізнавальний, освітній і розвиваючий. Звичайно, надрукувати для всіх підручники ми навряд чи встигнемо, але рекомендації для вчителів, методичні посібники й програми — напевне.

— Тобто діти вивчатимуть два предмети: звичайну етику й етику релігій?

— Я так пропоную. До того ж, перший буде основним предметом, а другий — вивчатися факультативно, за бажанням учня і його батьків. Викладатимуть «Етику віри» звичайно ж шкільні вчителі: закон про загальну середню освіту забороняє викладати не педагогам.

— Але ж відродити духовність, ціннісні орієнтири, мораль у суспільстві за допомогою одного, навіть найкращого шкільного предмета, неможливо.

— Уже створюється концепція виховної роботи. Сьогодні головна проблема в тому, що дитина залишилася без належної уваги дорослих. Система позашкільних установ практично зруйнована, а батьки часто не готові до виховання дитини, не знають, як це треба робити, не знайомі з віковими й психологічними особливостями дітей. Передусім це стосується неповних і неблагополучних родин.

— Раніше велику допомогу у вихованні дитини подавала релігія.

— Я переконаний, що це повинно відбуватися через такі форми, як недільні школи. Вони сьогодні працюють, до того ж без будь-якої реєстрації в органах освіти.

Спроби ввести в школах предмет, що дає дітям уявлення про релігію — невід'ємну частину будь-якої національної культури, — робилися вже давно. І хоча на державному рівні вони «гальмувалися» на рівні керівництва МОН, у ряді шкіл і навіть цілих регіонів (наприклад, у Західній Україні) такі уроки вже проводяться: розроблено відповідні програми, підручники, методичні посібники. В Українському коледжі ім. В.Сухомлинського уроки етики введено до розкладу з першого класу, а програма предмета й хрестоматія, розроблені колективом учителів, проходять апробацію в рамках всеукраїнського експерименту. Ось що говорить директор коледжу В. Хайруліна: «Виховати в дітей високі моральні якості, патріотичну й громадянську свідомість, ціннісні орієнтири, що ведуть людину по шляху пізнання істини, добра, краси, неможливо без вивчення в школах предметів етико-морального спрямування. Розроблена нашими вчителями програма «Етика: духовні основи» — це спроба в рамках шкільного курсу на основі вітчизняних духовних традицій пробудити інтерес учнів до питань, пов'язаних з етикою й мораллю, показати необхідність і важливість розвитку духовної

сфери людини, допомогти дітям у визначенні власної життєвої позиції. У нас передбачені найрізноманітніші форми занять: уроки-екскурсії, уроки-подорожі, уроки «відвертих думок», а також семінари, дебати, конференції й інші, які допомагають застосовувати набуті знання й формувати інтерес до пошуку істини, сприяють кращому осмисленню явищ і подій, що відбуваються в сучасному світі. Звичайно, до програми включено теми однозначно релігійні. Наприклад, «Православна духовна традиція — тисячолітня традиція нашого народу», «Людина — образ і подоба Божа», «Покаяння як духовне відродження, як визволення душі з полону гріха» та інші. Але головна проблема полягає в тому, що програма коледжу — авторська, і це визнають її творці. А отже, ефективно працювати за нею зможуть далеко не всі, лише ті, хто здатен розповісти дітям про основи християнства, не втративши при цьому світський характер предмета».

Можливо, що саме з цієї причини міністерство й не взяло програму коледжу за основу для створення державної програми «Етики віри», намагаючись розробити більш універсальний курс. Проте, незважаючи на цілком однозначну позицію МОН (толерантність і світський характер предмета) і наявний досвід викладання такої етики, варіанта програми, який би задовольняв усіх, поки що ніхто не запропонував. Оскільки пристрасті (головним чином, політичні) продовжують кипіти, а часу відведено вкрай мало, чого чекати «на виході», невідомо. Особливо, якщо врахувати, що **ідею Віктора Андрійовича активно підтримали поки лише священики.**

— Президент розуміє, наскільки це актуально й важливо, — вважає голова православного педагогічного товариства Анатолій Затовський. — Ми прожили 70 років в атеїстичному суспільстві, і той духовний вакуум, що був створений, сьогодні заповнюється чим завгодно і як завгодно. Люди забули про свої духовні національні традиції, починають оглядатися на Захід у пошуках еталонів суспільного і духовного життя, але не завжди до нас доходять кращі зразки.

Узагалі, мені незрозумілий страх перед «Етикою віри». У Західній Україні вже десять років викладають «Основи християнської етики» — дотепер ніяких проблем не виникало. Якщо взяти закордонний досвід, то, скажімо, у Литві викладають взагалі три курси етики. Більшість там католики — вони вивчають «Основи християнської етики» з невеликим ухилом у католицизм. Православне населення вивчає «Основи християнської моральності» на основі православних традицій. А невеликий відсоток атеїстів або тих, хто не визначився, вивчає просто курс етики.

Необгрунтований страх перед релігійним вихованням дітей і можливими при цьому перекосами існує в багатьох. Зокрема серед противників такого поспішного введення в шкільну програму етики на основі християнської віри є представники інших релігій. Ось, приміром , як було прокоментовано повідомлення на сайті кримської молоді (під девізом «В ім'я Аллаха, Милостивого, Милосердного): «Дивно вже те, що Президент так легко розв'язав саме питання про допустимість таких предметів у шкільній програмі — церква в Україні, зрештою, залишається відділеною від держави. Саме з цієї причини, втім, уже давно, запропоновано розумний компроміс — «історію релігій». Ющенко, однак, пропонує вивчати «етику віри»: зміст запропонованого терміну дуже туманний, і за бажання від учня можна вимагати наявності віри апріорі. Бентежить і уточнення щодо «підходів усіх церков», адже церкви — це суто християнське явище, їх немає ні в представників інших релігій (але ж кримські татари — мусульмани), ні, тим більше, в атеїстів і агностиків».

Ще емоційніші відвідувачі форумів різних сайтів, серед яких учні старших класів, студенти, батьки. Людей водночас турбує як прихід у школу церковників з неминучим у такому разі нав'язуванням релігійного світогляду, так і викладання християнської етики некомпетентними й неграмотними вчителями. «Ідея гарна, — говориться в одному з таких виступів, — тільки погано, що вести такий предмет будуть малограмотні вчителі молодших класів — щоб узяти більше годин». «Не всі діти — християни, це правда, — зазначається в іншому. — Тому людина, яка вестиме цей предмет, не повинна бути випадковою і утовкмачувати дітям, що от ця релігія хороша, а хто не вірить, той не вартий поваги, бо ж є єретик». «Сумніваюся, що звичайний шкільний учитель справиться. Ми наражаємося на зовсім зворотний ефект. Саме це й лякає...»

Чимало заперечень висловлюють самі педагоги. «На мій погляд, сьогодні ми ще не готові до введення в школах курсу християнської етики, — вважає завідувач лабораторії порівняльної педагогіки Інституту педагогіки АПН України Наталія Лавриченко. — Це ясно було продемонстровано під час обговорення питання на круглому столі в МОН. У вустах кліриків педагогічна дискусія відразу звелася до з'ясовування представниками різних конфесій того, яка з них зробила більший внесок в українську культуру. Де гарантія, що не відбудеться ретрансляції цього хронічного протистояння на шкільну освіту й молодіжне середовище в цілому? Адже навіть за умови, що предмет викладатимуть світські вчителі, вони можуть бути явними або неявними

прихильниками певних релігій і конфесій. До того ж, є дані, що 40% населення країни не відносять себе до жодної з існуючих конфесій. Чи потрібен дітям із таких родин курс саме «Християнської етики»? Або, може, їм усе ж доцільніше запропонувати вивчати світську етику й навчальні предмети з релігієзнавства? Останні можуть знайомити учнів зі світовими релігіями, передусім як з культурним надбанням людства, розкривати їм сутність і ціннісні основи різних віровчень — способів пізнання людського існування в минулому й сьогоденні.

Такий підхід до морально-релігійного навчання й виховання, на мій погляд, сучасніший і відповідає європейським тенденціям. (Досить показовий той факт, що з проекту конституції ЄС свідомо вилучили тезу про те, що європейська культура й духовність ґрунтуються на християнстві). В Англії, наприклад, учні можуть вибирати між релігією, марксизмом та іншими філософськими вченнями. У Німеччині релігійні курси хоч і належать до традиційних шкільних дисциплін, діти мають можливість вибирати між ними й курсом світської етики. У Франції навчальні курси, пов’язані з релігійною освітою й вихованням, належать, як і в інших європейських країнах, до блоку наук про життя. Вони передбачають знайомство зі світовими релігіями, що визначили й далі визначають основи духовного життя багатьох мільйонів людей протягом століть. Вивчаючи такий предмет, як історія, французькі школярі знайомляться з Біблією як з першоджерелом, що найкраще допомагає пізнати історію єврейського народу, зрозуміти історичні джерела іудейської та християнської релігій. На думку французьких учителів, без знайомства з Біблією учням важко орієнтуватися в історико-культурних пам’ятках минулого — живописі, архітектурі, літературі й ін. Є країни, де викладання ортодоксального православного віросповідання в школах є обов’язковим, як, наприклад, у Греції або Ірландії, де католицька церква бере участь в управлінні 80% початкових і середніх шкіл. Але тут треба враховувати глибину історико-культурних традицій у цих суспільствах, а не намагатися механічно копіювати чужий досвід.

Витяг із статті «Закон Божий – у храм знань»
з газети «Дзеркало тижня».

Косарєва Н.

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ НА ЗАСАДАХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Важливою складовою успішної соціалізації молоді є передача їй соціокультурних надбань попередніх поколінь. Знання художніх і культурних цінностей, пам'яток матеріальної й духовної культури стають основою для утвердження у свідомості учнів притаманних українському народові високих моральних цінностей; сприяють розвитку моральних почуттів і рис поведінки (любов до України, відданість їй, активна праця, спрямована на примноження і розвиток трудових традицій, звичаїв, обрядів тощо); формують культурологічний підхід до християнських цінностей.

Духовність, як зазначає академік В.О.Сухомлинська, - це складний психологічний феномен самоусвідомлення особистості, внутрішнє сприймання і привласнення нею сфери культури, олюднення, вростання в неї, розуміння як власного надбання (Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнсько-моральних цінностей // Цінності християнської культури як фактор морально-етичного формування особистості. Науковий збірник. – Частина І. – К., 2002. – С. 9-10). З іншого боку, духовність, моральність - це той рівень розвитку особистості і суспільства, який є консолідуючим началом, здатним об'єднати людей; це сила, яка покликана стимулювати національне відродження України, забезпечити громадянський мир і злагоду в суспільстві. Саме тому без пробудження таких моральних феноменів як совість, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість досить-таки складно розраховувати на поліпшення ситуації в державі.

У педагогічному аспекті духовність розуміється як особлива характеристика особистості, що містить її духовні інтереси і потреби. У духовності інтегруються емоційні та інтелектуальні можливості особистості, які виражаються у творчій діяльності, ціннісних орієнтаціях і моральних установках. Духовність розглядається як внутрішня сфера самовизначення людини, її морально-етичний стан.

Проблема духовності особистості протягом усієї історії людства хвилювала філософів, просвітителів, психологів, теологів, педагогів.

В Україні з початку 90-х років минулого століття зроблено перші кроки у встановленні соціально-перехідного суспільства, коли з усією очевидністю виявилася потреба нового повернення до цієї важливої

проблеми, зокрема, до таких її аспектів, як роль і значення духовності в житті особистості й суспільства, її особливості та перспективи розвитку за нових соціально-політичних умов.

Сучасний світ є досить складним і багатоманітним. Ця різноманітність, зрозуміло, виявляється також і в духовній сфері, у духовності людей. А це, в свою чергу, потребу аналізу різних філософських підходів до розуміння духовності особистості, пошуків спільного у цих підходах з метою консолідації суспільства та його розвитку.

Як свідчить аналіз наукової літератури, окремі сучасні філософи (Л.Андрі, Ван де Берге, К.Лоренц, В.Уілстон та ін.) вважають, що поведінка людини, її духовні орієнтири та устремління визначаються природженими якостями людини, яка нібито за своєю природою є асоціальною. А це, у свою чергу, призводить до таких явищ сучасного світу, як бездуховність, здирництво, агресія, егоїзм, наркоманія тощо.

У свою чергу, представники відомого “Римського клубу” (В.Лейбін, А.Печчеї, інші) переконані у тому, що всі негативні якості людини зумовлені її відчуженим способом мислення і поведінки у світі, нерозумінням власної глибинної сутності і того, що значить “бути справжньою людиною”. Так, А.Печчеї розглядає деструктивні компоненти особистості як наслідок культурного відхилення і вважає, що “сучасне суспільство повинно навчитися давати вихід … добрим силам” (Печчеи А. Человеческие качества. – М., 1980). Отже, цінності життя, ціннісні мотиви та орієнтації особистості теоретики “Римського клубу” розглядають як результат моральної та добродійної природи людської істоти.

Значно складніше проблему духовності особистості розглядають представники сучасного екзистенціалізму. Як філософське вчення, в основі якого лежить абсолютна унікальність людського буття, екзистенціалізм вустами С.К’єркегора стверджує, що духовність особистості пов’язана із емоційністю індивіда; зумовлюється станом відчаю, провини, відповідальності. При цьому щастя не є категорією духовною, а все, що стосується гармонійності здоров’я, не пов’язане із духом, оскільки останній “не відає безпосереднього стану здоров’я. Головною ж турботою духовного є збереження “Я”, адже без цієї серцевини істинного існування людина стає “повторенням одвічного нуля” (Кьеркегор С. Болезнь к смерти // Этическая мысль. – М., 1990).

Нині ідеї екзистенціалізму дещо послабшали, однак, збереглося їх значення для виявлення несумісності конформістської

свідомості, для безоглядної рішучості вибору як умови формування справжньої індивідуальності, яка має прогресивну духовну орієнтацію.

По-іншому проблему духовності особистості розглядають у вченнях сучасних релігій. Теоретики православної віри стверджують, що людська душа, створена за образом і подобою Божою, - найвища честь і гідність: їй притаманні святість і світло, благість, молитва, палка любов до Бога. Вдосконалення духовних якостей християнська релігія вбачає у слідуваннях заповідям Господа – Ісуса Христа у молитві, у постах, у наданні милостині, тобто, духовне вдосконалення особистості ставиться у цілковиту залежність від волі Бога, від того, наскільки завзято людина виконує заповіді через молитву, піст, надання милостині тощо.

Складно заперечити і той факт, що на формування духовності особистості суттєво впливає комплекс глобальних проблем, таких, як гонка озброєння і створення зброї масового знищення, всезагальна жадоба до речей і невтримна гонитва за прибутком, порушення балансу екологічного середовища і впровадження “масової культури”. У цьому – не лише величезна шкода духовному обличчю особистості, але й загроза для життя світової спільноти.

Ми погоджуємося із дослідником В.Ф.Баранівським, який стверджує, що наявність різних концептуальних підходів до розуміння сутності духовності особистості не означає їхньої повної неспроможності; всі вони мають певну теоретичну та практичну значимість, здатні претендувати на свою частку істини у розкритті природи духовності особистості та механізму її розвитку (Баранівський В.Ф. Проблема духовності особистості в сучасному українському суспільстві // Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура. – К., 1999. – С. 68-80).

Дійсно, неможливо заперечити той факт, що релігія, релігійна сфера є вагомою частиною духовного життя суспільства, досить активно впливає на духовне обличчя багатьох громадян. Адже релігійні почуття, вірування, маючи глибоке коріння у суспільному бутті, міцно зрослися із загальнолюдськими помислами і почуттями, створюють той духовний потенціал, який сприяє добротворенню, добродіянню кожної людини, а, відтак, і суспільства в цілому.

Яким шляхом повинна йти Україна, аби забезпечити й розвинути духовний потенціал суспільства, сформувати духовно здорову особистість?

У науковій літературі знаходимо безліч рекомендацій і тверджень: від “шокової терапії”, сутність якої – спонукати людину до

усвідомлення неістинності свого буття й наступної заміни одних цінностей життя іншими, які відповідають потребам у розумінні людиною власного місця у світі та свідомій самореалізації нею своїх внутрішніх сил, спрямованих на підтримку та покращення власного життя, на прогресивний розвиток цивілізації в цілому - до організації роботи клубів духовного відродження, які працюють у загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладах, за місцем проживання тощо.

Ми не ставимо за мету аналізувати шляхи розв'язання цієї проблеми, які пропонуються педагогами, психологами, священнослужителями, політологами, філософами, організаторами дитячих і молодіжних об'єднань. Зупинимося на одному із них – формування духовного світу дитини шляхом залучення її до традиційних для українського народу цінностей.

Як відомо, цінності - це утворення, в основі яких лежать почуття людини, спрямовані на ідеал. У свою чергу, ідеальне - це те, до чого людина прагне, на що орієнтується. Цінності означають позитивну або негативну значущість будь-якого об'єкта, нормативний, оцінний бік явищ.

До традиційних цінностей українського народу відносяться волелюбність і патріотизм, працелюбність і повага до старших, відчуття власної гідності; нормативні уявлення про добро і зло, справедливість, прекрасне і потворне, про призначення людини; ідеали, норми і принципи життєдіяльності; про розвиток особистості, здатної жити і творити за законами Добра, Честі, Гідності, Краси, Гармонії, Людяності, Милосердя. Вони лежать в основі всіх учинків, діяльності людини, мають моральну значущість і впливають на загальне суспільне життя.

Основою для утвердження у свідомості особистості притаманних українському народові високих духовно-моральних цінностей, для розвитку їх моральних почуттів і рис поведінки є знання світових та вітчизняних художніх і культурних цінностей, пам'яток матеріальної та духовної культури.

Саме тому навчальні заклади працюються сьогодні над вирішенням важливого соціального завдання - формування духовного світу дітей та молоді, духовності як провідної якості особистості на традиційних національних цінностях українського народу, які сконцентровані у пам'ятках історії, культури. Вирішення цього завдання зактуалізовано Указом Президента України від 4 липня 2005

року №4013/2005 „Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні”.

Сьогодні за участю вчених АПН України, співробітників Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України у ряді загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема, в Українському колежі імені В.О.Сухомлинського, Рогатинській гімназії імені Володимира Великого Івано-Франківської області, гімназії №33 м. Кіровограда, гімназії імені Лесі Українки м. Новоград-Волинського Житомирської області, гімназії №33 м. Полтава, гімназії „Ерудит” м. Києва, у загальноосвітніх навчальних закладах: №31 м. Вінниця, с.Сосонка Вінницького району Вінницької області, №37 м. Дніпропетровська, „Джерело” міста Одеси, №2 м. Комсомольськ Полтавської області, у навчально-виховному комплексі №2 м. Полтава проводиться експеримент, основною метою якого є створення умов для формування духовності особистості на засадах традиційних національних цінностей українського народу.

Серед завдань експерименту: розробка й експериментальна перевірка ефективності структурно-змістової моделі загальноосвітнього навчального закладу як навчального закладу духовного здоров’я; розробка комплексу методів і методик з формування духовності особистості на основі цінностей християнської культури; проведення їх апробації та впровадження у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів у різних регіонах України.

Концепція дослідження передбачає пошук оптимальних педагогічних умов організації навчально-виховного процесу з метою формування свідомого звернення учнів до духовних цінностей, науки, релігії, мистецтва, моралі, оскільки формування духовної цілісності особистості можливе лише за умов утвердження соціально ціннісних пріоритетів, залучення вихованців до багатств сучасної культури, формування цілісного світогляду.

Підсумки першого етапу проведення науково-дослідної та експериментальної роботи засвідчили, що основний зміст виховної діяльності педагогічних, батьківських і учнівських колективів з формування духовного світу дитини включає ознайомлення учнів із світовими та вітчизняними культурними цінностями, розкриття багатств досягнень людського духу; формування культурологічного підходу до християнства шляхом ознайомлення і вивчення пам’яток матеріальної і духовної культури українського народу; утвердження у свідомості учнів історично притаманних українському народові високих моральних цінностей через засвоєння учнями кращих зразків

вітчизняної та світової спадщини; гуманізація та демократизація шкільного життя шляхом залучення учнів до роботи в органах учнівського самоврядування, творчих об'єднаннях, наукових товариствах, пошукових експедиціях, які дають можливість поставити особистість учня у центр уваги, забезпечити умови для творчого розвитку та психологічного комфорту, створити у навчальному закладі, мікрорайоні школи спільного педагогічного простру Любові, Добра, Гуманізму.

Методологічною основою виховної роботи з формування духовного світу особистості у цих навчальних закладах стало впровадження у 1-11 класах курсу „Етика: духовні засади", завданням якого є навчання вчителів, учнів та їх батьків народній обрядовості, звичаєвості; формування любові й поваги до рідної мови і культури; повернення визначальної ролі родини у формуванні особистості українця; виховання позитивних моральних якостей, збагачення духовного світу учнів; вироблення у всіх суб'єктів навчально-виховного процесу етико-естетичного ставлення до життя і до власної життєдіяльності; розвиток особистості, здатної жити і творити за законами Добра, Справедливості, Гуманізму, Людяності, Милосердя.

Особливою рисою виховної роботи є захист учнів від таких вад, як порожнеча душі, бездумність, агресивність. Цьому слугують **уроки добра і милосердя** "Ставлення до людей, відповідальність та обов'язок перед ними", "Випромінюй чарівні й магічні слова", "Будуємо храм Небесної Любові", "Закони дружби за В.О.Сухомлинським", "Розуміння Життя, Добра та Зла в ньому", "Культура та вихованість – категорії моральні", "Чорнобиль: пам'ять і біль", "Бережіть собори душ своїх", **уроки пам'яті** "Війні немає забуття", "Могили ці не обминай ніколи. Поховані у них - для нас живі"; **уроки спілкування** "Велична і свята ти, мати Україно", "Хотіла б я піснею стати", "Кобзареве слово в українській мові", "Чого маленькому мені тоді так приязно молилось…", "Без мови не має народу, як сонця без сяйва й тепла".

Перший етап науково-дослідної та експериментальної роботи також засвідчив, що повноцінне здоров'я дитини - це не тільки її фізичне самопочуття, але й духовний, психічний, моральний та психологічний стани, а позитивні досягнення з виховної роботи є обов'язковим станом людини, що має сформоване духовне здоров'я.

Здіорук С.

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ СВІТСЬКОЇ І РЕЛІГІЙНОЇ СИСТЕМ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

За минулі півтора десятиліття у релігійному середовищі України сталися не лише суттєві кількісні зміни, пов'язані з розширенням інституційної мережі релігійних об'єднань, але й відбувся істотний якісний поступ у структурі та діяльності церков і релігійних організацій.

Зокрема, з кожним роком дедалі очевиднішою виявляється роль релігійних організацій у державотворчому процесі. Відтак нині майже жодна царина суспільного буття не залишається фактично поза впливом Церкви. Особливо інтенсивно останнім часом релігійні згромадження демонструють свої наміри імплантуватися в організований на світських засадах навчальний процес та й в освітню сферу України в цілому.

Необхідно зазначити, що проблема причетності Церкви чи релігійних організацій до освітньо-виховної діяльності – це проблема не сьогодення. Вона має глибокі історичні корені. В Україні, зокрема, формування національної системи освіти якщо і не проходило лише під суто церковним впливом, то принаймні відбувалося у тісному зв'язку з релігійною культурою українського народу.

Пригадаймо хоча б монастирі і братства. Їхнє функціонування далеко не обмежувалося рамками суто релігійного призначення. Вони водночас виступали важливими культурними та освітніми осередками, джерелами накопичення і трансляції різноманітних знань, носіями колосального інтелектуального потенціалу. Характерними в цьому плані була діяльність таких знаменитих у всьому світі монастирів як Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, Михайлівського Золотоверхого та Видубицького монастирів, Львівського і Київського православних братств, Почаївської Лаври тощо.

За їхньої ініціативи та підтримки засновувалися, а потім діяли відомі у всій Європі школи, колегії і навіть академії на кшталт європейських університетів (наприклад, Острозька Академія, Києво-Могилянська Академія та ін.), в яких, поруч із прикладними науками, викладався широкий спектр теологічно-богословських дисциплін. Останні в значному обсязі мали місце переважно до "більшовицького перевороту" 1917 року (саме так називав сам Ленін те, що пізніше під перший ювілей нарекли "Жовтневою революцією") і в заснованих державою, і в приватних навчальних закладах.

Чимало з кращих представників духовенства, як ерудовані, обізнані, професійні педагоги, запрошувалися на викладацьку роботу до таких установ на паритетних засадах зі світською професурою. При цьому Церква аж ніяк не ставила за мету перейняти на себе всі функції держави в означеній площині. Але ж вона, звичайно, не лише допомагала державі у вихованні високоморальних та духовно зрілих громадян, а й прагнула розширити свою сферу впливу та здобути якомога більше послідовників, навернувши їх у лоно Церкви, активно використовуючи засоби і можливості тогочасної держави.

В самостійній Українській Державі початку третього тисячоліття спостерігаємо, певна річ, деякою мірою подібну картину. В контексті релігійного ренесансу, котрий змінив 70-літній період політико-комуністичного атеїзму, Церква всіляко зондує собі доступ до світської школи. Вже наявні й перші серйозні кроки на цій стезі. Так, у трьох західних областях – Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській – в загальноосвітніх школах впроваджено предмет «Християнська етика». За словами ректора Київської духовної академії і семінарії УПЦ МП протоієрея Миколи Забуги їхні студенти й викладачі працюють «у 38 школах, 16 технікумах, кількох вузах столиці». Від себе додам, що в Чернівецькому державному університеті ім. Юрія Федьковича впродовж уже тривалого часу успішно діє філософсько-теологічний факультет.

Власне, питання про вивчення основ релігії у вищій і середній школі перейшло з рівня пересічних до рангу стратегічно важливих. Сьогодні воно активно обговорюється за участю Президента України В.А.Ющенка з членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. За результатами обговорення дано відповідне доручення Міністру освіти і науки України. До речі, й раніше культивувалась думка, що “духовна і світська освіта не можуть бути розділені непроникною стіною”. В цьому контексті можна навести позицію деяких українських православних ієрархів, котрі вважають, що через конституційну норму про відокремлення школи від Церкви «діти-християни виявляються дискримінованою і зневажуваною спільнотою, позбавленою права з належною серйозністю й систематичністю вивчати Святе Євангеліє, літургійне життя Церкви, основи Богослов’я»(Ігор (Ісиченко), архієпископ. Протести проти дискримінації // Офіційна хроніка. – 2001. - №1. – С.2).

Необхідність співпраці Церкви зі світськими навчальними установами зафіксована й в «Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви», дія яких поширюється і на Україну, оскільки УПЦ знаходиться в юрисдикції Московського Патріархату. Окрім того,

цю співпрацю певною мірою визнають слушною як державні чинники (в тому числі частина народних депутатів), так і науковці, про що свідчать постанови Церков, їхня практика та ряд публікацій останніх років.

Таку співпрацю визнавало можливою і попереднє керівництво Української Держави. Так, на зустрічі релігійних діячів з Президентом України 10 лютого 1999 року була окреслена, хоч і дещо розпливчато, позиція Л. Д. Кучми: "Сьогодні суспільство більшою мірою готове до того, щоб у школі викладався Закон Божий, я чогось у цьому переконаний".

По суті справа йде до того, щоб законодавчо забезпечити право громадян на навчання основам релігії, принаймні, у загальноосвітніх школах. Але, перш ніж вносити зміни у чинне законодавство з означеного питання, треба ретельно проаналізувати всі «за» і «проти». Не забуваймо, що в даний момент Конституцією України (ст. 35), Законами України «Про освіту» (ст.ст. 5, 7, 8) та «Про свободу совісті і релігійні організації» (ст. ст. 5, 6) в нашій державі закріплений світський характер освіти.

Тому ми мусимо віддавати належне не тільки традиції минулого, але й рахуватися з нинішньою ситуацією, оскільки, власне, тут має місце низка моментів, які не дозволяють форсувати зініційоване Церквою зближення духовної та світської систем освіти найближчим часом.

По-перше, на сучасному етапі серед пріоритетів державної політики в Україні проголошується побудова громадянського суспільства. А одна із ключових ознак відкритої, демократично організованої спільності передбачає власне додержання і втілення в життя принципу відокремлення Держави і Церкви, школи від Церкви. Переконує в цьому і досвід розвинених у політико-правовому відношенні держав – Німеччини, США, Франції тощо.

По-друге, запровадження у світських навчальних закладах богословських і суто церковних дисциплін поки що не відбиває настрої та потреби українського суспільства в цілому. Адже Держава має дбати про гарантії реалізації прав усіх своїх громадян - як віруючих, так і не віруючих. Нині Україна на карті посткомуністичної Європи за рівнем релігійності практично не відрізняється від інших країн. Як засвідчують соціологічні дослідження, понад половина нашого населення декларує свою релігійність.

При цьому необхідно зауважити, що загальна релігійна культура пересічних громадян, на жаль, досить низька. Для більшості з них християнство, приміром, асоціюється тільки з певними етичними настановами; про його ж доктринальні положення і культову практику вони й гадки не мають. Такий стан справ доводить передчасність намірів

злиття світської та духовної освіти, оскільки це може викликати неприйняття і масовий протест з боку значної частини громадськості. Особливо небажаними й небезпечними такі дії можуть бути ще й тому, що стимулюватимуть зростання суспільно-політичної напруженості й конфліктогенності в етноконфесійних групах та етноареальних групах національних і релігійних меншин.

По-третє, основна мотивація тих, хто прихильно ставиться до введення Закону Божого, християнської етики чи теології до навчальних програм – морально-виховна. Однак не будемо забувати недалекого минулого з ідеєю насадження комуністичного виховання, яке доволі яскраво довело, наскільки тенденція до збільшення виховних функцій у системі державної освіти – шлях не тільки до інтелектуальної деградації, але й порушення основного права людини на свободу думки і совісті. Невже ми хочемо знову повернутися до того, від чого намагаємося відмежуватися впродовж п'ятнадцяти років нашої Державної незалежності?

По-четверте, ситуація на міжконфесійному ґрунті є досить напруженою. Особливою гостротою відзначаються протистояння в Українському Православ'ї, яке розчленоване на три юрисдикції.

Не виглядають злагодженими відносини й між представниками інших конфесій і церков в Україні, скажімо, греко-католиками і римо-католиками, православними та прихильниками неорелігійних культів, мусульманами чотирьох юрисдикцій, іудеїв - семи тощо. Не виключено, що конфліктна атмосфера у релігійному середовищі в разі доступу духовенства до навчальних установ переміститься на освітню ниву, де проступатиме у вигляді боротьби за молоді душі. Можемо собі уявити, не доведи Господь, до чого це призведе!

По-п'яте, питання про реорганізацію навчального процесу активно піднімається, власне, найбільшими християнськими церквами України, котрі вбачають підставу для цього у «віковій традиції», «захисті моралі та духовності громадян», «культурній самобутності», «менталітеті народу» тощо. Однак варто пам'ятати, що нині Українська держава в конфесійно-церковному плані зовсім не така, якою була кілька століть тому. Її релігійна карта на рубежі тисячоліть нараховує понад 100 різних конфесій, церков, течій, деномінацій, напрямів і толків, які, згідно з Конституцією України та законами України, є рівноправними між собою і навряд чи відмовилися би від просвітницької роботи серед школярів або студентів, якби їм надали таку можливість. Отже, чи не стануть нові ініціативи деяких Церков щодо освітньої сфери підґрунтям для

виникнення й нових небезпечних протистоянь між церквами, конфесіями й частиною громадськості України?

По-шосте, сьогодні ще реально не дійшли до вироблення уніфікованого стандарту освіти. Держава - зі свого боку, а Церква - зі свого послуговуються різними власними навчальними програмами, що цілком відповідає демократичним європейським стандартам і Хартії прав людини. Керівники релігійних організацій виступають проти регулярного залучення цивільних експертів до дипломування спеціалістів у галузі теології і церковних дисциплін, вбачаючи в цьому втручання державних інстанцій у внутрішню діяльність підпорядкованих їм духовних освітніх закладів. Така позиція не дозволяє виявити дійсний рівень підготовки та кваліфікації відповідних фахівців і правомірність заявок релігійних організацій на прирівнювання духовних і церковних наукових ступенів світським.

До речі, необхідно зазначити, що самі Церкви та релігійні організації навіть подумки не допускають ймовірності щоби світські органи управління освітою і наукою якимсь чином брали участь у їхніх навчальних і виховних програмах чи щоб запровадити певні освітні програми, розроблені найкращими академічними установами й класичними університетами. Тобто маємо таку собі вулицю з однобічним рухом – Церква в школу і ВУЗи прийти хоче, але зі школи й науки прийняти нікого й нічого не хоче.

Окрім того, звичайно, кожна релігійна організація чи Церква може, згідно з чинним законодавством України, заснувати навчальний заклад будь-якого рівня для підготовки яких завгодно спеціалістів *на приватних засадах.* Така практика вже існує в Україні. Функціонують ряд вузів, що засновані різними церквами, де, поряд з богословами й церковнослужителями, готують економістів, педагогів, навіть медиків.

До того ж, чому всі громадяни, які є податкодавцями повинні оплачувати навчальні заклади якоїсь конкретної Церкви чи релігійної організації? Адже це буде пряме порушення Конституції України і законів, що регулюють сферу освіти і релігії (до чого вже приверталася увага вище).

Розглянемо схематично ту роль, яка відводиться у вихованні молодого покоління власне релігійним чинникам. В даному випадку видається доречним відзначити два важливих аспекти: яке місце у розв’язанні зазначеної проблеми належить, з одного боку, релігії, як духовному й соціокультурному феномену, а з іншого – тим релігійним і церковним об’єднанням, які діють в Україні?

Відповіді на ці питання навіть апріорі дещо відрізняються. Беззаперечним є той глибинний моральний зміст, що притаманний релігії в цілому. Взяти, наприклад, християнство. Його приписи, норми і настанови, закріплені у Святому Письмі, постулюють існування вищої трансцендентної цінності – предвічного, всемогутнього, всемилостивого, всезнаючого, всеблагого, вічного Бога. Разом з тим Господь розглядається і як моральний еталон, що санкціонує низку чеснот та благ (любов, чесність, терпимість, повагу, співчуття, відповідальність за скоєні вчинки, дисциплінованість тощо), якими має керуватися людина у своєму життєвому поступі.

Таким чином, артикулюючи неабияку увагу на універсальних етичних смислах, релігійний світогляд (причому не лише християнський) виконує катарсичну функцію, роль захисного механізму, протидіючого утвердженню в суспільній свідомості руйнівного за своєю природою чуттєво-інстинктивного начала. Особливої актуальності психотерапевтична місія релігії набуває під час перехідних періодів, симптоми якого характерні й для нинішньої України. Виявляються вони у публічному пропагуванні культу насильства і жорстокості, загостренні криміногенної ситуації в країні, «дикунських» формах гонитви за прибутком тощо. У подоланні подібних кризових явищ певні надії покладаються і на духовний авторитет релігії. Принаймні відчутна частка українських родин схвально ставиться до того, щоб долучити своїх дітей до релігійного виховання.

Тепер кілька ремарок стосовно другого підпитання. Релігійні організації України мають чудові можливості для того, щоб сказати своє вагоме слово на виховній ниві насамперед через відновлену за роки незалежності власну інфраструктуру. Проте, на жаль, Церкви й релігійні організації сьогодні не використовують належним чином наявний у їхньому розпорядженні духовний потенціал. Натомість, основний акцент ними часто-густо зосереджено на вирішенні суто меркантильних інтересів, що відверто дисонує зі статутними положеннями конфесій і Церков, а відтак не дозволяє скоригувати спільні зусилля різних суспільних структур для *розв'язання стратегічно важливих завдань Української нації й Держави* (у даному випадку – *освітянсько-виховних*). Наведемо за браком місця із сотень лишень один-два красномовних приклади.

Нещодавно Український народ відзначав визначний ювілей 2000-ліття Різдва Христового, а трохи згодом 950-річчя з дня заснування Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври – однієї з найвідоміших у світі православних і культурних святинь. І як же до цих урочистостей

підійшли православні Церкви нашої держави? Скажемо відверто – не з позицій євангельських ідеалів. Політичні амбіції духовних ієрархів повністю затьмарили проповіді Ісуса Христа, засновані на ідеях любові, злагоди, порозуміння. Непоступливість предстоятеля Російської Православної Церкви в сусідній державі (чому й досі деякі суто українські справи вирішуються в Москві – це вже давно мною викладено окремо в моїх публікаціях) призвела до того, що УПЦ МП й УПЦ КП святкували ювілей окремо та ще й у різні дні, що, ясна справа, не згуртовує українське суспільство, а навпаки - ділить його.

Ще гостріші конфлікти між конфесіями, церквами і владою та суспільством виникли при підготовці та здійсненні візиту в Україну 2001 року великого гуманіста XX століття Папи Римського Івана Павла II.

Недосконалість українського законодавства, а ще більша недосконалість його застосування вже призвели до численних соціально-правових перекосів, що генерують суспільну напруженість і збільшують конфліктогенний потенціал середовища української молоді.

Так, у ряді законів України були закріплені норми, що надають пільги для релігійних організацій (що, звичайно, добре і корисно для молоді, котра входить до тих організацій) щодо оренди землі, надання гуманітарної допомоги, плати за електроенергію, газ, переміщення товарів і послуг через митний кордон України, передачі в безоплатне користування майна держави, передачі у власність безоплатно майна з державної чи комунальної власності, не обкладання податками прибутків, звільнення від присвоєння ідентифікаційних номерів для занесення до Державного реєстру фізичних осіб, щодо військової й альтернативної служби тощо.

Зокрема, в Законі України “Про загальний військовий обов'язок і військову службу” статтею 17 надається *право на відстрочку від призову* на строкову військову службу громадянам за рішенням районної (міської) призовної комісії, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах. Оскільки нині церковно-приходських шкіл немає, а всі закінчують середню школу, то читай у ***всіх*** духовних навчальних закладах. Причому не обмежено навіть, як унормовано для світських студентів, лише денною формою навчання. Статтею 18 цього ж закону було встановлено *право громадян на звільнення від призову на строкову військову службу* або альтернативну (невійськову) службу громадян, які мають духовний сан і штатну посаду в одній із зареєстрованих конфесій, а в новій редакції закону від 18 червня 1999 року № 766-III також *право на відстрочку від призову* на весь час роботи в релігійній громаді, тобто

фактично назавжди, позаяк і вік призову на строкову військову службу був зменшений з 27-ми до 25-ти років.

По-перше, такі пільги надаються рідко в якій, в т.ч. і європейській, державі.

По-друге, Конституція України та чинні закони України дозволяють з релігійних мотивів всім віруючим громадянам альтернативну (невійськову) службу.

Таким чином, одні й ті ж ***особи мають потрійну пільгу***, оскільки вони з релігійних мотивів *можуть вступити на альтернативну службу* або *взяти відстрочку від призову на строкову військову службу*, вступивши до будь-якого релігійного навчального закладу, або *взагалі не призиватися ні на яку службу,* набувши навіть без освіти будь-який духовний сан і штатну посаду в одній із зареєстрованих релігійних організацій.

В той же час інші громадяни, в тому числі й студенти вищих навчальних закладів І-ІІ акредитаційного рівнів, учні середніх спеціальних закладів освіти і професійно-технічних училищ, слухачі курсів вдосконалення кваліфікації, підготовчих курсів для вступу у навчальні заклади, слухачі закладів післядипломної освіти та інші категорії громадян України, що навчаються у світських (державних чи приватних) закладах, позбавлені таких пільг, що, звичайно, є порушенням прав людини і громадянина та не відповідає ні високим стандартам Євросоюзу, ані моральним настановам самих віросповідань і Церков про рівність перед Богом (Ін. 17: 21).

Саме тому гадаю *доцільним було б переглянути норми законів щодо пільг, в т.ч. й надані Законом України "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" в бік зрівняння у правах усіх громадян.* Тим паче, що, згідно з Конституцією України, “При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу прав і свобод” (ч. 3 ст. 22). Точніше кажучи, повинні бути виправлені згадані вище та інші їм подібні норми закону, оскільки вони санкціонують *порушення прав і свобод людини* значної кількості українських громадян, ставлячи апріорі в нерівні умови учнів, студентів та слухачів світських навчальних закладів зі слухачами і студентами духовних шкіл, а також осіб, які обрали служіння в релігійних організаціях як професійну діяльність, і тих громадян, які прагнуть збудувати свій добробут іншим шляхом. Причому, якщо у першому випадку необхідна лише довідка про штатну працю у будь-якій релігійній громаді, то *навіть для дипломованих молодих спеціалістів і випускників світських навчальних закладів немає ніяких пільг у даній царині,* що

нівелює їхні здобутки в навчанні та ускладнює здійснення подальшого професійного росту. Адже обриваються набуті під час навчання зв'язки, не відбувається безпосереднє закріплення практичним досвідом теоретичних знань, травмується психіка молоді, формується нігілістичне ставлення до освітнього процесу (мовляв, все одно це не згодиться, бо йду до війська, а поки повернуся, то все буде по-іншому й т. ін), *руйнується довіра до державної влади*, поглиблюється конфлікт зі старшим поколінням, оскільки молодь не без підстав вважає, що старші нерозумно розтрачували свій потенціал і прагнуть розтратити його у своїх дітей та онуків, авторитарно нав'язавши їм певні стереотипи світорозуміння та моделі суспільної поведінки, не порадившись з тими, про кого вони нібито так ревно дбають.

Внаслідок нераціонального порядку введення молодших поколінь у доросле життя, в тому числі й у виробничу діяльність, на додаток до "вічного конфлікту батьків і дітей" відбувається інтенсифікація соціального відчуження молоді, в її середовищі можуть латентно визрівати надзвичайно потужні конфліктогенні або позитивно революційні потенціали (прикладів безліч, в т.ч. і в Україні: студентська "Революція на каменях" 1990 року, Помаранчева революція 2004 року).

У певні історичні періоди хвилі трансформацій українського суспільства можуть співпасти з хвилями перетворень у певних країнах чи регіонах світу. Тоді політико-соціальна інтерференції хвиль суспільних трансформації при певних економічних передумовах може призвести до важко передбачуваних соціальних вибухів.

Не можна забувати, що Українська нація змушена нині за десятки років пройти шлях, що його країни Європи та інших частин світу долали століттями. Окрім того, ми вельми динамічно входимо у бурхливий світ, який політично і соціально дуже мінливий та неспокійний, вже не як складова російсько-радянської імперії, а як самостійний суб'єкт міжнародних правовідносин, що вимагає досвіду, коштів, обачливості та ще багато чого необхідного для безпечного автономного плавання поряд з китами й акулами світової політики і бізнесу. Політичні й економічні шторми та бурі вповні можуть утопити наш державний корабель при невмілому прокладанні стратегічного курсу чи тактичному маневруванні, а тому нам необхідно вчитися впорюватися з такими штормами теж самостійно. Релігійна ж сфера серед інших пріоритетів за впливовістю займає не останнє місце.

Отже, враховуючи викладене вище, схиляємося до думки, що не варто поспішати з впровадженням церковних новацій в школи та вузи. Сьогодні найкращий варіант – це зберегти та забезпечити подальший

розвиток паралельного співіснування трьох освітніх систем – державної, приватної та релігійної.

В розпорядженні релігійних організацій наявна чимала кількість власних духовних навчальних закладів, недільних шкіл, через які Церкви, при їх добрій волі та бажанні, цілком спроможні проводити масштабну виховну й катехітичну діяльність і головне - на добровільних, дійсно, демократичних засадах. Це, до речі, повністю відповідає нормам обов'язковим для України таких фундаментальних у даній сфері міжнародних документів як Загальна Декларація прав людини та Європейська Конвенція про захист прав людини.

За таких умов громадяни України можуть бути впевнені, що українська державна влада й надалі толерантно співпрацюватиме з ієрархами та всім духовенством різних релігійних організацій і Церков, не відходячи від обраного курсу реальної демократії.

Саган О.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ «ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ» ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Українське суспільство і через 14 років незалежності не позбавилося багатьох проблем, корені яких ховаються у спадку радянського войовничого атеїзму. Однією із таких проблем, яка практично всі роки незалежності викликає гострі дискусії в релігійному та освітянському середовищах, є сприйняття/несприйняття потреби в релігійній освіті школярів світських навчальних закладів. На тлі не менш гострих майнових проблем, пов'язаних із поверненням Церквам культових споруд, суперечки про статус та зміст релігійних курсів останні п'ять-шість років лідирують за своєю актуальністю.

На хвилі відзначення тисячоліття хрещення Руси-України в обговорення піднятої вище проблеми включилися і державні інституції. Протягом 2001-2003 років при Держкомі Україні у справах релігій працювала робоча група із представників Церков, завданням якої було вироблення рекомендацій щодо запровадження курсу "Християнська етика" у програму загальноосвітніх шкіл. Паралельно до цієї групи у червні 2002 р. (Розпорядження № 69-р від 18.06.2002 р.) у Міністерстві освіти і науки було створено робочу групу "з метою вивчення питання про засади релігієзнавства в системі загальної середньої освіти". Проте

творчого запалу в організаторів цих груп вистачило не на довго, а тому ефективність праці була низькою.

Значним каталізатором у поверненні уваги суспільства до зазначеної проблеми стало рішення Міносвіти запровадити з вересня 2005 р. у загальноосвітніх школах курс "Етика". Програма курсу викликала значні (і часто справедливі) нарікання з боку християнських Церков, які стали вимагати заміни курсу "Етики" на написані часто за закордонними методиками і апробовані у сотнях західноукраїнських шкіл курси "Християнської етики" (а також "Основи християнської етики", "Основи православної культури", "Основи православної культури Криму" тощо). Справа дійшла навіть до відкритого звернення 30 червня 2005 р. представників чотирьох крупних християнських Церков до вищого керівництва держави з проханням "запровадити викладання предмету "Християнська етика в українській культурі" у загальноосвітніх закладах України".

Новим стимулом для прискорення розгляду питання стала позиція з цього питання Президента України В.Ющенка. Найбільш чітко своє бачення питання Президент озвучив на засіданні Круглого столу "З любов'ю та турботою про дітей" (9 червня 2005 р.), на зустрічі із членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (14 червня 2005 р.) та на зустрічі із головами облдержадміністрацій 15 червня 2005 р. Якщо коротко, думка В.Ющенка може бути зведена до такого вислову: "... ми зробимо все, щоб починаючи з 1 вересня у навчальних закладах України було введено освітній курс – християнську етику... Як батько, я не хочу, щоб мої діти випадково вчилися про Бога і дороги до Нього. Я хочу, щоб вони свідомо це робили - і не тільки через сім'ю, а щоб до цього була залучена і українська школа. Я переконаний, що це тільки гармонізує життя дитини і людини в Україні". Як варіант до курсу "Християнської етики" глава держави вживав і назву "Етика віри".

Позиція Президента України була неоднозначно сприйнята у суспільстві. Перш за все багатьох стурбувала терміновість впровадження курсу "Християнської етики". 1 вересня 2005 р. – це практично нереальний строк для вдумливого запровадження курсу, а не проведення чергової акції. Президент же виходив із тієї логіки, що проблема запровадження піднімається давно і вже напрацьована певна методична база. Принаймні, можна було б взяти за основу досвід західноукраїнських областей.

При цьому не враховувався той факт, що останніми роками спостерігався фактичний саботаж роботи Робочих груп як в Держкомі у справах релігій, так і в Міністерстві освіти, а більшість обласних та

районних відділів освіти, навіть в західноукраїнських областях, різноманітними методами працювали на згортання чи перешкоджання в проведенні вже запроваджених курсів. Тільки самовіддані зусилля окремих педагогів, які віднаходили можливість фактично за власні кошти розробляти та друкувати методички та підручники, дозволили зберегти в школах, зокрема, предмет "Християнська етика". Проте це не могло не позначитися на якості цих методичних напрацювань і підручників. Нині фактично відсутня чітка концепція запровадження курсу, є проблеми зі змістом методичних напрацювань та підручників для вчителів і для дітей.

Така втеча від проблеми з боку держави, на наш погляд, не було і не є виправданиою. Нинішнє формування духовності дитини з позицій смисложиттєвих цінностей, яке опонентами релігійно-моральних курсів у школі пропонується перевести виключно у сферу її особистого життя (повністю покласти на батьківські плечі та недільні школи) призводить до того, що вихованням дитини у позаурочний час фактично займаються залежні від реклами мас-медіа. В результаті, у зв'язку із постійною зайнятістю батьків, розвиток потреб, мотивація вчинків, емоційно-інтелектуальна сфера дитини стають заручниками телевізійних та комп'ютерних засобів комунікації, FM-радіо чи окремих молодіжних проектів. Тому закономірним є намагання молоді підсилити віртуальність їхньої духовної реальності психотропними та наркотичними речовинами, алкоголем чи сексуальною розбещеністю.

За даними Українського Центру економічних і політичних досліджень ім.О.Разумкова, 42,6% громадян України переконані, що релігійна складова має бути присутня в освітньому процесі державної школи (14,9% вважають необхідним вивчення релігійних дисциплін на обов'язкових, а 27,7% - на добровільних засадах). Відносно низький відсоток прихильників релігійної складової у навчальному процесі (опонентів такої позиції в Україні 45,5%), на наш погляд, пов'язаний із тим фактом, що для більшості населення є незрозумілим, а що ж буде вивчатися на цих курсах. У батьків є певний страх перед можливістю проведення катехизації чи навернення в іншу релігію в загальноосвітніх школах. Проте на Заході України, де за ініціативою батьків та окремих Церков вже до десяти років читаються подібні курси, 60,6% громадян вважають виправданою присутність релігійної складової в освітньому процесі державної школи. В міру систематизації та упорядкування змісту курсів, проведення відповідної роз'яснювальної роботи, на нашу думку, такий відсоток буде рости і в цілому по Україні.

Аргументи прихильників запровадження курсу "Християнська етика" у загальноосвітній навчальний процес є достатньо вагомими:

право на впровадження релігійної освіти є фундаментальною складовою релігійної свободи (ст.2 Першого протоколу Європейської конвенції з прав людини); батьки тією чи іншою мірою мають право впливати на формування шкільної програми; практично у всіх європейських країнах діти мають можливість вивчати релігію, а в Німеччині, Італії та деяких інших країнах це право закріплене навіть у конституціях цих країн. Причому прихильники релігійної освіти школярів не обмежуються лише запровадженням окремих курсів у шкільну програму – у світі функціонують сотні тисяч конфесійних шкіл (лише християнських – понад 200 тисяч), які мають державні ліцензії на надання освітніх послуг, але у виховному процесі орієнтуються на певні моральні норми своєї конфесій. Ну і, зрештою, Конституційне відокремлення школи від Церкви не означає повну ізоляцію цих інституцій, оскільки стратегічна мета у них одна – духовне оздоровлення та консолідація суспільства.

У своєму аналізі даної проблеми ми виходимо із того, що, попри несприйняття певною частиною секуляризованого українського суспільства, запровадження в загальноосвітніх школах релігійно-виховних курсів, які забезпечуватимуть виховання дітей на певних релігійних засадах (без поділу матеріалу на вузькоцерковні особливості) можливе і необхідне. За умов виконання кількох важливих умов, таке виховання не суперечитиме чинному українському законодавству і може принести той результат, який від нього очікують (зниження підліткової агресивності, злочинності, покращення морального стану суспільства тощо). Тим більше, що роль релігії у духовному відродженні українського суспільства майже не викликає заперечень.

Які ж передумови, на наш погляд, повинні бути виконані?

По-перше, добровільність для школярів відвідування занять, тобто надання даним курсам статусу факультативів, але, звичайно, ці факультативи не мають ставати об’єктом маніпулювання з боку дирекції шкіл чи місцевих відділів освіти. Зазначений статус знімає юридичні проблеми, а саме - суперечності із чинними законодавством у разі введення релігійних курсів як обов’язкових. З іншого боку, попри заперечення проти факультативного характеру курсів з боку багатьох крупних Церков в Україні, ми маємо підстави стверджувати, що статус факультативу набагато перспективніший. Цей статус вноситиме елемент змагальності у викладання предмету, що значно зменшить можливість його рутинізації та перетворення у нудні та нецікаві заняття, які можуть назавжди відштовхнути дитину від релігії як такої. Адже історія час-від-часу повторяється. Згадаймо, що на перший позір найрелігійніша за системою виховання Російська імперія, завдяки бурсацьким підходам до

релігійної освіти, після 1917 року показала світу небачені прояви не лише антиклерикалізму, але й падіння людської моралі.

По-друге, необхідне запровадження гнучких підходів (адаптації до регіональних особливостей) як до змісту курсів, які читаються, так і до часу їх запровадження. Це пов'язано перш за все із підготовкою (перепідготовкою) вчителів для даного курсу та можливими віросповідними й культурними особливостями того чи іншого регіону. Тобто, на наш погляд, Міністерству освіти та науки, спільно із всіма зацікавленими інституціями, є сенс розробити кілька типових програм для читання курсів, під які будуть написані відповідні підручники, або ж розробити одну, але значно розширену програму, яка дасть можливість вчителю адаптувати її відповідно до власних реалій і знань. Необхідне також започаткування широкої програми обміну досвідом у підготовці та перепідготовці фахівців, запровадження спецкурсів у вищих навчальних закладах, набір студентів у групи вчителів християнської етики тощо. Окремо слід сказати про неможливість читання уроків священиками, які не мають відповідної до чинних норм законодавства освіти.

По-третє, школа повинна подбати також і про наявність альтернативи для тих дітей, які самі або ж з веління батьків, не захочуть відвідувати уроки релігійно-виховного спрямування. Це можуть бути уроки етики, морального виховання чи інші курси.

По-четверте, оскільки чинне українське законодавство не забороняє організацію шкіл релігійними громадами, державним органам слід переглянути своє ставлення до таких шкіл і сприяти поширенню інформації про вимоги щодо їх ліцензування, налагодити оплату праці вчителів конфесійних шкіл із фахових загальноосвітніх предметів. Фактично в Україні конфесійні школи і навіть вищі навчальні заклади вже існують. Найчастіше вони діють як національні школи (найбільш відомі – єврейські), або ж приватні школи, зареєстровані на окремих фізичних чи юридичних осіб. Можливий успіх таких шкіл на ринку освіти України стане додатковим стимулом розвитку і розширення присутності предметів релігійно-морального спрямування в світських загальноосвітніх школах.

По-п'яте, для уникнення виникнення певної соціальної напруги у суспільстві у зв'язку із впровадженням релігійно-виховних курсів, освітянам і тим, хто забезпечує методологічне запровадження цих курсів, слід більш активно роз'яснювати та пропагувати свої напрацювання. Це вкрай необхідно в умовах наявності в Україні і нехристиянських напрямів – прихильники останніх повинні усвідомити, що дитина, яка прослухає курс "Християнської етики", буде значно толерантнішою і терпимішою

до інших релігій. Можливості для донесення до людей цих ідей нині існують надзвичайно широкі – регіональні конференції, виступи у ЗМІ, запровадження теле- і радіопередач тощо.

І останнє, на чому хотілося б наголосити. Попри світський характер держави Україна, ми повинні визнати, що базовим нормотворчим чинником української та європейської культури вцілому є християнство. А тому позаконфесійне вивчення в школі християнської етики, яке виховуватиме не вірних якоїсь окремої Церкви, а перш за все намагатиметься сформувати високоморальні особистості, може стати важливим елементом пізнання та розуміння українською молоддю головних принципів європейської цивілізації. Поза тим необхідно віддавати собі звіт, що одне лише запровадження курсу "Християнської етики" не зніме зазначені вище негаразди. Змінити суспільство на краще зможе лише злагоджена робота у цьому напрямі центральних та регіональних державних органів, школи і батьків.

Решетніков Ю.

РЕЛІГІЙНИЙ КОМПОНЕНТ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

9 червня 2005 р., виступаючи під час засідання круглого столу «З любов'ю та турботою до дітей» Президент України доручив Міністерству освіти розробити спеціальний курс нового предмету для загальноосвітніх шкіл – етику віри. При цьому він поставив перед Міністерством завдання вже з 1 вересня розпочати у школах викладання даного курсу, висловивши упевненість, що Міністерство освіти «за два-три місяці встигне опрацювати це питання». При цьому він зазначив, що «йдеться про Бога, віру в тій чи іншій формі: не ставиться за мету однобічне висвітлення цього питання. Слід взяти загальні підходи усіх церков» [http://www.president.gov.ua/news/data/1_930.html].

До цієї ж теми він звернувся і 14 червня під час зустрічі з членами Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. У своєму вступному слові Президент зауважив, що «Подолання негативних наслідків тоталітарного минулого не може бути зведено до вирішення майнових і земельних проблем. Святі отці, на порядку денному набагато масштабніше завдання. Йдеться про суттєве розширення присутності релігійного чинника у культурному житті, інформаційному просторі,

впровадженні моральних і духовних цінностей у навчально-виховному процесі, духовно-просвітницькій роботі у Збройних Силах, правоохоронних органах.» Торкнувся він і планів щодо введення в загальноосвітніх школах навчального курсу «Етика віри», зазначивши, що «Етика віри – це робоча назва. Ми хочемо, щоб з вуст священиків, з вуст добрих людей дитина чула про Бога і про шляхи, що ведуть до Нього. Я переконаний, що це буде набагато краще, якщо дитина через освітній курс свідомо це буде осягати. Одним словом, рецепт, як бути сьогодні духовно грамотним, у цьому колі можна виписати» [http://orthodoxy.org.ua/News-R_ooua.php?data=2005-06-17&id1=7].

Буквально наступного дня, 15 червня, на нараді з головами обласних державних адміністрацій, В.Ющенко поінформував присутніх про те, що «ми зробимо все, щоб починаючи з 1 вересня, у навчальних закладах України (середніх навчальних закладах) було введено освітній курс – християнську етику. Для того, щоб там не було великої дискусії, як ми кажемо, що це робоча назва, етика віри чи якась інша назва. Я розумію, що у певних регіонах можуть виникати нюанси, але ми живі люди, ми говоримо про факультативні можливості, ми говоримо про якісь інші форми вирішення цього питання, але, друзі, я відверто вам скажу, як батько, я не хочу щоб мої діти випадково вчилися Богу і дороги до нього. Я хочу, щоб вони свідомо це робили і не тільки через сім'ю, а щоб до цього була залучена і українська школа. Я переконаний – це тільки гармонізує життя і дитини, і людини в Україні» [www.president.gov.ua/news/data/print/1089.html].

Хоча рішення Президента і та увага, яку він приділив даному питанню й стали несподіванкою, водночас можна припустити, що вони були викликані певними суспільними процесами, що безпосередньо стосувалися проблеми наявності/відсутності релігійного компоненту у навчальному процесі і, більш широко, права батьків на виховання своїх дітей відповідно до своїх світоглядних переконань. Слід підкреслити, що дане право є зафіксованим у підписаних Україною міжнародних документах, зокрема у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права і Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р.

Проте з реалізацією даного принципу в Україні існують певні складнощі. Згідно ст. 6 Закону України «Про освіту», остання в Україні носить світський характер. Стаття ж 9 того ж Закону вказує, що заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від церкви /релігійних організацій/, мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями. Але світський характер освіти на

практиці, як і раніш, означає її атеїстичну спрямованість, в тому числі в школах продовжується безальтернативне вивчення теорії еволюції та відповідної теорії походження людини. Це пов'язано з тим, що українська школа успадкувала від радянської спрощене уявлення про протилежність науки та релігії, запропоноване ще французькими матеріалістами XVIII сторіччя. Слід зазначити, що насправді атеїзм є однією з форм релігії, хоча і викривленою, богоборчою формою. Бо одне з центральних місць в атеїзмі також займає Бог, але від людини вимагається прийняти на віру не Його існування, а, на відміну від релігії, Його відсутність. Але мова дійсно повинна йти про віру, оскільки як науково не можна довести існування Бога, так точно неможливо науково довести і Його неіснування. Проте протягом останніх десятиріч саме атеїстичний підхід подавався як єдино науковий. Але це не відповідає дійсності, оскільки і раніше і тепер найвидатніші вчені заявляли й заявляють про свою віру в Бога. Серед них такі видатні особистості, як К.Лінней, Л.Пастер, А.Ейнштейн та інші. Водночас релігійні організації в Україні позбавлені права виступати засновниками власних загальноосвітніх навчальних закладів, в яких би вірні відповідної релігійної течії могли б реалізувати своє право на виховання дітей відповідно до своїх переконань. Це пов'язано з тим, що хоча стаття 18 Закону України „Про освіту" передбачає, що заклади освіти створюються органами державної виконавчої влади і органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, громадянами відповідно до соціально-економічних, національних, культурно-освітніх потреб у них за наявності необхідної матеріально-технічної, науково-методичної бази, педагогічних кадрів, пункту 2 Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 228 від 5 квітня 1994 р. „Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів" зазначає, що засновниками навчально-виховних закладів можуть виступати державні органи, кооперативні, громадські організації, підприємства та установи, приватні особи. Таким чином, зазначений в Положенні перелік є вужчим порівняно із Законом, не називає в числі можливих засновників навчально-виховних закладів релігійні організації, тим самим дискримінуючи їх порівняно із кооперативними, громадськими організаціями та приватними особами. Таким чином існуючий стан речей прямо суперечить прийнятим Україною на себе міжнародним зобов'язанням.

З іншого боку, багатьма сьогодні усвідомлюється глибока криза системи виховання підлітків та молоді. Незважаючи на постійне

зростання інформативності освіти, моральність значної частини учнів скоріш деградує, ніж прогресує. Про це дозволяє казати й зростання молодіжної та підліткової злочинності, значне омолодження таких соціальних проблем як алкоголізм та наркоманія на фоні соціальних негараздів та загального морального занепаду. Тому зрозуміла необхідність пошуку шляхів виходу з даної ситуації, пошуку шляхів підвищення моральності та духовності завтрашніх будівників нашого суспільства. Представниками християнських церков і багатьма освітянами цей шлях вбачається в запровадженні в загальноосвітніх школах курсу з християнської етики. Саме тому, починаючи з часу здобуття Україною своєї незалежності, що відкрило нові можливості для діяльності Церков і релігійних організацій, в багатьох загальноосвітніх навчальних закладах відбувається викладання курсів морально-етичного спрямування на основі християнських цінностей – «Християнської етики», «Основ християнської етики», «Основ православної культури» тощо. Лише за статистикою Міністерства освіти і науки України, на сьогодні в школах викладається близько ста варіантів подібних курсів, таким викладанням охоплено практично 20 % українських шкіл [П.Полянський. Школа не може стояти осторонь формування духовного світу дітей і молоді // Релігійне навчання і виховання дітей і молоді в Україні: позиції громадян. – К., 2005. – С. 57-58]. Водночас, слід зазначити, що оскільки таке викладання здійснюється факультативно і в багатьох випадках напівлегально, точна статистика є відсутньою і відповідні цифри насправді можуть бути більшими. Найбільш організовано таке викладання на підставі рішень відповідних обласних рад здійснюється вже протягом десяти і навіть більше років у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській і Рівненській областях.

Водночас, у контексті поширення існуючого досвіду на всю систему освіти в Україні, дане питання стало предметом гострих дискусій в релігійному, освітянському, науковому середовищах протягом останніх п’яти-шести років. Протягом 2001-2002 рр. при Державному комітеті України у справах релігій працювала робоча група із представників Церков для опрацювання питання щодо запровадження „Християнської етики” у програму загальноосвітньої школи. Розпорядженням Міністерства освіти і науки України № 69-р від 18.06.2002 р. «Про створення робочої групи з метою вивчення питання про засади релігієзнавства в системі загальної середньої освіти» також було створено відповідну робочу групу для опрацювання зазначеного питання.

Новий виток дискусії з даного питання був спричинений рішенням Міносвіти у контексті переходу на 12-річну програму навчання

в загальноосвітній школі розпочати з 2005-2006 навчального року викладання курсу „Етика” у 5-6 класах. Програма даного курсу, розроблена на основі загальнолюдських цінностей і опублікована на офіційному сайті Міністерства освіти та науки України [http://www.mon.gov.ua/education/average/new_pr/eth.doc], викликала здебільшо негативну оцінку у релігійному середовищі України, що призвело до низки звернень з боку Церков, політичних партій, громадян до суспільства, Президента України та центральних органів влади, в тому числі: Звернення Комісій Києво-Галицької Митрополії Української Греко-Католицької Церкви до батьків, духовних провідників, педагогів з приводу відстоювання прав на викладання в загальноосвітніх навчальних закладах предмета «Християнська етика», Звернення учасників регіональної (Донецької) зустрічі з приводу впровадження курсу „Християнська етика” у програму навчання загальноосвітньої школи, Звернення Секретаріату партії Християнсько-Демократичний Союз з приводу впровадження курсу „Етика” у програму навчання загальноосвітньої школи тощо [http://www.hds.org.ua/news.php?lang=ua&id=192]. Дана реакція була викликана зокрема й тим, що ставила під питання подальше викладання „Основ християнської етики” в тих школах Західної України, де таке викладання було визнано на місцевому рівні обов’язковим. Трохи забігаючи наперед, зазначимо, що цілком прогнозовано у відповідь на звернення громадян, враховуючи суспільну думку, 30 червня сесія Львівської обласної ради прийняла рішення продовжити вивчення предмету „Християнська етика” у школах Львівської області, звернувшись до віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань та міністра освіти і науки і запропонувавши створити робочу групу для доопрацювання даного питання [http://www.ugcc.org.ua/ukr/news/article;1983/]. Аналогічне рішення було прийнято і Тернопільською обласною радою.

Тому слова Президента з даного приводу були скоріш не експромтом, а відповіддю на отримані ним звернення та наслідком поваги до позиції Церкви. Позиція Президента набула свого формального оформлення у вигляді Доручення Президента України від 8 липня 2005 р. №1- 1/657, в якому зокрема Міністерству освіти і науки України доручалося утворити із залученням представників релігійних організацій спеціальну комісію для вивчення шляхів забезпечення кваліфікованого викладання у навчальних закладах факультативного курсу з питань етики віри та релігієзнавства, підготовки та перепідготовки викладачів з цього курсу.

Зауважимо, що ще до отримання даного Доручення, враховуючи висловлену позицію Президента, а також звернення з боку Церков і громадян, Міністерство освіти і науки України 30 червня провело Круглий стіл з питань морально-духовного виховання учнівської молоді, в якому взяли участь представники християнських Церков України у форматі Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, а також представники Української міжцерковної ради і Державного комітету України у справах релігій. Було прийнято рішення до 10 липня створити світсько-духовну комісію для подальшого опрацювання даного питання, яка має складатися в рівних частинах з представників Міністерства освіти та науки і Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій.

Проте наступні кроки в даному контексті були вже пов'язані із виконанням зазначеного Доручення Президента України. 26 липня Міністерство освіти і науки України видало наказ № 437 „Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства". Наказом (1) затверджено склад спеціальної комісії для розроблення змісту факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства, яка складається із світських фахівців і представників Церков; (2) з метою дотримання статті 35 Конституції України щодо „права кожного на свободу світогляду і віросповідання" батькам надається право вибору вивчення дітьми починаючи з 2005/2006 навчального року предмета етика у 5-6 класах або факультативних курсів морально–етичної проблематики, що апробуються в регіонах, за умови кадрового та навчально–методичного забезпечення з відповідним грифом міністерства; (3) організовано проведення експертизи навчальних програм, навчальних та методичних посібників з морально-етичних курсів з метою надання їм відповідного грифа міністерства. В розвиток положень даного наказу 18 серпня було видано лист Міністерства освіти і науки України 1/9-436 „Про вивчення етики у 2005/2006 навчальному році", яким роз'яснюється порядок викладання „Етики" та факультативних курсів морально-етичного спрямування.

Дані документи МОН практично відкрили шлях для легалізації існуючої ситуації з викладанням „Християнської етики" та інших подібних курсів в окремих регіонах і школах України. Водночас перед створеною комісією поставлено завдання щодо вироблення єдиної програми з „етики віри".

На сьогодні комісія провела три свої засідання. Було узгоджено назву курсу – „Основи християнської етики", прийнято рішення розпочати обговорення представлених концепцій і програм з тим, щоб 4

жовтня на черговому засіданні одну з них прийняти за основу і розпочати процес доопрацювання і узгодження.

Говорячи про історію даного питання, звернемо увагу на ще один знаменний факт. 29 червня було оприлюднено Спільне звернення Глав традиційних християнських конфесій України та Декларацію про створення Міжцерковної комісії з питань християнського виховання і освіти, які підписали Предстоятелі Української Православної Церкви, Української Православної Церкви Київського Патріархату і Української Автокефальної Православної Церкви та Верховний Архієпископ Української Греко-Католицької Церкви. У Зверненні пропонується: (1) створити освітньо-церковну комісію при Кабінеті Міністрів України, першочерговим завданням якої має стати створення у двомісячний термін цілісної програми духовно-моральної просвіти в Україні на засадах християнської культурної спадщини та підготовка підручників і відповідних нормативно-правових актів; (2) починаючи з 2005-2006 навчального року, запровадити викладання основ християнської етики в українській культурі у загальноосвітніх навчальних закладах України як поза конфесійного предмету, що не супроводжується релігійними обрядами; (3) вжити необхідні заходи, спрямовані на відкриття відповідної спеціальності в „Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах”; (4) для забезпечення кваліфікованого викладання даного предмету у співпраці з християнськими Церквами запровадити підготовку та перепідготовку кадрів у вищих навчальних закладах. Таким чином, незважаючи на існування міжцерковних протиріч між даними Церквами, в даному питанні, зокрема на засіданнях комісії при Міносвіти, вони виступають спільно і представляють єдину позицію.

Таким чином, на сьогодні ситуація з викладанням навчальних курсів морально-етичного спрямування на засадах християнських цінностей значно просунулася вперед, порівняно з попереднім становищем, і близька до свого розв’язання. Водночас під час роботи комісії і при прийнятті відповідних рішень органами влади залишається необхідність враховувати наявність наступних питань.

Питання перше: що? Що саме передбачається викладати у школі, яким буде змістовне наповнення нового курсу? Відомо те, що на сьогодні в школах різних регіонів України викладаються різні курси: „Основи християнської етики”, „Основи православної культури”, „Християнська етика”. Відмінності у назві певним чином відбивають і наявні відмінності у змісті даних курсів, хоча, з іншого боку, в багатьох моментах їхнє наповнення співпадає. Зрозуміло, що, перш ніж казати про авторитет

Божих приписів, на яких ґрунтується християнська етика, необхідно донести учням розуміння того, хто є Бог та чому Його слово є авторитетним для нас, тобто в усякому випадку постає необхідність торкатися питань, які у точному значенні не є предметом етики.

Одним із принципових моментів в даному контексті є те, що протестанти воліють радше казати про „біблійну етику", тобто в її основи кладуться виключно приписи Біблії, водночас представники так званих „традиційних Церков" наголошують на нероздільності Святого Письма і Священного Передання, церковної традиції. При цьому мова йде про укоріненість церковної традиції, візантійської чи східно-християнської, у культурі українського народу. Тому на думку представників вищезазначених чотирьох Церков доцільно казати про християнську етику в українській культурі. Водночас, протестанти побоюються, що вивчення культури насправді може виявитися вивченням традицій і обрядів певних Церков, а тому виступають за суто етичне, а не культурологічне наповнення даного курсу.

Друге питання: хто? Хто буде викладати учням даний предмет? Християни свідомі того, що викладати християнську етику може лише людина, яка сама сповідує християнство, а отже вірить та практикує те, що викладає. В іншому випадку викладання християнської етики ризикує перетворитися на профанацію християнства взагалі та може призвести до зростання, як наслідок, цинізму серед підростаючого покоління. Також неприпустимо, щоб вчитель християнської етики у своєму повсякденному житті не відповідав би її постулатам.

Переважна більшість тих, хто бере участь у дискусіях з питання запровадження „Християнської етики" у шкільну програму, погоджується з тим, що викладати вказаний курс повинні не просто священнослужителі чи інші працівники релігійних організацій, а фахові викладачі-християни, які мають необхідну педагогічну освіту. Мова про це йде у контексті необхідності запобігти нефаховому викладанню курсу.

Водночас постає проблема толерантного ставлення викладача до хоча б офіційно діючих в Україні Церков і релігійних організацій, адже у контексті викладання „Християнської етики" виховання у учнів толерантності є доволі важливим компонентом, а з іншого боку питання з боку школярів щодо ставлення до тих чи інших релігійних організацій є цілком прогнозованими. І в цьому контексті вчитель-мирянин, вірний певної Церкви, принципово нічим не відрізняється від священнослужителя. Більше того, можна констатувати, що інколи священнослужителі є навіть більш толерантними порівняно з окремими мирянами. Симптоматичною в цьому відношенні є інформація про

проведення відділом релігійної освіти, катехізації та місіонерства Одеської єпархії УПЦ 3 вересня цього року в Одесі для викладачів загальноосвітніх шкіл конференції „Православний погляд на викладання етики віри у загальноосвітніх навчальних закладах”, основний акцент на якій, за наявною інформацією, був зроблений не стільки на сам новий предмет, скільки на недопустимості участі викладачів – вірних протестантських церков у його викладанні [http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;7133/]. На нашу думку, подібні прояви є абсолютно неприпустимими з огляду на рівність конфесій в Україні, а викладачі нового курсу повинні викладати його виключно на засадах толерантності і поваги до інших релігійних течій, мають виховати дітей високоморальними громадянами нашої держави, навчити їх любові, а не нетерпимості та ворожнечі.

Але це, як кажуть, теорія. На практиці, досвід запровадження викладання „Етики”, запропонованої Міністерством освіти і науки, показує, що до його викладання залучаються вчителі історії та правознавства, української мови та літератури, зарубіжної літератури, яким не вистачає годин педагогічного навантаження, а не ті, хто пройшов відповідний курс навчання, скажімо, в Острозькій академії або Українському католицькому університеті. Існує реальна можливість, що така сама ситуація може виникнути і з викладанням „Основ християнської етики”, у випадку його запровадження. При цьому залишається лише процитувати Звернення Християнсько-Демократичного Союзу до Президента України, прем’єр-міністра і міністра освіти та науки з приводу впровадження курсу „Етика” у програму навчання загальноосвітньої школи: „Сумнівною виглядає здатність адекватно передати учням моральні принципи вчителями, які в своєму повсякденному житті, на жаль, не завжди можуть служити прикладом високоморальної поведінки, особливо у царині здорового способу життя, подружнього життя та статевих відносин” [http://www.hds.org.ua/news.php?lang=ua&id=192]. Що справедливо для етики взагалі, тим більш справедливо для християнської етики чи „етики віри”.

Третє питання: для чого? Необхідність запровадження даного курсу обґрунтовується необхідністю подолання моральної кризи українського суспільства. При цьому прихильники викладання християнської етики висловлюють своє переконання в тому, що „домінуюча частка християнської традиції в Україні є поважним аргументом для ознайомлення з її аксіологічними основами для всіх, хто живе у цій країні, поважає її народ, його духовну культуру та звичаєвість”

[А.Васьків. „Християнська етика” і „Етика” у школі: pro і contra // http://www.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/comments/article;5650/]. Отже, нібито декларується, що викладання даного курсу має на меті саме ознайомлення із засадами та приписами християнської етики.

Представники релігійних організацій – прихильники ідеї запровадження „Християнської етики” ніколи не кажуть про катехізацію як про свою мету. Водночас практично усі християни свідомі того, що людина не зможе жити за Божими приписами без свідомої віри.

Тому постає питання, що все ж таки мається на меті: просто „ознайомлення” чи навернення дітей до віри?

Останнє, четверте, питання: як? Переважно, представники традиційних Церков наполягають на необхідності обов’язкового вивчення «Християнської етики». Водночас представники інших Церков і релігійних організацій виступають за факультативне викладання. Зазначимо, що саме про факультативне викладання йдеться і у Дорученні Президента України.

Слід враховувати, що українське суспільство є полірелігійним і поліконфесійним, практично 40 % громадян залишаються позарелігійними, а також те, що досвід викладання «Основ християнської етики» у Західному регіоні в окремих випадках призвів до порушень принципу свободи совісті.

Тому, для того, щоб даний курс був обов’язковим, його зміст має бути прийнятним для всіх, принаймні враховувати усі наявні релігійні традиції (в тому числі мусульманську та іудейську). На сьогодні існує реальна можливість вийти на прийняття загальної програми з даного курсу, оскільки не викликає сумнівів існування загально християнських моральних засад, які в цілому збігаються з етичними настановами інших світових релігій, а також із так званими загальнолюдськими цінностями. Акцентація саме на таких спільних моральних цінностях, принаймні на цінностях, що поділяються чільною частиною нашого соціуму, є особливо важливою в умовах плюралістичного суспільства.

В іншому випадку мають існувати альтернативні варіанти даного курсу. Скажімо, „Етика” на засадах загальнолюдських цінностей (світський варіант) і „Основи християнської етики”, або навіть кілька варіантів останнього (наприклад, на засадах бачення традиційних і протестантських Церков). При цьому обов’язковим залишається прослуховування учнем одного із можливих варіантів курсу, а вибір конкретного варіанту є правом батьків. Зрозуміло, що така модель ставить питання щодо забезпечення викладання підготовленими педагогами, а також небезпеки формування в учнівському колективі

„більшості” і „меншості” із можливим напруженням між ними. Але з іншого боку, це дає змогу забезпечити реалізацію принципу свободи совісті і права батьків на виховання дітей згідно зі своїми світоглядними переконаннями.

Таким чином комісія, сформована відповідно до Доручення Президента, повинна знайти відповіді на поставлені питання, знайти порозуміння в першу чергу у своєму середовищі. Водночас, цілком реалістичними є сподівання на запровадження курсу з християнської етики у загальнодержавному масштабі з наступного навчального року. Разом з тим, вирішення цього завдання не знімає необхідності надання релігійним організаціям права виступати засновниками загальноосвітніх навчальних закладів різного рівня, що безумовно б сприяло більш повному забезпеченню принципу свободи совісті, права батьків на виховання своїх дітей у відповідності до власних світоглядних переконань, виконанню Україною взятих на себе зобов’язань, а врешті-решт і зняттю можливих проблем із запровадженням „Християнської етики”.

Бабій М.

РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНІ СТУДІЇ У СВІТСЬКІЙ ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ СВОБОДИ СОВІСТІ

Проблема інкорпорації релігійного компонента в систему світської освіти в Україні нині є надзвичайно актуалізованою. Свідченням цього постає активна тематизація питання про запровадження курсу “Християнської етики” в загальноосвітніх навчальних закладах на зустрічах Президента України з предстоятелями церков, керівниками обласних Адміністрацій та ін.

Суттєво впливає на актуалізацію цієї проблеми екстраординарна значущість - як для держави, так і для релігійних організацій - такої важливої сфери буття українського соціуму як освіта. Саме тут найбільш чітко пересікаються їхні інтереси. І в цьому є своя логіка. Адже в царині освіти виховуються, формуються інтелектуально і морально громадяни як “Граду земного”, так і певною мірою “Граду Божого”. Тому не дивно, що релігійні організації активізували свої зусилля щодо уможливлення своєї присутності в загальноосвітньому просторі держави. Публічне обґрунтування ними цього прагнення не викликає заперечень. За своєю

суттю воно спрямоване на зміцнення засад морально-етичного виховання підростаючого покоління, утвердження християнських у своїй основі духовних, моральних і культурних цінностей. Зрозуміло, що акцент робиться саме на християнській етиці, на необхідності формування християнського світогляду. І, що характерно, при цьому практично заперечується важливість загальнолюдських духовних і моральних цінностей. Окремі Церкви, зокрема УПЦ КП, у своїх зверненнях настійно рекомендують батькам писати заяви керівникам шкіл з вимогою забезпечити їхнім дітям можливість вивчати курс з християнської етики і звільнити їх від відвідування уроків "Етики", нібито не пов'язаних з духовними традиціями і культурою українського народу, або інших подібних уроків морально-етичного характеру як таких, що не відповідають світогляду батьків.

Але ще майже 150 років тому (у 1859 році) відомий англійський філософ Джон Мілль застерігав, що намагання сформувати тільки релігійну свідомість і почуття й відкидання тих світських норм, які до цього співіснували з християнською етикою і доповнювали її, переймаючи щось з її духу, призведе і навіть уже призводить до формування ницого, жалюгідного, рабського типу характеру. "Я вважаю, - наголошував Дж.Мілль, - що для морального відродження людства пліч-о-пліч з християнською етикою повинні існувати й інші етичні системи... Інтереси істини вимагають розмаїття точок зору (Мілль Дж. Про свободу: Есе. – К., 2001. – С. 59.). Такий висновок мислителя, як кажуть, на часі. Поспішність, непродуманість у цій важливій справі може лише нанести шкоду.

Прагнення окремих релігійних чинників вирішити означену проблему саме явочним порядком, ігнорування при цьому вимог закону, бажання прискорити цей процес політичними методами, без глибокого аналізу і врахування конкретних умов та особливостей релігійної ситуації в державі, чітких тенденцій до її антогонізації може призвести до негативних наслідків, зокрема, посилити протистояння між конфесіями, конфліктогенність між батьками і дітьми – адептами різних віросповідань. При цьому, як свідчить практика запровадження курсу "Християнської етики" в школах Західних областей держави (який, до речі, в окремих із них виходить за межі факультативного) ігнорується думка батьків, самих дітей. А уроки "Християнської етики", із-за відсутності належного контролю, поступово трансформуюються в уроки "Закону Божого" і катехізації. Наявність релігійної атрибутики в класах, здійснення молитви розглядаються як важливі невід'ємні складові навчально-виховного процесу. Як для державних чинників, так і окремих

релігійних організацій факт порушення при цьому вимог Конституції України, Закону України “Про освіту” залишається поза увагою, постає “безневинним” актом.

При цьому свідомо нехтуються основні принципові положення Закону України “Про освіту”, зокрема такі як: пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти (це положення ст. 6). А стаття 8 цього Закону конкретизує ці принципи. В пункті другому цієї статті чітко записано, що залучення учнів, студентів до участі в політичних, релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається. Закон (ст. 9) дає також розгорнуте положення конституційного принципу відокремлення закладів освіти від церкви (релігійних організацій), стверджує світський характер освіти в Українській державі. До цього можна додати й чіткі принципові положення Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Факт залишається фактом – вимоги Конституції України, законодавство щодо свободи совісті ігноруються як окремими державними структурами, так і релігійними організаціями, особливо на регіональному рівні, забуваючи, що держава не бере на себе релігійне навчання і виховання своїх громадян. При цьому часто поза увагою залишається те, що принцип свободи совісті, як і структурного компонента останньої – свободи віросповідання, є право передовсім індивідуального, особистісного виміру. Однак нерідко принцип свободи совісті екстраполюється на колективні вияви релігійного світогляду, культової практики, ототожнюється з правами релігійних організацій, що підпадають під поняття “свободи церкви” чи правильніше – “свободи релігійної організації”.

Свобода совісті - феномен багатоаспектний. Він охоплює різноманітні сфери світоглядного, культурного, морального самовизначення і самореалізації особистості. І в даному контексті самовизначення в царині віросповідній - лише один, хоча й важливий компонент архітектоніки свободи совісті. На жаль, поліаспектне за своєю суттю поняття свободи совісті і в публікаціях, і нормативних актах частіше всього пов’язують, а правильніше буде сказати - ототожнюють зі змістом свободи буття релігії, з реалізацією прав спільнот віруючих, релігійних організацій. При цьому акцент, як правило, і в нормативно-практичній площині вияву, зокрема, і в запропонованих проектах змін до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, і в “Концепції державно-конфесійних відносин” робиться на свободах і правах релігійної спільноти. Мабуть таких підхід призводить до того, що

індивідуальне право на свободу совісті в поліконфесійній державі на практиці підміняється правом релігійних організацій. Таким чином, у правовому полі чітко виявляються права лише віруючих, які вже здійснили свій вибір. А як бути з правом на свободу совісті тих, хто ще не самовизначився або є невіруючим, арелігійним? А останніх, за даними соціологічних досліджень в Україні більше третини. Вважаю, що варто подумати й над тим, чому сьогодні публічне визнання особистістю себе невіруючою, а тим більше атеїстом, вважається непристойним. У мас-медіа практично зникли матеріали критичного до релігії змісту. Це теж проблема, яка тісно пов'язана з порушенням свободи совісті, демократичних принципів, на яких прагнемо побудувати наше суспільство, виховати майбутні покоління громадян України.

Демократія, однак, як наголошується в "Пояснювальному меморандумі до рекомендацій ПАРЕ № 1396", не може "прийняти порушення людської гідності та прав людини в ім'я віри". Релігійні організації мають поважати й шанувати вимоги Конституції і законів України, право на свободу совісті всіх і кожного, в т.ч. й дітей. Свобода совісті для кожного покликана об'єднати в єдиному правовому полі секулярну і релігійну культури, науку і релігію, світську і релігійну мораль, віруючих і невіруючих (Див. : Бурьянов С.А. Свобода совести в российской науке, законотворчестве и правоприменении // Право и политика. – 2001. - №7. – С. 28.). І коли наголос робиться на тому, щоб курс "Християнської етики" став засобом "формування християнського світогляду", то мета релігійних організацій стає очевидною. Однак виникає питання: як ця мета узгоджується з принципами рівної свободи різних віросповідань, рівності їх адептів перед законом, засадами свободи совісті, релігійного плюралізму, поліконфесійності й, зокрема, зі свободою буття релігійних меншин, особливо, так званого "нетрадиційного спрямування". До речі, в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН (№44/131 від 20.02.1990 р.) звертається увага держав-членів ООН на те, щоб державні посадові особи, педагогічні працівники при виконанні своїх обов'язків поважали всі релігії і переконання й не допускали дискримінаційних дій щодо осіб, котрі мають інші переконання. Зауважимо також, що означена вище мета не корелюється з вимогами закону про свободу совісті (ст. 3), в якому чітко записано, що "ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду", що "не допускається будь-яке примушування… до навчання релігії".

Ведучи мову про спроби інкорпорації релігійного компонента в систему освіти, маємо брати до уваги й світський характер нашої держави й освіти. Є достатньо прикладів, коли цей важливий принцип, це

своєрідне статусквo, у ставленні нашої держави до світоглядних уподобань своїх громадян порушується, зокрема через осв'ячення, ритуалізацію релігійними організаціями державних заходів, у т.ч. й при офіційному відкритті нових шкіл і навіть кабінетів у державних установах тощо. При цьому забувається фундаментальне привило: базова цінність демократичного суспільства – світськість. Екстраординарною особливістю вияву останньої є світоглядна нейтральність держави, яка розповсюджується не лише на релігію, але й на інші типи світогляду. Принцип світськості постає в правовому полі держави як гарантія самостійності і свободи кожного вільно приймати відповідні рішення, самовизначаться у світоглядно-духовній сфері без втручання владного чинника.

Світська держава має забезпечувати такий стан речей, за якого ніяка конфесія (велика чи мала, "традиційна" чи "нетрадиційна"), а тим більш ніяка владна структура, не могли б нав'язувати будь-кому (в т.ч. батькам, дітям, віруючим, атеїстам) певні конфесійно обґрунтовані моральні культурно-духовні засади, певну віросповідну ідентичність.

Світськість у контексті функціонування системи державної освіти має забезпечити набуття дітьми "інтелектуального інструментарію", який сприяв би формуванню їх здатності до самостійного мислення і вільного самовизначення в духовній, світоглядній сфері.

Тому беззаперечним є те, що учні, як і студенти, повинні мати ґрунтовні наукові знання про релігію, її конфесійні вияви, напрями, течії, знати їх історію, базові положення їх вчень, моральні настанови. Збагачення знаннями про релігії в системі загальної і вищої освіти, повинно дати майбутнім громадянам України "якісний інтелектуальний багаж", на базі якого вони могли б вільно виносити свої судження щодо релігійних питань, в т.ч. і морально-етичного виміру.

Цьому, на нашу думку, може сприяти обов'язкове (а за певних умов і факультативне) викладання релігійно-пізнавальних, релігієзнавчих дисциплін в усіх навчальних закладах. Християнський, а також інші конфесійні компоненти морально-етичного вчення повинні знайти своє повноцінне відображення в курсі морально-етичних предметів з кореляцією для різних вікових груп. Однак викладання релігієзнавчих курсів має бути позаконфесійним. На цьому, до речі, наголошується і у видрукуваних в цьому збірнику "Рекомендаціях "Релігія та демократія" Парламентської Асамблеї Ради Європи (1999 р.), в яких державам пропонується "сприяти викладанню в школах порівняльної історії різних релігій, звертаючи увагу на їх походження, подібність деяких їхніх цінностей та різноманіття звичаїв, традицій, свят і т.п.". При цьому

звертається увага на те, що “релігійні настанови не повинні здійснюватися за рахунок уроків про релігію як сутнісну складову історії культури та філософії людства”. В інших рекомендаціях ПАРЕ йдеться про те, що “світська держава не повинна накидати своїм громадянам жодних релігійних зобов’язань”, а мусить сприяти знанням про різні релігії, формувати принципи толерантності.

А Декларація ООН (1981 р.) “Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань” наголошує на тому (ст. 5/2), що “кожна дитина має право на доступ до освіти у сфері релігії або переконань у відповідності з бажанням її батьків,… і не примушується до навчання у сфері релігії чи переконань, всупереч бажанням її батьків,… при цьому керівним принципом є інтереси дитини”. Дитина має бути убезпечена від будь-яких форм дискримінації на грунті релігії і переконань.

Варто нагадати, що питання про можливість викладання релігії в державних школах неодноразово розглядалося Комітетом з прав людини ООН, який встановив, що вивчення в державних школах загальної історії релігії і етики дозволяється за умови, якщо воно подається нейтрально і об’єктивно. До речі, в “Декларації…” також наголошується що “вести викладання з питань релігії або переконань слід у місцях, що підходять для цієї мети”.

Цитування подібних вимог міжнародних правових документів, що відносяться до проблем дитини, її релігійної освіти, її свободи совісті, можна продовжити. Але суть цих вимог одна – в центр ставляться інтереси дитини, її свобода.

В конституційно-правовому контексті ці вимогита рекомендації документів міжнародних організацій мають бути враховані нашою державою. Вона повинна сприяти розширенню можливостей для одержання релігійної освіти, в тому числі й в морально-етичному вимірі, усіма, хто цього бажає. Тим більше, що громадяни України (віруючі батьки, а також їхні діти) можуть здобути релігійну освіту в духовних начальних закладах, створюваних при релігійних організаціях, недільних школах а також на позашкільних заняттях, але вже за рішенням віруючих батьків. Відзначимо, що на початок 2005 року в нашій країні функціонувало 173 духовних навчальних заклади (20 тис. слухачів), більше 12 тисяч недільних шкіл.

Узагальнюючи, слід сказати, що сьогодні релігійні організації в Україні мають значну, законодавчо гарантовану можливість дати релігійну освіту своїм вірним та їхнім дітям. Згідно Закону про свободу совісті вони можуть навіть створювати свої загальноосвтні навчальні

заклади. То ж цю можливість їм слід сповна використати в межах вимог Конституції України, законодавчих актів держави, шануючи право її громадян, їхніх дітей на свободу совісті, релігії, на стабільність і спокій в поліконфесійному українському соціумі.

Колодний А.

СВОБОДА СОВІСТІ В ОСВІТІ СВІТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Релігія і освіта… Проблема їх співвідношення давно цікавила педагогічну громадськість і Церкву. Останнім часом, у зв'язку з актуалізацією релігійного чинника в суспільному і духовному житті, прагненням деяких Церков користливо, нахрапно і протиправно влізти у державну школу, вона постала і в Україні. Питання не стоїть про те, давати чи не давати через систему освіти знання про релігію. Стоїть питання того, які знання і в якому обсязі про неї викладати, коли, де і хто їх має давати. Постає ще питання й того, чи мають існувати паралельно дві системи освіти – світська і духовна, а чи ж духовна освіта за своїм статусом має прирівнятися до світської і засвідчуватися такими ж документами, які чинні і в сфері світського життя. Але якщо це буде так, то певно що на духовну освіту тоді поширюється правило про вивчення в закладах освіти того обов'язкового переліку-мінімуму навчальних дисциплін, які нині викладаються у всіх світських навчальних закладах і які формують широкий світоглядний кругозір у їх реципієнтів. Певно що тоді підлягати контролю з боку Міністерства освіти і науки мав би й зміст духовної освіти. Держава мала б знати не лише те, чому тут учать, а й як і хто учить.

Нині в Україні існують паралельно релігійна і релігієзнавча освіти. Якщо перша діє переважно в духовних навчальних закладах, її патронують конфесії і система її в ряді Церков вже склалася, то система релігієзнавчої освіти в наш час лише складається. Вона будується на засадах гуманізму, толерантності і дотримання конституційного принципу свободи світоглядів і принципу відокремлення Церкви від державної освіти. Долаються ті вади світської освіти, які були зумовлені донедавня її атеїстичною зорієнтованістю.

Нині в державних навчальних закладах, як обов'язковий предмет, викладається курс академічного релігієзнавства, стандартна програма якого має державне затвердження. Навчальні заклади, засновані на

приватній основі, мають право вибору щодо вивчення релігієзнавчих курсів. Але вони, як і державні, повинні забезпечувати рівень релігієзнавчої освіти у відповідності з державними стандартами.

Оскільки вивчення релігії чіпає багато делікатних проблем не лише правового, а й світоглядно-виховного характеру, то навколо питань змісту й організації релігієзнавчої освіти нині точаться палкі дискусії. Скажімо, дискутується питання того, чи релігієзнавча освіта є тотожною з релігійною, а якщо це так, то чи має педагог бути обов'язково релігійною людиною. Ще постає питання того, як узгодити програмові знання, визначені державним стандартом освіти, і власні погляди на релігію студента, який належить до того чи іншого віросповідання.

Світова освітянська практика вже давно довела, що релігійна і релігієзнавча освіта мають відмінний зміст, різну зорієнтованість і функціональність. Водночас вона засвідчила, що шкільне чи вузівське релігієзнавство не повинне виконувати функцію узгодження поглядів на релігії представників різних конфесій або ж молоді з релігійною і нерелігійною орієнтацією, виховувати людину релігійною, а тим більше конфесійно-релігійною. Основна мета вивчення релігієзнавства - дати молоді повний обсяг об"єктивних, науково вивірених знань про релігію в різних її конфесійних визначеностях, знань з її історії і суспільного функціонування. Академічне релігієзнавство покликане з наукових позицій розглядати релігію в контексті світової культури, розкривати її сутність, місце і роль як в суспільстві, так і в житті людини. Саме такий підхід відповідає демократичним вимогам Конституції України, її принципам про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, сприяє соціальній злагоді у суспільстві, пошановує суверенність кожного як особистості. В громадянському суспільстві на державному рівні не може бути ні релігійної, ні атеїстичної освіти. Останні можна організовувати на приватному чи корпоративному рівнях. Загальнодержавна освіта має бути лише релігієзнавчою. Це тільки від неуцтва дехто з церковних діячів твердить, що релігієзнавча освіта – то є атеїзм. Із-за своєї конфесійної зашореності для них всі інші релігії також є атеїзмом, а ще більше – єрессю.

Останнім часом, а особливо після заяви Президента В.Ющенка про необхідність вивчення в школах предмету із невизначеним змістом «Етика віра», в засобах масової інформації, листах в державні органи, на засіданнях з приводу цього створеної при Міносвіти спеціальної комісії все частіше порушується питання введення в школах, як обов'язкового предмету, "Християнської етики" або "Закону Божого", а у вузах - теології. Подекуди керівництво освітянських установ, зокрема на

Галичині, ігноруючи принцип світськості державної освіти, закріплений Конституцією і чинним законодавством, самочинно ввело викладання релігійних курсів, переважно «Християнської етики», залучивши до цього подеколи непідготовлених до педагогічної роботи служителів культу, ченців і черниць, різних проповідників або ж підготовлених на короткотермінових катехітичних курсах греко-католицької Церкви вчителів. Маємо не що інше, як протиправно з підтримки клерикалізованих місцевих владних структур організовану однією Церквою на догоду собі скриту катехізацію молоді у державних школах і на державний кошт. Такий підхід неприйнятний, бо ж він веде до дискримінації в галузі релігійної освіти, до її конфесіоналізації, силового насадження того чи іншого віросповідання і, нарешті, порушення прав людини взагалі. Ми не маємо повторити принцип радянської освіти, коли в школах, не рахуючись із наявністю дітей з віруючих сімей, обов'язковою була атеїстична освіта. В наших школах навчаються діти із сімей різних конфесій, відмінних світоглядів.Конституція України велить з цим рахуватися. До того ж, вивчення релігії в системі державної освіти повинне відповідати не тільки чинному в нащій країні законодавству, а також і міжнародним правовим документам в галузі свободи релігії і віровизнань, які відкидають примусове насадження через державну школу якихось світоглядних систем. Державна школа має бути повністю світською. Знання про релігію дітям мають давати лише світські особи, а не заангажовані на ортодоксії середньовіччя, мало знаючі здобутки науки і культури служителі культу.

Релігійна освіта - це навчальний процес, зорієнтований на передачу реципієнту певного обсягу релігійної інформації з метою підвищення рівня його релігійної освіченості, формування навиків освоєння змісту певного релігійного віровчення. Але релігійна освіта не є позаконфесійною. Для її проведення залучаються конфесійно зорієнтовані особи, а це призводить до однобічно заангажованих оцінок ними інших віровчень, виховання негативного ставлення до них.

Релігійна освіта буває загальнопросвітницькою і професійно-зорієнтованою. Загальнопросвітницький характер має навчання релігії в парафіяльних і недільних (християнство), суботніх (іудаїзм, християни-адвентсти) та п"ятницьких (іслам) школах при громадах різних релігій, на різних біблійних курсах тощо. Професійно-зорієнтовану релігійну освіту, яку ще можна назвати богословською, проводять різного типу духовні навчальні заклади (академії, університети, семінарії, коледжі тощо). Від рівня духовної освіти в католицизмі і протестантизмі (на відміну, скажімо, від православ'я) залежить кар'єра особи в церковному житті. На

початок 2005 року в Україні різні конфесії мали 12039 недільних, суботніх та п”ятницьких шкіл і 173 духовних навчальних закладів.

Але тут зауважимо на тому, що релігієзнавчу освіту не слід ототожнювати або підміняти богословською (теологічною). Остання, як і атеїстична, що домінувала в часи тоталітаризму, є світоглядно неплюральною, а водночас ще й конфесійно зорієнтованою, агресивно налаштованою щодо інших релігійних вчень і спільнот. Організація ж богословської освіти в системі державних навчальних закладів взагалі суперечить принципам світськості освіти, відокремлення Церкви від Держави і державної школи від Церкви, спричинить до подальшого загострення суперечок і конфліктів на світоглядному й конфесійному рівнях, оскільки в державних школах і вузах навчаються віруючі з різних конфесій, а також невіруючі.

Ось як оцінив головний рабин Києва і України Яків Блайх ту ситуацію, яка складається з порушенням принципу світськості освіти при викладанні в школах християнської етики : “Де-факто сьогодні в багатьох школах України викладається християнська релігія (!). Цей предмет називається “Християнська етика”. Підручник вже видано. У ньому є речі, які не вкладаються в голову. Розповідаючи про християнські релігії, там говориться, якою поганою є будь-яка інша релігія. Я не хочу тут вдаватися в деталі, щоб не викликати скандал. Але взагалі цим варто зайнятися” (Еврейская Украина. – 2002. - № 2). Так, варто, бо ж, згідно діючого законодавства, “викладачі релігійних вчень і релігійні проповідники зобов”язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань” (Про свободу совісті, релігії і переконань. Збірник документів. – К.,1996. – С.6). Проти впровадження в дежавні школи християнської етики виступили керівники ряду протестантських спільнот, муфтій України Ахмед Тамім. Цікаву аргументацію з приводу цього у видрукуваному в цьому збірнику маекріалі дав архієпископ Ігор Ісиченко.

Проблема входження Церкви в школу нині актуалізувалася з ряду причин:

1. відзначаючи певну байдужість віруючих до храмових богослужінь, зокрема відсутність при цьому молоді, церква в такий спосіб прагне повернути їх до себе, за допомогою держави вирішити свою проблему дефіциту молодих парафіян;

2. домінуючі церкви таким шляхом хочуть здійснити своєрідний реванш за те, що в радянські часи вони були відсторонені від світської освіти, яка за своїм змістом була атеїстичною;

3. в такий спосіб деякі церкви (зокрема, УГКЦ та УПЦ МП) прагнуть вирішити проблему працевлаштування випускників своєї надмірно розбухлої мережі духовних навчальних закладів;

4. в цьому деякі церкви вбачають шлях вирішення на свою користь питань міжконфесійного і міжцерковного протистояння, бо ж одержують додаткові можливості для саморекламування, утвердження думки, що лише їх конфесія гарантує високу духовність і моральність особистості.

Якихось духовних спонук з боку державних структур при їх прагненні релігієзувати освіту немає. Тут ми спостерігаємо скоріше прагнення їх вибачитися в такий спосіб перед церквою за організацію державою в недалекому минулому атеїстичного виховання у світській системі освіти. Наявне також прагнення цим посприяти деяким політичним силам (навіть окремим владним діячам) завоювати на свій бік прихильність віруючих виборців. Дає себе знати також певна містичність і месійність Президента, який в порушення правових вимог і Конституції, і Законів України про освіту й про свободу совісті, самочинно дає розпорядження про включення релігійного чинника у світську освіту. Ці питання так в правовій і цивілізованій державі не вирішуються. Якщо в глави держави й виникає якась ідея, то вона має вилитися в подання до Верховної Ради пропозиції про зміну якихось законів чи їх окремих положень, а чи ж прийняття взагалі якихось нових законів. Таких ініціатив з боку діючого Президента немає, а є його Розпорядження Міністерству освіти і науки, яке, дотримуючись субординованості влади, хоч воно й протизаконно, має виконувати (що й робить).

Відтак маятник, навіть з ініціативи Проезидента країни і всупереч орієнтаціям на світську Європу, різко рухнувся в протилежний бік – від атеїзації до релігієзації. Але при цьому нехтується те, що лише світська освіта може служити чинником збереження єдності країни, міжнаціонального і міжконфесійного миру, освіченості й всебічній розвинутості особи.

Тому проблему “освіта – релігія” мають вирішувати не політики з Верховної Ради, бо ж вони, із-за своїх вузьких партійних інтересів, зокрема з метою самореклами і завоювання голосів майбутніх виборців, можуть обстоювати позицію, що співпадає з інтересами однієї з фаворизуючих їх конфесій. Зрозуміло, що опісля ці владники, попавши в залежність від певних церковних структур, вже вдовольняють їх запити, нехтуючи інтересами інших церков, а то й конфесій. Це, зокрема, має місце нині в Криму, де влада всіляко підтримує Церкву Московського Патріархату, та галичанських областях, де греко-католицька Церква

практично вже є напівдержавною і тотальною. Скажімо, в цих областях навіть вирішення проблеми впровадження почергових богослужінь було використане для обмеження й витіснення православних. А в питаннях християнської освіти Собори УГКЦ під виглядом прохань вже дають поради Львівській адміністрації, як і що треба робити в освіті (Див.: Резолюція про освіту // Вірую. – 2002, 14 січня).

Питання релігійної освіти тим більше не повинні вирішувати локально, на свій розсуд самі освітяни, бо ж тут також виявляться їх (а частіше – керівництва шкіл) конфесійні уподобання, підспівування позиціям владних структур, домінуючим церквам, а то й прагматичні матеріальні зацікавлення – одержати щось від останніх. Прикладом цього може служити прийняття директорами деяких шкіл Волині назарянства після того, як тут попрацювали благодійницькі місії цієї церкви. В цих школах вже з'явилися назарянські недільні школи, серед учнів проводяться конфесією інші релігійно-виховні заходи.

Проблеми змісту світської освіту тим більше мають вирішувати не церкви чи якісь їх об'єднання, бо ж при цьому матимемо явище конфесійної заангажованості, самозвеличення і самореклами якоїсь церкви чи конфесії. Інші ж релігійні утворення поставатимуть при цьому як далекі від культури і духовності феномени, а в підтексті – як шкідливі секти, що духовно ошукують людей, нав'язують їм хибну релігійність тощо. Зрозуміло, що такий вузькоцеховий підхід не сприятиме формуванню єдності нашого суспільства. Адже інші конфесії не зможуть змиритися з цим і будуть вдаватися до всіляких форм протидії цьому. Уже зараз маємо факти протистояння між дітьми в деяких школах на конфесійній основі, переведення батьками дітей в інші школи з тих шкіл, які за рівнем клерикалізації своєї роботи вже стали філіалами певних церков.

Проблема співвідношення релігії і освіти має вирішуватися на загальнодержавному рівні, хоч нині у нас, враховуючи значну заполітизованість нашого життя, тяжко це зробити. Маємо не стільки зростання релігійності, скільки своєрідну моду на неї. Дехто з політичних міркувань (далеких від переконаної релігійності) не тільки заграє з конфесіями шляхом потурання всіляким їхнім забаганкам, а ще й прагне підпорядкувати вже своїм забаганкам дещо від конфесій, зокрема їх назву (наприклад, християнські чи мусульманські партії), перебрати на себе організацію виховання в дусі певних віровчень тощо. Згадаймо тут ХДПУ Віталія Журавського, Всеукраїнське Об"єднання християн Валерія Бабича, Християнсько-ліберальну партію Леоніда Черновецького чи мусульманську партію Рашида Брагіна.

Дехто вважає, що шляхом релігієзації освіти можна піднести рівень моральності в суспільстві. Але тут треба дивитися правді в очі. Хіба в радянські часи, коли про християнську мораль взагалі не прийнято було говорити в позитивних тонах, ми мали такий розгул аморальності, як нині, коли ця мораль відкрито й активно пропагується не лише в храмах і молитовних будинках, а й по радіо і телебаченню, на шпальтах газет і журналів, на виховних годинах вчителя і в сімейних розмовах? А хіба в країнах Заходу, де ніяких заборон релігійна діяльність не зазнавала і де в школах навчають дітей релігії, така вже висока мораль, що ми можемо їм позаздрити? Те, що маємо ми нині (і це незаперечний факт), прийшло до нас після здобуття незалежності з країн саме християнської традиції. Та й що дала тотальна релігієзація Галичини Греко-Католицькою Церквою, коли в переважній більшості виїздять у зарубіж саме звідти молоді жінки і дівчата для торгівлі собою.

Відтак моральність залежить не від того, викладається, а чи ні в школах християнська етика, відвідує людина храм, а чи ж ні. Можна знати, що є гріхом, але коли маєш умови життя такі, що треба якось вижити самому, сім'ї, то тут вже моральні виміри стають дещо іншими. При цьому спрацьовує вже принцип: а чи морально не вчинити здавалося б аморальний вчинок, щоб не спасти вищий Божий дар – життя. Аморальність з'являється ще й там, де, як у нас в Україні кажуть, "із жиру бісяться". Цікавим є те, що це "жирування", служіння мамоні Церкви, як правило, не засуджують, а навпаки – ще й нагороджують "жирувальників", підносять ледь не в ранг "святих" своїми нагородами за якісь там їм їх благодійницькі пожертви. Але ж вони вдаються до благодійництва на користь Церкви не стільки із-за прагнення до спокути своїх гріхів, а скоріше задля зменшення податкового тиску самореклами.

Будь-яка елігія по-справжньому моральною людину ніколи не робила і не зробить. Адже їх моральні повчання базуються на страху покарання за грішні вчинки десь, колись і кимось. То ж безкарно за будь-які і незліченні негідні можна прожити все своє земне життя, а там, дивись, як буде, так і буде. Навіть якщо і в пеклдо попаду, то й не так страшно, бо ж то також вічне життя, а до його мук і випробувань звикну. До того ж, деякі з конфесій, зокрема християнських, нехтуючи прерогативою лише Бога й Ісуса Христа визначати і вибачати гріховність, вигадали ще й таїнство сповіді, що дає грішнику можливість чистим постати на «суді Божому».

Моральною є та людина, яка не за страх, а за совість не чинить негідні вчинки, не із-за корисливості, а гуманності зорієнтована на гуманність в своїй життєдіяльності. То ж релігійна етика будь-якої

конфесії не може дати те добре людині, що їй дає етика світська. Відтак незнання її природи і функціональності виявив Патріарх УПЦ КП Філарет, коли в своєму доносі Президенту України скаржився на Міністерство освіти за те, що воно, дивись, вводить в школах обов'язковий предмет з етики. Ця Етика ввібрала в себе всі загальнолюдські здобутки людства в морпальній сфері і не є такою вузькозаангажовано, як християнська, вона возвеличує людину, а не принижує її якимсь вигаданим первісним гріхом. Саме після її вивчення можна сказати, що «людина – то звучить гордо», а не хнюкати пісні чи молитви подібного змісту: «Мы - слабые созданья и немощей полны, великие деянья исполнить не сильны». Ця етика виховує людину творцем і борцем, а не вічним прошайкою і аскетом, на що зорієнтовані, зокрема, заповіді блаженства Ісуса Христа (Мт. 5).

До речі, принципи світської етики всеціло відповідають біблійним принципам суті людини, яку Бог, будучи сам творцем і промислителем, створив на свій образ і подобу (Бут. 1:27). При цьому своєю третьою заповіддю, данною Мойсею (Вих. 20:7), заборонив прикликати його ім'я марно, надаремно, тобто знаходитися в стані постійної молитви. Біблія також засвідчує той факт, що «Бог дав людям заняття, щоб вони ним клопоталися» (Екл. 3:10). І далі: «Я побачив, що нема нічого кращого для чоловіка, як радіти своїми ділами, така бо його доля».

Світська етика до того ж вібрала в себе зокрема сенс біблійної моралі. загальнолюдських заповідей Мойсея, але вибірково підійшла до новозавітних моральних повчань, бо ж вони звучать аморально для людини із здоровим глуздом. Так, не можна сприйняти заклик Ісуса: «Коли хтось приходить до мене й зненавидить свого батька й матір, жінку, дітей, братів, сестер та ще й своє життя, той не може бути моїм учнем» (Лк. 14:26). Або його повчання: «Я прийшов порізнити чоловіка із його батьком, дочку із її матір'ю, невістку із її свекрухою. І ворогами чоловіка будуть його домашні» (Мт. 10: 35-36); «Я кажу вам: не противтеся злому. Хто вдарить тебе в праву щоку, оберни до нього й другу». Подібного в Біблії можна знайти багато. Так, при повчанні не вбивати, не красти (грабувати), не чинити перелюб зміст старозавітних книг сповнений коєнням цього богообраним народом з волі самого Всевишнього щодо інших народів, які вшановують інших богів. Відтак Біблія активно обстоює нетолерантність міжконфесійних відносин, що суперечить засадам того громадянського суспільства, яке вибудовує Україна.

Протягом історії з'являлося багато різних моральних систем і вчень. Деякі з них творилися відомими й посьогодні мислителями, а деякі повставали як елемент певного конфесійного віровчення. Такою зокрема є й бібілійна мораль, що склалася в єврейському середовищі, виражає його інтереси і є, власне, зокрема своїми Десяттю заповідями Мойсея, насамперед іудейською мораллю. Характерно, що ті, хто ревно обстоює християнську мораль, при цьому чомусь оперують саме цими принципами іудейської моралі. А між тим апостол Павло свідчить, що Ісус Христос «своєю наукою знищив Закони заповідей» (Ефес. 2:15), що «Закон виховником був до Христа, щоб нам виправвдатися вірою» (Гал. 4:24), бо ж «людина виправдується вірою – без діл Закону» (Рим. 3:28).

Державні школи, зокрема вчителі, при їх мізерному фінансуванні мають великий обсяг навчальної і виховної роботи. То ж їм ще не вистачає нахлібника в особі т.зв. традиційних церков, які прагнуть підключити їх до свого самозбереження через введеення до навчальних планів, як обов'язкових, тих чи інших релігійних дисциплін. Конфесійні спільноти мають право і можливість відкривати при кожній громаді свої недільні школи з виключним наповненням їх програм лише релігійними предметами. То ж не виявляйте ледацюжність, не спонукайте державних службовців працювати організаційно на вас, а вирішуйте проблему християнського виховання дітей, а особливо їх батьків (бо ж від сім'ї насамперед залежть моральні вихованість), самостійно. Державна школа хібащо могла б тут допомогти церквам приміщеннями.

Часто ми чуємо від богословів різних конфесій думку, що світськість освіти веде до моральної деградації, втрати моральних орієнтирів і т.п., а відсутність релігійної освіти, орієнтованої на конкретні традиційні віровчення, із-за відсутності відповідної відпорності, сприяє заповненню українського релігійного простору різними зарубіжними релігійними утвореннями. Такі міркування беззастережно не можна прийняти. Тут претензії можуть бути у держави і церкви взаємні. Держава мала б подумати про формування такого змісту своєї освіти, який був би зорієнтованим на актуалізацію в навчальному процесі потенціалу загальнолюдських норм моралі, а також над створенням таких дитячих спільнот, які перебрали б на себе ті виховні функції, які колись виконувала піонерія і комсомол. Церкві також слід подумати над актуалізацією таких форм своєї діяльності, які формували б відпорність щодо чужих, як для України, конфесій.

Дехто твердить, що впровадження богословських предметів в систему світської освіти сприятиме зростанню духовності молоді. Але при цьому має місце надто звужене розуміння самого феномену

духовності. Вона ототожнюється з релігійністю, навіть церковною християнськістю. І що ми маємо. Надто велику безпорадність і неосвіченість виявляли кращі випускники з вищою філософсько-богословською освітою Чернівецького університету при організованій нами зустрічі їх навіть із студентами 2-3 курсу світського університету "Києво-Могилянська Академія". А це тому, що в навчальному плані Чернівецького вузу левова доля годин була відведена вивченню богословських дисциплін (800 годин лише на Святе Письмо), а світські предмети були на годинному мізері (наприклад, на всі філософські предмети на цьому ще й філософському фвкультеті виділялося лише 180 годин). То ж яку духовність може принести в школу недоосвічений випускник такого духовного навчального закладу? З одного боку, він дискредитує саме християнство, носієм якого часто на рівні простого літургіста виступає, а з другого, він не може на рівних говорити навіть із сучасним студентом, що має широкий пізнавальний кругозір, опанував здобутки світової культури і науки. При прирівнюванні дипломів світської і духовної освіти цей фахівець претендуватиме на читання релігієзнавчих дисциплін. Але, як це визнає священик УПЦ МП Олександр Кубеліус (в минулому ректор Київських духовної академії і семінарії), "викладати цей предмет мають не священнослужителі, оскільки їх кваліфікація (переважної більшості) не відповідає вимогам сьогодення, перебуває на вкрай низькому рівні і при цьому не виключається конфесійна заангажованість, а професійні державні світські фахівці-релігієзнавці" (Цит.за: Релігійна панорама. – 2001. - № 11. – С. 61).

Прагнучи ввійти у світську освіту, Церква водночас не пускає Державу у свою духовну освіту. А варто було б поглянути з висот сьогоднішніх духовних здобутків людства на зміст тієї освіти, яку пропонують своїм слухачам нині духовні навчальні заклади, бо ж вони опісля посилають своїх випускників нести свої знання в маси. Державі варто було б знати, з чим вони до них йдуть. Певно, що після таких контрольних перевірок і внесення відповідних доповнень в навчальні плани главі УГКЦ кардиналу Любомиру Гузару не прийшлося б говорити, що священики його Церкви мають такий низький рівень гуманітарної підготовки, що віруючі лише із-за своєї вихованості мовчки дослуховують їх проповіді до кінця. Що ж тоді говорити про священиків православних церков, у яких навчальні плани духовних учбових закладів із загальноосвітніх предметів ще бідніші й не так освічений викладацький склад їх. Так, з волі Синоду УПЦ КП із навчальних планів духовних академій було вилучено вивчення філософських, культорологічних,

історичних і деяких інших загальноосвітніх дисциплін. Влучно оцінив цей стан один із єпископів цієї Церкви: «готуємо кадильника».

Проте, враховуючи світськість нашої держави, велику конфесійну строкатість її релігійної карти (понад сто різних конфесій, церков і течій), наявність значної кількості людей з нерелігійною світоглядною орієнтацією (понад 30%) , в системі державної освіти, на нашу думку, має бути організоване вивчення саме релігієзнавчих навчальних дисциплін. Релігієзнавча освіта - це система освітянської роботи, метою якої є озброєння особи всією сумою знань, які має академічне релігієзнавство про природу, сутність, функціональність, історію та географію релігії. На відміну від релігійної освіти, релігієзнавча є: світоглядно-плюральною, оскільки знайомить своїх реципієнтів з різними поглядами на релігії; конфесійно незаангажованою, оскільки без будь-яких симпатій чи антипатій розкриває сутність віровчення, особливості культу, характер історії різних релігійних течій. Релігієзнавча підготовка забезпечує принцип світськості освіти, відповідає повністю положенню правових документів про відокремлення школи від Церкви, а Церкви - від Держави. Вона прагне утвердити в навчальний процес принцип переконання, творчого мислення, а не сприйняття учбового матеріалу лише на віру. Релігієзнавча освіта шанує в людині особистість і формує в неї відчуття власної гідністі, а не якоїсь там гріховної й безвільної істоти, для якої власне Я є нічим..

Релігієзнавчу освіту мають забезпечити державні навчальні заклади. Дисциплінарна визначеність її повинна бути відмінною в середній і вищій школі, в системі релігієзнавчої спеціалізації. Як на нас, то в середній школі слід вивчати переважно історію релігій, сучасні релігії світу, а у вищій - вже основи релігієзнавства, систему релігієзнавчих спецкурсів. Можливий підручник з переліком бажаних тем для релігієзнавчої освіти ми подали видруком книги “Академічне релігієзнавство” (К.: Світ знань, 2000).

До викладання релігієзнавства слід допускати педагогів, які здобули спеціалізовану релігієзнавчу освіту в державних університетах України. Вона вже є в Київському, Одеському, Донецькому, Чернівецькому, Прикарпатському державних й Українському (Київ) та Дрогобицькому педагогічних університетах. Вирішується питання відкриття релігієзнавчих спеціалізацій і в ряді інших вузів.

Підготовку релігієзнавців в Україні насамперед було налагоджено в Київському Національному університеті ім.Т.Г.Шевченка. Навчальний план спеціалізації тут включає, окрім базового курсу "Релігієзнавство", історію християнства і релігій Сходу, дисциплінарне релігієзнавство -

філософію релігії, феноменологію релігії, історію релігії, етнологію релігії, психологію й соціологію релігії, курси з релігійної філософії різних конфесій, основ християнського віровчення, містикознавства, з нетрадиційної релігійності, панорами сучасного релігійного життя, історії релігієзнавчої і богословської думки, а також спецкурси з української релігійної духовності, історії релігії в Україні та інші. Студенти проходять науково-дослідницьку та педагогічну релігієзнавчі практики, пишуть курсові й дипломні роботи з різних релігієзнавчих дисциплін, мають зацікавлені зустріч в конфесіях. Проте зауважимо тут на тому, що зміст релігієзнавчої освіти в вузах ще потребує свого наукового обгрунтування і вдосконалення. На часі написання програм і підручників з різних релігієзнавчих курсів.

Підготовку спеціалістів вищої наукової кваліфікації з релігієзнавства в Україні можна було б організувати через аспірантуру і докторантуру Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, деяких провідних університетів.

З метою забезпечення повноти і наступності в релігієзнавчій освіті варто було б утворити при Міністерстві науки і освіти України спеціальну методичну комісію, завданням якої була б підготовка навчальних програм з релігієзнавчих дисциплін, організація написання підручної літератури тощо.

Ряд діючих в Україні Церков порушують питання про впровадження в навчальний процес світських вузів як окремої навчальної дисципліни теології. При цьому не враховується сама специфіка світської освіти, адже вона вчить пізнавати істину, а не сприймати її беззастережно на віру, як це повинно бути при вивченні телогії, вчить розмірковувати, заперечувати й стверджувати, а не бездумно освоювати, сприймати її знання таким, яким його подають беззмінно тисячі років. Зрозуміло, студент світської системи освіти сприйме із смішком біблійну інформацію, що заєць має нероздвоєні копита, а Йону проковтнув кит і він сидів у нього в череві три доби. То чи потрібно плодити єретиків, бо ж мислячий студент ніколи не прийме на віру будь-який догмат релігії. А при цьому, як тоді вирішувати питання з екзаменаційною оцінкою? Саме тому в багатьох країнах вивчення “Теології” передано в систему богословської (теологічної) освіти, а в світській її системі вивчають Religious Studies.

Не станемо тут з”ясовувати зміст і специфіку теології (богослов”я). Це питання відносно добре розглядається в нашому “Академічному релігієзнавстві”. Ми вважаємо, що у системі вищої світської освіти має вивчатися саме релігієзнавство. Воно, як і будь-яка

інша сфера наукового знання, не визнає абсолютної усталеності якихось знань. На відміну від теології, елемент віри присутній в ньому як принцип, а не як інструмент осягнення. Раціональному в релігієзнавстві відводиться провідне місце. Всі його положення обов"язково повинні дістати емпіричне підтвердження, теоретичну доказовість. Богослов"я ж свої положення не доводить до чуттєво-сприйнятної наочності чи логічної очевидності й чіткості.

Християнське богослов"я, як правило, замикається сферою Святого Письма. Образно кажучи, воно завмирає часово і просторово.Основним для нього є Бог в контексті його функціонування. В богослов"ї якщо й існують люди, суспільство взагалі, природне середовище, то лише як сфера діяльності Бога, прояв його промислу, зафіксованого в оповідях Священних Книг. Тому богослов"я є вужчим за препдметом своєї зорієнтованості від релігієзнавства.Останнє, як свідчить навіть етимологія його терміну, вивчає релігію як багатофункціональний феномен, а вже в контексті цього вивчення акцентує увагу на Святому Письмі . Для вивчення релігіїї воно застосовує як загальнонаукові, так і специфічні методи пізнання. Це дає йому можливість проникати в сутність релігійних процесів і не залишатися на поверхні явищ.

Академічне релігієзнавство відрізняється від теолоії також своїм світоглядним плюралізмом і позаконфесійністю.Воно хоч і вказує на певні відмінності різних релігій, проте досліджує їх як однорідні явища, не віддає оціночну перевагу жодній з них. На відміну від теології, яка має чітку конфесійну окресленість (так, немає християнської теології взагалі, а є католицька, православна і у великому різноманітті протестантська) і в її межах має зберегти свою тотожність, релігієзнавство існує у формі різноманітних течій і шкіл. Від теології його різнить також складна і змінна дисциплінарна структура, яка дає можливість осягнути релігію не тільки як ціле, а й в цілому, в процесі її змін і широкої функціональності. До цієї структури входить насамперед філософія релігії, її історія та історіософія, психологія та соціологія, етнологія та географія, феноменологія та культурологія релігії.

Релігієзнавство до вивчення релігійних феноменів підходить з позиції розуму, а не сліпої віри, беззастережного прийняття догмату тільки тому, що він є догмат, як це має місце в богослов"ї. У ньому не спрацьовує принцип: віра не доказує себе, а показує. До того ж, теоретичне релігієзнавство доповнюється практичним. Воно обстоює право кожної людини на свій шлях до Бога у відповідністі зі своєю совістю. Якщо людина обрала якусь конфесію, знаходить себе в ній і сприймає її віровчення як єдиноістинне, то ніхто не має права руйнувати

її духовний суверенітет, силою нав"язувати їй якісь інші переконання. А саме так хочуть діяти ті конфесії, які прагнуть пропхнути своє богослов"я у світські навчальні заклади. Проте всьому своє місце і свій час.

Церква (і то скоріше деякі її конфесійні християнські різновиди) нині прагне до того, щоб використати державну освіту у своїх інтересах. Подеколи вона вдається до оцерковлення вчителів на спеціально для цього організованих курсах. Проте ми вважаємо, що державна школа – не місце для релігійної освіти. Її мають проводити навчальні заклади, які організовуються конфесіями при своїх керівних установах, монастирях, парафіях. Як виняток, можна було б дозволити їм використовувати попервах частково (на правах оренди) приміщення державних навчальних закладів, але без підпорядкування навчального процесу в них керівництву різних інституцій Міністерства освіти і науки.

Певно можна було б також законодавчо визначитися в тому, що конфесії можуть відкривати свої загальноосвітні учбові заклади, де б отримували світську освіту ті, хто навчається в них. При цьому конфесії могли б запрошувати до викладання тут загальноосвітніх дисциплін лише тих викладачів, диплом яких визнається державою . Слід визначитися в тому, що загальноосвітня програма цих навчальних установ, якщо вони претендують на видачу документів про освіту державного зразка, мала б затверджуватися обласними відділами освіти, а то й Міністерством освіти і науки України. Водночас в цих навчальних установах могли б викладатися і релігійні предмети за визначенням конфесії.

Демократизація українського суспільства відкрила сприятливі можливості для організації релігійної освіти в нашій країні. Якщо в тоталітарні часи в Україні діяла всього одна православна духовна семінарія в Одесі, то на початок 2005 року маємо вже 173 духовних навчальних закладів різних конфесій, в яких навчається 19771 слухачів.

Більше всього їх в Української православної церкви Московської юрисдикції - 15, де готуються до різних видів релігійної діяльності 4413 осіб. Церква має в Києві свою духовну академію. Київський патріархат в 2005 році мав 16 навчальних духовних установ з 1354 слухачами. З них дві духовні академії - у Києві і Львові, філософсько-богословський факультет при Чернівецькому університеті ім. Ю.Федьковича. Автокефальна православна Церква має 7 духовних навчальних закладів. Серед них виділяється своєю навчальною відкритістю і творчим підходом до формування навчального плану Харківський колегіум ім. патріарха Мстислава.

Надто багато уваги організації богословської освіти приділяють греко- і римо-католицька Церкви. В 2005 р. УГКЦ мала в Україні

тринадцять семінарій і духовну академію. У Львові відкрито Український католицький університет. Навчання в греко-католицькій системі освіти охоплено 1673 особи. 7 навчальних установ римо-католиків мають 731 слухача.

За підтримки зарубіжних центрів в останні роки спостерігається активізація роботи з організації релігійної освіти в традиційних для України протестантських церквах. Так, баптисти різних організаційних об'єднань мають 47 своїх навчальних установ, де здобувають релігійну освіту понад 7400 осіб. В 21 навчальному закладі п'ятидесятників нині біля 1250 слухачів, а в трьох адвентистських їх біля 500. За спонсорства благодійницької організації АДРА Церквою адвентистів сьомого дня відкрито в приміській зоні Києва - в селищі Буча - Український гуманітарний інститут, який, маючи світський характер і працюючи за стандартами світської освіти, навчає студентів на чотирьох факультетах. Цей досвід організації в рамках певної конфесії вищих світських навчальних закладів мали б використати інші Церкви, а не виявляти прагнення оцерковнити державну освіту України.

Прагнуть організувати підготовку кваліфікованих кадрів шляхом відкриття своїх навчальних установ і нові релігійні течії. Так, має вже 4 своїх духовних семінарій Церква Повного Євангелія, відкрило Академію ведичних знань Товариство свідомості Крішни, організували чотири навчальні установи харизмати.

Зрозуміло, що кожна з конфесій по-своєму забезпечує навчальний процес в своїх коледжах, семінаріях, академіях, різну мету переслідує цим. Так, греко-католики зорієнтовують діяльність своїх навчальних установ на підготовку, окрім священнослужителів, ще й капеланів, викладачів релігійних курсів для загальноосвітніх шкіл. Саме тому вони більше всіх волають про оцерковлення світської освіти, хоч, зрозуміло, ніхто не допустить їх випускників в школи негаличанського регіону, як це має місце в Галичині. Це призведе до нових форм міжконфесійного протистояння, як і те, як Церква перенесла до Києва зі Львова свій керівний центр, а на Сході України творить свої екзархати.

Україна в наш час знаходиться під активним впливом різних міжнародних місіонерських центрів і корпорацій, які проводять різноманітні релігійні заходи, зокрема, конгреси, конференції, семінари за участю іноземних проповідників. В Україні нині активно діє біля 500 зарубіжних місій і місіонерських організацій. Серед них: "Благодійність", "Гедеон", "Маріам", "Нова церква", "Обітниця світу", «Благовіст», "Сім'я", "Чайтан'ї" та ін. Значна кількість іноземних місіонерів прибувають в Україну з туристичними або службовими візами як фахівці

в галузі освіти, охорони здоров'я і культури. Але невдовзі після приїзду вони розгортають широку релігійну місіонерську діяльність. Останнім часом в державних установах освіти набули поширення різні міжнародні релігійні програми і проекти, що видаються як новаторство у педагогіці. Подекуди започатковано створення в державних загальноосвітніх школах класів релігійного спрямування.

Окрім дошкільних закладів і загально-освітніх шкіл, зарубіжні місіонери паралельно прагнуть проводити свою робота й у вищих навчальних закладах України. Для роботи на кафедрах іноземних мов багатьма вузами запрошуються зарубіжні фахівці. Серед останніх чимало людей з богословською освітою і досвідом місіонерської роботи. Інтенсивне вивчення англійської мови вони здійснюють саме на релігійній основі, зокрема на матеріалі біблійних сюжетів і псалмів. За таких обставин вивчення літературної англійської мови підміняється теологічним варіантом англійської мови, яка має вузьку сферу вжитку і мало придатна для мовної практики.

В деяких вузах самоініціативно створюються студентські релігійні товариства з вивчення проблем сучасного християнства і східних релігій. Особливу увагу на місіонерську роботу серед вузівської інтелігенції і студентів звертають Церква Єднання, Міжнародне товариство свідомості Крішни, Міжнародна комуна саньясинів та ін. Так, при Сімферопольському університеті було створено студентську громадську організацію "Університет Махаріші Махеш Йоги". Основний напрямок діяльності його - освоєння ведичних знань, які охоплюють проблеми філософії, медицини тощо. Керівництво і викладання в університеті здійснюють зарубіжні місіонери.

Аналіз місіонерської освітянської діяльності різних зарубіжних центрів України засвідчує те, що роль релігійного чинника у вихованні української молоді є досить суперечливою і далекою від толерантності. Місіонери різних конфесій дають інтерпретацію загальнолюдських і християнських моральних цінностей у річищі своїх конфесій. Керуючись принципом релігійної нетерпимості, вони нерідко принижують значення інших віросповідань, зокрема традиційних для України,. а також світських моральних цінностей.

Деформована релігійна освіта і релігійне виховання молоді не сприяють становленню у неї гармонійної духовності, формують невпевненість у власних силах, почуття меншовартості, нетерпимості до інших релігій, войовниче ставлення до іновірців. Як це засвідчують непоодинокі приклади, навіть вивчення християнської етики не стало чинником високої моральності молоді, панацеєю від моральних вад. Тому

важливо, щоб держава захищала духовні інтереси своїх громадян, будь-яку місіонерську діяльність спрямовувала в річище дотримання свободи совісті, національних пріоритетів, загальнолюдських цінностей. Релігійна освіта і виховання не можуть проводитися екстремістськими методами і спрямовуватися на нівелювання історичних та національних цінностей українського народу з метою утвердження релігійних принципів однієї з протестантських конфесій. Деформоване релігійне навчання і виховання не приносить користі у розвитку духовних цінностей українського суспільства, формує нетерпимість до інших релігійних вірувань, принижує громадянську гідність українських дітей.

Відтак в системі державної освіти має бути організована лише релігієзнавча освіта. В усіх формах навчання вона повинна здійснюватися на принципах гуманізму, толерантності і дотримання принципу свободи совісті. Релігієзнавча освіта має спрямовуватись в русло нормалізації міжконфесійних відносин і забезпечення стабільності суспільного життя в Україні. Лише вона може озброїти молодь знаннями закономірностей виникнення, розвитку й функціонування релігії, різноманіття її феноменів, взаємозв"язку і взаємовпливу релігії та інших сфер культури. Окрім глибоких знань релігійного феномену викладача-релігієзнавця має характеризувати висока моральність, толерантність, об"єктивність, допитлвість, вміння незаангажовано працювати з віруючими людьми і бажання розуміти їх.

Єрьоменко А., Щириця Т.

ЕТИКА В СЕКУЛЯРИЗОВАНІЙ КУЛЬТУРІ

Головний посил авторів спрямований актуалізацією запитання: чи спроможна релігійна (християнська) етика як деонтологія praxis'у бути адекватною сучасній людині в суспільсті "ризиків і загроз" (У.Бек). Якщо порівнювати соціально-економічні тенденції, спрямовані до модернізації й глобалізації, та соціально-гуманітарні (антропологічні), пов'язані з універсалізацією цінностей, і виявляти в межах різних соціальних проектів – лібералізму та неоконсерватизму – механізми їхнього (тенденцій) взаєпопроникнення і взємодетермінацій, то слід наголосити на обмеженості партикулярного етосу, його неадекватності викликам розвитку сучасної технологічної цивілізації. З цього, звісно, не випливає скепсис щодо його спроможності, а відтак і релігійної етики, до

соціальних інновацій і врахування новітніх обріїв розвою, зокрема й питання практичного розуму: що я повинен робити? Проте слід усвідомлювати, що локальному рівневі практично-філософських запитань відповідає й обмежений практичний розум.

Отже, якщо сучасне українське суспільство прагне виправдати свою потребу морального виховання не тільки через сім'ю як соціальну інституцію, а й через освітянські заклади, і це виправдання постає в запровадженні в середніх школах навчальної дисципліни "Етика віри" або "Християнська етика", або "Етика" (на розсуд педагогічного колективу і потреб-вимог батьків), то ми, академічні дослідники в царині етики й практичної філософії, а також викладачі етики в вищих навчальних закладах, мали б усіляко втішатися з цього приводу і підтримувати відповідні організаційні зусилля Міністерства освіти й науки. Тим більше, що ті гострі проблеми, які ми переживаємо сьогодні, здебільшого викликані саме руйнацією усталеної ціннісно-номативної системи, до якої належать і морально-етичні повинності. Таке становище вводить суспільство в стан аномії, нігілізму та цинізму. Про це свідчать дані моніторинґових опитувань, проведених Інститутом соціології НАНУ в 1992 та 2000 р., зокрема відсоток громадян України, які погодилися з судженями, використаними у методиці вимірювання соціального цинізму в опитуваннях 1992 та 2000 р. Ось ці судження і результати опитувань: "нікому не довіряти – найбезпечніше" (1992 – 46, 7; 2000 – 52,0); "вважаю, більшість людей ладні на нечесний вчинок задля вигоди" (1992 – 58,8; 2000 – 70,8); "вважаю, що більшість людей здатні на обман, аби просунутися по службі" (1992 – 60,6; 2000 – 80,4). Ось такі невтішні дані (Див.: Головаха Є.І. Феномен «аморальної більшості» в українському суспільстві // Україна – 2002. Моніторинг соціальних змін. – К., 2002. – С. 460-468).

І молода людина, спостерігаючи аномію та цинізм, чекає відповіді на запитання: "А чому, власне, я маю бути моральною, чому мені слід поводитися згідно з моральним законом"? Аби допомогти їй в цих пошуках, нам самим, дорослим, слід розібратися в проблемі: "На чому має ґрунтуватися значущість, незаперечність, імперативність моральних належностей?", "До яких моральних систем варто звернутися?"

Проте з самого початку слід наголосити на тому, що в секуляризованому українському суспільстві (а саме таким попри потужні зусилля з боку Церкви на відродження релігійного світогляду воно функціонує в головних своїх інституціях – права, держави, громадянського суспільства) актуальним є викладання саме світської, а не

релігійної етики. Це не означає, що ми не вбачаємо в релігійній етиці її гуманістичного спрямування, з одного боку, і потужного виховного імпульсу, – з другого. Однак переконані, що будь-яка релігійна етика є приватною справою громадян, тому її викладання має здійснюватися в недільних школах, за вимогами батьків, а в державних середніх школах слід викладати виключно навчальну дисципліну "етика".

Тим більше, що будь-яка спроба імплантації такої системи, як релігія, до інших соціальних систем суперечить не тільки сучасному системно-диференційованому суспільству, а й Конституції України. Це також суперечить феноменології розвитку моральної свідомості і в онтогенезі, і в філогенезі, щаблі якої, як показав Л.Кольберґ, підносяться поступово від доконвенційної, через конвенційну (до якої належить і релігійна) до постконвенційної моралі (Kohlberg I. Zur kognitiven Entwicklung des Kindes. - Frankfurt a M., 1974).

Спроба запровадження викладання християнської (чи якоїсь іншої релігійної) етики в школі свідчить про величезну плутанину в ціннісних орієнтаціях нашого суспільства. Таке становище пов'язано з тим, що наше суспільство, крокуючи шляхом модернізації, яка не можлива без культурної секуляризації, водночас перебуває в пошуках власної ідентичності, звертаючись до домодерних культурних і символічних форм, серед яких важливе місце посідає релігія. Звідси розбудова модерних інституцій здійснюється поряд з відродженням церкви і зміцнення її позицій в суспільстві.

Звісно, світська і християнська етики недоконечно суперечать одна одній. Адже принцип універсалізації, втілений в категоричному імперативі Канта ("чини так, щоб максима твоєї волі повсякчас могла водночас правити за принцип загального законодавства"), є науковою формулою новозавітної заповіді "І як бажаєте, щоб з вами люди чинили, так само і ви чиніть їм". Це "золоте правило" моралі, що виникає у вісьовий час (К.Ясперс) в конфуціанстві, буддизмі, християнстві. Проте між "християнською етикою" і "етикою" є й істотні відмінності в аспектах обґрунтування і застосування, що ми спробуємо показати на прикладі двох проблем: "етика і політика" та "етика і екологія".

Проблема взаємозв'язку етики й політики актуалізується зокрема питанням спроможності етичних норм і цінностей леґітимувати політичні рішення та політичні інституції. Політично активний суб′єкт – це, за І.Кантом, "повнолітня персона", що має мужність користуватися власним розумом. Здатність апелювати до людського розуму, віднаходити в ньому основу для остаточного обґрунтування етичних норм і цінностей, отже бути суб'єктом свободної волі, незаангажованим будь-якими локально-

традиційними опціями, суперечить конвенційному релігійному етосу з його патерналістським спрямуванням.

Понад це існує розмаїття культур, життєвих світів, етосів, зокрема й релігійних, які мають значні відмінності. Якщо ці розбіжності цікавлять етнографів, і вони намагаються спрямовувати людей на те аби їх зберегти, то для політичного суб'єкта у питаннях владних відносин вони мають бути мінімізовані і не впливати на політико-правові рішення, щоб уникнути етнічних конфліктів. Саме світська універсалістська етика, яка центрує свої імперативні зусилля навколо прав людини, має потенціал й уважного ставлення до традицій, й вирішення політичних проблем на засадах загальнолюдських цінностей. Натомість інколи ми стикаємося з намаганнями пояснювати взаємини між країнами в риториці преференцій тієї чи тієї релігійної системи.

Окрім того, в політичному аспекті важливою є проблема морально-етичної леґітимації державних, правових та політичних інституцій. Леґітимаційні процеси мають також свою історію, а саме – від релігійних через формально-процедурні до деліберативних типів. Звертаючись до релігійних типів леґітимації держави (на кшталт того, як фараони в стародавньому Єгипті отримували владу від бога, або візантійська традиція освячення світської влади), нас чатує небезпека обмеження демократичних інституцій та зведення нанівець дискурс-етичного способу леґітимації держави, права, політики.

Звернення до християнської етики (у її православному варіанті) суперечить також курсу країни на модернізацію. Чи є суспільне усвідомлення того факту, що православна етика консервативна за своєю природою? Адже на Заході каталізатором модернізації був так званий протестантський "дух капіталізму". Щоправда, сьогодні модернізацію не варто здійснювати на зразок новоєвропейської. Зараз дедалі більше говорять, що роль "протестантської етики XXI століття" перебирає на себе конфуціанство.

Однак глобальні проблеми сучасності потребують спільних зусиль людства, а відтак виходу за межі партикулярних етосів (хай навіть і з універсалістським потенціалом, властивим світовим релігіям) і звернення до універсалістської етики.

Для прикладу звернімося до досліджень різних світоглядних типів, проведених М.Вебером. Досліджуючи взаємозв'язок між фундаментальними релігійними світоглядними уявленнями та способами життя, він аналізує такі "картини світу", з огляду на які формуються три типи відносин "суспільство-природа", а отже й "суспільство-світ". Так, конфуціанство-даосизм характеризується пристосуванням до природи,

індуїзм-буддизм – втечею від дійсності та природи, юдаїзм-християнство – оволодінням природою та її перетворенням. В кожному з цих типів ставлення до світу (природи) міститься відповідний стиль життя – етично визначена модифікація способу існування людини. Цими вихідними світовідчуттями і світоглядами визначаються й відповідні типи раціональності, які зумовлюють і загальний напрям дії. Так, в межах індуїстсько-буддистської "картини світу" людина розглядається як "вмістилище" Бога. Йому властиве споглядально-містичне налаштування, що спонукає до пасивного ухилення від мирського життя. В межах юдейсько-християнської "картини світу" констатується спорідненість з ідеєю "дієвого Бога", що пов'язується з розумінням людини як "знаряддя Бога" й активістського етичного налаштування, яке спонукає до діяльності у світі. Звідси відмінність в етичних модифікаціях ставлення до світу й природи: в одному випадку напружена діяльність, в другому - мудре недіяння.

Який же з цих типів має обрати сучасна цивілізація? Чи й надалі провадити активістську позицію, підштовхуючи світ до катастрофи, а чи ж зайняти позицію "недіяння та споглядання", тобто фактично усунутися від того, що сталося і не протидіяти подальшій ескалації "ризиків і загроз"? Чи може варто пристосовуватися до природи за умов її "технічного відтворення" (Гернот Бьоме), тобто за умов втрати нею своєї ідентичності? Звісно, що кожне з цих налаштувань сьогодні вже не може правити за взірець

Сюди варто додати, що в XX столітті з'являються ще й інші проблемні комплекси (клонування, спроби змінити генетичну конституцію людини, евтаназія тощо), для вирішення яких не може стати у пригоді увесь попередній досвід – і релігійний, і секулярний. Треба змінювати ціннісні орієнтації, і на це здатна тільки універсалістька макроетика. Причому рух до такої етики здійснюється і в межах релігійної свідомості, зокрема в екуменізмі, в "глобальній етиці" такого релігійного філософа, як Г.Кюнг і та ін. Проте, на наш погляд, така універсалістька етика може бути обґрунтована тільки на основі розуму, щоправда розуму не монологічного, на кшталт новоєвропейського, який власне й став причиною сьогоднішніх проблем, а комунікативно-діалогічного розуму, визначеннями якого з огляду на герменевтично-прагматично-лінгвістичний поворот є "арґументація", "дискурс", "консенсус". Це означає, що сьогоднішня соціальна етика не може спиратися ані на релігійні, ані на монологічно-раціональні підвалини. Це має бути дискурсивна етика, відкрита для обговорення нагальних проблем сучасності для всіх людей - науковців, представників конфесій,

для пересічних громадян. Це - рівень постконвенційної моралі, категоричний імператив якої визначається таким чином: “Поводься так, щоб усі твої твердження, плани або вчинки були узгоджені на основі осмислених і відповідних ситуації арґументів (так щоб жодний осмислений і відповідний ситуації арґумент не залишався поза увагою, задля цього слід очікувати обґрунтованого консенсусу необмеженої арґументативної спільноти)” (Bohler D. Idee und Zukunftsverantwortung: Hans Jonas und die Dialogethik Perspektsven gegen der Zeitgeist // Zukunftsverantwortung in der Markwirtschaft...- Munster, 2000.- S.52).

Тому, аби вирішити проблему викладання етики в школі треба запроваджувати її секуляризований варіант, враховуючи розвиток людства, зокрема й феноменологію моральної свідомості. Відтак в ній має бути представлений цей розвиток, в якому релігійна етика має розглядатися як один із щаблів розвитку моральної свідомості.

Малахов В.

МІРКУВАННЯ ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСУ “ОСНОВИ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ”

А. Запровадження курсів етики в середніх класах школи за нинішніх умов видається справою корисною і важливою. Оскільки ж світоглядно нейтральний курс етики, який би не зводився до визубрювання суто формальних, позбавлених духовного сенсу нормативів, нині уявити собі важко, закономірно постає ідея системи факультативів, які у своїй сукупності реалізували б завдання етичної освіти на грунті світоглядного плюралізму. Загальний принцип такого підходу можна сформулювати як утвердження *обов’язковості* етичної освіти загалом через *факультативність* (відповідно, варіативність) пропонованих конкретних курсів. При цьому можливість вибору для кожної родини має бути забезпечена *реально*. Учень, який обере такий факультатив, не буде зобов’язаний слухати будь-який інший з пропонованих аналогічним чином курсів етики.

Питання для обмірковування:

1. Чи не варто все ж прагнути до формування – у перспективі – єдиного курсу етики (*не* “етики віри”) на загальноприйнятній основі? Чи можливий такий курс взагалі? Яким могло б бути його основне спрямування?

2. Як *реально* забезпечити альтернативність курсів етики, особливо у малих містах і селищах, для невеликих шкільних колективів?

3. Чи не існує небезпеки, що реалізація факультативної системи викладання етики призведе, замість поширення людяності і доброти, до посилення почуття відособленості, протиставлення “своїх” і “чужих”, а стосовно утворених таким чином у межах школи “етичних меншин” – до їх дискримінації?

Б. Запропонована від початку назва курсу “Етика віри” виглядає цілком беззмістовною. Мова може йти про етику християнську (репрезентовану різними конфесіями), юдейську, ісламську або ж етику світську, гуманітарну. Дотримання засад справжнього плюралізму і толерантності у цьому відношенні передбачає певний ступінь взаємної поваги. Себто визнання, з одного боку, власне етичної компетенції релігійного морального вчення, з другого – того, що й позарелігійна етика зовсім не обов’язково є “атеїстичною пропагандою”, що вона може мати свої поважні підстави і засади, що, кажучи загалом, тип високоморальної безрелігійної людини для нашого часу аж ніяк не є фікцією.

В. Комісія, створена нині при Міністерстві освіти та науки, має, як відомо, своєю метою розробку концепції певного *факультативного* курсу з етики. Однак загалом, як неважко пересвідчитися, питання етичної освіти в школі тягне за собою цілу низку педагогічних, світоглядних, юридичних і власне етичних проблем, які не є нерозв’язними, проте, потребують з’ясування і досягнення щодо них належної суспільної згоди. В зв’язку з цим гадаємо конче потрібним проведення, з метою досягнення широкого консенсусу, деякої представницької експертизи усього згаданого комплексу проблем, із залученням як представників християнських церков, педагогів та науковців-етиків, так і мусульманського та юдейського духівництва, представників правозахисного руху, гуманітарної інтелігенції. На мій погляд, справа етичної освіти того варта, і не слід шкодувати час та інтелектуальні зусилля, аби поставити її виконання на розумну та узгоджену основу.

Г. Стосовно самого курсу *християнської етики*, то в ньому, на мій погляд, має бути акцентований не стільки догматичний, скільки власне етичний аспект: християнська етика може і повинна прищеплювати сучасній молоді такі “дефіцитні” в нинішньому спрагматизованому і збайдужілому світі засади любові, співстраждання, милосердя, братолюбства, прагнення до миру, готовності до самообмеження, самозречення і самопожертви заради братів і сестер своїх. Саме в царині цих неминущих духовних цінностей слід, очевидно,

в першу чергу шукати те “особливе слово”, що його християнська етика і християнське моральне виховання мають донести до людей за умов сучасної цивілізації і, зокрема, в нашій нинішній ситуації в Україні.

Важливим проблемним завданням курсу християнської етики постає поєднання настанов *віри і толерантності*. Слід формувати у молодої людини здатність протистояти духовному збайдужінню і нерозбірливості; разом з тим, важливо дбати про розширення її духовних обріїв, вкорінення в її душі і почуттях доброзичливої цікавості до інших про випереджаюче знешкодження початків ненависті, фанатизму, особистого й групового (зокрема, й вузькоконфесійного) своєцентризму та самоутвердження.

Д. Як і будь-який інший пропонований нині факультатив з етики, курс основ християнської *етики* має містити в собі певні *інваріантні* елементи, що відповідають нинішнім вимогам до етичної освіти загалом. Такі вимоги потребують докладнішого аналізу і більш детального переліку, проте до них, принаймні, треба, на мій погляд, віднести таке:

а) повагу до *цілісності етики* як галузі духовної культури людства. Як мистецтво, релігія або наука, вона має у певному розумінні бути *цілком присутньою* у кожній із своїх настанов. І це повинен добре усвідомлювати кожен вчитель, що викладає цей предмет;

б) відновлення поваги до *обов’язковості моральних норм*. Звичайно, у християнської етики існують свої ефективні підходи до розв’язання цього завдання, надзвичайно актуального за нинішніх суспільних умов. У будь-якому разі, визначальним у процесі цього відновлення поваги до моральної норми має бути не авторитаристське залякування, яке віджило свій час, а глибоке розкриття *позитивного духовного змісту* кожної такої норми і самої ідеї нормативності, “нормального” загалом;

в) водночас слід враховувати, що наш нинішній світ – світ відкритих проблем, зокрема, й морально-етичних. Через це будь-який повноцінний курс етики повинен мати своєю метою розвиток зародків *відповідального самостійного мислення*, що має бути обов’язково враховано при методичному опрацюванні такого курсу;

г) можливо, найгострішою і разом з тим підсумковою проблемою, що її висуває наш час, є проблема збереження самої *людської ідентичності*, самої здатності людини *бути людиною*. Через це *виховання людяності* вимальовується як своєрідне “надзавдання” сучасної етики загалом. Адже, на жаль, і справедливість, і добро, і навіть сама любов можуть існувати й у відверто нелюдяних, нелюдських своїх формах. Християнській етиці теж, на мою думку, важливо дбати про свою реальну

людяність (якої так легко позбутися), ніколи не втрачати відчуття живої людини, що її возлюбив Христос.

Розумію, що стосовно наведених тут позицій можуть бути висловлені й альтернативні, теж по-своєму небезпідставні думки. Через це й потрібне обговорення – широке і без зайвого поспіху.

Кисельов О.

ПРО ПРЕДМЕТ “ЕТИКА ВІРИ” У ДЕРЖАВНИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Проблема релігійної освіти не є новою для українського релігієзнавства. В останнє вона піднімалася у зв’язку з указом Міністра освіти та науки про введення предмету “Теологія” у вищих навчальних закладах України. Однак, як то часто буває в Україні, той указ залишився лише на папері. Водночас тема релігійної освіти була досить різносторонньо обговорена у колах релігієзнавців. Зараз знов дискутують на цю тему. І дискусії ці мають інший характер, бо бажання президента без серйозної суспільної дискусії почало реалізовуватися Міністерством освіти та науки: з першого вересня цього навчального року курс “Етика віри” вже введений у деяких державних школах України. Дискусії та полеміка лунають вже паралельно прийнятому рішенню і фактично можуть змінити лише зміст предмету, але не рішення про його викладання. Тобто все ще можна дискутувати, що має викладатися у державних школах дітям, але те, що новий предмет якщо не з’явився 1 вересня, то з’явиться після нового року майже вже ні у кого не викликає сумнівів.

У певної частини населення є побоювання, що “Етика віри” буде фактично “Християнською етикою”, тобто предметом релігійним. У іншої — що предмет буде позбавлений релігійного компоненту, тобто буде “арелігійним”, світським, релігієзнавчим. Я належу до першої групи.

Взагалі, хочу зауважити, що проблема введення нового предмету “Етики віри” досить мало дискутувалася у суспільстві. Однак, не можу сказати, що суспільної дискусії не було взагалі. Серед голосів, які підтримували “Етику віри” (розуміючи під нею “Християнську етику”) були представники так званих “традиційних церков”. Відмітимо, що у Галичині вже понад 10 років читається у державних школах предмет “Християнська етика”, а тому зі сторони УГКЦ лунали побоювання, що

новий предмет із неконкретною назвою “Етика віри” замінить цілком конкретну “Християнську етику”.

До групи, яка не підтримувала введення релігійного предмету “Етика віри” були і атеїсти, і віруючи різних релігійних напрямків, в тому числі православні та католики. Аргументи “проти” були, наприклад, викладенні у “Зверненні до Президента України та міністра освіти стосовно введення курсу "Християнська етика" у державні школи” [http://uath.org/zvernennya.php]. Найсильнішими з них вважаю апелювання до чинного українського законодавства (ст. 35 Конституції України, ст. 5 та ст. 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» й ст. 6 та ст. 8 Закону України «Про освіту») згідно якого жодна релігія не є обов’язковою в українській державі; всі релігії рівні; церква відділена від держави, а школа від церкви; освіта у державних школах має світський характер.

Завдяки “Зверненню до Президента…” розв’язалася справжня полеміка між прихильниками та противниками введення “Християнської етики” у державних школах. Не буду переказувати увесь зміст полеміки. Зазначу, що ніякого вагомого, серйозного контраргументу до апелювання до чинного українського законодавства України я не почув. Слід, однак, відмітити, що опоненти апелювали до статті 11 Конституції України згідно якої “Держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України”.

За логікою опонентів, ця стаття Конституції була ніби контраргументом до статті 35 до якої апелюють противники ведення релігійних предметів до школи. Однак, в Конституції не сказано, що “сприяння” держави має бути через введення релігійних предметів у державних школах. Оскільки, як вже зазначалося, у Конституції та законах України сказано про незалежність школи від церкви та релігії, і цілком логічно, що таке “сприяння” є недопустимим з правової точки зору.

Взагалі відзначу, що серед населення України у своїй більшості досить схвально ставиться до введення “Етики віри” у школах. Це підтверджує і соціологічне дослідження 2003 року проведене “Юкрейніан соціолоджі сервіс” згідно, якому прихильники “релігійної діяльності церков в школах та інших навчальних закладах” переважають над супротивниками [Релігія та Церква в сучасній Україні: результати загальнонаціонального соціологічного дослідження // http://www.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/churchsocialres]. Це

підтверджує і нещодавнє соціологічне дослідження проведене Центром Розумкова, яке встановило, що 53,7% мешканців України вважають, що державна загальноосвітня школа має подавати «поряд із матеріалістично орієнтовними знаннями також релігійні знання» [http://risu.org.ua/ukr/news/article;7311].

Які треба робити висновки з цих даних? Для прихильників введення "Християнської етики" у школі ці данні є аргументом, що ініціатива президента та Міністерства освіти та науки є виправданою та має підтримку у населення — якщо є попит, то має бути пропозиція. Однак, я роблю інші висновки.

Українськими громадянами не поважається чинне законодавство України. Фактично українське суспільство готове закрити очі на антизаконну ініціативу, бо ця ініціатива здається їм цілком логічним кроком на шляху до "відродження української духовності".

Чому я називаю введення "Етики віри" у державних школах антизаконною ініціативою, адже, викладати її будуть не священнослужителі, а вчителя історії та літератури, а отже церква фактично залишається осторонь від викладання цього предмету? Але хочу закцентувати увагу на іншому положенні законодавства України, згідно якого усі релігії рівні й є не припустимим привілеї або обмеження однієї з релігій. В українському законодавстві немає поняття "традиційна церква" чи "традиційна релігія". З правової точки зору усі релігії, незалежно від їх "традиційності" — рівні. Виходячи з цього, предмет "Етика віри" має не лише розкривати положення християнської, ісламської та іудейської етики, але й буддиської, кришнаїтської, язичницької й усіх інших релігійних течій та напрямів, які, принаймні, зареєстровані в Україні.

Виходячи з такого загального стану суспільної свідомості, яка не розуміє антизаконного характеру певних рішень — було б більш логічним збільшити кількість годин з предмету "Основи правознавства", а не введення предмету із сумнівною назвою — "Етика віри".

Консолідація християнських церков України на основі обстоювання християнських цінностей говорить лише про те, що екуменізм є реакцією, в першу чергу, на секуляну культуру, арелігійне суспільство. Відстоювання викладання християнської етики у державних школах вказує на кризу українських церков, на їхню неспроможність розвивати інститут недільних шкіл (хоча майже кожна релігійна організація має якусь форму релігійної освіти для дітей або дорослих).

Для світської держави така консолідація має свої позитиви та негативи. Позитивним, безперечно, є те, що співпраця церков означає

розвиток релігійної толерантності у суспільстві, зменшення конфліктів на релігійному ґрунті: консолідація тих груп, які досить довгий час знаходились у конфронтації. Негативом, може стати, агресивне нав'язування релігійних стандартів у різних сферах суспільного життя, що для світської держави є небажаним. Звісно голос церков та релігійних організацій, як репрезентантів віруючого населення України, має братися до уваги у державній внутрішній політиці. Одначе, політика "відродження духовності" українського суспільства має бути у рамках чинного законодавства та не повинна зводитися лише до сприяння розвитку релігійних організацій та їхніх ініціатив.

Кралюк П.

ВИКЛАДАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ ЯК ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Уже більше десяти років в Україні відносно активно дебатується питання введення викладання в школах християнської етики (можливі інші назви цього курсу, які, тим не менше, мають релігійно-етичну чи релігійно-культурну спрямованість). Фактично ця проблема постала буквально в перші роки незалежності України. У ряді регіонів, передусім це стосується Галичини, даний курс при відповідній підтримці органів місцевого самоврядування уже став компонентом шкільної освіти. Загалом викладання цього курсу (чи подібного йому) здійснюється майже в усіх областях України. Щоправда, за винятком галицьких областей, це викладання має здебідльшого епізодичний та фрагментарний характер.

Такий стан речей став можливим лише при наявності певних структур, що підтримували, а то й активно лобіювали цю ідею.

Передусім до таких варто віднести конфесійні структури. В умовах незалежної України, де практично повністю був реалізований принцип свободи совісті й перед релігійними організаціями відкрилися широкі можливості для їхньої діяльності, з часом виникла жорстка міжконфесійна конкуренція. На сьогодні вона чітко простежується між православними Церквами, між православними та греко- й римо-католиками, між православними, греко-католиками, частково римо-католиками, з одного боку, та протестантами, між самими протестантськими Церквами. До того ж, спостерігається посилення

релігійної конкуренції між християнськими конфесіями й мусульманством.

Деякі конфесії, щоб вистояти в конкурентній боротьбі й, по можливості, розширити свою сферу впливу, не обмежуються традиційними засобами, а вдаються до нових форм. Фактично такою новою формою для них є викладання християнської етики в школі. Завдяки цьому предмету вони сподіваються закріпити свої позиції серед підростаючого покоління.

Найбільш активними в даному плані є греко-католики й протестантські Церкви.

Для перших християнська етика фактично перетворилася в своєрідний засіб катехізації. Це простежується в Галичині, де є намагання через цей шкільний курс прищепити (хай навіть у невираженій формі) деякі положення Греко-Католицької Церкви. Тим самим греко-католики сподіваються, виховуючи молодь у відповідному дусі, зберегти Галичину як “свою територію”.

У протестантів дещо інші цілі. Не маючи в Україні якоїсь своєї “канонічної” території, вони займаються активнтим місіонерством у різних регіонах. З допомогою викладання християнської етики в школах представники цих конфесій сподіваються прищепити молодим людям певні погляди, стереотипи сприйняття, які є близькі їм і в перспективі могли б спрацювати на їхню користь. Зокрема, вони орієнтують викладання християнської етики на біблеїзм, власне, вивчення біблійних текстів, на критику деяких теорій (наприклад, теорії еволюції).

Те, що проблемою викладання християнської етики в школі, в основному, переймаються греко-католики та протестанти, визначило два підходи до викладання цього предмету. Правда, ці відмінності іноді не видаються суттєвими і часто йде творення якихось “компромісних” варіантів.

Для греко-католиків та їхніх прихильників характерна апеляція не лише до християнських (зокрема, біблійних) ідей, а й до певної християнської символіки і до українських національних традицій, які отримали релігійне оформлення. Фактично вони ставлять перед собою завдання сформувати не лише християнина, а й українського патріота.

Щодо протестантів, то їхня орієнтація на викладання християнської етики має, здебільшого, космополітичний характер. Вони, як правило, дистанціюються від українських традицій, а намагаються все звести до чистого біблеїзму.

Однак конфесійні структури і близькі до них організації - це далеко не всі лоббісти введення християнської етики в школах. Тут ми

хотіли б застерегти, що в поняття лоббізм не вкладаємо якогось негативного змісту. У даному випадку виходимо з того, що нинішні суспільства, в т.ч. й українське, є структурованим. І будь-яка структура має свої інтереси, які вона відстоює, лоббіює. Це - цілком закономірно. Тому нічого немає поганого, коли ми говоримо, що та чи іншa Церква, виходячи зі своїх внутрішніх інтересів, лоббіює введення християнської етики в школи. Питання в іншому, наскільки цей конфесійний інтерес співпадає з інтересами загальносуспільними.

Другим типом лоббістів введення християнської етики в школах виступають деякі політичні партії, передусім ті, які мають у своїй назві слово "християнська". Ці партії, особливо перед виборами, починають піднімати дане питання. Щоправда, це випливає не з внутрішніх потреб цих партій, а політичної коньюктури, тобто з потреби прихилити на свій бік виборців.

Окрім цих двох типів лоббістів, існують деякі інші структури, а також окремі ентузіасти. Однак у даному випадку вони не є достатньо впливовими. І їм так чи інакше доводиться узгоджувати свої інтереси та свою діяльність з конфесіями чи зацікавленими політичними партіями.

Проте не слід вважати, що введення християнської етики в школи зводиться до вузькоконфесійних чи вузькопартійних інтересів. Ця проблема нині отримала загальносуспільне значення.

У даному випадку цікаво відстежити аргументи, які використовуються для обгрунтування необхідності введення християнської етики в школи в публічних дискусіях. Дані дискусії певним чином є рефлексією проблем, що існують на загальносуспільному рівні. Правда, варто мати на увазі, що ця рефлексія не завжди є достатнгьо адекватною.

Фактично аргументи на захист викладання християнської етики в школах зводяться до кількох типів аргументів.

Перший тип аргументів умовно можна назвати традиціоналістським. Аргументи даного типу є апеляцією до попереднього, "дореволюційного" досвіду. Мовляв, колись у школах викладався "Закон Божий", який і включав у себе християнську мораль. Ця добра традиція була знищена більшовиками. А тому зараз її треба відновити.

Такі аргументи зараз виглядають малопереконливо і до них вдаються рідко. Більш частіше використовують другий тип аргументів, котрий можна умовно назвати "європейським". У даному випадку здійснюється апеляція до досвіду деяких європейських країн, де в школах викладаються релігійні предмети. Ці аргументи виглядають приблизно

таким чином: у країнах Європи в школах здійснюється релігійне виховання, ми “прямуємо в Європу”, отже - нам теж треба ввести в школах релігійне виховання, зокрема, викладання християнської етики.

Третій тип аргументів умовно можна назвати актуальним. Ці аргументи виходять з того, що останнім часом в українському суспільстві спостерігаються негативні суспільні явища, у т.ч. й в плані моральному. У певному сенсі можна говорити про зростання аморальності, що, до речі, відзначають соціологи. У такій ситуації викладання християнської етики в школах, виховання молодих людей у дусі християнства розглядається як один із способів повернути моральність суспільству.

Всі ці аргументи мають не лише своїх прихильників, а й критиків. До того ж, противники введення християнської етики в школи аргументують свою позицію тим, що викладання релігійних дисциплін у школі суперечить принципу відокремлення Церкви від держави й школи від Церкви.

Дійсно, цілий ряд аргументів на користь викладання християнської етики в школі є малопереконливими. Принаймні, ті аргументи, які є не стільки рефлексією актуальних суспільних проблем, скільки відображають певні стеретипні уявлення. До таких передусім варто віднести традиційний та “європейський” типи аргументів. Особливо сумнівно виглядають аргументи традиційного типу. Викладання “Закону Божого” в “доревоюційних” школах не може виступати для нас прикладом. Тодішня суспільна ситуація, як і школа, значно різнилися від того, що ми маємо зараз. І механічно переносити елементи тодішньої освітньої системи, вмоновуючи їх у нинішню, є справою нереальною.

Краще виглядають аргументи “європейського” типу. Враховуючи євроналаштованість значної частини наших громадян, особливо у Західних регіонах, вони видаються більш переконливими. Мовляв, якщо викладання релігійних дисциплін здійснюється в школах країн Європейського Союзу, то чому цього не зробити в нас. Адже ми хочемо ввести в себе євростандарти. Але при цьому не враховується той момент, що викладання релігійних дисциплін здійснюється не в усіх європейських країнах (принаймні, в порядку обов’язковості). Деякі з них, наприклад, Франція, підкреслюють свою секулярність. А там, де це викладання відбувається, то воно грунтується на певних національних традиціях. Тому механічно переносити досвід викладання релігійних дисциплін у окремих європейських країнах на укораїнський грунт видається малоперспективною затією.

Найбільш переконливо виглядають аргументи актуального типу. Як зазначалося вище, спостерігається певна деградація моралі в сучасному українському суспільстві, що відзначається соціологами. Прихильники викладання християнської етики в школі вважають, що ця дисципліна допоможе зупинити моральну деградацію, прищепивши підростаючому поколінню відповідні моральні принципи. Саме це актуалізує дану проблему, виводить її на загальносуспільний рівень. Вона фактично перестає бути проблемою конфесій чи політичних партій, а стає проблемою якщо не всього, то, принаймні, значної частини українського суспільства.

Нині українське суспільство опинилося в непростому становищі, коли йдеться про моральні орієнтири особистості. За часів існування радянського устрою сформувалася певна система, яка відповідним чином творила символічних світ людини й орієнтувала її на певний тип морально поведінки. Руйнування цієї системи, а також числені негаразди економічного, соціального, політичного плану дезорієнтували людей.

Одним із головних факторів творення символічного світу сучасного українця стали засоби масової інформації. Фактично вони замінили офіційну церкву традиційного суспільства чи комуністичну партію суспільства радянського. Якщо проаналізувати роботу провідних цих засобів в сучасному українському суспільстві, то побачимо, що вони творять дуже сумнівний, з точки зору моралі, символічний світ. Насильство, кримінальні злочини, ігнорування закону й моральних правил, сексуальна свобода - це часто подається як норма. Не дивно, що, сприймаючи такий символічний світ, молода людина вдається до деструктивної поведінки.

Звісно, не варто переоцінювати значення школи. Їй в нинішніх умовах важко протистояти засобам масової інформації. Однак її комунікаційний, а також виховний потенціал залишається достатньо великим. Школа все таки може виробити в учнів певний тип поведінки, що протистоятиме тому типу, який пропагується ЗМІ. І в цьому плані викладання християнської етики могло би відіграти далеко не останню роль. Слід враховувати, що вона через свою апеляцію до вищої сили (Бога) робить відповідні норми поведінки обов’язковими, такими, що не піддаються сумніву. Ця деонтологічна налаштованість визначає ефективність християнської (як і загалом релігійної) етики.

Християнська етика також апелює до цінностей, що мають суспільно конструктивний характер. Правда, цей конструктивізм варто шукати не стільки в біблійних текстах, які з’явилися в умовах відмінного від теперішнього традиційного суспільства, скільки у інтерпретаціях цих

текстів. Кожна християнська конфесіях хоча й посилається на Біблію як свій ідейний фундамент, тим не менше, творить “свою етику” в залежності від конкретних часових та етнічних умов. Тому, на нашу думку, найбільш вдалим для нашого суспільства було б не просто викладання християнської етики, яка грунтується на чистому біблеїзмі (та й в принципі такої етики бути не може), а християнської етики, яка є органічно вписаною в українські традиції. У цьому сенсі найбільш конструктивним було б викладання в школах курсу “Християнська етика в українській культурі”.

Юраш А.

РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙ З НАУКОВОГО ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЇ В СТРУКТУРІ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Ми маємо намір сконцентрувати тут свою увагу на конкретній проблемі: як репрезентувати релігію у рамках університетської програми? Маємо намір подати тут проблему присутності релігії в університеті у ширшому контексті, відповідаючи на кілька запитань:

- як релігія може бути з’ясована та репрезентована у рамках університетської програми?
- яким є місце традиційної теології у сучасному громадському чи державному, але позаконфесійному університеті?
- якого типу відносини існують між теологією та сферою наукового вивчення релігії?
- чому теологи часто опозиціонують розвиткові наукового вивчення релігії?
- яким є найдоречніше місце наукових релігійних студій у структурі т.зв. класичного університету?

Отож, серед різних викликів, які супроводжують розвиток системи вищої університетської освіти у модерний час (у другій половині XX-го століття найперше), є проблема присутності релігії (релігійної освіти, теології, релігійних студій тощо) у рамках університетської програми в цілому.

На етапі заснування та початкових стадіях розвитку європейської університетської системи (так само, як і освітніх закладів ісламу) релігія (теологія) була не просто суттєвою частиною освітньої системи, але

часто, власне, суттю освіти як такої. Пізніше у контексті загальних процесів секуляризації релігійний сегмент освітньої системи зменшувався. Викладання теології зустрічало багато звинувачень у порушенні багатьох принципів секулярного світу (розмежування між релігією і державою, рівність усіх релігій і філософських систем, плюралістичний характер освіти і т.д.). Саме тому реалії модерного світу вимагали подальшого збільшення відстані між релігією (теологією), з одного боку, та освітою, вищою університетською освітою у першу чергу, з іншого боку.

Але, незважаючи на тиск описаних вище обставин, вивчення релігії збереглося в деяких університетах у традиційних теологічних формах. У цьому контексті ми можемо згадати не лише власне церковні чи релігійні університети (систему католицьких університетів, наприклад), але й деякі класичні університети також.

Щоправда, коли в історичному вимірі ми можемо говорити тільки (чи винятково) про теологічну парадигму релігії (ми маємо на увазі як загальне, так і глибоке, спеціальне усвідомлення цього феномену в усіх можливих вимірах), то сучасні обставини пропонують плюралістичний підхід до розуміння релігії – щонайменше у вигляді двох парадигм: традиційної, себто *теологічної,* і так званого *наукового вивчення релігії чи релігійних студій* (*релігієзнавства* – в українському варіанті). Таким чином, ми вживатимемо три останні терміни як синоніми, що стосуються однієї ділянки: *наукове вивчення релігії* – як дефініцію для цілої наукової сфери, що має за мету осягнення феномену релігії, *релігійні студії* (в англомовному варіанті – *religious studies)* – як назву конкретної університетської дисципліни, що репрезентує в рамках освітнього процесу досягнення відповідної наукової традиції, а *релігієзнавство* – як абсолютний синонім до останнього терміну (релігійних студій), оскільки саме така дефініція на сьогодні утвердилась як найбільш звична та вживана на означення відповідної університетської дисципліни у багатьох країнах Східної Європи (наприклад, в Польщі, Україні, Росії і т.д.).

Теологічна спадщина є настільки багатою, що, без жодних сумнівів, можна назвати багато причин, аби до неї звертатися та розвивати за сучасних обставин також. Тобто, теологія має багато як історичних, так і інших причин та прав, аби бути представленою в сучасних університетських програмах: в університетах, заснованих релігійними організаціями (церковні чи конфесійні заклади), в ролі інтегративної, сутнісної, обов’язкової частини програми, а в громадських чи державних позаконфесійних університетах – як та частина програми,

що не є обов'язковою: окремі теологічні курси можуть бути обрані відповідно до особистих преференцій студентів.

Таким чином, ми не сумніваємося, що теологія є дуже важливою сферою інтелектуальних пошуків (інтелектуального самовираження також) та університетською дисципліною. Ми лише маємо намір розвивати ідею щодо необхідності застосування плюралістичного підходу (парадигми) у вивченні і викладанні релігії в рамках так званого класичного європейського університету.

Беручи до уваги головні тенденції і феномени релігійно-духовного життя в Європі протягом останніх кількох десятиріч (зростаючі секуляризаційні впливи, національні та релігійні конфлікти, зменшення ролі традиційної теології та історичних форм релігійної експресії в Західній Європі з одночасним відродженням релігійно-церковного життя в колишніх комуністичних державах, перехід традиційної релігійності у нові форми духовності і т.д.), розвиток інституцій з наукового вивчення релігії (центрів, кафедр, факультетів, відділень тощо) у структурі класичного університету виглядає як найбільш властивий та логічний спосіб і наукового осмислення, й освітнього представлення всіх феноменів релігійної сфери за теперішніх обставин.

Хоча відмінності між теологією і релігійними студіями є доволі очевидними і говорити про них немає особливої потреби, однак у контексті обговорюваних методологічних альтернатив, пов'язаних із практикуванням теології чи релігійних студій, ми хотіли б підкреслити окремі найвагоміші особливості обох підходів.

Теологія є поглядом і розумінням (усвідомленням) феномену релігії чи віри, фігурально кажучи, "очима" певної або конкретної релігії (релігійної доктрини) і відповідної релігійної організації. У зв'язку з цим теологічний підхід має дві головні особливості – він є конфесійно детермінований і його методологія базована на специфічному погляді на релігію немов би зсередини феномену.

На відміну від теологічної парадигми, релігієзнавчий (наукового вивчення релігії) погляд і підхід до релігії не є конфесійно (певною релігійною доктриною) детермінованим. Навпаки, він є позаконфесійним, базованим на власне наукових методах (сучасній методології) підходом до розуміння релігійної сфери.

Найважливішим моментом при порівнянні теологічного та релігієзнавчого підходів є той факт, що відповідно до сучасних обставин і реалій наукове вивчення релігії не може виглядати і його у жодному випадку не можна показувати як опозицію до теології. За сьогочасних

умов релігієзнавство виглядає більш як адекватна відповідь на модерні виклики і як детермінований багатьма обставинами компроміс у вивченні релігії, аніж як пряма альтернатива щодо теології.

Підтверджуючи присутність і видимість релігії (як об'єкта і поля зацікавлень) в університетській освітній системі, релігійні студії водночас оцінюють і розглядають релігію з сучасної перспективи без будь-яких можливих звинувачень у репрезентації лише однієї теологічної доктрини – домінуючої у певному регіоні чи ж, навпаки, дуже лімітованої відповідно до числа послідовників і що співвідноситься з конкретною релігійною меншиною.

Традиційна секулярна оцінка й ставлення до релігії й віри (що одночасно з процесом секуляризації релігія зникне з громадської сфери як активний учасник соціально-суспільних процесів) виявилися хибними. Ситуація і дискусія навіть всередині Європейського союзу у першій половині 2004 року щодо способу згадування релігії в цілому і певних релігійних традицій зокрема у тексті Європейської Конституції повністю підтверджують цей висновок. Сім країн наполягали на їхньому бажанні бачити спеціальне згадування християнства у Конституції. Це є дуже вагомий, чільний приклад, який переконує, що одностороннє механістичне сприйняття релігії (як феномену, чия важливість постійно зменшується і чиї впливи стають все менш помітними у контексті сучасних реалій духовного, політичного і соціального життя) є неможливим в цілому і у сфері вищої освіти зокрема.

Якщо ситуація з репрезентацією релігії в приватних чи конфесійних університетах є принципово зрозумілою (їхні засновники самостійно визначають форми і рівень представлення релігії в цих інституціях), то стосовно громадських та державних університетів питання є відкритим. Тобто, всі університети останнього типу мають конкретний і об'єктивний виклик – як представити релігію в цілому та конкретні релігійні традиції зокрема у своїх програмах?

Намагаючись адекватно відповісти на це питання і розуміючи конкретний суспільний виклик, можемо висловити думку, що релігієзнавство (наукове вивчення релігії) є найбільш прийнятною формою усвідомлення та освітнього (університетського рівня у тому числі і найперше) репрезентування релігії за сучасних обставин.

Повертаючись до головного предмету наших роздумів, було б важливо усвідомити і відзначити, що практична імплементація ідеї – заснування та розвитку інституцій з наукового вивчення релігії – передбачає її зреалізування на двох рівнях – методологічному та організаційному.

Методологічний аспект справи (чи можливо в принципі розуміти та оцінювати релігію абсолютно нейтрально і без будь-яких звернень до ідеології та теології певної конкретної релігії чи церкви? як імплементувати, наприклад, соціологічний підхід до систематичного наукового вивчення релігії? а також багато інших подібних питань) в реальності є специфічною проблемою, яка потребує окремого спеціального обговорення, а тому мала б бути дискутованою головним чином у професійній аудиторії.

Тому буде більш адекватно, продуктивно і в звісному сенсі навіть перспективніше сконцентрувати свою увагу у рамках загальної дискусії на другому – організаційному аспектові, що полягає у віднайдені інституціями з наукового вивчення релігії свого власного, оригінального місця в структурі університету, а також – шляхів взаємодії з іншими університетськими структурами, які ставлять релігію чи то у центр, чи за один із фокусів їхньої наукової уваги та об'єктивного зацікавлення. Тобто, організаційно-методологічна площина самознаходження з боку релігієзнавчих інституцій у сенсі їхньої взаємодії із іншими структурами та інтелектуальними сферами передбачає дві головні позиції, які спробуємо детальніше розглянути нижче.

I. В який спосіб релігійні студії (релігієзнавство) зможуть віднайти власне унікальне місце серед інших дисциплін, які тримають і релігію у фокусі своїх об'єктивних зацікавлень (одне зацікавлення з-поміж кількох інших)? Наприклад, багато інших інтелектуальних ділянок чи дисциплін (історія, географія, психологія, політологія, соціальні науки, філософія тощо) виробляють та апробують власні підходи до релігії і в певний спосіб пов'язані із вивченням релігії у певному конкретному, вузькому вимірі – історія релігії, географія релігії, психологія релігії тощо.

Така ситуація породжує наступне важливе питання: чи релігійні студії 1) включають у себе всі ці конкретні підходи до вивчення релігії, 2) поєднують їх, а чи ж 3) здійснюють лише координацію поміж ними? Відповісти на це триєдине питання абсолютно конкретно чи однозначно є дуже важко. Найімовірніше, що релігійні студії прагнуть до сповнення всіх щойно описаних функцій одночасно. Серед можливих функцій релігійних студій і шляхів їхнього самозреалізування (віднаходження власного місця) у рамках класичного університету такі аспекти є найбільш важливими: здійснювати власні дослідження та творити оригінальну наукову традицію (дослідницьке поле); об'єднувати зусилля з вивчення релігії

у проблемно-тематичних рамках інших дисциплін (практичне апробування й експериментування міждисциплінарного підходу); координувати будь-які інші зусилля й форми вивчення релігії, а також комунікувати з усіма структурами та взаємодіяти з іншими методологічними середовищами заради більш об'єктивного та повного розуміння феномену релігії.

Таким чином, наукове вивчення релігії може бути моделлю і прикладом міждисциплінарної інтелектуальної сфери чи науково-дослідницького підходу.

ІІ. Друге питання чи аспект – це стосунки та можливості поєднання наукового вивчення релігії (релігійних студій) з тими інтелектуальними ділянками чи науковими дисциплінами, що мають, подібно до релігійних студій, релігію за єдиний предмет свого зацікавлення. В такій якості ми згадуємо, перш за все, теологію. Існує багато звинувачень, упереджень і навіть прямого опозиціонування розвиткові релігієзнавчих інституцій з теологічного боку. Така ситуація є особливо актуальною і важливою для Східної Європи, де після відродження всіх форм релігійності як традиційна, так і модерна теологія прагне виконувати самостійну і виняткову роль у вивченні та репрезентуванні релігії в інтелектуальній та публічно-соціальній сферах.

Досить часто релігієзнавчі та теологічні інституції існують і розвиваються в східноєвропейських країнах без природного та необхідного кооперування один з одним, а часто – й з відверто артикульованими вимогами з боку останніх щодо ексклюзивності у справі усвідомлення та зовнішнього представлення релігії.

Створення та функціонування релігієзнавчих інституцій, які є спроможними на заснування цілісної і самодостатньої організаційної структури і впливового інтелектуального середовища, виглядає переважно як виняток, аніж як правило у східноєвропейському контексті. Релігієзнавство (релігійні студії) розвивається у Східній Європі переважно завдяки зусиллям індивідуумів, які прагнуть до розуміння та імплементування на східноєвропейському грунті нової методології та принципів об'єктивного вивчення релігії.

Без будь-яких перебільшень можна стверджувати, що у Східній Європі є лише дві інституції з наукового вивчення релігії, які можуть бути визначені як такі, що виявилися здатним не лише підтримувати наукову релігієзнавчу традицію, але й розвивати її на відповідному рівні – Релігієзнавчий інститут Ягеллонського університету у Кракові (Польща) і Відділення релігієзнавства

Інституту філософії імені Григорія Сковороди Національної академії наук України у Києві (Україна). Ці інституції серйозно впливають на апробування та імплементацію релігійних студій у своїх країнах і загалом у цілому регіоні. Вони були здатні створити власні наукові школи та обидві ставали об'єктом непорозумінь та відвертих чи опосередкованих звинувачень з боку головних Церков в обох країнах, які не вітають жодних альтернативних спроб усвідомлення та будь-якого репрезентування релігії.

Всі інші організації та відділення різноманітних інституцій, що серед своїх наукових пріоритетів мають наукове вивчення релігії (наприклад, відповідні кафедри в університетах та відділення у дослідницьких інституціях), розвивають цю наукову галузь (релігієзнавство чи певну вужчу спеціалізацію, що має зв'язок із вивченням релігії – філософію релігії, соціологію релігії, зв'язок релігії та політики, релігії і медіа тощо) або як обов'язковий компонент загальних навчальних програм (кафедри культури та філософії у багатьох університетах: наприклад, Інститут соціальних досліджень та Юридичний факультет Університету Загребу, де кілька науковців – Сініша Зринщак, Дінка Маріновіч Єролімов і Анкіса Маріновіч Бобінац – працюють у ділянці соціології релігії без створення спеціальної чи окремої інституції з вивчення релігії в цілому чи соціології релігії зокрема у структурі свого університету), або завдяки індивідуальним зусиллям конкретного дослідника чи науковця у певній інституції (наприклад, Грануш Харатьян як історика й соціолога релігії у Вірменському центрі етнографічних студій чи Анелі Восилюте як соціолога релігії в Інституті соціальних досліджень у Литві; багато інших науковців можна згадати у такому ж контексті).

Загально кажучи, процес створення інституцій, які розвивають релігієзнавчу сферу на основі західних, плюралістичних і неконфесійних підходів, часто зустрічає звинувачення двох типів (вони протилежні один до одного за своїм змістом) на східноєвропейському грунті:

- в акцептуванні теологічних підходів, які є невідповідними до цілей та специфіки державних, неконфесійних інституцій (це звинувачення з боку прихильників атеїстичних підходів, що не можуть відшукати для себе властивого місця за нових політичних та соціальних реалій, та з боку людей, які поділяють ту точку зору на релігію, згідно з якою релігія взагалі не може бути представленою в університетській програмі; таким чином, навіть науковий

погляд на релігію виглядає для них надто теологічним чи конфесійним і не співвідносним із принципами розмежування церкви й держави);

- у розвиткові старих атеїстичних тенденцій щодо вивчення релігії, які були обов'язковими для державних освітніх установ за колишніх комуністичних режимів (ці звинувачення – з боку теологів, які відкидають будь-які інші підходи до вивчення релігії).

Усі подібні звинувачення дуже часто є лише формальними аргументами, які мають на меті виправдати загальне нерозуміння, базоване на ідеї щодо непотрібності інституцій з наукового вивчення релігії. Але, незважаючи на констатовані вище факти й обставини, нові форми й методологія крок за кроком апробуються та розвиваються у більшості східноєвропейських країн.

Ситуація з імплементацією ідеї щодо розвитку сфери, пов'язаної із релігійними студіями, може бути дуже переконливо проілюстрована на прикладі сучасної України. Через сильні впливи старого радянського підходу до вивчення релігії, коли вона як окремий предмет наукового зацікавлення була дозволена винятково на базі атеїстичного підходу, класична теологія є представленою лише в одному з так званих класичних державних університетів (православна теологія як окрема спеціальність на Теологічно-філософському факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; навчання на цьому факультеті організоване під егідою Української Православної Церкви Київського Патріархату).

Водночас релігійні студії як окрема спеціальність чи спеціалізація (на філософських факультетах у рамках вже існуючих спеціальностей – головним чином, філософії – чи, рідше, як окремої спеціальності) імплементовані в дев'яти університетах та інших вищих навчальних закладах: Київському національному університетові імені Тараса Шевченка в Києві, Педагогічному університеті імені Драгоманова в Києві, Івано-Франківському педагогічному університеті, Чернігівському педагогічному університеті, Херсонському педагогічному університеті, Тернопільському педагогічному університеті, Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, Острозькій академії та Донецькому Інституті штучного інтелекту.

Тенденція, суть якої полягає у відсутності належного рівня розвитку релігійних студій в Україні, може бути переконливо

проілюстрована таким прикладом: у державі є лише дві спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій у ділянці релігійних студій – на вже згаданому Відділенні релігієзнавства Інституту філософії імені Григорія Сковороди Національної академії наук України в Києві та в Київському університеті імені Шевченка.

Цифри, які ілюструють систему вищої релігієзнавчої освіти в Україні (загалом лише кілька сотень осіб студіюють релігієзнавчі програми на всіх згаданих вище факультетах; а це у державі, населення якої становить 48 мільйонів!), для кращого їх усвідомлення можна порівняти з цифрами, що свідчать про рівень розбудови системи теологічної освіти в державі. Загалом 173 теологічні інституції (дані, які стосуються теологічних навчальних закладів, взято із останнього статистичного звіту Державного комітету у справах релігій, що демонструють ситуацію на 1 січня 2005 року) всіх церков і релігійних організацій із 9494 студентами на стаціонарній основі та 10227 – на заочних відділеннях (загалом майже 20 тисяч студентів – близько 120 студентів на середньостатистичну інституцію; в цілому це у 40-50 разів більше, ніж тих, хто студіює наукове вивчення релігії) існують в Україні.

Подані вище цифри допомагають зрозуміти загальні тенденції розвитку теологічної та релігієзнавчої освіти в цілому східноєвропейському регіоні на прикладі конкретної країни (України). Цей регіон відчуває на собі впливи обох типів – поступового організаційного зростання та зміцнення релігієзнавчої сфери і збереження досить переконливих позицій в інтелектуальній сфері традиційною теологією.

На завершення нашої розмови про форми об’єктивного представлення релігії у рамках класичного університету варто ще раз підкреслити, що релігія є настільки важливої частиною світової спадщини, що вона просто не може зникнути з університетської програми, як це було передбачено окремими теоретиками і практиками секуляризації.

Хоча впливи релігії стають менш видимими щодо їхньої формальної маніфестації на публічному рівні, але вони все ще залишаються важливими і суттєвими у багатьох, можливо, навіть у всіх сегментах соціального та інтелектуального життя суспільства. У такому контексті наукове вивчення релігії може запропонувати дивовижну можливість і шанс для з’ясування цього феномену у рамках університетської освіти та академічної дослідницької системи.

Саме цей підхід до релігії може створити унікальні обставини для інтелектуальної інтервенції у релігійну сферу за конкретних реалій європейського і не тільки європейського поліконфесіоналізму та за тиску об'єктивних процесів секуляризації. Такий підхід дозволяє репрезентувати надзвичайно багату релігійну спадщину без яких-небудь відчутних звернень до певної релігійної доктрини, уникаючи при цьому будь-яких звинувачень у порушенні принципів розмежування церкви та держави.

В такий спосіб релігія як предмет наукового зацікавлення і унікальної дослідницької уваги втрачатиме ті особливості, що роблять її конфліктним феноменом. І тоді ніхто не зможе сказати, що мова релігії є мовою конфлікту.

Ганулич П.

МІЖКОНФЕСІЙНІ ТРУДНОЩІ У ВПРОВАДЖЕННІ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В ШКІЛЬНУ ОСВІТУ

Прихід демократії в Україну в 90-тих роках християни сприйняли як особливі можливості в розвитку духовності. Члени церкви, пастори, пресвітери пішли в школи і почали проводити уроки доброти, розповідати про Бога, закладати основи релігійної етики. В цьому брали участь всі конфесії. Хто більше, хто менше, але кожний це робив так, як він вважав правильним. В цьому брала участь і Церква Адвентистів сьомого дня. Була впроваджена розгалуджена сітка вчителів, їх підготовка, видрукувані спеціальні підручники. Знайшлися спонсори, які фінансово підтримували це служіння. Все це робилося напівлегально, на основі особистих контактів. Учнів запрошували на заняття після уроків на факультативній основі. Все це було можливо з причини дуже сильного духовного голоду, що був притаманний суспільству. Звичайно, такий стихійний спосіб впровадження християнської етики в умовах, коли законодавчо церква і школа були відокремлені, не міг тривати довго. Державний Комітет у справах релігій, Міністерство освіти та науки ініціювало ряд конференцій, щоб внести зміни в Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», в Закон про освіту.

Для віруючих відкривалися нові можливості. Всі конфесії були єдині в думці - релігійний компонент повинен бути присутнім в

системі освіти, навіть стати обов'язковим предметом. На жаль, ця єдність була б дуже строкатою. Часто під релігійним компонентом дехто розумів свою конфесійну етику, яка зводилася буквально до катехізації. Ейфорія свободи принесла труднощі, реалізація права батьків на релігійне виховання своїх дітей виявилася не простою в українському багатоконфесійному суспільстві, в суспільстві, яке, на моє глибоке переконання, за 70 років панування атеїзму стало світським зі всіма характеристиками постмодерністського, постхристиянського мислення. Нам хотілося б тішити себе, що Україна православна, християнська держава, але це - міф. який легко розвіюється соціальним опитуванням і статистичним дослідженням. Практикуючих християн не більше 10% і православних не більше 5%. І в цьому головна складність впровадження релігійного компоненту, бо ж зі всього різномаїття розуміння конфесіями християнської етики слід виділити спільну частину. Але це надто складно, тому що у віруючого дрібниць не буває. Він не може, керуючись екуменічними принципами, триматися головного і нехтувати другорядним. Навіть розповідь про Бога як Творця викличе різне розуміння. Незначна частина конфесій України розуміє, що Земля створена за шість буквальних днів. Виходячи з цього, повністю можна підтримати предмет «Етика», який впроваджено в школі. При всіх недоліках, які може бачити віруюча людина, цей предмет дає найзагальніші поняття. Викладаються тут принципи поваги до віри, виховання толерантного відношення до конфесій. Такий предмет може бути обов'язковим.

При великому бажанні, щоб релігійний компонент був обов'язковим у школі, церкви все ж усвідомили, що у них немає спільної програми, спільної концепції. Зійшлися на тому, що викладання повинно проводитися на факультативній основі. Це ввійшло в проект Закону «Про свободу совісті і релігійні організації». Коли предмет факультативний, тоді дитина, її батьки можуть вільно обрати приймати чи не приймати запропонований варіант християнської етики. Проте при подальшому дослідженні такої позиції і тут виявилися складності. На засіданні Всеукраїнської Ради Церков та релігійних організацій висловилися представники релігійних нехристиянських меншин, що й така диференціація є принизливою. Це працювало би гарно, якби клас ділився на 2-3 рівнозначні групи. Але в багатьох регіонах України це не може відбуватися.

Найбільш практичним було б напрацювання спільної програми на основі Біблії. Без елементів культури, традиції, без того, що ввійшло в християнство після першого століття. Якщо для деяких

християн це неможливо, то з цим потрібно рахуватися. Тоді є два варіанти:

- лишити обов'язковим викладання «Етики», яка вже запропонована Міністерством освіти та науки;
- впровадити християнську етику з елементами культури, але при цьому потрібно бути готовими на те, що протестанти, які не сприймають деякі елементи ранньої культури України, а саме язичництво, поклоніння Перуну, Дажбогу, не будуть практикувати і деякі елементи і пізньої християнської культури - поклоніння мощам, молитви святим і т. п. За дітей протестантів потрібно буде знову особливо молитися і просити бути мужніми, не лякатися бути білими воронами з християнством, яке відрізняється від переважаючого християнства в окремому регіоні.

Ми, батьки, ще цього не забули, коли не були піонерами, комсомольцями в Радянській школі. Готові знову потерпіти, є тільки мрія, щоб при цьому отримати атестацію з цього предмету і бути допущеним до навчання у ВУЗах країни.

І, останнє, викладання християнської етики не принесе бажаного результату, зростанню духовності без підведення до неї наукової основи. Якщо викладання історії, біології, фізики, астрономії буде тільки на дарвінівських, атеїстичних основах. Психіка дитини буде в кращому випадку двоїтися, в гіршому - християнство буде сприйматися як культоротворчий обряд, казкове мислення, розділ гуманізму. Все зведеться до форми, яка не має під собою основи.

Викладання повинно бути світським, не в розумінні атеїстичному, а відкритим до подачі різних поглядів, в тому числі й креаціонізму. Зрозуміло, що це потребує багато часу, зусиль і праці. Некомплексний підхід - тільки зашкодить. Поспішати тут не варто. Релігійні почуття особисті - дуже ніжні. Відгук людини на любов Бога повинен бути добровільним, без будь-якого адміністративного тиску і форми. І християнська етика принесе належний і великий *результат*, коли дитина через цей предмет пізнає Бога, і обере Його як основу своєї моральності і поведінки.

Филипович Л.

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА В УКРАЇНІ

Українське релігієзнавство недавно увійшло до світового наукового співтовариства і навчального процесу. На цьому шляху його чекало багато складностей. По-перше, необхідно було визначитися стосовно змісту, структури, представництва українського релігієзнавства, зорієнтуватися в світі зарубіжної науки про релігію, в існуючих методиках викладання. По-друге, намітити форми входження українського релігієзнавства до міжнародної науково-викладацької спільноти. Знайомство із західною наукою, яка виявилася неоднорідною, ґрунтованою на різних методологічних підходах і методичних засобах, збіглося із непростими внутрішніми трансформаціями, які переживало все гуманітарне знання в Україні після світоглядних та політичних змін у суспільстві. Вітчизняне релігієзнавство в пошуках своєї ідентичності пішло, з одного боку, шляхом протиставлення себе богослов'ю, а з іншого – активного відмежування від так званого наукового атеїзму. В результаті цих процесів вітчизняне релігієзнавство врешті-решт конституювалося як цілісна, структурована наука про релігію, прагне випрацювати власні моделі викладання релігієзнавства.

На відміну від західної науки, для якої завжди актуальним поставало відмінність від теології, вітчизняне релігієзнавство як самостійна галузь гуманітарного знання мала довести право на своє існування в протиставленні себе до наукового атеїзму. В радянські часи релігієзнавства як такого в Україні не існувало. У формі критичного щодо релігії дослідження воно було включене до наукового атеїзму, де тривалий час пріоритетним вважався його позитивний напрямок – утвердження наукового атеїстичного світогляду. Поділяючи науковий атеїзм на два аспекти — позитивний і критичний, деякі дослідники релігієзнавство ототожнювали певною мірою з останнім. Релігієзнавство виступало вже не як знання про релігію, а як її критика. Останнє спотворювало предмет релігієзнавства, сутність релігієзнавчого пізнання, орієнтувало не на дослідження релігійного феномену у всьому розмаїтті форм його існування і складної історії, а на пошуки "компромату" на релігійне світобачення, релігійну віру. Так склалося, що звичайне, без атеїстичного ухилу зацікавлення релігією фактично не мало наукової перспективи в Україні.

Однак після розпаду СРСР релігія і церква отримали новий статус в суспільстві, до релігії звернулися мільйони людей, потреба в знанні про релігію стала як ніколи актуальною. **По-перше,** треба було визначити, що таке релігієзнавство: комплекс наук, що вивчають релігію, а чи ж критична частина наукового атеїзму; нейтральна (на відміну від апологетичної) частина богослов'я, а чи ж самостійна галузь гуманітарного знання про релігію. Крім того, українське релігієзнавство мало з'ясувати, чим воно відрізняється від теології і чи є відмінність між академічним та богословським релігієзнавством.

Відповідь на питання можлива в разі чіткого формулювання того, що є ***об'єктом,*** а що ***предметом релігієзнавства.*** Українське релігієзнавство ще й досі ніби уникає відповіді на це принципове питання. Тут існує безліч думок і позицій які подаються в різних видрукуваних останнвм часом в Україні підручниках з цього навчального курсу. Найавторитетнішою є думка про релігієзнавство як самостійну сферу наукового пізнання, яка має свій специфічний об'єкт дослідження (Див. дет.:Академічне релігієзнавство. За ред. А.Колодного. – К., 2000. – С. 17-28).).

Часто, виходячи з етимології слова *релігієзнавство,* твердять, що ним є релігія як така. Але подібна логіка мислення мала б привести до висновку, що об'єктом філософської науки є філософія, правознавства — право, політології — політика, мистецтвознавства— мистецтво і таке інше. Проте це далеко не так. Кожна гуманітарна наука відображає якусь специфічну сторону буття людини у світі, певний вид її життєдіяльності, життєвого досвіду. У нас утвердилося дещо площинне (примітивне) розуміння не лише сутності, а й структури релігії, складові якої вбачалися лише в якихось її зовнішніх виявах діяльності людини — рівні мисленого осягнення, характері емоційного підґрунтя, обрядових дій. При цьому релігійний досвід людини і його інтерпретація спрощувалися, навіть ігнорувалися. Виходячи з цього, об'єктом релігієзнавства є відображення такого особистісного стану людини, який можна назвати станом самовизначення у світі, здобуття самої себе на основі віднайдення в собі того надлюдського, що єднає її з трансцендентним. У своєму функціонуванні релігія виходить за межі свого індивідуального буття, вона піддається доктринальній і обрядово-культовій (символічній) інтерпретації, входить у різні сфери людської життєдіяльності, сакралізуючи їх. Тому релігієзнавство у своєму предметі значно ширше, ніж у своєму об'єкті. Для означення останнього можна було б вжити термін релігієлогія, підкресливши цим те, що про сутнісну природу релігії можемо мати лише слово, а не знання. Останніми можна

скористатися при відтворенні функціонального багатства релігійного феномена. Тому предметом релігієзнавства в широкому його аспекті є, окрім природи релігії, також її функціональність. Якщо об'єкт релігієзнавства, а це релігійний досвід особистості, є відносно сталим, то предмет його збільшується за обсягом і дещо змінюється в часі.

По-друге, перед українськими науковцями природно постала проблема ***визначення релігії.*** На нашу думку, пострадянське релігієзнавство масово ще й досі не звільнилося від енгельсівського визначення релігії, яке трактувало релігію як фантастичне відображення в головах людей тих зовнішніх сил, що панують над ними в їх повсякденному житті і т.д. Погоджуючись з тим, що не може бути єдино прийнятого визначення, є сенс говорити про домінуюче в науці розуміння релігії, що є показником культурного розвитку всього суспільства. Тому тут ситуація така: і від старого визначення ще не звільнилися, і нове чи альтернативне не визнали. Академічне релігієзнавство при визначенні релігії виходить з екзистенційних вимірів людського буття. Релігія живе, власне, на рівні окремої людини, на рівні її індивідуальної віри і почуттів. І це є первинним. Все решта – богослов'я, церква із системою прийнятих нею боговшанувальних обрядів, храми та служителі культу – є похідними, вторинними, зовнішніми, а головне - людськими витворами релігії. Тобто ***релігія у вузькому, сутнісному її розумінні*** – це такий ***внутрішній особистісний стан людини***, в якому вона відчуває свою причетність до Вищої сили, що визначає все у світі (Релігієзнавчий словник. За ред. А.Колодного і Б.Лобовика. – К., 1996. – С. 279). Але в своєму функціонуванні релігія виходить за межі свого індивідуального буття. Вона піддається доктринальній і обрядово-культовій (символічній) інтерпретації, входить у різні сфери людської життєдіяльності, сакралізуючи їх. Це виводить нас на ***широке її розуміння***, що тотожне **функціонуючій релігії**.

На відміну від різних суспільних та гуманітарних наук, які вивчають релігію в цілому, академічне релігієзнавство вивчає її як ціле.

Крім того, вітчизняне релігієзнавство мало визначитися щодо своєї структури, оскільки воно є єдиною, але одночасно й багатодисциплінарною наукою, окреслити методологію релігієзнавчого дослідження, специфіку академічного і богословського релігієзнавства тощо. Вирішуючи такі теоретичні завдання, українські релігієзнавці структурують релігієзнавство як **цілісну** науку і навчальну дисципліну. **Дисциплінарна структура** релігієзнавства включає такі блоки: Філософія і Феноменологія релігії, Герменевтика релігії, Історія та Історіософія релігії, Соціологія релігії, Психологія релігії, Культурологія

релігії, Етнологія релігії, Географія релігії, Мова релігії, Конфесійне релігієзнавство (Академічне релігієзнавство. – С. 3-10). При цьому треба врахувати те, що диференціація академічного релігієзнавства триває.

Українське релігієзнавство розвивається не лише як одна із гуманітарних сфер знання. З повною підставою ми можемо говорити нині й про практичне релігієзнавство. Міжконфесійні і міжцерковні протистояння, спроби політизувати релігію і релігієзувати політику, намагання обмежити свободу буття віровизнань поділом їх на традиційні і нетрадиційні, "зрада" дітьми релігії батьків шляхом прийняття ними нових віросповідань, розгортання місіонерської діяльності в Україні різними зарубіжними релігійними центрами та ін. Ось ті реальні проблеми релігійного життя, які вимагають не лише теоретичного осмислення, а й практичного вирішення. Тому підготовка різних науково-експертних документів, аналітичних записок для зацікавлених владних структур є однією з невід'ємних ділянок роботи релігієзнавців України.

Знайомство із закордонними колегами, їхнім доробком, професійними асоціаціями, тематикою їх досліджень дозволяє зробити висновок про відсутність на Заході цілісної науки про релігію. Там і досі триває дискусія щодо адекватної назви науки, яка вивчає релігію, щодо методологічних засад, на яких мало б ґрунтуватися наукове дослідження релігійного феномену. Існуючі за кордоном "Science of Religion" (Наука релігії), "Religious Studies" (Релігійне вивчення), "Scientific Study of Religion" (Наукове вивчення релігії) можна б було сприймати як тотожні назви релігієзнавства, якби не існуюча специфічність кожної з них. Але, як правило, ці названі науки обмежуються соціологічним дослідженням релігії, що представлено в таких наукових організаціях, як "Товариство соціологів релігії", "Товариство наукового дослідження релігії" (Society for Scientific Study of Religion - SSSR) тощо. Історики мають свою потужну "Міжнародну асоціацію історії релігії" (International Association for History of Religion). Психологи релігії шукають шляхи об'єднання в окреме професійне товариство, організаційно покищо будучи дотичними до SSSR. Філософи та феноменологи релігії постають як прихильники окремих теоретиків, складаючи окремі школи.

В такій неоднозначній ситуації непросто було визначити шляхи входження українського релігієзнавства до міжнародних професіональних об'єднань, а відтак і до світової науки. Але українські релігієзнавці, як персонально, так і асоціативно (ті, що об'єднані в УАР), стали членами декількох відомих міжнародних релігієзнавчих організацій, зокрема Товариства наукового вивчення релігії, Міжнародної Академії свободи релігій і віросповідань, Європейської асоціації

соціології релігії, Міжнародної асоціації дослідників релігії Східної і Центральної Європи, Міжнародної та Європейської Асоціації історії релігії, Міжнародної Асоціації релігійної свободи та ін. Але індивідуальне членство українських вчених-релігієзнавців чи колективне членство УАР ще недостані для повноправної присутності українських вчених-релігієзнавців в світовій науці. Тим не менш, тими малими силами, які присутні і знані в міжнародному науковому співтоваристві, робляться спроби подолати незнання про релігієзнавчу Україну. Використовується будь-яка можливість для інформування західних колег про досягнення вітчизняного релігієзнавства. Так, учасники 2003 року конференції в Братиславі, присвяченій діалогу науки і релігії, познайомилися із станом досліджень і викладання релігії в Україні, із науковим доробком вітчизняних релігієзнавців. Американське наукове співтовариство мало можливість ознайомитися із станом справ в українському релігієзнавстві в 2001 р. під час щорічного з'їзду SSSR із спеціальної доповіді Л.Филипович, із виступів на наступних з'їздах І.Богачевської, Д.Кірюхіна. Англомовна стаття про стан українського релігієзнавства (А.Колодний, Л.Филипович) видрукувана у спільному збірнику із польськими колегами як наслідок проведення україно-польського колоквіуму (2001 р.). Ця ж стаття з доповненнями надрукована в науковому часописі Міжнародної Асоціації історії релігії "NUMEN" (Bril NV, Leiden, 2004, Vol.51). Цей матеріал перекладений російською мовою і видрукуваний в Росії в єдиному науковому фаховому журналі цієї країни "Религиоведение" (2004, №2). Будучи учасниками XIX Конгресу Міжнародної Асоціації історії релігій (Токіо, 2005), українські релігієзнавці презентували досягнення вітчизняної науки в широкому колі професіоналів, отримавши визнання своєї специфічної позиції щодо розуміння суті предмету.

Контакти із закордонними колегами дають підстави вважати, що вони слабо інформовані, інколи навіть здивовані, що в Україні існує релігієзнавство як окрема галузь наукового знання. Звичайно, є зацікавленість у співпраці, але закордонні колеги погано уявляють собі, в яких формах ця співпраця можлива. Частіше всього вони приїжджають в Україну, щоб виконати персональний грант, не прагнучи перенести співпрацю на інституційний рівень. Українське релігієзнавство і на колективному, і на персональному рівні контактує із західною наукою за такими напрямками: взаємоучасть в конференціях; організація спільних конференцій (з історії релігій, релігійної свободи); участь в міжнародних дослідницьких проектах (частіше всього як первинне аналітичне джерело інформації); виконання спільних наукових проектів (Латвія, Польща,

США, Росія); видання книжок в Україні, зокрема представників української діаспори, друк зарубіжних авторів в українських виданнях (зокрема науковому щорічнику «Релігійна свобода»); запрошення українських авторів до іноземних видань (монографії, журнали); обмін друкованими працями; по можливості взаємовідвідини і персональне знайомство із досягненнями колег (Польща, Росія, США, Біларусь, Латвія); запрошення на викладання до України і до зарубіжних країн (професори Г.Біддулф, Г.Гжимала-Мощинська, М.Нельсон, В.Єленський, І.Козловський); рекомендаційні листи на отримання грантів (професори А.Баркер, К.Дьюрем, А.Колодний, Л.Филипович, А.Юраш); підготовка спеціалістів вищої кваліфікації; обмін викладачами, науковцями, аспірантами, студентами; спільні інформаційні проекти тощо.

Найбільш знаним за кордоном є Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України (керівник - проф. А.Колодний). За десятиліття свого існування науковці Відділення релігієзнавства провели дослідження з ***15 наукових тем***. Серед них, зокрема, “Методологічні принципи і категоріальний апарат релігієзнавства”, “Феномен релігії: природа, сутність, функціональність”, “Особливості і віхи історії Українського християнства”, “Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози”, “Релігійний чинник в контексті етносоціальних і політичних процесів в Україні”, “Нові релігійні течії та культи в період соціально-економічної кризи посткомуністичного суспільства в Україні”, “Свобода релігії в країнах постсоціалістичного простору” та ін. Нещодавно вчені Відділення завершили роботу над темами: “Трансформація релігійної духовності в умовах модерна і постмодерна” та “Тенденції розвитку релігії й релігійності в українському суспільстві”. За наслідками роботи видрукувано колективну монографію «Християнство доби постмодерну» (К., 2005). Лише за останні п’ять років Відділенням видрукувало близько ***70 книжково-брошурних видань*** (як індивідуальних, так і колективних), більше 600 наукових статей. Регулярно з 1996 року виходить квартальник “Українське релігієзнавство” (вже є 35 чисел), щорічник “Релігійна свобода” (вже є 9 видань). З липня 2000 року увагу широкого читача привернув щомісячник “Релігійна панорама” (вже є 56 чисел). Вийшло в світ шість томів з десятитомної “Історії релігій в Україні”, “Релігієзнавчий словник” (1996 р.) та підручник “Історія релігій в Україні” (1999 р.), ряд книг і брошур із серій “Мислителі української діаспори”, “Конфесії і Церкви України”, “На допомогу викладачеві релігієзнавства”, «Духовні діячі України» тощо. Готується до видруку тритомна “Енциклопедія релігій”. Проте найвагомішим своїм здобутком

релігієзнавці України вважають книгу “Академічне релігієзнавство” обсягом 70 друкованих аркушів, яка ввібрала в себе всі плідні наслідки їх творчих пошуків протягом останнього десятиліття.

Відділення провело в попередні роки широкомасштабні соціологічні дослідження особливостей релігійності сучасного віруючого, стану і тенденцій міжконфесійних відносин, поєднання релігійного і національного чинників в духовному відродженні України, характеру неорелігійного процесу тощо. Фінансова скрута змусила Відділення перервати ці потрібні наукові пошуки. Але вчені продовжують вивчати громадську думку та оцінки експертів стосовно релігійної ситуації в Україні шляхом включеного спостереження та інтерв’ю.

Щороку Відділення разом з осередками УАР організовує понад ***10 наукових релігієзнавчих конференцій***. Так, цілий ряд конференцій був присвячений ювілею християнства, проблем місця і ролі релігії та Церкви в суспільних і духовних реаліях нинішньої України, історії релігій на українських теренах, свободи буття релігії в постсоціалістичних країнах тощо.

Нині Відділення релігієзнавства – по суті єдиний академічний науковий підрозділ з цього фаху в Україні. Перед ним стоїть завдання провести фундаментальні наукові дослідження релігійних процесів і явищ, координувати дослідницьку роботу з релігієзнавства в Україні, визначати пріоритети в дослідницькій тематиці, організовувати підготовку наукових кадрів, здійснювати зв’язок з міжнародним релігієзнавством, організації і проведення наукових конференцій, семінарів тощо. То ж в незалежній Україні триває процес інтенсивного становлення релігієзнавства як окремої сфери наукового знання у всьому різноманітті його дисциплінарних утворень. Але про це все майже не відомо нашим зарубіжним колегам.

На базі Відділення релігієзнавства НАН України утворена в 1993 році ***Українська Асоціація релігієзнавців***, яка нині об’єднує біля 300 активних дослідників релігії в Україні. Саме вчені з цих двох структур долучені до міжнародного поля релігієзнавчих досліджень. Відділення та УАР має регулярні творчі зв’язки десь із тридцятьма зарубіжними науковцями, приймає їх в себе, видруковує їх праці. За п’ять останніх років 49 раз науковці Відділення виїжджали за кордон в 13 країн світу. Так, лише в 2003 році шість співробітників Відділення (А.Колодний, Л.Филипович, В.Єленський, О.Саган, Г. Кулагіна, О.Недавня, О.Горкуша) 17 разів виїздили за кордон для участі в роботі наукових конференцій, семінарів, наукових зустрічей, читання лекцій студентам зарубіжних вузів. В 2004 році таких виїздів було 12, в першому півріччі

2005 року – 7. Країнами виїздів були США, Англія, Іспанія, Австралія, Нідерланди, Угорщина, Данія, Сербія, Латвія, Греція, Італія, Швейцарія, Росія, Польща, Словаччина, Німеччина, Ізраїль, Франція, Індія, Японія та ін. Українських вчених запрошують як учасників міжнародних форумів представників різних релігій (Конгрес релігій, Будапешт-2002; Парламент релігій світу, Барселона-2004), щорічних зібрань наукових товариств тощо. Крім відомих за кордоном представників української науки, почали вже активно виїжджати аспіранти, молоді науковці.

Велику допомогу українським релігієзнавцям в їх присутності в науковому світовому полі надавали і надають А.Баркер, К.Дьюрем, Г.Біддулф, І.Боровик, Г.Гжимала-Мощинська, Г.Хофманн, М.Нельсон, Л.Бузбі, Д.Девіс та ін., які представляють міжнародні професійні асоціації, фахові факультети в різних університетах, наукові центри з дослідження релігій, громадські міжрелігійні організації (зокрема, Товариство наукового вивчення релігій – SSSR (США), Міжнародне товариство дослідників релігії Центральної і Східної Європи –ISORECEA (Угорщина), Міжнародна Академія свободи релігій і віросповідань (США), Міжнародна Асоціація історії релігії – IAHR (Нідерланди), Європейська асоціація вивчення релігії, Міжнародна Асоціація за релігійну свободу – IARF (Великобританія), Міжнародна Асоціація релігійної свободи – IRLA (США), Інститут релігієзнавства Ягеллонського університету (Краків, Польща), Російське товариство дослідників релігії, Кафедра релігієзнавства Московського університету, Центр релігієзнавчих досліджень “Етна” (Санкт-Петербург), Рада Парламенту релігій світу (Чікаго, США), Центр “INFORM” Лондонської школи економіки (Лондон, Англія), Центр державно-церковних відносин Байлорського університету, Центр права і релігієзнавства Брігам-Янгського університету (Прово, США) та ін.).

Відділення релігієзнавства і УАР разом з багатьма міжнародними асоціаціями та дослідницькими центрами щороку організовує і проводить міжнародні наукові конференції, присвячені релігійній свободі. Так, в травні 2004 року відбулася конференція “Свобода релігії в умовах глобалізаційних процесів сучасності”, в якій взяло участь біля 150 учасників, з них 70 - іноземці з 23 країн.

За запрошенням Відділення чи УАР в Україну постійно приїздять зарубіжні науковці. За плідну співпрацю багатьом з них присуджується звання Почесного наукового співробітника. Таких у Відділенні вже 8. В 2004 році почесним співробітником обрано Генріха Хофмана із Польщі. В 2003 році проходив річне стажування при Відділенні професор Брігам-Янгського університету Говард Біддулф. Завдяки підтримці зарубіжних

асоціацій і центрів виходить часопис “Релігійна панорама”, поповнюється новинками літератури й релігійною періодикою відкрита при УАР Бібліотека релігієзнавця. В цій бібліотеці є унікальні видання, зокрема журнали міжнародних наукових товариств, за якими можна познайомитися із станом релігієзнавчих досліджень за кордоном.

Щороку співробітники Відділення релігієзнавства на замовлення редакцій видруковують в різних зарубіжних виданнях наукові статті. Спільним здобутком українських і польських релігієзнавців є колективна монографія “Religions, Churches and the scientific studies of religion: Poland and Ukraine.” (Krakow, Nomos, 2003. – 14 д.а.). Водночас у наших виданнях видрукували свої праці ряд зарубіжних авторів. Вийшли у світ підготовлені до друку А.Колодним вибрані твори австралійського автора Івана Шевціва “Християнська Україна” (27 д.а.), канадського автора Ст. Ярмуся «Досвід віри українця», італійського дослідника І. Музички «Християнство в житті особи і суспільства», американського автора В. Олексюка «Християнські основи української філософії». колективна монографія А.Колодного, Г.Біддулфа, Л.Филипович “Religion and Church in the Modern Ukraine” (16 д.а.).

Українські релігієзнавці налаштовані на розгортання наукових зв’язків із зарубіжними інституціями, окремими вченими. Плідність зв’язків з Інститутом релігієзнавства Ягеллонського університету (Краків) виявилася не лише у видруці названої колективної монографії, а й у проведенні вже двох спільних конференцій у Польщі. У жовтні 2003 року організовано спільну конференцію. “Польсько-українські дослідження релігії: історія і сучасність” (Ломниця, Польща). Виконується польсько-українське комплексне наукове дослідження історії релігії, історії релігієзнавства тощо.

Відділення релігієзнавства та УАР разом із Українською Асоціацією Релігійної Свободи, Центром релігійної інформації і свободи вже вчетверте проводить Міжнародні Молодіжні літні школи релігійної толерантності із запрошенням до участі в їх роботі молодих релігієзнавців з різних країн. В 2003 році робота школи була присвячена темі толерантності християнського життя, в 2004 – толерантності релігійного і секулярного світів. В їх роботі брали участь студенти й аспіранти з України, США й Росії. Протягом 4 років при Відділені проходять практику студенти з Америки (Брігам-Янгський університет).

Потреба у більш інтенсивному розширенні контактів із зарубіжними колегами очевидна - і шляхом налагодження персональних зв’язків, і шляхом встановлення відносин з різними інституціями. Бажано, щоб активними суб’єктами цього процесу стали й інші

українські центри вивчення релігії, зокрема кафедра релігієзнавства Київського національного університету ім Шевченка, кафедра філософії та релігієзнавства Національного університету "Києво-Могилянська Академія", кафедра релігієзнавства гуманітарного факультету Національного університету "Острозька Академія", кафедра релігієзнавства і теології Чернівецького національного університету, кафедра культурології Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова, релігієзнавчий факультет Донецького державного інституту штучного інтелекту. Релігія досліджується і в інших інститутах НАН України, в Інституті стратегічних досліджень. На історії релігії спеціалізується Інститут релігієзнавства при Львівському Музеї історії релігій. При філософському факультеті Одеського Національного університету діє Центр компаративістських досліджень релігії. Розпочали свою роботу Харківський центр досліджень нових релігій, Київський центр гуманітарних та релігієзнавчих досліджень. Активні місцеві осередки УАР в Тернополі, Львові, Рівному, Острозі, Чернівцях, Полтаві, Одесі, Херсоні, Сумах, Донецьку, Дніпропетровську, Луцьку, Чернігові, Хмельницькому, Ужгороді, Запоріжжі.

Релігію вивчають й досліджують і в релігійних закладах та науково-дослідних установах. Так, при Духовній греко-католицькій академії у Львові (з 2002 року - Український Католицький університет) створений Інститут історії церкви та Інститут суспільства і релігії, які активно долучаються до презентації України за кордоном.

Українське релігієзнавство продовжуватиме розширювати свою присутність в релігієзнавчому полі світу, оскільки спілкування із колегами - необхідна умова для успішного розвитку української науки, підняття власного наукового рівня.

Бистрицька Е.

ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИХ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВА» У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Потреба духовного відродження української нації не втрачає своєї актуальності у зв‘язку зі складним і болісним процесом становлення незалежної України. Впродовж століть духовне наповнення особистості відбувалося під великим впливом релігійних чинників, оскільки релігія і

церква посідали значне місце і залишили свій інформативний слід у багатьох сферах людського буття. Вони визначали напрямки духовного розвитку суспільства, утверджували суспільні цінності та пріоритети, впливали на суспільно-політичні, економічні і культурні відносини. Долучаючись до дискусії участі церковних інститутів в системі світської освіти, зауважимо, що духовне здоров'я нації сьогодні формується не лише під впливом конфесійних чинників. На нашу думку, звернення до релігії і церкви з метою подолання кризових явищ духовного розвитку як основного інструменту, є наслідком хибних методологічних концепцій, які претендують на створення ідеальної моделі духовності. Такі підходи, власне, сформовані християнською ідеологією, де Бог виступає ідеалом духовних прагнень, сповнює буття людини змістом, певних неперехідних вартостей. Обґрунтування духовності як вищого рівня духовного розвитку особистості мало місце в західноєвропейській та російській релігійній філософії, що, безперечно, вплинуло на розвиток педагогічної науки.

Формування духовності – складний феномен, який означує особистість в процесі її реалізації. Одночасно духовність як особистісна якість може набувати як творчого, так і деструктивного характеру.

Слід пам‘ятати, що історія релігії сповнена драматичних, почасти суперечливих і неоднозначних в оцінках сучасників сторінок. Виконуючи культуротранслюючу, -зберігаючу, -формуючу та інші позитивні функції, виступала ініціатором конфліктів, нищення цілих пластів культури. Добре відомо, що конфлікти виникали не тільки між різними релігіями, але й між представниками течій в межах однієї релігії. Міжконфесійні війни в історії України ще рефлектують у сьогодення. Поліконфесійність ставить перед системою освіти завдання виховати толерантних і віротерпимих громадян.

В історичній ретроспективі процес формування і розвитку релігії, функціонування її церковних інститутів простежується в джерелах та документах. Джерелознавча база є складовою духовної спадщини і одночасно тим інформативним інструментом який дозволяє досліднику об'єктивно виявити події минулого. В сучасних умовах вивчення архівних документів обумовлено необхідністю переосмислення застарілих підходів та оцінок радянського минулого, встановлення історичної справедливості, ліквідації «білих плям» в історії релігії і церкви.

Серед видань навчально-методичної літератури з релігієзнавства практично відсутні збірники історичних документів і матеріалів, що є суттєвою прогалиною в організації навчального процесу підготовки спеціалістів. Виходячи з необхідності більш ґрунтовного освоєння

джерелознавчих документів, нами разом із І.С. Зозуляком упорядковано і видрукувано посібник «Історія релігії: збірник матеріалів і документів» (Тенрнопіль, 2003), який рекомендований Міністерством освіти і науки для студентів вищих навчальних закладів.

Цей збірник є першою спробою викладу документів і матеріалів з історії релігії, курс якої запроваджено в усіх вищих навчальних закладах України. Матеріали видання подано відповідно до програми курсу історії релігії, підготовленої упорядниками книги. Вони відображають закономірності, характерні риси та особливості релігійного процесу на усіх етапах його розвитку – від давнини до сьогодення. Матеріали у збірнику згруповано за розділами, до кожного документа наведено короткі пояснення наукового та методичного змісту. Тексти документів в основному друкуються сучасною українською мовою, яка зберігає стилістичні і мовні особливості оригіналу. Частину матеріалів подано фрагментарно. При цьому суттєво не порушуються їхні основні положення. Тексти супроводжуються поясненнями, які в загальному характеризують документ, його структуру та час появи. Після кожного документа зазначено джерело, звідки його було запозичено.

Джерелознавчу базу збірника становлять в основному документальні (актові) та наративні (розповідні) пам'ятки. Частина матеріалів, які містяться у збірнику, раніше була недоступна читачам, а фахівцями з відомих політичних причин замовчувалася або коментувалася тенденційно. Наведено також фрагменти з літописів, хронік, творів не лише вітчизняних видань, а й тих, які тривалий час були заборонені або вийшли поза межами України, зокрема в діаспорі. Це значно розширить джерелознавчу базу для об'єктивного вивчення багатої релігійної спадщини українського народу відкриє можливості розглядати її правдиво, в контексті з проблемами становлення нації, державності, національно-визвольним рухом, боротьбою за незалежність.

Збірник документів і матеріалів поділяється на 15 розділів, у яких подано панораму розвитку від світових релігій – до сучасного становища церкви в Україні та міжнародні релігійно-правові акти, які регулюють здійснення принципів свободи совісті у цивілізованому світі. Особлива увага нами сконцентрована на історії релігії в Україні, оскільки джерельна база викликає посилений інтерес і зацікавленість дослідників.

У першому розділі "Буддизм - релігія Серединного шляху" подано найвідоміші буддійські тексти. У них йдеться про основні положення буддійської етики, знання і досвід китайських і японських вчителів дзен, що охоплює період більше п'яти століть. Ці твори поширені серед прихильників махаяни і хінаяни. В поданих творах

втілено морально-етичні та історико-соціологічні уявлення, спостереження, настанови, які залишаються до нашого часу джерелом філософських роздумів, одвічних пошуків людиною сенсу буття, ключем до розуміння сутності людини.

У другому розділі "Ранньохристиянські писемні джерела" виокремлено насамперед ті писемні тексти, які склалися в руслі новозавітної традиції. Вони містять не стільки історичні факти, як своєрідні погляди на сутність і природу Ісуса Христа. Виникнувши під впливом іудейського сектантського месіанізму, містицизму, гностицизму, різноманітних народних вірувань Близького Сходу та Середземномор'я, вони не визнавалися християнською церквою. Щоправда серед них траплялися і твори релігійного та повчально-церковного змісту, такі як "Дидахе". До речі, цей твір II ст. слугував історичним джерелом прожиття перших християнських громад. Він містить численні релігійно-моральні приписи, описи обрядів, молитов, рекомендації щодо впорядкування внутрішньо церковного життя.

Серед християнських джерел важливе місце займають "Іудейські старожитності" (XVIII. 3, 3) Иосифа Флавія, у яких містяться перекази про "мудрого чоловіка" Ісуса, що "творив чудеса і навчав людей і був згодом страчений Пилатом. Цей текст відомий у двох редакціях, які подаються у збірнику і дають змогу порівняти й визначити автентичний текст. До збірника свідомо не включено тексти Біблії. На думку упорядників, Святе Письмо варто читати не в скороченому варіанті, а у канонічній редакції. На даний час Біблія є загальнодоступним джерелом.

Третій розділ "Коран - священна книга мусульман" представлено деякими сурами з Корану, в яких відображено шлюбно-сімейні взаємини, обов'язки чоловіка і жінки в сім'ї, процедуру оформлення майнової спадщини І прав власності (сури 1, 2, 4, 22, 24, 61, 65), ставлення до язичників, іудеїв та християн (сури 5, 8, 22). Запропоновані фрагменти подані в академічному перекладі А. Крачковського, який можна вважати російськомовною інтерпретацією смислів автентичного арабського джерела.

Розділ четвертий "Доба давніх релігій. Християнізація України-Русі" подає відомості Геродота, Гіппократа, Страбона, Миколи Дамаського про звичаї, вірування, побут скіфів, захист їхніх релігійних вірувань від чужоземних впливів. Релігійно-міфологічна система скіфів сполучала у собі елементи зооморфної символіки звіриного стилю з антропоморфною міфологемою, поєднуючи вірування трипільської культури, елементи тотемів скотарської релігійної культури з впливом грецької міфології. Також подано клятву херсонесців. Вона містить ряд

цінних відомостей про економічне, культурне і політичне становище Херсонеса. Зокрема, згідно тексту, Херсонес характеризується як важливий центр експортної транзитної торгівлі кримським хлібом з балканською Грецією, чим пояснюється настійне прагнення виробників хліба – кримських скіфів – оволодіти цим містом в II ст. до н. е., що відбилося в ряді інших джерел. Ця група документів дає уявлення про шляхи проникнення християнства на терени України.

Також у розділі подано розповіді Прокопія, Маврикія, Абу-Алі Ахмеда ібн-Омар ібн-Даста щодо держави, культури і вірувань східних слов'ян. У "Повісті минулих літ" також відображено особливості релігійних вірувань і звичаїв східних слов'ян.

Важливе місце серед джерел, які присвячено процесу християнізації України-Русі, належить житійним та агіографічним творам, ставленню князя Володимира до християнської віри, піклуванню Ярослава Мудрого про розвиток культури Київської Русі.

У п'ятому розділі "Православна церква в Україні в період пізнього середньовіччя (XIV - середина XVII ст.)" розкрито еволюцію православної церкви, монастирів, статутні особливості Львівського братства, специфіку весіль і Великодніх обрядів тощо.

Релігійна політика польського уряду щодо православних в XIV-XVII ст., внутрішній занепад православної церкви, вплив реформаційних процесів зумовили виникнення цілого масиву так званої полемічної літератури, в якій відображено увесь спектр проблем, пов'язаних з шляхами подальшого розвитку православної церкви. Серед тих, хто піднявся на захист православної віри були Герасим та Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський та інші активні захисники православного населення України. Емоційність, відчуття стилю, майстерне володіння текстом надає їхнім творам важливого значення, передає складність ситуації та своєрідне бачення проблем унії.

Основою прийняття Берестейської унії 1596 р. були "Артикули, що належать до з'єдинення з Римською Церквою". Документ відображає умови союзу православної церкви в Україні з Апостольським Престолом, тенденційний аналіз Берестейської унії 1596 р. фактично зробив недоступним цей документ для фахового опрацювання та аналізу. У збірнику подано його переклад з польської мови, який вважається спеціалістами першим і найбільш точним.

Протистояння в українському суспільстві, яке було породжене впровадженням унії, змусило шукати шляхи примирення між "з'єдиненими" та "нез'єдиненими", тобто церквою, яка визнала примат папи та православними, які унію не підписали. Важливим етапом процесу

конфесійного єднання був період Петра Могили та Венямина Рутського. В ході напруженої боротьби, в яку були включені церковні кола Москви, Константинополя, папська курія, урядові сили Речі Посполитої, визріла досить цікава модель вирішення православного питання – створення Київського патріархату. В збірнику подані уривки з монографії А Жуковського "Петро Могила й питання єдності церков", написаній на основі документальних матеріалів, які на наш погляд є чільним дослідженням цього періоду історії церкви в Україні

Розділ шостий "Церква і духовна культура в Україні (кінець XVII-XVIII ст.)". Цей період характеризується зміною юридичного підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату (1686). Цією подією було започатковано процес денаціоналізації та уніфікації українського православ'я. Реформами Петра І церква була підпорядкована світській владі і для її управління був створений державний орган – Синод Російської Православної Церкви, що підривало основи її соціального та майнового статусу. Для Української церкви реформи мали ще більш негативні наслідки. У структурі церковно-державної влади вона стала знаряддям русифікації власного народу. Включене у процес централізації російської церкви, українське православ'я втрачало національну самобутність. В історичній перспективі це позначилось на культурному і громадсько-політичному житті лівобережних українців. У розділі подані універсали Мазепи щодо підтвердження прав Глухівського жіночого монастиря на село Березу і Київської митрополії на озера Расин і Бабин; уривок жалуваної грамоти Петра І Київській духовній академії, указ того ж царя щодо встановлення цензури над друкованими церковними книгами в Україні. Важливе місце відводиться подорожі Василя Барського до святих місць Європи, Азії, Африки у 1723-1724 рр.

У сьомому розділі "Становлення, відродження та ліквідація УАПЦ (1917-1930)" відображено складний процес становлення Української автокефальної православної церкви в Україні, зокрема виступ міністра віросповідань Олександра Лотоцького щодо необхідності автокефалії, документ, який її проголошує, заяву митрополита Василя Липківського до уряду.

У серпні 1927 р. митрополит Василь Липківський звернувся з заявою до уряду УРСР, в якій спростував висунуті проти нього обвинувачення, заявив про свою аполітичність та лояльність до влади і пояснив високі цілі очоленої ним УАПЦ. Однак, на Другому Всеукраїнському православному церковному Соборі ДПУ поставило категоричну вимогу усунути митрополита Липківського від керівництва УАПЦ, і цю вимогу, сподіваючись зберегти церкву, Собор виконав. Та

влада ліквідувала УАПЦ, про що свідчить проект резолюції надзвичайного церковного Собору від січня 1930 р.

Восьмий розділ "Церковна політика радянського уряду (20-30-ті рр. XX ст.)" розкриває особливості церковної політики радянського уряду протягом 1920-1926 рр. В основному подано документи, які свідчать про відокремлення церкви від держави, інструкції і постанови щодо вилучення церковних цінностей, їхнього переплавлення. Конфіскація церковних цінностей в Україні 1922 р. розглядається в контексті голодомору 1921-1923 рр. Ознайомившись з документами, дослідники мають змогу проаналізувати історичну ситуацію того періоду, виявити методи боротьби більшовицького уряду проти церкви.

У дев'ятому розділі "Православна церква в Польщі (1920-1939)" документи розкривають становище православної церкви в Польщі. Цей період був досить складним і драматичним для українського православ'я. У 1921 р. за згодою польського уряду московський патріарх Тихон призначив архієпископом Георгія (Ярошевського) екзархом православної церкви у Польщі з правами обласного митрополита. Це у свою чергу означало, що православна церква в Польщі буде автономною від Московського патріархату. Такий стан не задовольняв польський уряд, тому керівництво Польщі взяло курс на автокефалію. Наміри уряду знайшли підтримку серед впливової частини православного єпископату і їхня спільна діяльність завершилася досягненням бажаного – 13 листопада 1924 р. патріарх Константинопольський Григорій VII надав православній церкві у Польщі статус автокефальної. Також матеріали розділу відображають політику ОУН у релігійних питаннях. Подано виступ депутата Степана Скрипника у польському сеймі щодо захисту православних українців Волині і меморандум собору єпископів православної автокефальної церкви у Польщі.

Розділ десятий "Німецький окупаційний режим та УАПЦ (1941-1944)" розкриває особливості функціонування УАПЦ в складних умовах німецької окупації, ранні німецькі директиви щодо церкви, меморандум єпископів автокефальної православної церкви щодо переслідувань православного духовенства Холмщини та Підляшшя. Нова німецька влада виконуючи вимоги доктрини Розенберга про насадження антиросійських настроїв в Україні, на початку війни симпатизувала автокефальній православній церкві. Окрім того німецька окупаційна влада сподівалася, що пожвавлення церковної діяльності, звернення до релігії відверне значну частину українського населення від активного опору владі.

До речі, наказ не чинити перешкод поширенню впливу православ'я, не перешкоджати діяльності релігійних сект містився у директиві начальника СД Гейдріха, хоча і шеф німецької контррозвідки зазначав, що сильна церква теж не відповідає інтересам німецького рейху. Тому відносини німецького окупаційного режиму та духовенства автокефальної православної церкви, її становище, не були однаковими протягом періоду окупації. Вони цілком залежали від успіхів чи невдач воюючих сторін й еволюціонували від лояльного ставлення до відкритих репресій щодо кліру й мирян.

"Питання міжконфесійної єдності в діяльності митрополита А. Шептицького та УГКЦ" знайшли своє відображення в одинадцятому розділі. Ціла епоха в історії церкви пов'язана з іменем митрополита Андрея Шептицького (1900-1944), який протягом перебування на чолі УГКЦ приділяв постійну увагу організації та розвитку національно-релігійного життя, зокрема питанням міжконфесійної єдності. Вміщені матеріали розділу відображають працю митрополита та греко-католицького духовенства у питаннях необхідності об'єднання всіх християн України навколо Київського патріархату в єдності з Римським престолом. Однак його плани не знайшли розуміння з боку окремих ієрархів православної церкви і української інтелігенції.

У розділі дванадцятому "Політика радянського уряду щодо УГКЦ (40-50-ті рр. XX ст.)" розкрито складне становище греко-католицької церкви, починаючи з планів ліквідації церкви і завершуючи матеріалами щодо діяльності уніатських священиків. Створена радянськими органами держбезпеки "ініціативна група" на чолі з Г. Костельником була визнана "єдиним тимчасовим адміністративним органом УГКЦ". Згідно з рішенням Львівського собору було проголошено скасування Берестейської унії і "возз'єднання" УГКЦ із Російською православною церквою. Таким же чином розправилися і з греко-католицькою церквою на Закарпатті. Радянський уряд визнав УГКЦ скасованою і розпочав проти неї репресії. Неканонічність рішень Львівського собору, грубе порушення радянського законодавства щодо свободи совісті, втручання у справи церкви адміністративних органів влади засвідчують подані у збірнику документи.

Розділ тринадцятий "Зміст окремих документів римо-католицької церкви на сучасному етапі" подає в основному матеріали Другого Ватиканського собору (1962-1965), зокрема декларації, які стосуються в першу чергу Божого Об'явлення, становища Церкви в сучасному світі, релігійної свободи і ставлення християнської церкви до нехристиянських конфесій. Декрети мають відношення до пастирських обов'язків

єпископів, духовної освіти, монашого життя, місійної праці Церкви. На окрему увагу заслуговує тут документ "Уніатизм, унійний метод минулого і сучасні пошуки повного сопричастя (koinonia)" прийнятий на екуменічній конференції у Баламанді (1993). Засуджуючи унію як метод і модель вселенського релігійного єднання, він безпосередньо стосується українських греко-католиків.

Також у розділі вміщено деякі розділи енцикліки папи римського Івана Павла II "Fides et Ratio" ("Віра і Розум"). У поданих матеріалах енцикліки розкриваються питання співвідношення християнської філософії і теології, віри і розуму, йдеться про нове мислення римо-католицької церкви, зініційоване Іваном Павлом II.

Розділ чотирнадцятий "Релігія і церква в сучасній Україні" відображає особливості сучасного становища релігій і церкви в Україні. Завдяки певній нормалізації державно-церковних стосунків, створенню реальної бази для функціонування релігійних організацій, загальній демократизації українського суспільства відбувається бурхливий процес відродження релігійно-церковного життя.

Релігія тісно пов'язана з правом. Цей зв'язок існує на рівні релігійних і правових нормативних систем, так і на рівні формування загальнодержавної волі та її закріплення у системі законодавства, що регулює діяльність релігійних організацій у суспільстві. Ця проблема набуває значної актуальності в умовах демократизації суспільно-політичного процесу в Україні, пов'язана з практичними питаннями встановлення міжрелігійної злагоди, толерантних відносин між сакральним і секулярними видами духовної культури. У розділі подано витяги із Конституції України, Законів України про свободу совісті та релігійні організації, про альтернативну (невійськову) службу тощо.

Розділ п'ятнадцятий "Міжнародні правові релігійні акти та документи, які регулюють церковно-релігійні відносини" вміщує документи Асамблеї Ради Європи, ООН, Європарламенту та інші матеріали, які захищають свободу совісті людини як невід'ємне природне право людини. На основі згаданих документів формується національна правова база щодо релігії, церкви та віруючих.

Наш досвід викладання «Релігієзнавства» у вищій школі доводить, що курс є необхідною складовою системи гуманітарної освіти в національній школі. Він сприяє формуванню об‘єктивного погляду на релігійні питання, як доктринального, так і практичного характеру. В процесі освоєння курсу майбутній спеціаліст отримує знання про духовну релігійну спадщину людства, загальнолюдські цінності, які зосереджені у релігійних вченнях, збагачує себе знаннями про різноманітні релігійно-

етичні системи. Вивчення даної дисципліни дозволяє студентам побачити закономірності розвитку релігії у суспільстві, особливості тих чи інших релігійних чи релігійно-соціальних ідей, використання релігійного чинника в суспільних умовах, а також вплив релігії на суспільство.

Вивчення документів сприяє збагаченню духовного світу знаннями з історії релігії, визначенню місця релігійного феномену серед культурних надбань людства, вихованню почуття власної гідності як громадян незалежної демократичної України, усвідомленому ставленню до релігії та власного світоглядного вибору.

Хазир-Огли Т.

РЕЛІГІЙНА ОСВІТА В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ: ПОЛІТИЧНЕ РІШЕННЯ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Питання введення Міністерством освіти в шкільну програму курсу „Етика віри” дуже складне, гостре і має багато протиріч. Ми спробуємо розглянути лише деякі аспекти вирішення цієї проблеми.

Заклик Президента України до викладання „Етики віри” в середніх школах стикається з двома основними проблемами:

Законність і необхідність введення курсу не знайшло ще свого політичного рішення. Як проводити уроки з предмету: кому викладати? де брати навчальну літературу? як складати програму? де взяти кошти?

На жаль, ці питання ставить та сторона, яка не зацікавлена в конкретному вирішенні проблеми. Звісно, існують і ті, хто розглядає це питання з професійної точки зору. Принаймні ми спробуємо довести, що шляхи вирішення цієї проблеми існують.

Юридичне рішення проблеми можна знайти в стратегії загальної середньої освіти в Україні, де зазначається: ”Спрямованість на забезпечення умов функціонування і розвитку загальної середньої освіти, оптимізацію мережі загальноосвітніх навчальних закладів для забезпечення права громадян України на повну загальну середню освіту та максимального задоволення їх освітніх та культурних потреб”. Тому вважаємо, що викладання „Етики віри” є однією з вимог часу. Міністерство освіти та інші установи повинні над цим замислитись.

В Конституції України (ст. 35) принциповим є положення, що Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Наголошується на тому, що жодна релігія не може бути визнана

державною як обов'язкова. Ці положення необхідно враховувати під час формування навчальної програми з предмету.

Більшість європейських країн має певний досвід у викладанні подібних курсів. В навчальних програмах італійських шкіл передбачено „годину релігії", але самі діти чи їх батьки вирішують, якій релігії віддати перевагу, чи ж зробити атеїстичний вибір, тобто взагалі не відвідувати цих занять. В Німеччині, де в кожної Землі своя освітня програма, християнська освіта входить в шкільну програму, часто під контролем Церкви, а отримані оцінки враховуються при переході до старших класів. Бельгійські школярі мають можливість вибору між релігійним і позаконфесійним курсом моральності. У Іспанії Закон Божий викладається спеціалістами, яких світська адміністрація обирає зі списку кандидатів, представлених єпархією, але „година релігії" тут факультативна. В Данії у всіх класах викладається курс „Християнських знань" як факультатив. Скільки існує держав − стільки й ситуацій. Не існує єдиної європейської норми в цій галузі: національна свідомість кожної держави по-своєму розпоряджається своїм історичним надбанням, за власним взірцем формує відношення до духовного спадку, до культурної наступності, в тому ж числі й у сфері освіти.

Проте з початку Міністерство освіти України має визначити назву курсу з морально-етичної проблематики („Етика віри", „Християнська етика", „Основи віри" тощо), розробити розгорнуту програму курсу, яка б відповідала загальнокультурній українській моделі.

Які години повинні бути виділені під цей предмет?

Гадаю, що потреби глобалізувати дане питання до рішення на парламентському рівні немає необхідності. Достатнім є викладання цього курсу на рівні факультативних занять (додаткові години), керуючись навчальним планом Міністерства освіти, ураховуючи „заняття за інтересами", і не має необхідності в нововведеннях та змінах в законодавстві. Існує також курс „Людина і світ", де виділено певну кількість годин на вивчення світових релігій.

Чи існує література для викладання цього курсу?

Це питання, на наш погляд, є найбільш вразливим. Хто буде авторами? Яке уявлення вони мають про етику, які цінності вони намагатимуться прищепити школярам? Чи не буде це звичайною спробою нав'язати суб'єктивну точку зору авторів на етику та мораль? Взагалі, в сучасному навчальному процесі дуже часто можна зустріти недопрацювання Міністерства освіти в галузі видання підручників з нововведених курсів („Європейський вибір України", „Основи філософії" та інші). Авторський колектив, який буде розробляти підручник, повинен

складатись з педагогів, науковців, психологів. Ми поділяємо думку релігійних організацій України, які наголошують на врахуванні регіональних особливостей. Пропонуємо збільшити кількість занять за специфікою регіону – Крим (іслам та ісламська культура), Західні регіони (католицизм, греко-католицизм) і так далі. Тобто цей крок приверне увагу місцевих жителів, які не сповідують цю релігію і надасть знання, та дозволить тим, хто є прихильником тієї чи іншої конфесії – підвищити свою релігійну обізнаність. Мусульмани України наголошують на тому, щоб нововведений курс увагу акцентував не лише на християнських засадах, а вміщував і основи ісламської релігії, хоча б дітям з мусульманських родин (90,83%). Підручник має бути складеним із врахуванням реалій, специфіки України і відповідати вимогам сьогодення.

Де взяти кадри для викладання курсу „Етика віри”? Знайти для цього необхідну кількість вчителів для такої кількості учнів - нелегке завдання, якщо враховувати, те що офіційно викладачів релігієзнавства готують у незначній кількості навчальних закладів (Інститут штучного інтелекту – Донецьк; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова − Київ; Національний університет імені Т. Шевченка − Київ; Чернівецький Національний університет; Львівський Національний університет імені І. Франка та інші). Всі ці навчальні заклади готують приблизно 180 фахівців на рік. Але не всі випускники збираються працювати в школі. Кількість годин на викладання таких курсів, як „Етика” (4 годин), „Релігієзнавство” (2 години) складено на 2005 навчальний рік в більшості педагогічних вузів. То ж де брати вчителів? Саме для цього в Україні функціонує система післядипломної освіти, в якій близько 200 вищих навчальних закладів післядипломної освіти, підпорядковані безпосередньо Міністерству освіти й науки України. Через систему післядипломної освіти щорічно проходить 300 тис. фахівців, у тому числі близько 30 тис. отримують вищу освіту різного освітньо-кваліфікаційного рівня з 58 спеціальностей. У зв’язку з швидкими змінами в системі шкільної освіти постає необхідність тісної співпраці освітян з цими закладами. Також треба вирішити питання відвідування фахових бібліотек. Часто вчителі стикаються з проблемою доступу до бібліотечних фондів, що призводить до інформаційної блокади.

Додаткове фінансування Міністерством освіти необхідне для видавництва підручників. Що стосується оплати вчителям, то їх заробітна платня може виділяється з фонду викладання факультативних занять.

Звісно неможливо в одній статті розглянути всі шляхи вирішення багатьох питань щодо нового курсу „Етика віри”. Але ми прагнули розглянути загальну картину, яка створилась в українській школі, і запропонувати свої шляхи вирішення. Те, що сьогодні постає гостра необхідність даного курсу, є безсумнівною. В такий спосіб ми хотіли зазначити, що суспільство в цілому відповідальне за долю підростаючого покоління. Саме вони завтра будуть громадянами і керівниками держави. Суспільство, яке не має моральних засад, приречене до смерті подібно тілу, яке не має душі. Давайте забезпечимо наше майбутнє, бо покоління, позбавлене ідеологічної основи та моральних засад, буде нездатне вивести Україну на належний європейський рівень. Тому вирішення цієї проблеми повинно відбуватись сьогодні, залучивши до цього всі сили і можливості.

Ширак Жак

СВІТСЬКІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП РЕСПУБЛІКИ

Наприкінці 2003 р., напередодні Різдва президент Франції пан Жак Ширак виголосив в Єлісейському палаці перед прем’єр-міністром, головами асамблей, міністрами, членами парламенту програмну промову про «Світськість як основоположний принцип Республіки». Виступ президента викликав значний інтерес не тільки у Франції, але й у всьому світі, оскільки торкається вельми актуальної для багатьох країн проблеми – відносин між Церквою і Державою.

Погляд президента Франції дуже важливий і для України, де пострадянське суспільство постало перед несподіваним феноменом релігійного плюралізму в країні, а церковно-державні відносини все ще потребують законодавчого визначення. Саме зараз у нас широко обговорюється можлива концепція відносин між Церквою і Державою, впровадження релігійного елементу в навчальні плани шкіл, а також проект нового Закону про свободу совісті. Висловлюються різні думки, але в численних українських дискусіях з цієї проблеми майже не чути голосів прихильників принципу світськості держави, як його сформулював пан Ширак. Тому ми абсолютно певні того, що програмою дій французького президента зацікавляться багато наших читачів.

Нижче пропонуємо дещо скорочений текст виступу пана Ширака.

«Ось уже понад двісті років наша Республіка будується і оновлюється, спираючись на свободу, гарантовану верховенством закону щодо приватних інтересів, на рівноправність жінок і чоловіків, на рівність можливостей, прав і обов'язків, на братство між усіма французами, незалежно від їх стану і походження… Але світ змінюється, кордони відступають, зв'язки стають дедалі різноманітнішими. Посилюються і загострюються вимоги, зумовлені самобутністю і громадськими інтересами, що часто пов'язано з ризиком відходу в себе, виявами егоїзму, а часом – навіть нетерпимості. Як французьке суспільство зуміє відповісти на ці зміни?

…Об'єднаний своєю неповторною спадщиною, що є джерелом його сили і гордості, французький народ багатий своїм розмаїттям. Таке розмаїття є усвідомленим і становить суть нашої ідентичності. Це й розмаїття вірувань на давній християнській землі, на якій ось уже понад два тисячоліття вкоренилася іудейська традиція. Водночас це і земля католицизму, що зуміла подолати розбрати релігійних війн і напередодні Революції визнати за протестантами їхнє право на місце в суспільстві. І нарешті, це земля, відкрита для французів мусульманської традиції, які є невід'ємною частиною нашого народу.

Наш прапор, наша мова, наша історія – все говорить нам про такі цінності, як терпимість і повага до інших. Щоб Франція залишалася собою, ми повинні дати відповідь на порушені сьогодні питання і розрядити напруженість, з якою стикається наше суспільство. Глобалізація, хоч і відкриває нові можливості, викликає тривогу, виводить людей з рівноваги, часом штовхає їх до ізоляції… Небезпека виникає тоді, коли хочуть поставити приватні правила над загальним законом. Вона в розділенні, в дискримінації, в конфронтації… Потрібно це усвідомлювати і енергійно діяти на припинення всіх проявів дискримінації. Саме в цьому полягатиме завдання незалежного органу з боротьби з усіма формами дискримінації, який буде створено на початку наступного року.

… Ми зможемо повною мірою повернути нашій національній згуртованості всю її життєву силу шляхом втілення в життя принципу світськості, що є однією із засад нашої Конституції. Він виражає наше прагнення жити разом в обстановці взаємної поваги, діалогу і терпимості. Світськість гарантує свободу совісті. Цей принцип захищає свободу кожного вірувати або не вірувати. Він дозволяє жінкам і чоловікам будь-якого походження, будь-якої культури розраховувати на захист своїх вірувань з боку Республіки та її інститутів, дозволяє гармонійно

співіснувати різним релігіям.

Як і будь-яка інша свобода, свобода віросповідання може бути обмежена лише свободою інших людей і необхідністю дотримання правил життя в суспільстві. Тільки дотримання принципу світськості забезпечує цю тонку, безцінну і хитку рівновагу, що терпляче створювалася десятиріччями. У цьому принципі – шанс для Франції. Саме тому він записаний у першій статті нашої Конституції. І саме тому він не може бути предметом угод! Перевірена вже майже віковою історією формула світськості, довівши свою мудрість, користується визнанням усіх конфесій та всіх ідейних течій…

Сьогодні втілення в життя принципу світськості, його конкретне здійснення у сфері праці, у сфері публічних послуг, особливо у школах і лікарнях, стикається з новими і зростаючими труднощами. Але ми не повинні допустити ослаблення Світськості. Для цього ми повинні на ділі забезпечити, щоб усі великі конфесії користувалися однаковою повагою. Це стосується і ісламу, порівняно нової релігії на нашій території, – він займає своє повноправне місце серед великих релігій, представлених у нашій країні. Створення Французької ради у справах мусульман дозволяє відтепер будувати відносини між державою та ісламом у Франції. Мусульмани повинні мати у Франції місця відправлення свого культу в обстановці достоїнства та спокою. Слід визнати, що попри зрушення, які відбулися останнім часом, у цій сфері ще багато слід зробити. Новий етап на цьому шляху розпочнеться після того, як буде здійснено підготовку французьких імамів і затвердиться іслам з французькою культурною традицією.

Повага, терпимість, дух діалогу вкоріняються одночасно зі знанням і розумінням іншої сторони, тому, на мій погляд, сьогодні першочергову важливість має ширше вивчення у школі змісту різних релігій. Поруч із цим слід вести безпощадну боротьбу з ксенофобією, расизмом і, особливо, з антисемітизмом. Не можна допускати, щоб образи ставали буденним явищем! Не можна применшувати значення жодного жесту, жодної дії, жодної заяви! Не можна пропускати нічого! Це питання нашої гідності.

Ми повинні з новою силою підтвердити нейтральний і світський характер сектора державних послуг. Кожному державному службовцю, що перебуває на службі, забороняється вияв своїх власних вірувань або думок. Така норма нашого права, бо жоден француз не повинен підозрювати представника державної влади в тому, що той віддає йому перевагу або ущемляє його права на основі особистих переконань. Аналогічним чином, переконання громадянина не можуть слугувати

підставою для відмови в довірі державному службовцю.

Потрібно також зміцнювати світський характер школи, бо школа потребує особливого захисту. Школа – це передусім місце отримання і передачі духовних цінностей, якими ми спільно користуємося. Це інструмент залучення до республіканської ідеї; простір, де майбутніх громадян привчають до критики, діалогу, свободи. Наша школа – це республіканське святилище, яке ми повинні оберігати, щоб наша молодь не зазнавала впливу поганих віянь, які роз'єднують, налаштовують одних проти інших.

Донедавна, внаслідок розумних і спонтанно дотримуваних звичок, ні в кого не викликав сумнівів той факт, що учні не повинні приходити до школи, колежу або ліцею в релігійному одязі… Я консультувався з цього питання, проаналізував аргументи експертної групи Національних зборів, політичних партій, релігійних організацій, видатних представників основних ідейних течій. І з повними підставами вважаю, що носіння релігійного одягу або знаків, що демонструють релігійну приналежність, у школах, колежах і державних ліцеях слід заборонити. Такі знаки – ісламська хустка, хоч як би там її не називали, кипа або хрест дуже великих розмірів – не слід допускати до приміщень державних шкіл. Носити ж знаки, що не кидаються у вічі, наприклад хрест, зірку Давида або руку Фатіми, звісно, буде, як і раніше, можливо. Але державна школа повинна залишатися світською. Для цього, очевидно, необхідний спеціальний закон. Мені хотілося б, щоб такий закон був прийнятий парламентом і набув чинності з початку наступного навчального року. Я просив би уряд уже зараз продовжити діалог, який він веде, зокрема з релігійними керівниками, і розгорнути роз'яснювальну, погоджувальну та педагогічну роботу. Я не вважаю також за необхідне додавати нові святкові дні у шкільний календар, в якому їх і так чимало. Крім усього іншого, це створило б великі труднощі для батьків, які в ці дні працюють. Тому, як це вже широко і практикується, я бажав би, щоб жодному учню не довелося виправдовуватися за пропуск занять внаслідок великого релігійного свята, як, наприклад, Йом кіпур або Байрам, за умови, що навчальний заклад про це заздалегідь повідомлять. Само собою зрозуміло, що важливі контрольні роботи або екзамени не слід проводити в такі дні. Міністерство національної освіти дасть щодо цього інструкції головам навчальних округів.

Загалом я вважаю за доцільне прийняти «Кодекс світськості», який увібрав би в себе всі принципи і правила з цього питання. Цей кодекс вручали б зокрема усім службовцям і представникам державних

установ у день їхнього вступу на посаду.

При прем'єр-міністрі буде створено Наглядовий комітет із питань світськості, до завдань якого входитиме повідомляти французьких громадян та органи державної влади про будь-яку загрозу відхилення від цього найважливішого принципу або посягання на нього.

Ми не можемо погодитися з тим, що дехто, прикриваючись тенденційним розумінням принципу світськості, намагається підірвати такі завоювання нашої Республіки, як рівність жінок і чоловіків і достоїнство жінки. Я урочисто заявляю: Республіка протистоятиме всьому тому, що роз'єднує, всьому тому, що розділяє, всьому тому, що веде до винятку! Правило – це змішаність, бо вона об'єднує, бо вона ставить усіх людей у рівне становище, бо вона відкидає розділення за ознакою статі, походження, кольору шкіри, релігії.

Пані та панове! Дискусії про світський характер держави, про інтеграцію, рівність можливостей, права жінок ставлять перед нами одне й те саме запитання: яку Францію ми вибираємо для себе і для наших дітей? Ми успадкували країну, багату своєю історією, своєю мовою, своєю культурою, країну, яка сильна своїми цінностями та ідеалами. Тож зуміймо перетворити сьогоднішні проблеми на завтрашні переваги – тільки так ми залишимося країною, гідною довіри, надійною, сильною своєю згуртованістю. Цей виклик ми можемо, ми повинні прийняти і приймемо його разом».

Передрук з газети «День»
від 13 січня 2004 року

ПРОТИЛЕЖНІСТЬ ДУМОК ФОРУМУ АТЕЇСТІВ УКРАЇНИ І ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

А. Звернення Форуму атеїстів до Президента України та Міністра освіти стосовно введення курсу "Християнська етика" в державні школи

Ми, громадяни України, які за своїми світоглядними переконаннями є атеїстами, або ж відкрито не відносимо себе до жодної релігійної конфесії, глибоко стурбовані намірами Міністерства освіти та

науки з 1 вересня цього року ввести в шкільний курс предмет «Етика віри». В своєму неприйнятті цього заходу ми виходимо з таких аргументів:

Введення в шкільний курс даного предмету, на наш погляд, суперечить статтям Конституції України - 15 («…Жодна ідеологія не може визнаватись державою як обов'язкова») та 35 («Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви»). Твердження, що даний предмет не буде нав'язувати дітям якогось певного світогляду, здається нам нещирим. Очевидно, що будуть викладатись саме основи християнської етики. При цьому ігнорується той факт, що далеко не всі громадяни України є християнами. До того ж, вони сповідують різні релігії або, що ближче до нас, не сповідують жодної. Атеїстами або ж людьми, які не відносять себе до жодної релігійної конфесії, в Україні, згідно різних оцінок, є близько 30 % населення. Слід зауважити, що останнім часом такі люди соромляться або ж відверто побоюються афішувати свій світогляд, бо зусиллями різних впливових суспільних груп (представників церков, влади, ЗМІ) атеїзм або ж нерелігійність подаються ледь не як збочення або злочинні переконання. Можна передбачити, що, незважаючи на запевнення посадовців з Міністерства освіти, викладати предмет «Етика віри» в ряді шкіл будуть священнослужителі. Це не надуманий аргумент, адже в деяких школах факт викладання навколо-релігійних предметів священиками вже давно має місце. Викликає сумнів і твердження, що предмет «Етика віри» буде суто факультативним предметом. Насправді, виходячи з того, що значна кількість батьків вже зараз приховує свої світоглядні переконання, вони будуть змушені віддавати дітей на навчання до релігійних «факультативів», не бажаючи ставати ізгоями суспільства або ж не бажаючи робити ізгоями власних дітей. До того ж, нам відомі факти, коли навколо-релігійні предмети, нібито факультативні, викладаються поміж обов'язковими предметами. Діти просто вимушені їх відвідувати.

В демократичному суспільстві принципові питання (а введення в шкільний курс предмету, що впливає на незміцнену свідомість дітей є саме принциповим) передбачають широку суспільну дискусію, а подекуди - й винесення на референдум. Ані про яку дискусію в нашому випадку не йдеться. Від моменту, коли пан Президент публічно забажав, «аби його діти отримували знання про бога в школі», до рішення ввести «Етику віри» в шкільний курс не минуло й кількох місяців. Ідея нового шкільного предмету, дійсно, сколихнула частину суспільства, засоби масової інформації винесли тему на газетні шпальти та сторінки інтернет-

видань, проте суспільним обговоренням це назвати не можна. Нагадаймо пану Президенту, що в його передвиборчій програмі та риториці обіцянок ввести в шкільний курс предмет, що має явні релігійні ознаки, не було. На відміну від обіцянок повернутись до десятирічної шкільної програми (що ми вважаємо за доцільне), які так і не були виконані.

Частина населення схвалює релігійне навчання в школах (а «Етика віри», на нашу думку – саме релігійне навчання, якими б евфемізмами його не називали) тільки тому, що сподівається в такий спосіб захистити дітей від суспільних негараздів – наркоманії, злочинності, ранніх та небезпечних сексуальних зв'язків тощо. Проте практика країн Європи та США, де викладаються релігійні предмети (на яку посилаються прибічники релігійного виховання в школі) свідчить про марність цих надій. Як в Україні, так і в означених країнах, значна частина шкільної молоді вживає алкоголь, тютюн та наркотики, чинить злочини, починає раннє статеве життя з небажаними наслідками (вагітність, СНІД). Години, витрачені на релігійні дисципліни, від цього не рятують, тим більше на тлі падіння авторитету самої Церкви (відомі численні сексуальні скандали із священиками в США та Європі; в Україні ж священики набувають все більш поширеного іміджу «мздоімців», які не гребують грішми за послуги, які повинні надаватись ними безкорисно, ані від самих злиденних людей, ані від найбрутальніших злочинців). Навряд чи злиття Школи з Церквою на такому тлі сприятиме покращенню рівня моральності в державі. Скоріше навпаки - релігіїзація суспільства сприятиме його діленню на конфесії, а відтак – подальшому розділу. Нагадаймо, що основні конфлікти сучасності (найближчий приклад – події в колишній Югославії) відбуваються на релігійному ґрунті, і введення в школу релігійного предмету аж ніяк не сприятиме єдності суспільства. Нагадаймо також вкрай негативну роль ряду церков, які в ході політичних подій, названих Помаранчевою революцією (в результаті якої ви всі займаєте нині свої високі посади), відверто порушили принцип відокремлення від світського життя, використовували церкви як трибуни для агітації, посилали анафеми політичним лідерам (в особливості пану Президенту), сприяли спробі розколу України. Чи має тепер Церква, яка в своїй значній частині порушила всі можливі етичні норми, право претендувати на роль вчителя Етики для дітей?

Релігійний предмет вступить в явну суперечку з базовими предметами шкільного курсу – біологією, анатомією, астрономією тощо. Бачення побудови світу, природи та людини, викладені в Біблії (на яку, безперечно, буде посилатись «Етика віри») зовсім не співпадають з прийнятим та затвердженим Міністерством освіти курсом вищеназваних

предметів. Як буде подолана така суперечність? Чи не на шкоду природничим наукам?

Виходячи з перелічених аргументів, а також багатьох інших, які ще можна наводити, ми закликаємо вас шанувати Конституцію України, поважати права громадян на вільний світогляд, сприяти об'єднанню суспільства та не робити провокаційних кроків, і відмінити введення в шкільний курс предмету «Етика віри» або будь-якого іншого предмету, за допомогою якого можливо втручатись у свідомість дітей, нав'язувати їм та їхнім батькам якийсь певний світогляд.

Додаток до звернення. Перелік законів, яким протиричіть введення предмету «Християнська етика» у державних школах України:
ст. 35 Конституції України: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої... Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.»;
ст. 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»: «Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер»;
ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»: «Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається»;
ст. 6 Закону України «Про освіту», в якому прошолошується «незалежність освіти... релігійних організацій, ... науковий, світський характер освіти»;
ст. 8 Закону України «Про оствіту»: «Навчально-виховний процес у навчальних закладах є вільним від втручання... релігійних організацій», «Залучення учнів ... до участі в ... релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається»

http://www.uath.org/zvernennya.php

Б. Звернення представників православної інтелігенції до українського народу на захист ідеї введення шкільного курсу „Етика віри".

Ми, представники української православної інтелегенції, ознайомились з аргументами представників Форуму атеїзм в Україні щодо недоцільності введення курсу „Етика віри" в шкільну програму.

Вважаємо своїм громадським обов'язком висловити свої контраргументи з метою підтримки позитивної ініціативи нашого Президента та Уряду.

Введення даного курсу в шкільну програму напряму базується на трьох статтях Конституції України: стаття 11, стаття 15 та стаття 35. Згідно статті 11, «Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України».

Було б безглуздо стверджувати, що вивчення дітьми основ історичної свідомості, традицій та культури українського народу можливо у відриві від базових засад його релігійності. Останню тисячу років Україна є християнською країною. Саме в цей час в період 14-17 ст.ст. зародилася українська нація і виникла Україна в сучасному розуміння цього слова. Тобто України нехристиянської як такої не існувало ніколи (якщо не вважати за неї УРСР, що не мала елементарних ознак суверенної державності і в межах якої український народ не тільки втратив основну частину своєї культурно-історичної спадщини, а й був підданий прямому геноциду).

Києво- Руська Держава, яка передувала Україні, теж ніколи не знала атеїзму. У другу половину свого існування вона була християнською, а в першу - язичницькою (про язицництво ми знаємо занадто мало для того, щоб всерйоз знайомити з його засадами українських школярів). До речі, треба зазначити, що досвід української історії переконливо свідчить про те, що дехристиянізація та денаціоналізація фактично були частиною одного єдиного процесу.

Стаття 15 стверджує: «Суспільне життя в Україні грунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватись державою як обов'язкова».

Наші опоненти намагаються також використовувати цю статтю в своїх аргументах, але вони навмисне ігнорують один важливий факт. Атеїзм - це теж ідеологія. І в школах він активно пропагується. Мова йде про явно атеїстичні елементи курсів «історія», «біологія» та деяких інших. Українські школяри знайомляться з атеїстичною точкою зору на походження людини, на виникнення світу, виникнення світових релігій. При чому ніяких контраргументів вони у своїх підручниках не бачать. Введення курсу «Етика віри» дозволило б хоча б частково компенсувати ідеологічний диктат атеїзму в сучасній українській школі та припинити брутальне порушення Конституції України.

Стаття 35 проголошує наступне: «Кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає в себе свободу сповідувати будь-яку релігію, або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». Тут ми можемо в основних рисах повторити вищенаведені контраргументи щодо положень статті 15 Конституції України. Але ми б хотіли додати до них те, що атеїзм теж є своєрідною формою релігії зі знаком «мінус». Тому право на свободу світогляду та віросповідання передбачає баланс релігійної та атеїстичної точок зору в системі виховання та освіти.

Можемо сказати, що дискусії з приводу цього питання під забороною не знаходяться. Вони вже активно проводяться. А введення нового курсу в шкільну програму є прерогативою Міністерства освіти. Якщо все ж таки прихильники атеїстичного світогляду мають тверде бажання зупинити процес введення нового курсу, то вони можуть використати для цього всеукраїнський референдум, спираючись на статтю 72: «Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених цією Конституцією».

Зазначимо, по-перше, що наші опоненти або насправді не знають про ситуацію в релігійному житті сучасного Заходу, або ж цілеспрямовано приховують істину. В сучасних країнах Заходу релігійне виховання не тільки не ведеться, але й перебуває під забороною. Не будемо зупинятися на переліченні окремих фактів, а радимо всім, хто цікавиться звернутися до праці філософа та соціолога Патріка Бьюкенена «Смерть Заходу».

По-друге, треба зазначити, що багаторазове зростання рівня злочинності, наркоманія, розпуста та інші соціальні хвороби сучасного світу стали нормою життя в країнах Заходу з 1960-х років. Саме тоді християнський вплив на Західне суспільство було підірвано. До 1960-х років релігійне виховання в школах проводилося не лише у формі вивчення закону Божого як окремої дисципліни, але й усім укладом життя навчальних заходів та через загальноосвітні дисципліни. Водночас в суспільстві загалом підтримувалася атмосфера шанобливого ставлення до християнської віри та моралі, а ЗМІ не підривали цю позицію, а навпаки стверджували й пропагували. До того ж, авторитет християнських поглядів було підтримано цілком матеріальним механізмом державної підтримки. Потім вся ця гармонійна система була зруйнована. Для початку ЗМІ радикально змінило свою політику щодо християнства – вони припинили його підтримку та розгорнули масовану

антихристиянську пропаганду, зокрема пропаганду сексуальної революції, свободи нравів, пропаганду вживаня наркотиків тощо. Наступним етапом стало реформування в атеїстичному дусі загальноосвітніх шкільних курсів. Та останнім етапом дехристиянізації західного суспільства стала відмова держави від захисту християнських цінностей (поблажливе ставлення до абортів, гомосексуалістів тощо). Формальне релігійне виховання не відмінялось в школах ще достатньо довго. Але потім було скасовано і його. Щодо аргументації наших опонентів з приводу аморальності Церкви, то можемо сказати лише одне: моральні та аморальні люди є всюди, в різних структурах. Аморальність окремих представників депутатського корпусу ще не привід для ліквідації органу Верховної Ради як такого. Мздоїмство окремих професорів ще не привід для ліквідації системи вищої освіти.

Ми виражаємо занепокоєння, що подекуди деякі члени Православної Церкви не відповідають високим моральним вимогам християнства. Це й не дивно, якщо подивитись на нав'язливу і безцеремонну пропаганду з боку ЗМІ вільного (читай - вседозволеного) способу життя без посилань на традиції та цинічного ставлення до морального авторитету Біблії на фоні атеїстичного пафосу про те, що нібито «Бог умер», «релігія віджила своє», «нам не потрібні абсолютні цінності, бо все відносно» та інші. Але ганебна поведінка деяких християн ще не є підставою сумніватися в моральному авторитеті Церкви як такої, її важливості для виховання молоді. Навпаки, саме християнське віровчення і православна християнська етика покликані заповнити той моральний та ідеологічний вакуум українців, що склався в сучасній ситуації. Інакше, цей вакуум буде заповнений іншим - пропагандою насилля, порнографії, вседозволенності, моральної безвідповідальності, що ведеться через ЗМІ.

Пам'ятаймо, що Православна Церква відокремлена від держави, але не відокремлена від народу цієї Держави! Вона турбується про нього! В своєму зверненні до українського народу ми виходимо із найгуманістичніших мотивів подолання сучасної духовної кризи, аморальності, що спричинені саме безвір'ям, зневажливим ставленням до християнства і Церкви зокрема.

3 Державна школа має бути світською

Бабій М., Колодний А., Яроцький П.

ПРО ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ШКОЛИ ВІД ЦЕРКВИ

Упродовж кількох років в деяких регіонах України робляться спроби клерикалізувати заклади освіти, перенести в загальноосвітню школу, а подекуди - й у вищі навчальні заклади атмосферу міжконфесійного суперництва, міжцерковного протистояння, нав'язування не тільки релігійного світорозуміння тієї чи нашої конфесії – Православної Церкви (чи то Московської, чи Київської Патріархії) або Римсько-Католицької чи Греко-Католицької Церкви, а й певних суспільно-політичних та ідейно-духовних орієнтацій і норм поведінки, що, передусім, негативно позначається на морально-психологічній атмосфері самих дітей, з одного боку, та взаємовідносинах між педагогами й учнями, батьками учнів і педагогами шкіл – з другого.

Така ситуація негативно оцінюється значною частиною, релігійних організацій в Україні, передусім протестантської орієнтації – баптистами, адвентистами, п'ятдесятниками, свідками Єгови, лютеранами, реформатами, а також мусульманами та іудеями, навіть деякими владиками православних чи греко-католицьких єпархій. Разом з тим нерелігійно зорієнтовані громадяни України (а таких біля 40%), дотримуючись принципу свободи совісті, не бажають, щоб їхні діти в такий спосіб залучалися у школі до культових практик тієї чи іншої релігії, були втягнуті в міжконфесійне протистояння або над ними здійснювалася якась місіонерсько-проповідницька, прозелітистська практики нав'язування релігійного світогляду.

З огляду на поліконфесійність України впровадження таким шляхом релігії в школі все більше привертає до себе увагу громадськості.

Зрештою, у цій проблемі не можуть дійти згоди самі Церкви і релігійні організації, які постають ініціаторами введення предмету “Християнська етика” у світську школу. До цього часу не знайдено консенсус у відпрацюванні спільної, погодженої із всіма християнськими конфесіями програми цього курсу і нейтрального позаконфесійного підручника або навчального посібника, який би влаштовував і православних різних церков, і католиків, і протестантів усіх напрямків, не говорячи вже про нехристиянські конфесії. У цьому випадку не враховуються, крім конфесійних відмінностей, і релігійно-етнічні традиції національних меншин.

Все це свідчить про те, що внесення релігійного компоненту у світську (державну) школу не лише з точки зору Конституції України і Закону України “Про освіту” є недопустимим, а й на практиці шкідливим, бо загрожує громадянському миру, релігійній терпимості й злагоді, може стати (а в деяких регіонах і стало) чинником розпалювання міжконфесійної і міжнаціональної ворожнечі, релігійного екстремізму.

Законодавство об’єднаної Європи, до якої прямує Україна, грунтується на **принципах секулярного гуманізму**, що дає можливість ставитися до релігії як до **приватної справи**, оскільки виводить її за межі державного, офіційного, обов’язкового чи рекомендованого для суспільства статусу. Відокремлення школи від Церкви набуло конституційної норми і суспільного визнання навіть у таких історично-класичних католицьких країнах, як Франція, Італія, Іспанія. Релігійна освіта дітей в цих та інших країнах Європи здійснюється здебільшого поза державними освітніми закладами або ж виключно на добровільній основі, за спільним бажанням батьків і дітей, в межах необов’язкової шкільної програми.

Експеримент з викладання “Християнської етики” або ж введення будь-яким іншим способом релігійного компоненту в освітніх закладах України дає можливість зробити наступні висновки:

- по-перше, більшість українських релігійних організацій висловлювалася за те, щоб в загальноосвітніх закладах запроваджувалися заняття на позаконфесійній основі і були наповнені тематично матеріалами українознавчого і національного характеру в курсі “ Християнська мораль в українській культурі”, однак проти цього курсу виступили протестантські конфесії (а це десь 25% активної релігійної мережі), які натомість запропонували ввести курс з біблійної моралі. Православні й греко-католики, у свою чергу, вбачають в останньому спробу протестантської катехізації

учнів;

- по-друге, введення з 1997 р. до програми загальноосвітніх шкіл Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей рішеннями органів місцевого самоврядування як обов'язкового предмету "Християнської етики" проходить надто болісно і з певними колізіями, оскільки викликає якщо не відвертий опір, то в цілому негативну реакцію батьків і дітей православного і протестантських віросповідань, яких запровадження викладання "Християнської етики" в цьому регіоні під орудою греко-католиків не влаштовує;
- по-третє, обов'язковість викладання "Християнської етики" в загальноосвітніх школах як практику, не сумісну з конституційним принципом відокремлення школи від Церкви і світським характером освіти, задекларованим в Законі України "Про освіту", помітили у Рівненській області, на що було звернуто увагу і викликало жваву дискусію між Рівненською облпрокуратурою і Рівненського облрадою про доцільність і можливу форму (обов'язкову, рекомендаційну) введення предмету "Християнська етика" в школах області;
- по-четверте, відсутність єдиного державного стандарту викладання будь-якої релігійної дисципліни, а також погодженого всіма християнськими конфесіями погляду про створення спільного підручника "Християнська етика", призводить до певної напруги у міжконфесійних відносинах, оскільки ініціативу у самоправному або санкціонованому чи погоджуваному з місцевими органами влади впровадженню релігійного предмету беруть до своїх рук представники панівної або переважаючої в регіоні чи області конфесії – УГКЦ або УПЦ Московської юрисдикції, що придає викладанню ще й відповідну національну зорієнтованість – українську або російську;
- по-п'яте, підготовка викладачів для викладання "Християнської етики" у західноукраїнському регіоні є в основному монополією УГКЦ. У Львові Катехитично-педагогічний інститут Львівської богословської академії УГКЦ спільно із Львівським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти готує викладачів "Християнської етики" для всієї України. В Івано-Франківську такою підготовкою займається Духовна академія УГКЦ, а в Самбірсько-Дрогобицькій єпархії таку підготовку

здійснює Катехитичний інститут пресвятої Трійці. Відбір слухачів відбувається за церковними вимогами та остаточною згодою духовних отців УГКЦ.

Названі проблеми і помічені тенденції привернули пильну увагу протестантських Церков України, які в оприлюднених у 2003-2004 рр. “Основах соціальних вчень” – вперше опрацьованих церковних документах з питань суспільно-політичних орієнтацій віруючих в незалежній Україні – чітко ставлять питання про розділення релігійної і світської освіти та збереження світського характеру державних закладів освіти. Конституційний принцип відокремлення школи від Церкви, наголошується в цьому документі, “гарантує міжконфесійну злагоду у такій багатоконфесійній і багатонаціональній країні як Україна”. Виражаючи свою лояльність цьому принципу, протестантські Церкви “не вважають правильним впровадження християнської або будь-якої іншої світоглядної моделі як основоутворюючої для духовного життя суспільства”. Вони зацікавлені в тому, щоб “державна освіта в Україні завжди була світською, цілком незалежною від явного, так і прихованого впливу будь-якої однієї або декількох релігійних традицій”. Протестантські Церкви вважають недопустимим і вкрай небезпечним теологізацію передусім середньої освіти, насадження у світській школі якоїсь “єдиної віри”, “єдиного світогляду”. Вони кваліфікують таку “однаковість” в умовах плюралістичного, поліконфесійного суспільства особливо небезпечною, що може викликати зростання клерикального реваншу, релігійного екстремізму після сумнозвісної атеїзації школи в радянський період і спричинити розкол між християнськими конфесіями, з одного боку, і протистояння між християнськими і нехристиянськими конфесіями, з іншого боку.

Вихід із даної ситуації протестантські Церкви вбачають у тому, щоб релігійна освіта дітей була “сегментом навчальних програм у школах і гімназіях, створюваних релігійними організаціями”, в яких викладання дисциплін державного освітнього стандарту фінансувалося б з державного бюджету, а дисципліни релігійного змісту фінансувалися коштами засновників і батьків учнів цих навчальних закладів.

Вивчення історії і традицій національних та світових Церков у державних навчальних закладах, як вважають українські баптисти, адвентисти, п’ятдесятники, свідки Єгови, “повинно здійснюватися виключно в рамках вузівської програми “Релігієзнавство” із залученням до викладання цієї дисципліни кваліфікованих науково-педагогічних кадрів, а не конфесійних викладачів”.

Соціологічні дослідження, проведені у західних, центральних, східних та південних областях України, засвідчують про неоднакове ставлення опитаних педагогів і батьків до запровадження в школі релігійної освіти чи бодай окремих її компонентів. Так, наприклад, у Київській і Кіровоградській областях 68% опитаних з упередженням і застереженням ставляться до введення будь-якого релігійного предмету із залученням конфесійних викладачів до викладання у школі, 30% - вважають це недопустимим і навіть шкідливим, оскільки суперечить світському характеру школи і конституційному принципу відокремлення школи від Церкви. у Тернопільській і Чернівецькій областях 44% опитаних вважають доцільним введення у школу предмету "Християнська етика" і 37% вважають, що школа повинна залишатися світською і "дітям корисно вивчати предмет "Релігієзнавство", якщо його викладатимуть кваліфіковані педагоги". Значна частина батьків учнів і педагогів (58 %), опитаних у Західних областях України, вважають, що конфесійно зорієнтовані викладачі використовують викладання "Християнської етики" для катехізації учнів із залученням дітей до спільної молитви, що є явним порушенням законодавства про свободу совісті. Тут слід додати, що біля 40% населення України не ідентифікує себе з будь-якою релігією і дотримується позарелігійної світоглядної орієнтації, **свободу совісті яких також слід поважати**.

Враховуючи вище викладене, вважаємо доцільним обгрунтувати таку точку зору:

1. Введення "Християнської етики" чи будь-якого іншого релігійного компоненту в навчально-виховний процес є не виправданим і не доцільним. Замість утвердження принципів християнської моралі школа перетворюється в арену міжконфесійного суперництва, а сам предмет виконує функцію катехізації учнів, що суперечить основним принципам освіти і навчального процесу: незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти; невтручання релігійних організацій у навчально-виховний процес; відокремлення заходів освіти від Церкви (Закон України "Про освіту", статті 6,7,8). Отже, розділення світської і релігійної освіти – основоположна засада збереження наукового, світського характеру освіти.
2. Церква (релігійні організації) мають право засновувати власні заклади освіти (і не тільки духовні, а й загальноосвітні), а громадяни України навчатися в них релігійного віровчення та

здобувати релігійну освіту. Церкви (релігійні організації) мають право у відповідності до своїх внутрішніх вимог створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм надаються у користування. Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості й поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань (Закон України "Про освіту", стаття 9; Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації", стаття 6). Це – конституційний спосіб задоволення потреб віруючих в світській державі, якою є Україна, гарантування свободи совісті невіруючих та розділення світської і релігійної освіти.

3. Дипломовані педагоги-релігієзнавці, які на науковій і позаконфесійній основі працюватимуть в школі, вноситимуть позитивний компонент в навчально-виховний процес, враховуючи поліконфесійність і позаконфесійність різних категорій і груп населення України, готуються у Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова і Національному університеті ім. Т.Г.Шевченка на відділеннях релігієзнавства, а також у Національному університеті "Острозька академія", інших вузах України. Релігієзнавча аспірантура відкрита у Відділенні релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України та названих національних університетах й інших вузах України. Підготовка кваліфікованих педагогів-релігієзнавців сприятиме деконфесіоналізації, гуманізації і секуляризації навчально-виховного процесу в освітніх закладах.
4. Досвід викладання навчального предмету "Релігієзнавство" у вузах України показує, що ця дисципліна, як самостійна галузь академічної науки і вузівського навчального курсу, має актуальне наукове, світоглядне і виховне значення. Ураховуючи місце і роль релігійного фактора у сучасному світі і, зокрема, в Україні, яка знаходиться на відповідальному етапі політичної і духовної трансформації, необхідно зберегти основоположні принципи "Релігієзнавства": наукову об'єктивність, історизм, позаконфесійність, плюралізм, загальнолюдськість. Науково обгрунтований підхід до

вивчення феномену релігії, її витоків, етапів розвитку, історичних типів, структурних особливостей, виявів функціональності, місця і ролі та характеру еволюції в сучасному секулярному суспільстві сприяє попередженню і мінімізації конфесійних та національних конфліктів, які останнім часом почастішали у світі, подоланню виявів релігійного екстремізму, вкрай небезпечного релігійного фундаменталізму і фанатизму.

5. Все це вимагає подальшого вдосконалення викладання "Релігієзнавства" як одного із базових соціогуманітарних предметів у вузах України, відпрацювання і відповідної рекомендації Міністерством освіти і науки України єдиної програми цієї дисципліни, щоб подолати і збережену в деяких вузівських процесах марксистсько-атеїстичну однобокість, і спроби привнесення у викладання "Релігієзнавства" конфесійної зорієнтованості і навіть відвертої апологетики релігії. Крім того, Міністерству освіти і науки України варто звернути увагу на спроби самовільної відміни або скорочення до мінімуму викладання "Релігієзнавства" у деяких державних вузах і навіть заміни цього предмету "Теологією", що, на наш погляд, є неприпустимим і шкідливим. Водночас необхідно проводити періодичну перепідготовку, атестацію і переатестацію викладачів "Релігієзнавства", щоб стимулювати їх науковий фаховий ріст, адаптувати до сучасних вимог у викладанні цієї дисципліни. Важливе значення має кваліфіковано написаний і доступний для зрозуміння студентів підручник чи навчальний посібник з "Релігієзнавства". Останнім часом спостерігається валовий вихід такої літератури, яка хибує ще багатьма вадами. У цій справі потрібен належний контроль Міністерства освіти і наука України.
6. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України – єдина в Україні наукова інституція з фаху – підтримує рішення Міносвіти про введення в школах обов'язкової дисципліни "Етика". Вважаємо доцільним рекомендувати зорієнтувати зміст навчального матеріалу з "Валеологія", яка викладається в ряді шкіл, на питання збереження людиною здоров'я, тобто на питаннях елементарної медицини. Оскільки в школах вивчається історія і світу й України, то недоцільно вводити

ще якийсь додатковий предмет з історії християнської культури (а тим більш православної, бо ж православ'я впродовж століть слугувало колонізації України Росією, винищенню її самобутньої духовної культури, втраті українцями своєї національної ідентичності). Ці питання просто слід актуалізувати в навчальних темах з історичних предметів.

7. Не втручаючись в зміст богословської освіти в духовних навчальних закладах, все ж варто рекомендувати їм (особливо зараз, коли вирішується питання прирівнювання світських і духовних навчальних закладів) збільшити при навчанні кількість загальноосвітніх дисциплін, зокрема історії України, основ філософії, політології, культурології, правознавства тощо. Бо ж нині загальноосвітній і культурний рівень більшості служителів культу різних конфесій бажає далеко вищого.
8. Введення в навчальні плани загальноосвітніх шкіл якоїсь богословської дисципліни (що варто було б мати на оці Церкві) прирівнює християнство до таких сфер знання як біологія, географія, історія та ін., а відтак зніме з нього ореол святості, сакральності, таємничості, збуденить його, а зрештою Церква матиме не той наслідок, на який розраховує.

Сухомлинська О.

"ЕТИКА ВІРИ": ЧИ НЕ ЗАГРОЗА ДЕМОКРАТІЇ?

Хочу висловити свою власну позицію щодо введення у шкільний курс християнської етики. Проблема, яка активно обговорюється в українському суспільстві, — проблема духовності — сьогодні особливо активізувалася у зв'язку з ініціативами Президента держави щодо якнайшвидшого впровадження «Етики віри» у шкільну освіту. Ця ідея надала додаткового головного болю Міністерству освіти і науки України, розв'язала руки деяким церковним діячам у їхніх амбіціях і поставила безліч питань перед науковцями, які до цього часу не можуть вирішити, що ж це таке — етика віри.

Але залишімо «кесарю — кесареве» та звернімося до дитини. Мірилом усіх нововведень тут має виступати головний принцип

педагогіки: не нашкодити дитині. Питання релігії та школи, віри та науки, духовності — надто складні й багатоаспектні питання, які не можна вирішувати одномоментно й радикально; тут потрібно діяти помірковано, зважено, обережно. Ця проблема, на мій погляд, має декілька рівнів розгляду та вирішення.

По-перше. Відповідно до чинної Конституції, прийнятих законів про свободу совісті та освіту, затверджених освітніх стандартів, школа є відокремленою від Церкви. Отже, будь-які накази (доручення) щодо негайного запровадження християнської етики (у запропонованому варіанті — це за своєю сутністю релігійна етика) є порушенням Конституції та чинного законодавства.

Християнська етика фактично вже кілька років викладається у школах Західного регіону як предмет за вибором. Проте підручники й посібники, які використовуються для цього, не витримують жодної критики. Це - просто поганий коментар біблійних текстів. На рівні Міністерства освіти і науки України було б доцільно вивчити ситуацію, що склалась, а потім визначитися щодо можливості запровадження в загальноосвітніх закладах альтернативних курсів із морально-етичної проблематики. Міністерство має запропонувати диференційований підхід, але на основі виважених і продуманих кроків, аж ніяк не з першого вересня 2005 року.

По-друге. Не можна не враховувати нові реалії, в яких живе дитина. Ми вже багато говорили й говоримо сьогодні про соціокультурний контекст як такий, що входить корінням в історико-культурний досвід, у духовні традиції народу. Без сумніву, це обов’язкова складова формування духовності. Але не менш важливе — входження дитини в сьогоднішню духовну реальність, мінливу, неоднозначну, полікультурну, з сукупністю співіснуючих різних поглядів на одні й ті ж явища.

Сьогодні, коли більшість етичних, моральних проблем людини вважаються сферою її особистого життя (наприклад, вживання наркотиків, алкоголю, сексуальна орієнтація тощо), коли мас-медіа, радіо, теле- та комп’ютерні засоби комунікації радикально змінюють життя дитини, а також розвиток її потреб, мотивацій, емоційно-інтелектуальну сферу, гостро постає проблема стосовно формування духовності з позицій саме смисложиттєвих цінностей. Таке розуміння духовності включає в себе культуру в найширшому сенсі цього слова — традиційну, модерну та постмодерну, релігію та мораль, молодіжну культуру та субкультуру, право й економіку. В сучасному вимірі всі ці складові мають ввійти у формування духовності. Саме цей вимір заперечує єдину

для всіх, уніфіковану природу людського знання, культури та духовності.

Йдеться про залучення різних підходів, що мають освітньо-виховну спрямованість. Без сумніву, одне з провідних місць тут має належати християнським цінностям як загальнолюдським здобуткам європейської цивілізації, на яких побудовано світовий загальнокультурний простір. Глобалізація з її темами все більше входить в Україну, і проблеми духовності в нашій країні все більше співпадають із дискусіями, що ведуться на Заході. Ми повинні підготувати дітей до цих викликів часу.

Дитина, зростаючи в сім'ї, долучається до того типу духовності (релігійного чи світського), який культивується в її родині. Згодом, у закладах освіти різного рівня, особливо в середніх, дитячий світогляд формується в цілому на засадах наукової раціональності. У дозвіллєвому просторі, в молодіжних організаціях дитина або юнак перебуває в системі різноманітних впливів, домінуючих у цих середовищах. Зростаюча особистість, прислухаючись до свого внутрішнього «Я», має обрати свій власний тип духовності. Завдання педагогіки та педагогів — допомагати в цьому виборі. Намагання представників духовенства та законодавчих структур знову впровадити в навчально-виховний процес державних закладів освіти «єдино вірне вчення» — тенденція небезпечна не лише з огляду на свободу та демократію, а й свідчить про спробу до одержавлення людини, намагання зробити її повністю належною до цілого.

Тим часом у сучасних демократіях основні цінності, що пропагуються суспільством, — це толерантність і плюралізм, довіра, взаємоповага, свобода, які забезпечуються законом, а з іншого боку — автономія особистості, самостійність, вільний вибір, компетентність, відповідальність, вміння брати на себе рішення щодо своєї долі, своїх вірувань й уподобань. Таким шляхом відбувається процес суб'єктивізації віри, яка стає приватною справою.

Україна вже ступила на шлях до такого розуміння проблеми. Якщо подивитися на практику формування духовності через різні заклади освіти, останніми роками спостерігаємо відмову від сцієнтистської експансії в гуманітарне знання та долучення дітей до інших форм духовного досвіду людства. Цей процес починається в початковій школі, потім у середній — через літературу, як зарубіжну, так і вітчизняну, історію, курси «Людина і світ», «Людина і суспільство», мистецтвознавчі дисципліни, де досить широко представлено інші види духовного розвитку людства, тексти, які знайомлять дитину з досвідом світової культури, з духовно-релігійним також. Введення з наступного року в

п'ятому класі курсу етика, який спирається на культурологічні підходи і, звичайно, буде включати в себе морально-етичні норми християнської культури як частини загальнолюдської, також є кроком у долучені дітей до етичних канонів, норм, правил, підходів, між якими не пролягає чітка демаркаційна лінія, яка поділяє їх на «справжні» і «несправжні».

Але школа, тим більше уроки з етики, самі по собі нічого не вирішують. Тобто курси етики — це маленька частинка того різноманітного світу, в якому живе, зростає дитина. Вони в найменшій мірі будуть сприяти розвитку духовності в умовах матеріальних нестатків, зубожіння, неповної сім'ї, розшарування суспільства, політичних скандалів і катаклізмів, які збурюють наше суспільство.

Наприкінці хотілось би висловити одне дуже утопічне побажання: політики дорогі, не реформуйте школу в періоди політичних змін! Це ніколи не принесе користі ні вчителю, ні дитині. Оберігайте її, адже саме вона вивела вас в люди. Всі разом, усім суспільством піклуймося про школу. І від того, як ми будемо це робити, що в неї закладати, залежить дуже багато. І починати, на мій погляд, треба з себе, з власного світосприйняття — нетерпимості чи поміркованості, упевненості чи сумнівів, уміння слухати й чути чи повчати.

Стаття із газети «День»
за 10 серпня 2005 року.

Яроцький П.

РЕЛІГІЯ І МОРАЛЬ: КРИЗА ТРАДИЦІЙНИХ ПОГЛЯДІВ

Сучасні богослови наділяють Нагірну проповідь такими означеннями: "перлина євангельських повчань", "лекція Христової моралі, етики, аскетики", "коротко підсумований весь Новий Завіт", "одне з найвизначніших місць у Біблії". Зрештою - "Нагірна проповідь підносить своїм змістом, ідеями, характером і духом понад усі дотеперішні повчання найвизначніших філософів, гуманістів, пророків, моралістів"(Мудрий Софрон, єпископ. Скарбниця Нагірної пароповіді Ісуса Христа. – Івано-Франківськ, 2003. – С.3). Звичайно, ці означення сприймаються передусім як такі, що стосуються апологетичного богослов'я, до якого ми ставимося з повагою. У нашій науковій розвідці йдеться про концептуальність і аналітичний "зріз" Нагірної Проповіді, її

філософську, етично-моральну, соціальну спрямованість.

Почнемо від “заповідей блаженства”. Чим вони відрізняються від Декалогу? За змістом 10 заповідей відповідали духові архетипу “злочин – кара”. За формою вони мали табувальний вимір, тобто релігійну санкцію на певні діяння, які підлягали забороні й відповідному покаранню. “Заповіді блаженства”, навпаки, надавали нового виміру “щастя” для людини як морально-етичній і водночас суспільно-соціальній категорії. “Заповіді блаженства” не табуювали жодних дій, поступків, почуттів. Сенс “заповідей блаженства” у ставленні Ісуса Христа до людей конкретних соціальних і психологічних станів: вбогих духом, засмучених, голодних і спрагливих, лагідних, милосердних, чистих серцем, миротворців, переслідуваних за правду. Досить опинитися у такому стані – і людина мала есхатологічну надію на щастя, винагороду чи то в поцейбічному, а чи ж в потойбічному світі.

Потрібно зазначити, що структура і спрямованість “заповідей блаженства” дещо, а по суті - надто істотно відрізняється у їх викладі в Євангелії від Матвія і в Євангелії від Луки. Лука надав “заповідям блаженства”, скажемо так, “соціально-класового забарвлення”: убогим, голодним, засмученим і переслідуваним він протиставив багатіїв, ситих, задоволених життям і людей, так би мовити, з високою суспільною репутацією (див.: Лк 6:20 – 26). Відтак, Лука надав “заповідям блаженства” певного вододілу з антагоністичною соціальною спрямованістю. Фактично, як і в першій редакції (Матвієвій), так і в другій редакції (Луки) “заповіді блаженства” не стільки слугують функцією етично-моральної настанови, як фіксують соціальні, психологічні стани й характеристики людей в соціумі.

Отже, вони спрямовані на мінімізацію соціальних відмінностей і антагонізмів, поліпшенню морального стану і духовного здоров’я особистості передусім в суспільному його відображенні. Ісус Христос, судячи з такої аналітики, намагався пом’якшити соціальні антагонізми, зробити життя людини в суспільстві більш людяним. Гуманістична спрямованість цих заповідей полягала, зрештою, у тому, що вони не стільки поділяли людей у їх суспільному вимірі, як підбадьорували, стимулювали тих, що стояли на нижчих щаблях суспільно-класової драбини, і застерігали, спонукали замислитися тих, що посідали її “верхні щаблі”. Це був не стільки осуд суспільної стратисфакції, а передусім спосіб її мінімізації. “Заповіді блаженства” по суті можна вважати першими цеглинами християнського соціального вчення, яке отримало належний, відповідний сучасним реаліям суспільного буття (передусім економічним, соціальним, духовним, культурним, етично-моральним)

розвиток в соціально-етичному вченні католицизму.

У сучасній католицькій моральній теології, як і в католицькій філософії, точаться дискусії навколо витоків, сучасного стану, перспектив етично-морального вчення Церкви. Оскільки низка фундаментальних положень морального вчення Церкви зазнає критики з боку теологів-моралістів, то Іван Павло II вважав, що це не випадкова і не спонтанна критика, а спроба системного знецінення або поставлення під сумнів спадкоємності моральної доктрини Церкви. Ця спроба грунтується також на сприйнятті сучасних антропологічних і етичних концепцій.

Йдеться, зокрема, про глибокі розбіжності між традиційним моральним вченням Церкви і теологічними поглядами низки сучасних католицьких авторитетів в галузі моральної теології. Це стосується надзвичайно важливої для життєдіяльності як самої Церкви, так і міжлюдських стосунків проблематики. Дискутуються питання: чи заповіді Декалогу і новозаповітні "заповіді блаженства", які повинні бути прийняті "всім серцем, всією душею, всіма помислами людини", тобто беззастережно, становити фундамент її сучасної "угоди з Богом"? чи ці заповіді можуть бути орієнтиром для щоденних рішень, життєвого вибору, глобального виклику, які стоять як перед окремими індивідами, так і суспільством в цілому? чи можна бути вірним Богові, а відтак "любити Бога і свого ближнього", не дотримуючись цих заповідей у будь-якій життєвій ситуації? Поширюються погляди, які піддають сумніву існування внутрішнього і нерозривного зв'язку між вірою і мораллю, а саме: "віра повинна характеризувати належність лише до Церкви", натомість плюралізм поглядів і способів поведінки узалежнюється від "індивідуального суду суб'єктивної совісті" або від "складності суспільно-культурної причинності".

Ортодокси католицької віронавчальної влади Церкви, зокрема й сам понтифік - автор енцикліки "Veritatis splender", вважають, що саме такий моральний релятивізм у лоні Церкви створює ситуацію, яка оцінюється як справжня криза, оскільки виникають труднощі як для морального життя вірних, так і для єдності Церкви, а також справедливого і солідарного суспільного життя.

Які ж елементи моральної доктрини Церкви нині найбільше піддаються дискусії і, як зазначено в названій енцикліці, наражені на "блудні" або "багатозначні інтерпретації" і навіть цілком відкидаються як такі, що втратили інтелектуальний сенс і моральну цінність?

Це, насамперед, стосується елементів, від яких залежить "відповідь на глибинну таємницю людської екзистенції", а саме: сенс і мета людського життя; що є добро, а що є зло; що таке гріх, його сутнісні

виміри, витоки, природа, есхатологічне значення; причина людського страждання; шлях до справжнього щастя; чим є смерть, суд і справедливий вирок після смерті; чим є, зрештою, ця остання і незбагненна таємниця, яка охоплює весь людський вимір існування, - таємниця людини і її буття, таємниця, з якої йдуть витоки буття і його фінальна завершеність.

Саме в цьому контексті розгортаються доктрини, котрі втрачають трансцендентальний сенс і які навіть відверто, як зазначається в енцикліці “Veritatis splender”, декларують атеїзм, оскільки індивідуальній совісті приписується прерогатива найвищої інстанції морального судження, яка (совість) категорично і безпомилково має вирішувати, що є зло, а що є добро.

Подібні судження спостерігаємо і у висловлюваннях православних духовних авторитетів. Характеризуючи сучасні тенденції розвитку людської цивілізації, патріарх УПЦ Київського Патріархату Філарет акцентує увагу на тому, що ХХ ст. завершилося секуляризацією суспільного життя, з якого релігія остаточно витіснена. Він вважає, що “релігія, як світогляд та інститут, остаточно втратила свою роль у політичній, соціальній і культурній сферах. Сучасне суспільство зорієнтоване насамперед на матеріальні цінності, а професійна діяльність не залежить від світогляду, релігійної віри, моральних устоїв”(Православний календар 2002 року. – Вид-ня Київської Патріархії УПЦ. – С.105). Оскільки європейська цивілізація “передала питання віри і свободи совісті до сфери вільного волевиявлення громадян”, то, на думку патріарха Філарета, в кінці другого тисячоліття “це призвело до політеїзму або до релігійного поліформізму, якого світ ще не знав” (Там само). Відтак, сьогодні, вважає патріарх Філарет, секулярна культура ставить на порядок денний не віру в істинного Бога, а загальнолюдську мораль. “Християнського Бога, як вона гадає, вже немає, а християнська мораль чомусь є загальнолюдською... це називається релігійним синкретизмом” (Там само).

Відтак, по суті, йдеться про сенс життя або стисліше – про посередництво церкви і роль релігійної моралі у визначенні сенсу життя. У зв’язку з цією ситуацією члени мережі східно- та центральноєвропейських пасторальних теологів провели дослідження в постсоціалістичних країнах, спостерігаючи за “силою відчуття релігійного сенсу”. Згідно з результатами цього дослідження, існують “два основні типи осягнення сенсу”: з одного боку, респонденти, які надають життю релігійного змісту; з другого – респонденти, які наполягають на самостійному визначенні цього поняття, тобто

створюють свій власний сенс буття. Це означає, що релігійний та власний сенс сприймаються як дві взаємовиключні альтернативи.

Респонденти, які вбачають у своєму існуванні релігійний сенс життя, становлять: у Східній Німеччині (колишній НДР) – 18 %, Чехії – 22 %, Угорщині – 38%, Словенії – 36%, Словаччині – 50%, Литві – 64%, Хорватії і Польщі – 76 %, Румунії – 58%, Україні – 56%. Респонденти, які самостійно визначають сенс власного життя в усіх досліджуваних країнах в цілому, становлять понад 60%. Тут потрібно уточнити, що дослідження проводилися серед католиків. На основі цього результату дослідження перед Церквою, як вважають ініціатори дослідження – пасторальні теологи, постають надзвичайно важливі питання: Чому багато людей вирішили обрати особистий сенс? Чи пов'язується в їхньому уявленні сенс, в основі якого лежить релігійність, із відмовою від власної автономності та свободи? Яким має бути церковне проповідування, щоб люди сприймали його як виявлення і утвердження сенсу життя, своєї автономності і свободи? (Див.: Мате-Тот А. І Міклущак П. Земля, що не тече молоком та медом. Дорогою до пасторальної теології Східної та Центральної Європи. – Івано-Франківськ, 2004. - С. 83-84).

Пасторальні теологи вважають вкрай необхідним, щоб Церква у Східно- та Центрально-Європейських країнах разом із Собором чесно відповіли на питання: чи переважна орієнтація населення цих країн на особистий сенс життя (без релігійного обгрунтування) є наслідком помилок, що їх припустилася Церква в минулому, коли в ній "деколи траплялися вчинки менше зіставні з євангельським духом, а то й такі, що суперечать йому, а чи ж вони є також наслідком помилок теперішніх, які не відповідають Духу Господньому"? (Там само).

Відтак, що може допомогти Церкві належним чином виконати ту місію, яку Христос доручив своїм послідовника: "ви – сіль землі", "ви – світло для світу"? Тобто, йдеться про етично-моральні основи авторитету Церкви у світі. А конкретніше, яким повинно бути моральне богослов'я, що воно має пропонувати світові, а це стисліше – дітям-учням у контексті нашої теми, яка стосується чи то етики віри, чи християнської етики.

Мабуть, передусім варто визначити критерії, а саме: будь-яка мораль завжди була пристосована до історичного і конкретного суспільного контексту. Уже в тій же Нагірній проповіді Ісус Христос по-іншому інтерпретував Заповіді старого Завіту і Мойсеєві Закони. У Новому Завіті життя людини регулюється будь-якими приписами значно меншою мірою, ніж у Старому Завіті, де було, крім Десяти заповідей, понад шістсот повелінь, установлень, приписів. Апостол Павло, якого вважають першим християнським богословом і фактичним засновником

організованого християнства, з цього приводу висловився прозоро і категорично: “Попередня заповідь відкладається через її неміч та некорисливість. Бо Закон (Мойсеїв Закон – П.Я.) нічого не вдосконалив...” (Євр. 7:18,19).

Яким же після цього має бути сучасне моральне богослов’я, з якого випливає етика віри? Варто прислухатися до розмірковувань вже покійного папи Івана Павла II: “Щоб застосувати їх (йдеться про Євангелію й апостольські послання, які містять як загальні засади християнської поведінки, так і детальні морально-етичні приписи. – П.Я.) у конкретних обставинах особистого і суспільного життя, християнин повинен вповні послуговуватися своїм сумлінням і використовувати свою здатність до пізнання. Інакше кажучи, - уточняє папа, - моральне богослов’я мусить звертатися до адекватно сформованого бачення природи, людини і суспільства, а також до головних принципів, які керують етичними рішеннями” (Fides et ratio. - Пар. 68).

Папа застерігав перед “небезпеками і спокусами”, які загрожують сучасному моральному богослов’ю. Передусім він вказав на “спокусу фідеїзмом і беззастережним біблеїзмом”, які виявляються у нехтуванні intellectus fidei, тобто розумної віри. Він категорично відкинув постулат про те, що “віра може обійтися без раціонального знання”.

Моральне богослов’я, на його думку “мусить удатися до філософії буття”. І ця філософія повинна спромогтися наново сформулювати проблему буття згідно з вимогами і надбаннями усієї філософської традиції, в тому числі й новітньої, уникаючи безплідного копіювання застарілих схем. “Філософія буття повинна бути динамічною і сприймати дійсність в її онтологічних, причинових і комунікативних структурах” (Там само. – Пар. 97). Щоб виконати цю місію, моральне богослов’я, отже й “етика віри”, про яку йдеться, “має послуговуватися філософською етикою, яка апелює до істини про добро, а отже, не є ні суб’єктивістською, ні утилітаристською” (Там само).

Відтак, йдеться про вивільнення етики з будь-яких конфесійних, фідеїстичних, біблеїстичних компонентів і забарвлень. Такий тип етики передбачає передусім філософську антропологію. Оскільки саме на такій фундаментальній основі, як вважав автор енцикліки “Віра і розум”, моральне богослов’я зможе ліпше й ефективніше розв’язувати різні проблеми, що належить до його компетенції: проблеми миру, соціальної справедливості, родини, захисту життя та довколишнього середовища.

Відтак, релігія і мораль, зрештою, етика віри – це поняття, які повністю лежать в площині філософської рефлексії і вимагають передусім філософського висвітлення, чому цілком може сприяти

належне викладання як включеної до навчальних планів 5-6 класів загальноосвітньої школи Міністерством освіти загальної етики, так і релігієзнавства як філософської дисципліни (для студентів вузів).

Гудзик К.

МІРКУВАННЯ ПРО ЦЕРКОВНУ ОСВІТУ

Іноді створюється враження, що наші традиційні християнські церкви — як різних, так і однакових конфесій — розділяють не якісь неістотні відмінності в обрядах, а безодня. Бо, погодьтеся, вірячи в одного Бога — Бога милосердя і прощення, в одне Святе Письмо, яке включає Новий Завіт, неможливо так ворогувати між собою, як ворогують сьогодні деякі християнські Церкви в Україні.

Є однак проблема, яка об'єднує принаймні всіх українських православних і греко- католиків — це духовна освіта в школах. Вже багато років ці Церкви вимагають від можновладців дозволити запровадити в школах країни предмет, який до революції називали «Законом Божим». На думку Церков, цей предмет має стати частиною шкільних програм, частиною розкладу занять світської школи, а викладатимуть його духовні особи відповідних Церков.

Як відомо, держава не поспішає задовольнити освітні бажання духівництва навіть найбільших наших Церков. Причин цього багато й усі вони — дуже серйозні причини. Найбільшою перешкодою є, як відомо, багатоконфесійність країни. Запровадити вивчення, скажімо, основ християнської етики в українських школах - це зовсім не те ж саме, що, наприклад, у Греції, де 96% населення — православні, чи в Іспанії, де католицизм є домінуючою релігією. У нас така стратегія трактуватиметься адептами інших релігій чи конфесій як образа, як ущемлення їхніх прав. Потрібно зважати також на ускладнення розкладу занять у школі, як і з тим, що деякі учні відчуватимуть себе ізгоями та інше. Одне з головних заперечень полягає в тому, що сьогодні Церкви не зовсім, а краще сказати — зовсім не готові виставити армію духовних учителів для всіх шкіл країни — вчителів педагогічно освічених та інтелігентних. Неясно також, хто розроблятиме навчальні програми духовних курсів, стандарти оцінок знань, а також — створюватиме адекватні сучасним освітнім стандартам підручники. Не брати ж у сучасну школу дореволюційні посібники!

Є ще один істотний доказ, згідно з яким вивчати в школах предмети, прямо пов'язані з вірою, вельми небезпечно. Російські історики вже давно — хто всерйоз, а хто жартома — сформулювали причину, з якої російський православний «народ-богоносець» після революції 1917 року так легко й просто розлучився зі своєю вірою, не чинив опору руйнуванню та десакралізації храмів і досить легко прийняв нову «віру» — безбожництво. Причина була, очевидно, в тому, говорять аналітики, що Закон Божий викладався в школах та гімназіях як будь-який інший предмет — математика, хімія і под. Тобто, з цього «предмету» потрібно було складати іспит чи навіть повторні іспити, мати добру оцінку в атестаті, звітувати за двійки. До того ж, отці-викладачі не завжди відповідали своїй високій місії і навіть ставали іноді предметом насмішок гімназистів. Це все, звичайно, не дуже серйозно, але й не зовсім неправда, бо ж «Закон Божий» дивно виглядає в розкладі поруч із фізкультурою чи хімією.

Але чому, власне, церковники так рвуться до загальнодоступних шкіл? Чому не створюють свої школи — парафіяльні? Відповідь дуже проста — бо це набагато-набагато простіше, спокійніше й дешевше, ніж створювати для викладання Закону Божого свої власні школи при храмах, семінаріях чи академіях. Зовсім інша річ — йти до загальноосвітньої школи, де й класні приміщення, і наявність учнів, і дисципліна забезпечуються колективом учителів.

Думається, що якби Церкви дійсно зайнялися цією благородною справою, то держава не відмовила б їм у допомозі. Деякі Церкви так і роблять.Так, у Києві є декілька єврейських шкіл, де викладають іудаїзм, є мусульманські школи, протестантські навчальні заклади різних рівнів та інші. Між іншим, систематична духовна освіта та відповідна культура адептів деяких конфесій уже сьогодні вельми позитивно виявляються, в тому числі, й у сфері міжцерковних выдносин. Варто нагадати ще один переконливий приклад саме такого підходу. Йдеться про загальноосвітні католицькі школи, які з давніх часів функціонують у багатьох країнах світу і мають таку блискучу репутацію, що там навчаються не лише католики.

Нещодавно глава російських католиків архієпископ Тадеуш Кондрусевич, посилаючись на досвід Литви, Польщі, Італії та Іспанії, публічно застеріг російське суспільство від поспішного розв'язання проблем релігійної освіти. Цікаво, що він пропонує строго розрізняти «знання і віру», «викладання історії релігій та катехізацію», що, як відомо, у нас багато хто схильний ототожнювати (скоріше за все, вони лукавлять). На засіданні Ради із взаємодії з релігійними об'єднаннями

при Президентові РФ (у Росії є така рада) Тадеуш Кондрусевич зокрема сказав: «У Литві, з урахуванням досвіду останнього десятиріччя, католицькі єпископи дійшли висновку, що в школі (загальнодоступній) не вдається добре підготувати дітей до таїнств, не вдається прищепити їм істини віри». І запропонував відділити історію релігій від викладання основ віри: «Історією релігії повинна займатися школа. Цей предмет можуть викладати викладачі-миряни, які мають відповідну підготовку. А катехізацію потрібно залишити Церкві!».

Тим часом Російська Православна Церква послідовно виступає за обов'язкове викладання основ релігії (читай — «православ'я») в школах Росії. На згаданому вище засіданні Ради митрополит Калузький і Боровський Климент (керуючий справами Московського патріархату) сказав: «Дати школярам початкове уявлення про культуру та етичні традиції свого народу, знання своєї рідної мови, історії релігії, причому в згоді з тим віровченням чи переконанням, якого дотримуються в родині, — це завдання, яке школа покликана вирішувати».

Ми, українці, не повинні однак забувати, що відсоток православних у Росії дещо вищий, ніж в Україні, а тому системи духовної освіти в цих двох країнах мають бути різними.

Передрук статті із газети «День»
від 10 червня 2005 року.

Щьоткіна К.

ЩО ТО Є "ЕТИКА ВІРИ"?

Недосвідченого законослухняного громадянина, далекого від тонкощів церковно-державних відносин, метушня навколо знову придуманого курсу «Етика віри» і твердого наміру Міністерства освіти й науки розробити і ввести цей курс із 1 вересня нинішнього року має здивувати. «Куди поспішати в таку спеку»? Що таке «Етика віри»? І, головне, демократично чи недемократично? Доцільно чи недоцільно? Адже, здавалося б, чого простіше — нехай кожний грає на своїй території: школа - дає знання, сім'я - займається вихован5кням дитини і вирішує, бути їй релігійною чи не бути, церква виховує в дітях, яких довіряє їм сім'я, відповідні цінності та світогляд. І, як казав професор Преображенський, ніякої розрухи. Та це, чи знаєте, не політичне рішення.

Воно не влаштовує нікого, крім споживача, та й то не кожного. Школа втрачає можливість відірвати від бюджету гроші на забезпечення нового проекту. Держава втрачає можливість виказати благовоління, отже, і заручитися підтримкою найвпливовіших релігійних організацій, залучених до роботи над відповідним курсом. Церкви втрачають можливість ввійти все-таки в процес державного будівництва, закріпити свій «особливий статус», а заодно зайнятися непрямою релігійною агітацією, підспудно формуючи із сьогоднішніх школярів завтрашніх парафіян за гроші платників податків. А що ж до тих батьків, які кажуть: «Та нехай — не зашкодить», — то це найчастіше теж не зовсім усвідомлене рішення. Здебільшого вони — ті самі «умоглядні християни», які не відвідують церкву частіше двох разів на рік, і свобода совісті для них — теж категорія умоглядна. Про існування недільних шкіл вони або не знають, або водити туди дітей не стануть через лінощі (вибачте, через зайнятість). Про якість релігійної освіти вони нічого не знають, оскільки ніколи з нею не зіштовхувалися: ну, почитають телепню щось із Біблії, ну, розкажуть, що Всесвіт створив Бог за шість днів. Загалом, чим би дитя ні тішилося — аби не завагітніло в тринадцять років.

Наразі розмови про новий шкільний курс зводяться до обговорення демократичності прийнятого рішення. Що не дивно — тут є про що поговорити. Про цю саму «демократичність» свідчить, можливо, випадкова, але дуже симптоматична конструкція в одному з повідомлень інформагентств: «Попри дискусії, в українських школах із 1 вересня буде введений курс «Етика віри» — повідомив міністр освіти і науки С.Ніколаєнко». Ось так — що нам якісь дискусії? Що нам чиясь незгода? Президент сказав — ми погодилися.

Та й аргументація глави держави на користь уведення такого курсу нетривіальна з погляду демократичності: він, розумієте, як батько, хоче, щоб його діти отримували знання про Бога в школі. І йому, певне, байдуже, що якийсь бухгалтер Мар-Іванна, така сама громадянка України, як і він, тільки з іншою зарплатою і суспільним становищем, для своїх дітей цього не хоче. Втім, і в Президента, судячи з його виступів, уявлення про характер курсу дуже туманне. То йдеться про факультативне вивчення, то про обов’язковий предмет. То він бореться за те, щоб дитина чула істину «із вуст священика», то згадує про «світський характер». То головним вважається християнський світогляд, то незрозумілий «Бог у тій чи іншій формі», «загальні підходи всіх церков». Це як, вибачте — «Бог у тій чи іншій формі»? Власне і запропонована назва курсу «Етика віри» — те ще насильство над мовою. Чому вже тоді

не зупинитися на «Християнській етиці» або «Етиці в релігійних вченнях»? Та тому, що не можна «християнська» у назві! Президент же сказав — «підходи всіх церков». І про «релігійні вчення» не можна — надто вже ненависне церковникам релігієзнавство нагадує. Та й які можуть бути «релігійні вчення», якщо в нас є свої «традиційні церкви»? На адресу яких, між іншим, і був зроблений цей президентський реверанс.

Позицію церковників, які так довго добивалися і, нарешті, дочекалися цього моменту, зрозуміти можна, хоча вона і виглядає неоднозначно. Зрозуміло, їм не подобається ідея введення в школі по-світськи орієнтованого предмета «Етика», так само, як вони свого часу «затоптали» ідею введення курсу «Основи релігієзнавства». Не тому навіть, що його програма, як і чимало програм шкільних курсів, слабка і місцями просто абсурдна. А тому, що вона «ігнорує традиційні християнські основи моралі». Розроблений за участі церкви курс «Християнська етика» має на меті «формування християнського світогляду», отже, все гаразд. А як бути з відповідною статтею Закону про свободу совісті: «Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляд»? Втім, дозріло й оригінальне рішення, озвучене в «Дзеркалі тижня» головою православного педагогічного товариства А.Затовським: рівність перед законом не означає рівності релігій і конфесій перед культурою, перед історією людства, «тим паче перед нашою історією і культурою». Загалом, дехто обов'язково виявиться «рівнішим за інших» — пропорційно внеску». Не знаю, чи доцільно ставити в протиріччя закон та історію, але те, що подібне вивертання проблеми — лукавство, не сумніваюся. Виходячи з подібної логіки, можна виправдати не лише нерівність за етнічним принципом (внесок, розумієте, непропорційний), але навіть кревну помсту — незаконно, проте з погляду історії справедливо.

Церковники зацікавлені у введенні «курсу віровчення» і в окремих виступах наполягають на тому, що курс має бути обов'язковим. Ну і що, що «діти не хочуть»? Учити фізику й хімію вони теж не хочуть. Діти взагалі лобурі та ледарі, отже, примус — єдиний спосіб із ними впоратися і сформувати їхній моральний образ. А тут ще результати соцдосліджень, які свідчать про те, що «більшість батьків хоче». Та, по-перше, соцопитування — не підстава для прийняття глобальних рішень у державному масштабі, тому що воно не враховує всієї маси обставин і проблем, пов'язаних із таким нововведенням. По-друге, «більшість» — це ще не всіх громадян України. А свобода совісті, нагадаю — індивідуальне право кожного,

тобто навіть найбільша більшість не може диктувати навіть найменшій меншості, що йому сповідувати, а що — ні.

Аргументація церковників «за християнство в етиці» дуже серйозна — «до витоків», до традиції — ось вона, застава нашого морального ренесансу. Ні, я не проти того, що традиція — річ потрібна, не кажучи вже про витоки. Та чи спроможна традиція повною мірою дати відповідь на виклики сучасного світу? Наприклад, шановних представників Церкви в саме серце уразив той факт, що 12-річним школярам у курсі «Етика» збираються розповідати про безпечний секс. Звучали навіть вимоги заборонити це «розбещення юних умів». Так, коли «сексу не було», було простіше. Однак нині він лізе в очі й вуха дитини звідусіль — з екранів телевізора, комп'ютера, сторінок журналів для підлітків, рекламних білбордів. І якщо вік вагітних школярок зрушився з показника 15—16 років до 13—14, то, напевно, у дванадцять уже час дізнатися «правду про секс» не з порнографічних фільмів та інтернет-сайтів, а з якихось більш відповідальних джерел. Якщо Церква готова дати адекватну відповідь на цей виклик, я щиро за неї радію. Та, судячи з деяких заяв, відповідь більшості представників Церкви бачить у забороні. А в наш просунутий інформаційний час заборона — не відповідь. Розповідати сучасним дванадцятирічним дітям про лелеку та капусту або просто відмахуватися (малий, мовляв, ще) — отже виставляти себе на посміховище.

Курс «Етика віри» може стати для деяких наших Церков маленьким, але трамплінчиком. По-перше, хто з них ввійде в комісію при Кабміні, яка розроблятиме програму й методпосібники? Правильно, представники «традиційних церков». Насправді, відповідно до чинного закону, немає в нас ніяких «традиційних церков». І бути не може, оскільки визнання когось «традиційним», а всіх інших, відповідно, «нетрадиційними» — це пряме порушення принципу рівності релігій. Втім, так, є ж ще «нерівність перед культурою»... Однак на місці церковників я б, якби справді вболівала не за престиж конфесії та не за її близькість до високих кабінетів, а за справу, відмахувалася б від будь-якої пропозиції вводити щось подібне в нашій школі. Через цілу низку причин. По-перше, примус у школі, з яким ми всі знайомі, може не просто не дати відповідних знань (це півлиха), а виховати стійку відразу до предмета. Бог із ним, якщо це алгебра чи географія. А якщо християнська етика? По-друге, своєму призначенню «формування світогляду» цей курс у принципі не відповідатиме ніколи. Просто тому, що школа не формує світогляд —

його тепер формують альтернативні джерела, набагато більше вчителів зацікавлені в «формуванні світогляду» і, відповідно, вкладають у цей процес величезні ресурси — вони переконані, що витрати окупляться. І, нарешті, найболючіше питання — викладання. Хто і як читатиме? Ось міністр освіти, наприклад, переконаний, що він сам міг би прочитати такий курс. Ще б пак — щоб міністр і не зміг... А читатимуть учителі. І Міністерство освіти і науки за цей пункт договору кістьми ляже. Тому що новий курс вони вводять не для того, щоб задовольнити церкву (це Президент думає, що саме для цього) і навіть не для того, щоб сформувати чийсь світогляд (у деяких питаннях педагоги навіть цинічніші за медиків). Він уводиться для того, щоб, по-перше, забезпечити навантаженням працівників сфери освіти по всій вертикалі від «відповідальних товаришів» у міністерстві до вчителів у школах, а по-друге, щоб зайняти чимось лобурів-школярів — треба ж їх якось розважати впродовж дванадцяти років.

Що ж до нездатності формувати світогляд — це я зовсім не в закид школі. Школа ніколи нікого як слід не виховувала — і це, напевно, добре. Уявляєте, що було б, якби радянська школа повною мірою могла впоратися зі своєю «виховною» функцією? У будь-якому разі, незалежності ми б дотепер не бачили. Нинішні ламентації з приводу «втрати виховних функцій» — данина радянській риториці. А ось розмірковування міністра освіти про те, що нинішня сім’я не в змозі виховати дитину, і зовсім принизливе. Ось такі ми дурні та убогі, спроможні хіба що на фізіологічні відправлення у вигляді статевого акту й пологів, а на те, щоб прищепити дитині якісь цінності — ні, на це нам розуму не вистачить, тут хіба що школа справу врятує. Та нагадаю міністру, який кличе нас до «джерел духовності»: виховна функція завжди була й на щастя залишається прерогативою сім’ї. В ідеалі союзником сім’ї виступала релігія, у випадку християнства — Церква. Не розумію, чому школі не займатися б тим, для чого вона призначена — надавати знання. Навіщо їй більше? Може, вона надто легко й добре справляється з цією функцією, що шукає, чим би ще зайнятися? Наскільки мені відомо, не настільки вже все святково в її королівстві. Викладачам літератури і мови більше нічого робити, крім як читати курс «Етика віри»? Їм не вистачає годин? То відпустіть побільше годин на мову й літературу — може, тоді населення країни принаймні почне розмовляти більш-менш грамотно якоюсь певною мовою. А що ж до виховної функції, моральності та моралі, то хороша, грамотно підібрана література цілком може дати дітям прекрасні уроки, як розрізнити добро та зло.

Гуманітаристика в нашій школі донині — досить жалюгідне видовище. Одна надія — що дитині з учителем пощастить. Отже, немає жодних гарантій, що курс «Етика віри» (або як там його назвуть) стане винятком із загального «гуманітарного правила» нашої школи. Адже й читатимуть його ті самі люди. Однак з тією різницею, що історію й літературу фахівці, які закінчили вузи за відповідними спеціальностями, як правило, все-таки знають. А що вони знають про християнство? Хто переконано може сказати, що майбутні викладачі «Християнської етики» хоча б Новий Завіт у руках тримали? Адже курс уводиться в рекордні терміни. На даний момент немає ще ні програм, ні методпосібників — нічого. І вже звичайно, до 1 вересня жодний майбутній «етик» не прослухає навіть елементарного «курсу молодого бійця», який роз'яснить, що і як він має читати.

Запитання про вчителів не марне. Адже річ навіть не в тому, що в тих, хто читатиме цей курс, немає потрібної кваліфікації. Може, це для когось відкриття, але педагог — теж людина. А людина, як відомо, слабка. У тому сенсі, що істина, яка несподівано відкрилася їй, часто робить її своїм рабом. Передусім, це стосується релігійних істин, що відкриваються неофітам — людям, котрі до певного моменту не мали чітких уявлень про релігію, віру, Бога. А також тих методів, до яких удаються деякі релігійні течії для залучення нових адептів. Отже, я сама була свідком, як люди, котрі нещодавно «відкрили для себе Бога», починали транслювати свою щойно здобуту «істину» дітям. Тому не треба про «позаконфесійність». Навіть, якщо програма предмета буде абсолютно «толерантною» (не зовсім, правда, розумію, що це означає стосовно шкільного предмета), суб'єктивні уподобання вчителя сповна відіб'ються на її викладі. І не треба його дорікати — хто з нас спроможний подолати себе?

Церква має бути зацікавлена в іншому — щоб дитина одержувала інформацію про християнство з «перших рук» — від спеціально вивчених викладачів недільних шкіл, катехітів, священиків. Проте тут перед Церквою виникає дуже серйозна проблема. Батьки, які байдужі до церковного питання, але не мають нічого проти того, щоб дитину «навчили християнства» (через практичні міркування — а раптом краще себе вести стане?), полінуються водити її до недільної школи. Вони, зазвичай, не проти, але ж не настільки, щоб вихідного дня... Таким чином дитина позбавлена можливості зустрітися з вірою. Та чи врятує становище те, що дитина з нею зустрінеться у виконанні школи, зовсім не зацікавленої ні в Церкві, ні у вірі? Чи відбудеться зустріч за таких

обставин? Найшвидше, ні. Тому Церква, на якій, власне, і лежить місія забезпечити цю зустріч, має шукати інші шляхи до дитячих сердець, які лежать осторонь від владних кабінетів і державних рішень. Реальна альтернатива — власне, забезпечення прав громадян на релігійну освіту. Тобто акредитація і визнання дипломів і сертифікатів церковних навчальних закладів. Ось те питання, яке потрібно було лобіювати у першу чергу, а не шукати «компромісний шлях» із загальноосвітньою школою. У деяких випадках поступка недоречна. Інакше доведеться потім довго і важко пояснювати дитині або, ще гірше, дорослому, що «Бога взагалі» не буває.

А школа, у свою чергу, могла б зробити чимало корисного на поприщі релігійного виховання. Якби відмовилася від ущербної риторики «духовного відродження» і «морального виховання», від виконання політичних замовлень на «дружбу з церквою» і зайнялася набагато більш приземленими питаннями. Насамперед питанням «релігійної безпеки». Хто рахував, яка кількість підлітків і молоді шкільного віку стають здобиччю різноманітних і не завжди необразливих сект і «духовних братств»? Адже маса неорелігійних організацій спрямовує свої вербувальні потужності саме на цю категорію населення — як на найперспективнішу і найбеззахиснішу. Чому не розробити та не ввести в школах курс, який містить інформацію про релігії та релігійні течії, які існують у світі, а також хоча б стислі відомості про те, хто, якими методами і з якою метою «вербує» адептів? І найголовніше, як їх розпізнати і як від них захиститися. Церква, між іншим, могла б подати в цьому питанні чималу допомогу. Проте через якісь — думаю, передусім політичні, — причини такий варіант наших церковників не влаштовує. Вони наполягають на тому, що досить виховати дитину в традиційно-християнському ключі (з допомогою введення відповідного курсу в школі), щоб неподобство із сектантством припинилося. І залишається лише гадати — чи то вони настільки наївні, чи то їм на даному етапі набагато важливіше впровадитися в школу, а реальні проблеми з дитячими душами почекають до кращих часів.

Статтю видрукувано в газеті
«Дзеркало тижня» від 30 липня 2005 р.
під заголовком «Ну, змане Бог»

Гриневич В.

НАСИЛЬНО В ВЕРУ НЕ ОБРАТИШЬ

Необходимо дать оценку очередному «необдуманному» указанию Президента Министерству образования: проработать за 1—2 месяца и ввести в школах с 1 сентября урок «Этика веры». Оно требует незамедлительной реакции депутатов Верховной Рады, структур, связанных с образованием и воспитанием детей, и широкой общественности: в завуалированной форме грубо нарушается Основной Закон — Конституция страны, в частности раздел второй ст. 32, где черным по белому написано: «...Церковь отделена от государства, а школа отделена от церкви...» .Если гарант Конституции забыл об этом, то ему необходимо напомнить, и свое указание он должен отменить. Иначе взбудоражится народ, родители и, что самое главное, будут страдать дети, наше подрастающее поколение.

Вера — не страница учебника, которую можно вызубрить. К ней каждый человек, по моему твердому убеждению, должен прийти самостоятельно либо с помощью родителей, если они считают это необходимым. Но никакой чужой помощи вера не приемлет. Как в прошлые времена учили Закон Божий под розгами, так теперь Президент пожелал, чтобы чужой человек, грубо говоря, влезал в неокрепшую душу ребенка со своими «единственно правильными» выводами. И за незнание или плохо выученный урок еще и ставил соответствующие оценки, приводя учеников к стрессам, психическим расстройствам, что чревато летальным исходом. Таких примеров, к сожалению, предостаточно.

В Украине несколько конфессий и у каждой из них своя трактовка веры, подходы к прихожанам, атрибутика и т.д. К единству, на мой взгляд, еще долгое время прийти не удастся, тем более насильственным путем.

А подумал ли Президент, кто будет проводить урок «Этика веры»? В этом вопросе специалисты одни — духовенство. Ну а далее снова смотри вышеуказанную статью Конституции.

У меня альтернативное предложение - ввести урок «Этика нравственности и поведения в обществе». На эту тему достаточно и литературы, и специалистов, да и психика ребенка не пострадает. На таком уроке никаких отметок не ставить, а проводить простые собеседования. Мне кажется, что это приемлемо для всех, в первую очередь — для родителей.

Материал из газеты «2000», №29-30 .

Мартинюк Е., Никитченко О.

МОРАЛЬ І “ХРИСТИЯНСЬКА ЕТИКА” У ШКОЛІ

Сучасний дискурс в Україні з приводу викладання релігії у школі можна почати з давньої приповідки про водія, який пояснює пасажирам, що машина далі не поїде з багатьох причин: скінчилося пальне, двигун не працює, шляху немає і т. і. т. п. Сенс цього анекдоту у тому, що достатньо однієї з таких причин, та й досить викладати інші аргументи щодо неможливості подальшого руху авто. Так і у випадку з релігією у школі. Треба згадати Конституцію України, яка у 35 ст. наголошує на відокремленні школи від церкви, щоб уникнути необхідності подальшого обговорення цієї теми.

Але ж та сама Конституція декларує народу й свободу слова, тому мотив до участі в цьому дискурсі з’являється у кожного, кого цікавить питання релігійного виховання у світській школі (оксюморон виникає навіть при формулюванні проблеми, бо ніхто, поки що, із затятих прихильників навчання дітей релігії в державних навчальних закладах, не вимагає викладати там цілком релігійну картину світу, хоча є закиди й у цьому напрямі (коли, наприклад, пропонується замість «походження людини» розповідати про її «створення»). Відкладемо все ж таки проблему «походження» чи «створення» людини поки що у бік, хоча сумнів з’являється вже й на цьому етапі обговорення взаємовідносин між релігією та наукою. Бо ж з усієї релігії, головним чином, зараз у школу «тягнуть» релігійну мораль, а як її можна відірвати від загального релігійного світобачення? Раніше усе було пронизано релігійними уявленнями. І у деякій мірі тільки після Середньовіччя наука, мистецтво, етика, політика, право та інші форми суспільної свідомості (людського пізнання) почали відокремлюватися від релігії. Так що, повернемо світ, суспільство у минуле? Вперед до Середніх віків? Ото б було непогано, коли б хтось був в змозі довести, що людині було тоді принаймні не гірше, ніж зараз.

Таким чином, причиною нашої участі у цьому дискурсі є те, що думок, як «за», так і «проти» викладання релігії в школі є багато, аргументів наведено стільки, що вже треба їх хоч якось проаналізувати і, якщо це можливо, зробити деякі висновки. Можна нагадати, що дискусія ця ведеться з перших років існування незалежної України, і навіть, не дочекавшись її підсумків, в більшості західних областей вже давно викладають «християнську етику», є піонери такого ґатунку навіть і в Києві, і в Одесі. Це ще один парадокс бідної нашої країни – моралі

повчають, порушуючи Основний Закон держави. Навіть не мораль, а тільки правовий нігілізм в учнів можна виховати у такій спосіб, якщо довести цей парадокс до логічного витлумачення.

Щоб у подальшому дискурсі уникати оксюморонів і парадоксів, з гідністю ставлячись до релігійних почуттів прихильників викладання «релігійної моралі» в світській школі, сформулюємо силогізм, за допомогою якого обґрунтовується необхідність саме цієї навчальної дисципліни.

Посилка перша. Наша держава хвора. Характернішим симптомом державної хвороби є моральний занепад значної частини суспільства.

Посилка друга. Хворій держави потрібні ліки. Якщо усі громадяни чи, принаймні їх більшість, будуть дотримуватись норм християнської етики, Україна вилікується.

Висновок. Щоб українська держава подолала соціальну недугу, треба в світських школах викладати «християнську етику».

Зрозуміла річ, що наведений силогізм дуже спрощує загальну картину хвороби нашого суспільства та шляхів її лікування. Ця модель дискурсу дозволяє тільки обговорити найголовніше з того, як розуміють цю складну ситуацію усі, хто вболіває за рідну державу: хочуть зробити якнайкраще для неї, але не прислуховуються до аргументів, що ставлять під сумнів не діагноз, але засіб лікування, що пропонується.

В логічному вимірі з першою посилкою проблем не виникає. Воно й в дійсності так є. Перманентна криза, в якій опиналася наша країна, має багато вимірів: економічний – досі ми не досягли навіть половини того ВВП, що мали до 1992 року; політичний – більшість нації була обурена грубою фальсифікацією виборів 2004 року, єдина можливість, хоч якимось чином впливати на владу і ту було відібрано; демографічний – у 1993 році нас було 52 млн., зараз – 47 млн.; медичний – на проголошену (обіцяну) безкоштовну медицину грошів немає. Тепер кожен сплачує – за безкоштовне лікування, якість якого де погіршилась, де недосяжна для пересічного громадянина; екологічний – тут можна сказати, зокрема, про негативні наслідки Чорнобильської катастрофи, щоб не додавати ще й про забруднення повітря, проблеми з ліквідацією сміття і таке інше; освітній – де окрім усіх інших проблем (головна – це недофінансування усіх сфер освітянської діяльності) у вищих навчальних закладах з’явилася ще одна – приєднання до Болонського процесу, що потребує принаймні такого ж фінансування роботи освітян як у середньому по Європі. Перелік наших загальних негараздів можна продовжувати, бо ж практично ми не маємо жодної сфери суспільного відтворення, де б усе було добре. Але навіть цей коротенький список є

яскравою демонстрацією того, на якому загальному тлі відбувається ще й моральний занепад країни. Однак можна на цю проблему подивитися по-іншому. Як казав професор Преображенський, «Розруха починається в головах!» То може найбільше від чого потерпає наше суспільство – це моральна криза. Взагалі, якщо ми не економічні детерміністи, то можемо дійсно вважати головним симптомом нашою суспільної хвороби моральний занепад. Ми все ж таки гадаємо, що в медичній практиці звичним є лікувати всю хворобу в цілому, а не пригнічуючи тільки поодинокі симптоми.

Ніхто з учасників дискурсу не проти того, щоб моральний стан у нашому суспільстві покращав. Звернемося до консиліуму, до того, що кажуть мислителі про мораль та релігію. У філософії (див. наприклад, Браєн Дейвіс. Вступ до філософії релігії. – К., 1996) погляди на зв'язки між моральністю та релігією є дуже різноманітними: за Кантом, моральність має певну потребу у релігії; більшість теїстів вважають, що моральність присутня у самій релігії як її частина, чи навіть ототожнюють їх; Ніцше вважав, що моральність без релігії взагалі не має сенсу; Кєркегор говорив «про теологічну зупинку етичного», бо обов'язок перед Богом перевершує дію інших суспільних норм.

У сучасній ліберальній думці мораль і релігія - це особливі сфери соціального відтворення. Саме цей погляд знайшов своє політичне закріплення в абсолютній більшості демократичних країн світу під назвою «свобода совісті». Як випливає з цього найважливішого за думкою багатьох мислителів права людини, держава не може карати людину за її мораль (релігійну, окультну, світську і т. і.), а лише за правопорушення. Так само держава не повинна нав'язувати людині якусь обов'язкову мораль. Бо за визначенням хоча й формальним, юридична норма тим і відрізняється від моральної, що за її порушення передбачена державна санкція. Отже, якщо держава бере на себе відповідальність за дотримання населенням моральних норм, то мораль зникає. Таке розуміння співвідношення моралі й релігії є мабуть найвеличезнішим з досягнень християнської етики. Бо до висновку необхідності відокремлення держави від моралі в європейській цивілізації дійшли після кривавих міжрелігійних війн, деспотичного пригнічування монархічною владою за пропозицією вірномислячих, усіх дисидентів. Одним з гарантом (юридичним) невтручання держави у релігійну чи світську мораль громадян є відокремлення церкви від школи. Це - не атеїсти, не єретики, а християни Європи дійшли до такого висновку.

Сучасна етика не ставить під сумнів моральність людини у залежності від її мотивації, в тому числі релігійної. Що, мало прикладів в

історії чи з сучасного перебігу подій («crash civilizations»), де саме за релігійною мотивацією (як би від неї не відхрещувалися інші християни, мусульмани, індуси, сикхи) чинились антиморальні вчинки, правопорушення чи масові розлади у суспільстві? Чи не у нашій країні люди різних вірувань і невіруючі об'єдналися проти незаконної спроби влади порушити право громадян самостійно обрати виконавчі органи? Чи не у нас під час самих виборів люди що належать до однієї віри, обрали різні шляхи у майбутнє своєї країни і то був моральний вчинок? Скільки ще треба доказів, що не можна робити суміш між тим, що є мораль, та тим, що є релігія. **В жодній демократичній країні світу у світських школах релігію не викладають**. Яку б назву не мав предмет, що знайомить учнів з релігією, матеріал подається за вимогами сучасного релігієзнавства (Див. наприклад, реферат: Хильгер Г., Ляймгрубер Ш., Зибертц Г.. Религиозная дидактика. Руководство к обучению, образованию и профессии // Наука і релігія: проблеми діалогу. Вип. 2. – Одеса , 2004. - С. 113-119).

Серед усієї множини соціологічних опитувань людей з питання, як вони дістались своєї віри, серед тисяч оповідань - усних чи письмових - про те, як та чи інша людина повірила у Бога, серед усіх відомих нам художніх творів, житій святих ми не знайдемо жодного прикладу того, що людина стала віруючою внаслідок занять у школі

Тому, хто знайомий зі світовою літературою, нагадаємо, як поводилися приятелі Тома Сойєра на уроках у недільній школі, як підкладали махорку у проскури на уроках «Закону Божого» однокласники Павла Корчагіна, чи поводилися бурсаки в «Очерках бурси» Пом'яловського. Не можна, мабуть, згадати хоча б один всесвітньо відомий художній твір, де б йшлося про зацікавленість дітей навчанням релігії. Ми розуміємо, що проведення уроку з будь-якого предмету - це лише рівень майстерності викладача. Але йдеться не про навчання, а про виховання. І у цьому випадку однієї майстерності замало.

Може це взагалі неможливо, щоб перед кожною пересічною людиною (якими і є абсолютна більшість наших викладачів) виставляти вимоги виховання великих дитячих колективів. Це навіть не кожному духовному лідеру чи гуру під силу. Інша справа - вимагати від самих вчителів дотримання моральних норм. Але ж навіть це важко зробити на тлі загального занепаду. Як може повчати моралі дітей людина, яка бере від них гроші на потреби, що має задовольнити держава.

Але йдеться у даному дискурсі не тільки про виховання дитини у дусі «християнської етики» у державних школах. Фіаско потерпає кожна ідеологія на цьому рівні. Згадаймо, які були жорсткі вимоги до

атеїстичного виховання учнів у радянській школі. Й що маємо? Нагадаємо, більшість українських віруючих зараз ті, що колись закінчили радянські учбові заклади. Серед сучасних релігійних пропагандистів багато тих, хто навчався у вузах, де був обов'язковим предмет «Науковий атеїзм». Найпопулярніший православний пропагандист на пострадянському просторі диякон О. Кураєв навчався в МДУ на філософському факультеті і саме на кафедрі наукового атеїзму.

Якщо використовувати християнську лексику, то треба зробити усе можливе, щоб українська школа не стала полем битви між силами диявола та Бога. Сатана завжди там, де його бажають позбутися. Увесь сенс християнської етики у тому й полягає, щоб людина перемогла диявола у боротьбі за свою душу. Якщо цього не пояснювати дитині, то це вже не християнська, а просто етика, якої можна навчати незалежно від релігійних уподобань вчителів та учнів. Як взагалі собі уявляють ті, хто пропонує таки ввести релігійне виховання у школу, пов'язати боротьбу реальну, повсякденну між силами добра і зла із запізненням дитини на урок, оцінкою за знання біблейських сюжетів, зі звітом вчителя про успіхи в моральному становленні дітей, із всім тим, що вимагає реальне життя будь-якої нашої школи.

Є ще один дуже неприємний, на наш погляд, аспект дискурсу. Хіба ж не є моральним обов'язком священнослужителів пропагувати свою віру. Хіба ж мало недільних шкіл, релігійних навчальних закладів, де без жодних дискусій держава дозволяє виховувати людей, у тому загалі й діточок, будь-якій етиці? Чи дітки не бажають, чи грошей не вистачає чи парафіян не можна переконати у важливості цієї справи, щоб і учні були і учбового матеріалу було достатньо. І виглядає це так, нібито свої моральні **(та й матеріальні)** проблеми деякі релігійні (не надто бідні, бо маніпулюють мільйонами вірних, коли аргументують необхідність «християнської етики» у світських школах) організації хочуть перекласти на збіднілу державу, якій так співчувають.

«Не зашкодь!» - гасло лікарів, провізорів, фармацевтів. Якщо ліки мають протипоказання та побічні ефекти, то про це треба повідомити хворому або ж взагалі не рекомендувати йому їх вживати. Дійсно, наше суспільство занедужало, однак, чи не здається, що дуже забагато протипоказань у ліках, що йому пропонують прихильники викладання «християнської етики». Більше того, чи такі ліки взагалі можна рекомендувати представникам інших релігій чи то невіруючим й атеїстам.

Герасимчук Л.

ЕТИЧНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ З ДІТЬМИ

Президент України Віктор Ющенко під час виступу в Києві на засіданні одного із Круглих столів на тему: «З любов'ю і турботою до дітей» поставив перед українськими освітянами завдання: до кінця серпня створити спецкурс із релігійної етики. Глава держави популярно пояснив, що «йдеться про Бога, віру в тій або іншій формі: не ставиться за мету однобічне висвітлення цього питання. Слід взяти загальні підходи всіх церков». Звичайно, виконання такого завдання обернеться ще одним анекдотом про «перехльости» нинішньої гуманітарної політики. Складається враження, що шановні економісти, політики тощо вже розв'язали всі свої фахові питання, а тепер вирішили на дозвіллі висловити «пару думок» з питань інших наук, зокрема етики.

Я не знаю, **хто** та **як** і в якому вищому навчальному закладі вивчав етику, навіть марксистсько-ленінську, але бодай із телевізійних або радіопрограм людина мала б знати, що етика - «теж наука». Причому серед гуманітарних наук вона є однією із найскладніших. І за два-три місяці наклепати сякий-такий курс для діток не вийде, або це буде - дивогляд, дурниця.

По-перше, не зрозуміло, чому треба викладати саме «релігійну» етику, а не філософську або ж просто в дусі постмодернового моралізму. По-друге, які можуть бути загальні підходи у церков, які конфліктують або забороняють (чи закликають до заборони) інші церкви або релігійні рухи, котрих у нас достатньо. Що може бути спільного у мормонів, бахаїстів і кришнаїтів? Чи треба діткам у школі в багатоетнічній і демократичній державі пояснювати, що одні релігії релігійніші за інші, одні вірники погані, а інші гарні? Тисячі років представники різних релігій не здатні розв'язати цю проблему, а в нас, виходить, затримка була тільки за вказівкою Президента і наказом міністра: тепер за два-три місяці все владнається. По-третє, чи будуть поруч із релігійною етикою, котра спиратиметься на якусь невідому ідеалістичну єдність, викладати у тих же класах «звичайну» етику? По-четверте, якщо викладати «звичайну» етику, то яку саме. Люди з вищою освітою знають, що течій в секулярній етиці багато, а питомо української етики за останні 15 років у нас ніхто не розробив. Бо ж всі етичні прямування в світі спираються на суму якихось вихідних критеріїв, ідей. Ці критерії та ідеї у нас досі не розроблені, бо сьогодні в нас у гуманітарній науці панує ще більша корупція, шарлатанство і бездарність, аніж у сфері

«державорозбудовчій».

І останнє: чи не слід було б усі ці «дрібниці» спочатку прилюдно обговорити, а вже потім валити на дитячі голівки всю цю купину дорослого безглуздя? Бо на дітей у нас теж має поширюватися право вільного вибору, гарантом чого також повинен бути наш Президент.

Статтю видрукувано в газеті «День»
за 1 липня 2005 року

Рябоконь Л.

ДОРОСЛІ ВИМОГИ ДО ДИТЯЧОЇ МОРАЛІ

У нинішньому навчальному році для п'ятикласників і шестикласників буде введено новий предмет — «Етика». Це культурологічний курс світського характеру, в ньому відсутнє релігійне виховання. Дітей десяти-дванадцяти років ознайомлять з моральними нормами і загальнолюдськими цінностями, постараються допомогти визначитися із власною життєвою позицією. Автори програми і підручників розраховують, що шкільні уроки етики, прописані в розкладі один раз на тиждень, навчать дітей виявляти дружелюбність, ввічливість, увагу і чуйність у ставленні до інших людей, зроблять наших дітей більш толерантними і милосердними, навчать розрізняти мораль і аморальність.

Проводитимуть уроки етики вчителі історії, правознавства, української мови і літератури, зарубіжної літератури. Оцінюватися ж засвоєння матеріалу з незвичайного предмету будуть за загальноприйнятою 12-ти бальною системою. У критеріях на вищі бали («10», «11», «12») — уміння попереджувати і вирішувати конфлікти, самостійно порівнювати і оцінювати явища моралі, систематизувати події життя з точки зору їх моральних цінностей. Такі от будуть дуже дорослі вимоги для одинадцятирічних дітей.

Введення етики як окремого предмета багато вчителів вважають недоцільним. Хоч би тому, що менше ніж за місяць до початку навчального року вони ще не бачили програми. До того ж вважають, що введення нового предмета скорочує час на вивчення базових. Чи морально буде оцінювати знання здібного учня, вчинки якого розходяться з його словами? Або того, хто погано вміє говорити, але завжди готовий прийти людям на допомогу? Вчителі також відзначали

невідповідність програми віковому рівню дітей, а також говорили про те, що читати такий «затеоретизований» курс під силу професійним психологам і філософам.

Багато хто з учених сумнівається в успіху цієї новації в шкільній програмі. Зокрема, доктор філософських наук Сергій Кримський вважає, «що задуми з уроками етики можуть привести до негативного результату, оскільки в інтелектуальному плані тут потрібна делікатність, віртуозність, яка відсутня не лише у багатьох шкільних викладачів, але і у багатьох наших учених. У нас втрачена культура християнської духовності, яка дозволяла про найскладніші речі говорити загальнодоступною мовою. Ми втратили духовну цензуру, навчання якої потребує багатьох зусиль і яка дає змогу грамотно говорити на етичні теми. Цей експеримент може вилитися у відштовхування від предмета. Про високі громадянські цінності треба говорити, але в особливому, камерному, контексті. Я дуже боюся вульгаризації. Діти ж дуже відчувають особистість педагога. Педагогічний процес — це не лише трансляція знань, це трансляція особистості. Лише у випадку, коли особистість влаштовує слухачів, вони прийматимуть усе, що вона скаже. От якраз цієї трансляції особистості поки немає в школах. І поки її немає, не можна такий делікатний предмет, як етика, включати до програми. Я боюся, що його буде скомпрометовано».

Але Міністерство освіти ці застереження, схоже, не бентежать. Більш того планується, що згодом школярі зможуть глибше ознайомитися з морально-етичною і релігійною проблематикою на спеціальних факультативах за вибором (необов’язкових для всіх учнів заняттях). Міністерством освіти і науки України було створено спеціальну комісію, яка і має визначити зміст нових курсів з етики віри і релігієзнавства. Це — перший крок до виконання доручення Президента «відносно подолання морально-духовної кризи суспільства» і пропозиції ввести в новому навчальному році уроки віри. Тепер працівники Міністерства мають забезпечити вироблення концепції курсів, написання нових програм, створення підручників і посібників, а також підготовку відповідних кадрів. І все це за декількак місяців.

У комісію з вироблення концепції курсів входять представники від учених, педагогів, філософів, а також різних християнських конфесій. Чи легко привести бачення кожного до єдиного знаменника? Думається, непросто. Міністр же своїм наказом оголосив про введення факультативних курсів з морально-етичної проблематики вже з нинішнього навчального року (начебто виконав побажання Президента), але з обмовкою, що факультативи працюватимуть лише там, де є кадрове

і навчально-методичне забезпечення.

Зараз у науково-методичному центрі Міністерства освіти і науки фахівці займаються експертизою вже створених на території України програм із предметів духовної спрямованості. Починаючи з 1992 року, в загальноосвітніх школах Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей рішенням органів місцевого самоврядування в експериментальному порядку почали вивчати «Основи християнської моралі». На сьогодні предмети духовної спрямованості («Християнська етика», «Християнська культура», «Основи православної культури Криму», «Основи мусульманської культури Криму») вивчаються більш ніж у чотирьох тисячах шкіл країни, тобто майже в кожній п'ятій школі України. Ці предмети вивчають 356 тисяч школярів, що становить 7% від загальної кількості учнів усіх наших шкіл (в даному випадку це все ще експеримент, а не предмет зі шкільної програми). То ж питання, а чи треба поспішати із залученням до вивчення подібних предметів решту школярів, не маючи досить часу для створення нормальних умов для занять з новомодної тематики? Гадаємо, що ні.

Стаття з газети «День»
за 4 серпня 2005 року

Полищук М.

ЭТИКА ВЕРЫ

Мне иногда кажется, будто я обладаю неким даром предвидения относительно того, сбудется ли обещанное нашим Президентом или нет. Например, если Президент говорит, что переедет в новые апартаменты, я его словам верю. Если же говорит, что разберет до основания небоскреб в Мариинском парке, я уже загодя знаю: нет, не разберет. Наоборот, после некоторой шумихи этот дом все равно достроят и заселят, причем среди новых жильцов окажется немало сотрудников президентского Секретариата. Если гарант говорит, что больше ни одному коррупционеру не удастся скрыться от правоохранительных органов, я подвергаю эти слова сомнению. Зато в то, что в школах по просьбе Президента с нового учебного года введут предмет под названием «Этика веры», верю безоговорочно.

Причем в предвыборной программе у Ющенко ничего об «этике веры», кажется, не было. Перебрав старые листовки, я обнаружил в них

лишь обещание вернуть пятибалльную систему. Правда, предчувствую, что этот шаг, в принципе разумный, не будет сделан никогда. Зато, как часто бывает, будет намного более абсурдное нововведение – предмет, само название которого никто толком не может объяснить. О том, что такое этика веры, богословы толкуют тысячелетиями – и, видимо, дискуссии эти будут продолжаться аж до Страшного суда. Но по телевидению чиновники уже высказываются в том духе, что более важную учебную дисциплину трудно даже представить. Даже не вспоминая о том, что статья 35 нашей многострадальной Конституции вроде бы гарантирует, что церковь и религиозные организации в Украине отделены от государства, а школа – от церкви. И уже на следующий день после праздника Конституции несколько «канонических» отечественных конфессий создают комиссию для разработки программ, учебников и методических пособий для школьного курса по христианской этике в украинской культуре (почему-то в заявлении говорится только о ней). Кстати, та же статья Конституции гласит, что ни одна религия не может быть признана государством обязательной.

Вообще, идеи перекраивать школьную программу самым нетрадиционным образом – это у нашей власти, видимо, генетическое. Когда в руководстве страны были функционеры СДПУ(о), они вводили в школах урок футбола. Теперь вот этика веры – вещь, не намного более нужная в повседневной жизни. Зато почему-то никто не хочет вводить в школах курс, например, основ бухгалтерии. Хотя (я абсолютно уверен в этом) очень и очень большому проценту вчерашних школьников, имевших отличные результаты по футболу, этике, валеологии, ОБЖ и другим нововведенным предметам, позже придется осваивать основы бухучета на разнообразных курсах. Но даже не это главное.

Допустим, предмет «Этика веры» введен в школах. Интересно, обратятся ли депутаты в Конституционный суд с просьбой проверить соответствие такого распоряжения Основному закону? Конечно, нет. Даже бело-голубой лагерь на это не пойдет: кому ж захочется прослыть гонителем веры? Вот и все, круг замкнулся. Все понимают, что решение неправильно, но никто не рискнет об этом сказать первым. И вот это коллективное молчание как раз настораживает

Передрук із «Газеты по-киевски»

Міл Дж.

ПРО ХРИСТИЯНСЬКУ ЕТИКУ

Те незначне визнання, що його отримала в сучасній моралі ідея обов'язку перед суспільствам, має грецькі та римські, а не християнські корені. Так навіть і в моралі приватного життя, - все, що в ній є від великодушності, шляхетності, особистої гідності, навіть чуття честі, - має своїм витоком суто гуманітарну, а не релігійну частину нашої освіти, і ці якості ніколи не могли б розвинутися із тих норм етики, де єдиною явно визнаною цінністю є покора.

Я не більшою мірою, ніж будь-хто, готовий стверджувати, що всі ці вади неминуче притаманні християнській етиці в будь-якому її вияві, який тільки можна уявити, або що всі ті численні атрибути моральної доктрини, котрих вона в собі не містить, не можуть бути з нею узгоджені. Ще меншою мірою я збирався натякати на це на підставі вчень і настанов самого Христа. Я вірю в те, що слова Христа являють собою все те, про що я бачу свідчення, що саме це малося на увазі; що вони не є несумісними з чимось, чого вимагає всеосяжна мораль; що в них можна включити все найкраще, що є в етиці, без більшого насильства над їхньою мовою, ніж було вжито тими, хто намагався вивести з них будь-яку систему поведінки. Але з цим усім цілком узгоджується й віра в те, що вона містять, - і повинні були містити за задумом, - лише частину істини; що багато суттєвих елементів найвищої моральності опинилися серед речей не передбачених і не передбачуваних записаними висловлюваннями засновника християнства, і ці речі були повністю відкинуті системою етики, котру збудувала на фундаменті цих висловлювань християнська Церква.

А що це так, то я вважаю за величезну, помилку вперто намагатися знайти в християнській доктрині повний виклад правил, що ми ними маємо керуватися і які її автор нібито мав намір санкціонувати й встановити, а не лише запропонувати частково. Я також гадаю, що ця вузька теорія перетворюється на тяжке практичне зло, бо завдає значної шкоди моральному вихованню та навчанню, для сприяння яким, нарешті, стало докладати зусиль так багато добродіїв.

Я дуже побоююся, що намагання сформувати тільки релігійну свідомість і почуття й відкидання тих світських норм (що їм можна дати таку назві за браком кращої), які до цього співіснували з християнською етикою і доповнювали її, переймаючи щось з її духу і надихаючи її чимось своїм, приведе і навіть уже призводить до формування ницого,

жалюгідного, рабського типу характеру, котрий, наскільки може, підпорядковує себе тому, що він вважає Вищою Волею, і неспроможний піднестися чи перейнятися почуттям симпатії до концепції Вищого Блага. Я вважаю, що для морального відродження людства пліч-о-пліч з християнською етикою повинні існувати й інші етичні системи, крім тих, які можуть розвинутися із суто християнських джерел; і що християнська система не є винятком із правила, яке полягає в тому, що доки стан людської свідомості не є досконалим, інтереси істини вимагають розмаїття точок зору. Немає жодної необхідності в тому, щоб, переставши ігнорувати моральні істини, які не містяться в християнстві, люди почали ігнорувати ті істини, що в ньому містяться. Коли трапляється таке упередження чи недогляд, то це є суцільним злом; ми не можемо сподіватися, що ми завжди від нього вільні, й повинні ставитися до нього як до ціни, котру ми маємо платити за неоціненне благо. Ми мусимо протестувати проти претензії якоїсь частини істини на повноту; і якщо, в свою чергу, це ракційний імпульс зробить наш протест теж несправедливим, то така однобокість, як і інша, може викликати прикрість, але з нею доводиться миритися. Якщо християни хочуть навчати невірних бути справедливими до християнства, то й вони самі повинні бути справедливими до невір'я. Істині не піде на користь, якщо хтось закриватиме очі на відомий всім, хто в найзагальніших рисах знайомий з історією літератури, факт, що значна частина найшляхетніших і найцінніших моральних вчень була справою рук людей, котрі це знали про християнську віру, а також людей, котрі були з нею знайомі й від неї відмовилися.

Кислий А.

КОНВЕРГЕНЦІЯ СВІТСЬКОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ ДУХОВНОЇ ОСВІТНІХ СИСТЕМ І СТАН СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

На сучасному етапі розбудови Української держави та формування громадянського суспільства існує проблема національно-духовного відродження, головним питанням якої є становлення та утвердження народу нашої країни на основі загальнолюдських моральних принципів. За таких умов чітко помітні тенденції розвитку релігійного життя. Суспільні трансформації останніх десятиліть відкрили простір для відновлення повноправної діяльності церковних інституцій.

Певна стабілізація складних міжконфесійних відносин і, з іншого боку, зростання негативних явищ у суспільстві змушує зацікавлених і в Церкві, і в державі людей ставити питання про елементи християнської просвіти й виховання у школах України. Церква, яка є носієм найбільш стійких та універсальних релігійних духовних цінностей, визначається значною частиною суспільства як сила, здатна до його моральної стабілізації та оздоровлення.

Дане питання висвітлюється в працях учених, на науково-практичних конференціях, у богословській літературі та відповідних документах Церкви. Представники Церкви обґрунтовують та доводять беззаперечні переваги релігійних засад освіти в Україні. Вони вважають їх основою християнських етичних норм, які повинні засвоїти також і учні державної школи. Цінними є праці науковців та державних діячів, що висвітлюють роль Церкви в навчально-виховній роботі загальноосвітньої школи й пропонують шляхи вирішення існуючого питання.

Україна має високий рівень насиченості різноманітними закладами освіти. В умовах розвитку держави та суспільства на демократичних засадах відкрились сприятливі можливості для розвитку релігійної освіти та виховної роботи Церкви. Різні церкви, конфесії, релігійні напрями, що діють в Україні, створили на основі своєї ідеології та віровчення цілу систему освітніх закладів. За роки незалежності української державності загальна кількість установ духовної освіти збільшилась в 6,5 разів- з 23 до 173. Становлення освітньої системи, яке було пов’язане з довгим періодом гонінь, на сьогодні, долаючи окремі труднощі, вже майже завершено, хоча якість духовної освіти залишається в різних навчальних закладах досить неоднорідною і неодмінно потребує свого подальшого вдосконалення.

Боротьбу за своє майбутнє, а відтак і за вплив на молодь, ведуть усі без винятку традиційні для нашого суспільства й нові релігії. При визначенні високих моральних ідеалів, як головної складової державного суспільного розвитку, Церква намагається відновити просвітницьку роботу, тобто здійснювати свою навчально-виховну діяльність поза власне храмом, прагнучи задіяти найрізноманітніші освітні форми. Церква вважає, що саме вона мусить стати нормою суспільного світогляду, побудованого на духовних цінностях та моральних орієнтирах, і готова реалізувати свої можливості, співпрацюючи з світськими освітніми установами та громадськістю. Стає зрозумілим, що Церква має значний потенціал у справі виховання молодого покоління, але у світському середовищі він ще мало реалізований.

На сьогодні серед науковців та богословів досить актуальною є проблема співпраці богословської та світської освітніх систем. Особливо гостро постають питання запровадження освітнього курсу „Теологія” в державній системі освіти, ліцензування богословської освіти, необхідність прирівняти богословські наукові ступені до державних. У процесі постановки питання розгорнулись дискусії з цього приводу, що засвідчує важливість його вивчення і визначення конкретних висновків можливості застосування механізмів вирішення існуючої проблеми. Роблячи акцент на багатоконфесійності українського суспільства, зорієнтовуємося на ускладнення поставленого завдання.

Особливо за останні роки Церква та широкі кола українського суспільства жваво дискутують з питання запровадження в загальноосвітній школі предмету „Основи християнської етики”. Спільна робота Міністерства науки і освіти України, Держкомрелігій та Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій показали, що існує цілий ряд серйозних проблем, пов’язаних з можливим введенням „Основ християнської етики” в школі. Сучасні напрацювання демонструють реальний стан готовності Церкви до ведення такої широкомасштабної роботи, а перед суспільством постала проблема посилення духовно-морального впливу Церкви на дітей та молодь.

Введення у загальноосвітніх школах предмету „Християнська етика” є досить складною проблемою з точки зору концептуального організаційно-методичного змісту. Психолого-педагогічні та методичні напрацювання з предмету залишаються недосконалими, а з матеріальної сторони - програмами, підручниками, наочністю, додатковими посібниками практично не забезпечені. Проекти впровадження даного предмету є намаганням викладати віровчення тієї чи іншої церкви та часто зводяться до катехізаційної роботи, що не вирішує проблеми, а навпаки - загострює міжконфесійні протистояння.

Впровадження такого предмету влада визначає перспективним напрямком не тільки співпраці з Церквою в освітніх питаннях, а й вагомим значенням у вихованні на основі релігійної моралі. Регулятором потреби світської школи в цьому має виступити саме життя. І там, де батьки, діти, Церква і влада будуть єдині у позитивній оцінці такої роботи, вона, безумовно, повинна вестися й надалі.

Вивчаючи досвід співпраці Церкви і світської системи освіти в багатьох державах, можна говорити про спроможність роботи церкви в загальноосвітній школі. Багато країн, гарантуючи права та свободи громадян, активно використовують досвіду християнства та Церкви з метою формування у молоді загальнолюдських моральних ідеалів, в

основі яких лежать кращі зразки християнських цінностей (Вацловська С. Педагогіка і релігія: точки зіткнення // Формування основ християнськоїь моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 1995. – С.9). Життя показує, що кожне цивілізоване суспільство при необхідності здатне розв'язати проблеми релігійного навчання й виховання дітей. У нашому суспільстві, насамперед, слід звернути увагу на наявність суттєвих відмінностей щодо церковного й світського осмислення деяких нюансів викладання християнської етики в загальноосвітніх школах .

У науковій та богословській думці ведуться дискусії навколо самої назви предмета, а, відповідно, і його змісту. Головна проблема не в формулюванні назви, а в намаганні різних церков наповнити зміст предмету на основі власного віровчення. В наукових колах виникають судження, чому саме повинно йтися про християнську етику, а не про загальнолюдську етику чи культуру, адже вони ввібрали в себе кращі надбання людства, в тому числі й релігійні.

Закони України визначають світський характер освіти в державі, що говорить про відокремлення школи від церкви і релігійних організацій. Такий зміст відносин зумовлює цілий ряд правових перешкод. Законодавство не готове на сьогодні регламентувати нові можливості, що характеризуються намаганням релігійних організацій працювати в загальноосвітній школі. Введення християнської етики до державного навчального закладу буде суперечити Конституції України та іншим законам. Тому необхідно знайти вихід з даної проблеми. Цінними в такій роботі є зауваження, запропоновані колишнім Державним Комітетом України у справах релігій та іншими фахівцями з цієї проблематики.

В рамках зазначеної проблеми не можна обійти увагою питання якості висвітлення значення релігійно-церковного комплексу у системі соціально-гуманітарних предметів та збереження принципу об`єктивності при викладанні природничих дисциплін. У вищих навчальних закладах запроваджено вивчення курсу „Релігієзнавство", що є позаконфесійним та позаідеологічним за своїм змістом. Релігієзнавча освіта озброює людину науковими знаннями про релігію як складову частину життя суспільства і не зорієнтована на підживлення того чи іншого віросповідання. Україна має багаті традиції релігієзнавчої освіти та виховання, що впливають на формування духовних моральних цінностей народу.

Загалом, щодо реалізації викладання даної дисципліни головною проблемою є нестача кадрів. Викладанням цієї дисципліни займаються

науковці різних гуманітарних спеціальностей. Звичайно вони мають глибокі знання з окремих питань дисципліни, але для цього необхідні відповідно підготовлені спеціалісти. Науковий рівень релігієзнавчої освіти можуть забезпечити кваліфіковані кадри, які мають вищу освіту, належну педагогічну та наукову підготовку, володіють енциклопедичними знаннями. Підготовкою таких спеціалістів у галузі релігієзнавства, об'єднуючи зусилля, повинні займатись як держава, так і Церква.

Разом з тим, викладати у світських освітніх закладах основи християнської моралі повинен вчитель з вищою освітою, який володіє глибокими знаннями з предмета, а не священик тієї чи іншої конфесії. Основою підготовки таких вчителів, що може стати необхідним за вимогою суспільних потреб, повинна стати сумісна робота держави та Церкви. Це допоможе визначити головні засади християнського морального вчення і матиме позаконфесійний характер.

В Україні поступово створюється національна система освіти, основою якої повинен стати новий спектр духовних цінностей. Школи, в більшій мірі, стають спеціалізованими, займаються поглибленим вивченням окремих дисциплін. Така робота дозволяє розвивати мислення, наповнювати дитячий розум глибокими знаннями з окремого профілю. Необхідно, щоб освітні заклади мали таку дисципліну, яка б на основі наукових знань давала учню поняття про моральні та духовні цінності, була „покликаною не лише впливати на формування інтелекту, але й на дитячі душі" (Бондаренко В.Д. Духовно-моральний потенціал Церкви і шляхи посилення його впливу на українське суспільство // Православні духовні цінності і сучасність. К., 2003. – С.52). Впроваджуючи систему виховання, засновану на народності, родинності, не можна не враховувати таку істотну рису українського народу як релігійність.

Величезний вплив релігії на людські душі безсумнівний, а точками дотику педагогіки і релігії є моральність. Вчителі шкіл не пропонують вводити до навчальних планів окрему дисципліну, яка б розглядала те чи інше віровчення, а передбачають доповнити наявні навчальні предмети на основі історичних традицій та вірувань українського народу, напрацюваннями з питання основ християнської етики, що було б доречним.

Робота сучасної загальноосвітньої школи визначається навчально-виховною метою, головним завданням якої є вивчення передових досягнень науки та техніки і виховання особистості на основі загальнолюдських цінностей. Окремі предмети шкільного курсу

покликані дати учням суму знань про релігію та її значення в житті держави й українського народу. Запровадження „Християнської етики” у загальноосвітній школі за всіх невдач і позитивів не є перспективним шляхом співпраці церков і світської освітньої системи. На сучасному етапі можна висловити побажання доповнити ряд гуманітарних дисциплін шкільного курсу напрацюваннями з даного предмету.

Кардинал Любомир Гузар наголошує на тому, що християнська етика є предметом лише інформативним. „Християнська етика – це засади християнської культури України. Діти повинні знати, на яких засадах виросла духовність нашого народу, як християнство впливало на розвиток культури”. Кардинал вважає також необхідним та правильним те, що „священики повинні контактувати із школою: підтримувати тісний зв’язок із учителями й дітьми”, але він не надає цьому головної уваги, адже „катихізація належить компетенції парафії”, а тому першочерговим завданням Церкви є намагання „формувати католицькі школи, розвивати католицьке шкільництво” (Слово кардинала Любомира Гузара до учасників Собору Стрийської єпархії // Церква і соціальні проблеми. – Стрий-Моршин-Львів, 2002. – С.25).

Церква усвідомлює необхідність звернути увагу на відкриття навчальних закладів, що практикується у державі, під власним патронатом, зробити рекламу такої освіти та показати її доцільність і переваги порівняно з іншими навчально-виховними інститутами. Це знімає цілий ряд проблем і дозволяє в сучасних умовах здійснювати свою просвітницьку діяльність. Церковні освітні заклади, як і інші недержавні навчальні установи, будуть бажаними для певного прошарку людей [Бондаренко В.Д. Духовно-моральний потенціал Церкви. – С.52]. Духовна освіта і виховання можуть постати в сучасному громадянському суспільстві лише подолавши всі суперечності, що її зумовлюють. В Україні може поступово виокремитись система релігійних загальноосвітніх шкіл, робота яких буде співзвучна з вимогами соціального середовища, а відповідальність за їхню роботу нестиме як Церква, так і держава.

Щоб знайти шляхи виходу з посталої проблеми, потрібен неупереджений і глибокий діалог між науковцями і педагогами, представниками державної влади і церкви. Необхідно провести велику роботу по консолідації зусиль на подолання міжконфесійних протиріч, наукового визначення та обґрунтування запропонованих проектів. Цілком очевидно, що механічне поєднання сучасних цивілізаційних стандартів та духовних і моральних цінностей християнства матиме свої певні негативні наслідки.

4 Моральне виховання потребує християнську етику

Ісиченко Ігор,архієпископ

ЧИ НАВЧАТЬ ВІРИТИ В ШКОЛІ?

В наш час ще не зникла категорія людей, які певні у безмежному виховному потенціялі школи. Особливо ця віра властива для не вельми активних священнослужителів, котрі пов'язують надії на воцерковлення молоді з обов'язковим навчальним предметом – "Основами православної культури", "Християнською етикою", а ще краще – просто "Законом Божим" чи "Катехизисом". Мовляв, досить дітям вивчити теорію віри, і вони відразу стануть практикуючими християнами.

Немає мови, вивчати в державній школі валеологію, дарвінізм, але не мати можливости знайомитися з основами християнської віри – це елементарне порушення конституційних засад демократичної держави, обмеження свободи совісти. І за реальну рівність прав християнської частини громадян України із атеїстами ще треба боротися. В тому числі й в освітній мережі, керованій соціалістами. Сам Христос спонукає нас до цього словами: "Пустіте дітей, щоб до Мене приходили, і не забороняйте їм, бо таких Царство Боже" (Лк. 18:16).

Та при цьому не можна тішити себе ілюзіями щодо перспектив шкільного виховання. Можна пригадати власний приклад: чи нас, коли ми вчилися в школі в 50-і, 60-і або 70-і, зуміли переконати в правдивості комуністичного раю? Чи ми вірили в економічний геній Хрущова, літературний талант Брежнєва, політичну мудрість Черненка? Школа виховувала циніків, даючи приклад подвійних стандартів у демагогічних промовах та в реальні поведінці. Навряд чи це спостерігалося тільки в минулому сторіччі. Пригадаймо, якою поставала духовна школа в творах Анатоля Свидницького, Івана Нечуя-Левицького або росіянина Миколи Пом'яловського. А скільки більшовицьких активістів вийшли з коридорів бурси!.. І Вольтер, і Лео Таксіль втратили віру в єзуїтській школі.

Польські сусіди могли б розповісти нам багато цікавого про

досвід запровадження релігії в загальноосвітній школі з приходом до влади “Солідарності”. Діти тих, хто линув на півзаборонену катехизацію до костелу, як на свято, сприйняли релігію за звичайний формальний предмет. Предмет, на якому обмінюються записками з сусідкою, який прогулюють, за який дістають незадовільні оцінки. Де й поділася романтика часів “комуни”! А разом з тим несподівано почала спадати і традиційна польська релігійність.

Школа ніколи не замінить Церкву. Найкращий учитель не зможе компенсувати пастирську недбалість. Маскування або прикрашання суспільних хвороб формує циніків і демагогів, які легко змінюють комсомольську риторику на православний фундаменталізм. Країна, чужа євангельській правді, може лише профанувати християнські цінності, маскуючи розмовами про них свої недуги. Хіба важко уявити, як вчительці християнської етики батьки приносять цукерки з шампанським, щоб не зіпсувала дитині атестат?

Запровадження в шкільну систему освіти елементарних богословських курсів має сенс лише як складник радикального оновлення її стратегії поряд із відмовою від уніфікації, від диктату державного центрального управління. Віра та вивчення її основ мають увійти в свідомість учнів як один із засобів реалізації великого дару свободи, що визначає унікальність людини у Всесвіті. Вирішувати, чи вивчатимуть їхні діти основи своєї віри, мають батьки, а не Президент, міністерство чи дирекція. Або й самі повнолітні учні.

Оптимальним шляхом розвитку освітніх закладів могло бути стимульоване державою розширення мережі приватних, у тому числі й церковних, шкіл, ліцензованих Міністерством. Достатня гнучкість програми дозволяла б у цих школах визначати, чи вивчатимуть учні “Етику віри”, чи просто етику, чи ж “Закон Божий” або навіть окремі предмети богословського циклу. Але ні в якому разі не можна допустити, аби молода людина сприймала елементарні уроки віри як спроби диктату над її сумлінням, нав’язування їй архаїчних традицій і звичаїв, втручання до внутрішнього світу. Вчитель релігії покликаний бути помічником на шляху юної особистості до Бога.

Найбільша небезпека криється в авральному способі запровадження нового курсу, відсутності програм, підручників, викладачів. “Вчити погано” – далеко не завжди краще, ніж “нічого не вчити”. І хоча не можна виключати небезпеки того, що гарна ідея втоне в дискусіях, семінарах і круглих столах, кулуарність і поквапливість її реалізації неприпустимі. Безумовно, слід подбати про захист прав релігійних та світоглядних меншин, передбачити альтернативні предмети

для їхніх представників. Але не можна, запобігаючи перед одиницями, нехтувати громадянськими правами більшості населення України, міцно закоріненої в християнській традиції.

Залякування тим, що викладання в школах релігії провокуватиме міжконфесійні конфлікти, справедливе лише частково. Адже добре відомо, що релігійні конфлікти розпалюються в наші дні найчастіше політиками, далекими від віри і Церкви. Тож знайомство з правдивими відомостями про Бога, про Церкву, про молитву швидше запобігатиме безглуздим сваркам, котрі часто нагадують конфлікти персонажів Джонатана Свіфта. Коли навчальний курс підноситиме учня до світлих просторів Богопізнання, темні провалля людських амбіцій залишаться далеко внизу й виглядатимуть дивними й потворними виразками. Дурнів же й провокаторів взагалі не можна пускати до школи.

Передрук з газети «Наша віра»
за липень 2005 року

Армор А.

БИБЛИЯ И ВОСПИТАНИЕ ХАРАКТЕРА В ШКОЛАХ И УНИВЕРСИТЕТАХ

Цель данной статьи – рассказать о развитии сотрудничества с российскими преподавателями в течение последних десяти лет в рамках оказания помощи по методике использования Библии с целью включения этики и уроков по воспитанию характера в учебный процесс в школах и высших учебных заведениях.

С 1998 года во все школы и общественные библиотеки трех регионов Западной Сибири – Алтая, Омской и Новосибирской областей – были переданы Библии и сопутствующая литература. Эти школы ежедневно оказывают влияние на жизнь свыше миллиона учащихся. Также был разработан и специальный курс по воспитанию характера, который мы включили в учебный план начальных и средних школ, институтов и университетов, детских домов и летних оздоровительных лагерей. В дополнение к этому, начиная с 2004 года, учителям, желающим получить более глубокое представление о Библии и о том, как можно использовать содержащуюся в ней информацию на занятиях, были предложены недельные семинары.

Начало. Главной организацией, стоящей за всеми этими программами, является Восточно-Европейская Миссия (ВЕМ), европейский офис которой находится в Вене (Австрия), а американский – в Хьюстоне, (штат Техас). Это неприбыльная организация, существующая на добровольные пожертвования со всех Соединенных Штатов. На протяжении почти двадцати лет я являюсь добровольным помощником ВЕМ, помогая ее сотрудникам откликаться на возможности, возникающие в восточной Европе и азиатской части России.

С распадом Советского Союза в России стало возможным открытое распространение Библий, и ВЕМ обратилась к работникам российской системы образования, политическим руководителям и социальным работникам с вопросом, каким образом Библия могла бы сыграть ключевую роль в будущем России. ВЕМ была поражена последовательным характером ответов тех, к кому мы обращались. «Достучитесь до наших детей», – говорили они. «Мы должны дать им нравственную основу, на которой они смогли бы систематически строить демократию и современный бизнес.»

Примерно в это же время мы познакомились с доктором Владимиром Сковородниковым, министром образования Алтайского края. Он обратился к ВЕМ с просьбой объединить усилия по восстановлению системы христианских ценностей в учебном процессе высшей школы.

В дополнение к этому, В. Сковородников осознавал и культурный аспект влияния христианства на историю России, ее искусства и литературы. Он считал, что студенты не смогут до конца понять собственный народ и его культуру без осознания той исторической роли, которую христианство сыграло в истории России и восточной Европы.

Разработка курса по воспитанию характера. Вначале доктор Сковородников попросил ВЕМ разработать учебный курс под названием «Христианство и мировая культура». Курс акцентировал внимание на возникновении христианства в первом веке н.э. и его распространении по Римской империи, среди народов средневековой Европы и, наконец, по всему миру. Особое внимание курса было посвящено зарождению христианства в России и роли христианских концепций в средневековой и новой истории России.

Как только курс был составлен, ВЕМ организовала недельные семинары для подготовки учителей, которые хотели включить этот курс в преподавание истории или культуры. ВЕМ предложила несколько

подобных семинаров в Барнауле в начале 1990-х, и все они были весьма успешны.

Из практики этих семинаров ВЕМ обнаружила у преподавателей выраженное желание преподавать основы нравственности и принципы, способствующие формированию характера, своим ученикам, но при этом они часто осознавали свою неподготовленность к выполнению такой задачи. В частности, у них не было нужных материалов, на основании которых можно было бы составить курс по формированию характера. И ВЕМ откликнулась на эту нужду и разработала дополнительные семинары о том, как обучать нравственно-этическим принципам. Основной акцент был сделан на семи чертах характера, которые исторически способствовали становлению сильного, здорового и процветающего общества в любой стране.

Подобные семинары проходили не только в Барнауле, но и во многих городах Украины. Сегодня посредством Международной организации по воспитанию характера, организации, которая является филиалом ВЕМ, материал по воспитанию характера преподается не только в начальных и средних школах, но и в педагогических институтах, медицинских училищах, а также во время работы летних оздоровительных лагерей. Студенты проявляют такой интерес к подобным семинарам, что нам часто приходится отказывать сотням людей, которые желали бы их посетить.

По крайней мере один институт пошел немного дальше в деле обучения воспитанию характера. Сегодня он предлагает полноценный курс по воспитанию характера для своих студентов, по окончании которого им выдается сертификат. Для того, чтобы получить такой сертификат, студент должен посетить пять семинарских занятий, разработанных и преподаваемых группой из Международной организации по воспитанию характера. Семинары проходят раз в год во время академической подготовки студентов. Те, кто выполнит все требования курса, полностью готовы к внедрению программ по воспитанию характера в начальных и средних школах.

Базовые материалы для понимания Библии. В 1995 году, исходя из успеха и повсеместного принятия курса о «Христианстве и мировой культуре», доктор Сковородников обратился к ВЕМ с дополнительной просьбой. «Теперь, когда мы не ограничены преподаванием лишь марксистской идеологии в классных комнатах, – сказал он, – наши учителя могут свободно обсуждать весь спектр искусства эпохи Возрождения, современной литературы и западной философской мысли. Однако эти работы по искусству, литературе и

философии содержат ссылки на людей и сюжеты из Библии. Когда студенты задают вопросы касательно той или иной ссылки на Библию, наши учителя не имеют ресурсов, к которым они могли бы обратиться в поисках ответов». «Таким образом, – продолжал он, – мне хотелось бы иметь книгу, в которой были бы представлены основные персонажи, темы и идеи Библии, ориентированные на тех людей, которые никогда до этого не имели представления о Библии. Эта книга должна быть написана на уровне учеников старших классов школы и студентов института. Объем ее не должен превышать 200 страниц.»

Понимая всю ценность подобной книги, я согласился написать ее. Через год книга была готова, и был начат ее перевод на русский язык. С тех пор она была переведена на несколько языков, характерных для стран Восточной Европы, а также на испанский и даже мандаринский диалект китайского языка. В силу особенностей ее перевода на разные языки, эта книга выходит под разными названиями, но обычно мы называем ее «Путеводитель по Библии» (по ее английскому названию).

Дополнительные материалы по Библии

В то время, пока мы переводили и издавали «Путеводитель по Библии», ВЕМ добилась разрешения на перевод весьма популярной детской Библии на восточно-европейские языки. Детская Библия на протяжении многих лет является бестселлером в Соединенных Штатах и Великобритании. Она красочно иллюстрирована и содержит пересказ некоторых из наиболее известных историй из Библии, ориентированных на самых маленьких читателей. На протяжении последних восьми лет ВЕМ широко распространяла эти Библии по школам, библиотекам, детским домам и детским лагерям в нескольких странах бывшего Советского Союза.

В дополнение к этому, ВЕМ сознает необходимость разработки курса по воспитанию характера для младшего возраста. (Материалы международного курса по воспитанию характера рассчитаны на подростков и студентов вузов). Поэтому ВЕМ обратилась к моей жене с просьбой написать цикл уроков по этике на примере известных персонажей из Библии. Каждый такой пример иллюстрирует то или иное качество этики или черту характера и изложен на языке, доступном для понимания детьми и младшими подростками. Этот курс также широко используется школах и детских лагерях, как в России, так и на Украине.

Распространение материалов среди российских школ и учителей

К концу 1990-х ВЕМ разработала столько материалов для школ и лагерей, что мы начали изыскивать способы использовать их как можно

эффективнее. Для этой цели мы снова объединили свои усилия с доктором Сковородниковым, чтобы обеспечить все школы Алтайского края Библиями для детей и взрослых, материалами по воспитанию характера и «Путеводителями по Библии».

Наш проект оказался чрезвычайно успешным и был с одобрением встречен учителями и другими работниками системы образования региона. Исходя из такого успеха, ВЕМ завершила подобные проекты в Омске и Новосибирске, как уже было отмечено выше, и теперь стремится оказать такую же поддержку школам Томска.

Воплощая в жизнь такие инициативы в Алтайском крае, Омске и Новосибирске, доктор Сковородников и его коллеги начали издавать периодический журнал о методах преподавания этики и нравственности в школе. Статьи в этом издании написаны преимущественно российскими учителями, делившимися своим опытом по воспитанию характера с другими учителями. ВЕМ снова оказала свое содействие в издании и распространении этого журнала, который поступал в каждую школьную библиотеку и любому учителю, пожелавшему оформить персональную подписку.

Семинары для учителей по Библии и этике

В результате всех этих инициатив, осуществленных за последнее десятилетие, ВЕМ оказалась напрямую вовлечена в разработку различных материалов для использования в начальных и средних школах. По мере увеличения числа этих материалов мы осознали необходимость дополнить их обучающими программами для учителей, которые обеспечивали бы им возможность более эффективного их использования. Помня об успехе наших недельных курсов по методике преподавания «Христианства и мировой культуры», ВЕМ начала разрабатывать семинар по методике включения библейских концепций в занятия по истории, литературе, культуре, искусству и социологии. И снова ко мне обратились с просьбой разработать такой семинар, поскольку он напрямую касался использования моей книги «Путеводитель по Библии».

Первый семинар мы назначили на время весенних каникул в марте 2004 года в Барнауле. В течение нескольких месяцев до этого доктор Сковородников широко рекламировал семинар среди учителей региона. Мы изначально планировали, что наш семинар посетят 100 учителей, из которых 40-50 пройдут весь недельный курс обучения. Однако учителя были настолько заинтересованы в получении подобного обучения, что в первый день работы семинара пришло 150 человек. 127 из них прошли весь курс, получив в конце сертификаты о его успешном

окончании. Этот семинар был встречен настолько хорошо, что курсы повышения квалификации при Барнаульском университете выступили с инициативой стать соорганизаторами последующих семинаров в регионе. Предварительно, следующие семинары назначены в Барнауле и Новосибирске на март 2006 года. Цель ВЕМ на последующие пять лет – подготовить несколько преподавателей, которые сами смогут проводить такие семинары. Это позволит нам увеличить число мест, где мы могли бы проводить такие семинары каждый год.

Качественные материалы, специально разработанные для восточной Европы

В течение всего времени, когда ВЕМ принимала участие в данных проектах, ее материалы и обучающие курсы повсеместно получали широкое признание. И в связи с этим нам часто задают вопрос: почему все эти усилия были так позитивно восприняты? Хотя такому успеху сопутствует несколько факторов, стоит обратить внимание на два из них. Прежде всего, наши материалы отличает высокое качество. Детские Библии, например, пользуются неизменным вниманием благодаря их красочному и привлекательному макету. «Путеводитель по Библии» был написан в рамках тесного сотрудничества с российскими работниками образования чтобы обеспечить наиболее практическое его использование учителями. То же самое можно сказать и о курсах по воспитанию характера, разработанных ВЕМ совместно с Международной организацией по воспитанию характера. Ни в том, ни в другом случае эти курсы не явились результатом простого перевода на русский язык тех материалов, которые были изначально разработаны для американских студентов. Напротив, ВЕМ и Международная организация по воспитанию характера составили свои курсы и материалы специально для детей, подростков и студентов Восточной Европы.Во-вторых, материалы не привязаны к какой-либо деноминации или конфессиональной традиции. Материал попросту бескомпромиссно излагает Библию, не акцентируя внимания на различиях в ее истолковании, что зачастую ведет к разделению среди Церквей. Мы делаем акцент на нравственно-этических принципах, содержащихся в Библии, которые признаются всеми религиозными традициями. Учителя, посещающие семинары, организованные ВЕМ, происходят из множества различных религиозных традиций и, в лучшем случае, имеют весьма ограниченные познания в Библии.

Наша цель – предоставить каждому учителю необходимые инструменты для использования Библии в рамках, предусмотренных местными правилами. В некоторых школах учителям позволено

использовать Библию непосредственно на уроках. В других местах школьная политика препятствует непосредственному изучению Библии. Эта политика различна в разных школах и регионах.

Следовательно, наши семинары не предоставляют учителям четко сформулированного расписания занятий. Напротив, мы показываем им, как изучать Библию в качестве литературного источника в рамках занятий по литературе; как связать библейские события с великими произведениями искусства и литературы, на которые Библия оказала свое влияние; и как включать исторические разделы Библии в изучение древней истории Ближнего Востока. Кроме того, мы знакомим учителей с величайшими проявлениями характера и этических ценностей на примере жизни библейских персонажей. Мы предоставляем им печатное руководство по методике использования этих персонажей, что поможет молодежи научиться принимать принципиальные решения. Более того, материалы, разработанные Международной организацией по воспитанию характера, фактически поступают в двух форматах. Для школ, в которых разрешено непосредственное изучение Библии, предлагается расписание занятий, иллюстрирующих каждую черту характера конкретными историями и отрывками из Библии. Для школ, политика которых препятствует использованию Библии на занятиях, предоставлены материалы, повествующие о тех же чертах характера, но не содержащие ссылок на Библию.

Таким образом учителя могут свободно использовать данные материалы, не опасаясь того, что они будут отстаивать определенную конфессиональную традицию. По своей природе это нравственно-этический, а не доктринальный материал. А поскольку все прогрессивные религии выступают за образ жизни, построенный на нравственно-этических ценностях, то Библия используется для того, чтобы показать повсеместно одобряемые черты характера.

Возможности для Украины. ВЕМ готова предложить свой опыт, приобретенный за последнее десятилетие в рамках работы в школах России, руководителям на Украине, желающим включить библейскую этику и нравственность в школьное расписание занятий. Как только конкретные планы для украинских школ будут окончательно сформулированы, ВЕМ с готовностью рассмотрит способы своего сотрудничества. В настоящее время наши новые задачи работы в Томске и продолжающиеся семинары в Алтайском крае и Новосибирске требуют от ВЕМ основных затрат ее ресурсов на последующие 12 месяцев. Но, даже несмотря на эти договоренности, мы сможем принять участие в

опытной программе для школ в каком-либо регионе Украины в качестве первого шага на пути к более широкому сотрудничеству в будущем.
(Доктор Майкл Армор является президентом Международной организации по развитию стратегического руководства в Далласе (штат Техас). В прошлом он – президент и декан университета, имеет степени магистра в области религии и доктора философских наук в области истории развития интеллектуальной и культурной мысли в Европе.)

Гузар Любомир, кардинал

ЗА ХРИСТИЯНСЬКУ ЕТИКУ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ (відповіді Кларі Гудзик - кореспонденту газети «День»)

К.Гудзик. «Зараз у повітрі висить проблема, яка стосується, фактично, всього суспільства. Йдеться про вивчення в школах предмета, який називають по-різному: «Закон Божий», «Катехізація», «Християнська етика» та ін. І при цьому обговорюється, як правило, один варіант — включення цього предмета до шкільних програм загальноосвітніх шкіл. Це ускладнює і без того складну проблему. Бо тут негайно виникає ще одна проблема — проблема конфесійної належності учнів (православних, греко-католиків, протестантів, католиків, мусульман, іудеїв, зрештою — атеїстів). Мимоволі виникає запитання: «Чому сьогодні дебатується тільки один варіант втілення духовного виховання — шкільний? В Україні сьогодні вже більш ніж 30 тисяч церков і десь 22 тисячі шкіл. То ж чому не зупинитися на парафіяльному варіанті вивчення духовного предмету? Чому священики мають іти в класи, а не діти — до парафіяльних шкіл при храмах?»

Л. Гузар. «Дійсно, Україна є поліконфесійною державою. Але! Але при цьому наша держава має певне обличчя, певну ідентичність. Для мене цим окреслюється все те, що ми отримали у спадщину. Господь Бог так зробив, що я народився на цій землі, серед цієї природи, серед цього народу, і що той народ протягом тисячі років мав саме таких князів, гетьманів, саме таку мову, такі звичаї, загалом — таку історію. Все це і багато чого іншого разом сформувало наш національний характер — характер українця — і певну культуру, яка є сумарним результатом того всього, що було в минулому. Звичайно, нову державу Україну творять різні народи, люди різних конфесій. Але характер нашого народу, як би ми не дивилися на нього, має сильний релігійний елемент, і то не є

елемент поганський, чи єврейський, хазарський або латинський. То є саме християнський візантійський елемент, який вплинув на спосіб думання та діяння цього народу. Один приклад: Ярослав Мудрий зробив надзвичайну для своїх часів річ — відрікся від смертної кари. Що його до цього спонукало? Очевидно, що то були його християнські переконання. Те саме джерело мають давні школи, письмо, література (це була переважно церковна чи прицерковна чи натхнена церквою література). Загалом, дуже багато елементів нашої культури обумовлені християнством — християнством у певному конкретному варіанті, тобто православ'ям. Звичайно, не тільки християнство впливало на формування українців. Ось ми часто говоримо: «колядки» і «коляди». Колядки — це християнська спадщина, коляди — дохристиянська, поганська спадщина. Однак домінантним елементом культури нашого народу було все-таки християнство. І тому, коли хтось хоче пізнати, зрозуміти Україну, він має вивчати — окрім всього іншого — також ту християнську домінанту, без якої неможливо зрозуміти українську культуру, зрозуміти українця. Тому якщо повернутися до вашого запитання, то можна сказати, що нам потрібний предмет для всіх без винятку учнів України — щось на зразок «Пізнай свій край».

Кілька років тому у Львові зійшлися разом представники всіх православних та греко-католицької церков і запропонували спеціальну дисципліну — шкільний предмет під назвою «Християнська етика». Ця назва, втім, не відповідає ні нашим задумам, ні ідеї предмету. Бо там йдеться не про християнську етику, а про християнство як основу української культури. Тому ми пропонуємо і просимо, щоб в усіх школах, незалежно від того, до якої сім'ї, до якої релігії належать учні, викладалися би всі ті основні елементи, які створили культуру народу країни. Одним із таких домінуючих елементів є християнство. І тому кожен, хто хоче бути дійсним українським громадянином і розуміти край, де він живе, має про це знати.

Скажімо, коли б мені довелося жити в Туреччині чи Ірані, я мусив би знайомитися з мусульманством, вивчати іслам — домінантний культурний елемент тих країн, характеру того народу. Тому назва «Християнська етика» — дуже неправильна назва предмета, так само як дуже неправильним є викладання у загальноосвітніх школах Закону Божого. Адже дітям-нехристиянам обов'язково знати саме культурну християнську складову. Варто зазначити ще, що при вивченні нашої культури не можна оминати й інших її складових — латинських, юдейських, мусульманських та ін.

Ті ж люди, які хочуть виховувати своїх дітей в юдействі, католицизмі, баптизмі чи православ'ї, мають посилати їх до церковних суботніх чи недільних парафіяльних шкіл. Кожна дитина — до своєї школи. Там їх навчать, як молитися, співати, як поводитися у Церкві; розкажуть про богослужіння, у яких дитина братиме участь. Головною ж метою церковної школи є вивчення Закону Божого, молитов, загальної поведінки віруючої людини. За такої схеми всі діти йдуть вивчати свою релігію до своєї церковної школи.

Ще раз підкреслю, що я особисто категорично проти того, щоб в державних загальноосвітніх школах вчили Божий Закон (будь-якої релігії). Бо тоді прийдеться дітей розділяти — православні сюди, греко-католики — сюди, юдеї — сюди і т.д. Це - дуже погано. Або, скажімо, приходить священик на заняття і починає навчати «Богородице, Діво» в класі, де є протестанти або євреї. Це - погано. Є ще одна обставина, яка говорить проти вивчення Закону Божого (чи як він там називається в інших церквах), а саме — релігія в школі стає для дитини тільки ще одним предметом серед багатьох інших — оцінки, повторні екзамени тощо. То не добре. А ось коли дитина йде до парафіяльної школи, до школи, що при храмі, то це є підготовкою до духовного життя.

Між тим ми — Церкви — досі не маємо права утворювати загальноосвітні церковні школи. Сьогодні в Україні школи можуть бути або державні, або приватні, але не церковні. У Львові ми маємо ліцей, засновником якого є одна побожна людина. Але ми — як Церква — не можемо заснувати подібну школу. Зараз ми всіляко домагаємося того, щоб держава дозволила нам мати церковні школи. Чим такі школи відрізнялися б від інших? А тим, що там не тільки виконується повна державна програма навчання, але й вивчається Закон Божий і християнська виховна програма. Над цим зараз дуже серйозно працюють дуже вчені люди — богослови. Зараз ми маємо шість таких шкіл, але не прямо — через приватних засновників. **А в публічні державні школи, ще раз повторю, я б релігії не пхав.** Треба думати також про дітей нехристиян: у наших школах усі діти — мусульманські, юдейські, татарські, корейські мають почуватися вдома.

А загалом, всі види шкіл повинні мати такі підручники і таких вчителів, які відповідають духові нашого народу. А що зараз? Ось є для п'ятого класу, тобто для дитини 10-12 років, підручник «Етика», де є, наприклад розділ: «Безпечне статеве життя». То ж як вчимо - такі й наслідки маємо. Проти цього мають виступити всі наші церкви, громадськість, вчителі, вчені-педагоги. А також — батьки. Всі ми повинні звернутися до уряду і сказати: «Ми хочемо, щоб вся

загальноосвітня програма була здорова та відповідала потребам народу та загальнолюдській моралі». Але насамперед треба відповісти на загальне і дуже важливе запитання: що потрібно нашим дітям і нашому суспільству від школи?».

К. Гудзик. «Наскільки готова сьогодні УГКЦ йти у класи до дітей? Наскільки парафіяльні священики готові до того, щоб бути наставниками дітей і молоді? Чи достатньо їм рівня інтелігентності, освіченості, терпеливості? Чи знайомі вони з основами педагогіки, дидактики? Тим більше, що до державної школи не має права йти людина без педагогічної освіти. Ще одна проблема — проблема шкільних програм, шкільного розкладу. Впевнена також, що сьогодні жодна церква України не має належного числа викладачів-педагогів для такої тонкої роботи. А це дуже важливо, бо якщо можна уявити собі вчителя фізики, який не користується у дітей авторитетом, то для вчителів, пов'язаних з релігією, це може обернутися світоглядною катастрофою — вихованням безбожників; іноді навіть святотатством».

Л. Гузар. «Загалом, Церква ще не є підготованою. Зараз ми намагаємося ввести педагогіку у програми виховання священиків в семінаріях та духовних школах, тобто у п'ятирічний курс богословської науки. А потім — ще два роки практики, протягом яких кандидат обирає напрямок свого подальшого служіння — науку, вчительство, парафіяльне служіння тощо. То ж роздумуємо над тим, як збагатити ці два роки курсом педагогіки і забезпечити тим самим священику державний атестат педагога. Тоді він буде мати право йти до школи. Хоча б частина священиків».

К. Гудзик. «Скільки освічених, добре підготовлених священиків випускають всі ваші духовні заклади сьогодні?»

Л. Гузар. «Я добре знаю, що у Львові — майже сорок осіб кожного випуску. І всі залишаються у цій області».

К. Гудзик. «Але ж церковних парафій набагато більше, не кажучи вже про кількість шкільних класів?»

Л. Гузар. «Ми тільки в останні 5-6 років розробили солідну програму навчання наших духовних шкіл. А середній вік нашого священства сьогодні — 45 років. Їм ще довго працювати; всі вони виховувалися за тяжких обставин, і тому значна їх частина — недоучені священики. Бо в перші роки після 1991 року освіті духовенства не приділялося особливої уваги. Деякі священики не дуже шанують науку і навіть не вважають наукою катехізацію. Останні випуски семінарій — то вже зовсім інші люди. Але програми навчання треба вдосконалювати і вдосконалювати, щоб священики були людьми інтелігентними, які

можуть однаково добре говорити як із селянином, так і з вченим, як з освіченою людиною, так і з неосвіченою. Але таких маємо досі замало»

Інтерв'ю К.Гудзик
з главою УГКЦ кардиналом Любомиром Гузарем,
видрукуване в газеті «День» за 2 липня 2005 року

Крыжановский Р., Павлюк П.

РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-СВЕТСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Введение.

В мир вступает новое поколение, родившееся при перестройке. Эта перестройка не была подкреплена покаянием и духовным возрождением. В этом причина нашего кризиса. Родители и учителя были в бóльшей степени озабочены выживанием, челночно-рыночными отношениями, чем воспитанием и учебой. Отсутствие элементарной культуры, общее невежество и низкое качество школьных знаний у большинства абитуриентов обнаруживают сейчас все вузы. Без христианского образования и воспитания проблемы будут обостряться.

Украина - исторически христианская страна, однако это нисколько не отражается в образовании и воспитании. Её Закон «Об образовании» – самый консервативный. Он был принят еще в Советской Украине и существует до сих пор с минимальными поправками, что совершенно не характерно для украинского законодательства. По сравнению с аналогичными ведомствами других стран Министерство образования и науки выступило неестественным монополистом, нисколько не способствуя развитию духовно-светского и христианского образования и воспитания на основе библейских канонов. Сплошь и рядом неверно толкуется правильный принцип отделения Церкви от государства. «Кесарево – кесарю, а Божие Богу», – так говорит Библия (Мк 12:17). Государство не должно вмешиваться в жизнь Церкви, если она не нарушает моральных принципов, а Церковь не должна участвовать в политических играх.

Но принцип разделения не касается образования и воспитания. По Библии – это прерогатива не только государства, но и Церкви и родителей. Церковь и верующие отделены от государства и его

чиновников, но не от общества, на которое они должны влиять. «Итак, идите, научите…», – так повелел наш Господь Исус Христос (Мт 28:19). По христианским и западным стандартам превыше всего не государство и его чиновники, а общество их содержащее, а над обществом – Бог.

В XX веке образование и воспитание, вопреки Библии, приобрели светский, государственный характер. Этот век стал самым кровавым в истории человечества. Уровень образования общества стремительно повышается. Всеобщее среднее образование, которым мы гордились, уже не предел. Мы по-прежнему отстаем от развитых стран по удельному весу имеющих высшее образование. Но истинным ли является это образование? Вроде мы живем в другой стране, но загляните в современные учебники: в большинстве из них те же лжеучения о сотворении мира и происхождении человека и т.д. Государство, если оно декларирует себя христианским, должно помогать Церкви и родителям в познании истины посредством образования и воспитания на основах христианского мировоззрения.

Именно Церкви, теологам следует шире участвовать в процессе привнесения духовности в среднее и высшее образование. Учреждения образования по Закону отделены от Церкви, что достаточно спорно. Они могут быть отделены от религиозных обрядов, от навязывания той или иной религии или вероучения, но не от христианского мировоззрения. До сих пор многие государственные чиновники понимают отделение школы от Церкви в духе воинствующего атеизма. Но у духовности вакуума нет: или душой человека властвует Святой Дух или злой дух, или Господь, или дьявол.

В нашей Конституции заложено право на образование, но право выбора трудно осуществить на практике. Многие родители хотели бы, чтобы их дети учились не в аномальной, а в нормальной среде – в христианских школах и вузах. Но их развитие искусственно сдерживалось государством, которое не понимало, что без духовной доминанты не построить здоровое общество. Без христианского образования и воспитания, без Бога у нашего государства нет будущего.

В отличие от других развитых стран, духовное и светское образование на Украине разделено, и понятие духовно-светского образования зачастую встречается в штыки. Как руководители Христианского гуманитарно-экономического университета, мы не раз встречались с чиновниками от образования, которые советовали стать нам «как все», убрать из названия слова «христианский» и «университет», из программ – христианские дисциплины. Делались даже попытки непризнания: дескать, раз христианский, то и ВУЗ не ВУЗ, и

ректор не ректор. Но мы по Уставу, утвержденному органами юстиции, являемся духовно-светским вузом, а его ректору государство доверяет аккредитировать и аттестовывать госвузы, подписывать в качестве председателя государственной комиссии государственные дипломы.

Многое идет от невежества. Мало кто знает, что христианские университеты считаются лучшими в мире по качеству обучения, лидерами высшего образования, и мы стремимся к этому. В нашем университете на основах христианского мировоззрения готовятся теологи, религиоведы, юристы, экономисты, менеджеры, психологи, имиджмейкеры, переводчики, журналисты по различным специализациям. Совместно с Венским международным университетом (христианским) готовим бакалавров и магистров бизнес-администрирования и международного бизнеса (обучение на английском языке) с выдачей американских и австрийских дипломов. В результате духовно-светского образования выпускники обладают всей полнотой видения картины мира. Мы считаем, что без духовной доминанты не может быть качественного образования.

Существует проблема фактического непризнания нашим государством, в отличие от западных стран и других стран СНГ, богословского образования. В номенклатуре вузовских специальностей на Украине есть такая новая специальность, как «теолог». Зато во введенном с первого августа 2005 года классификаторе профессий такой специальности нет, а есть астролога, хироманта, гадалки. Человек, получивший звание магистра или доктора богословия, не может преподавать в светских вузах, в то время как религиоведение зачастую преподают люди невежественные в духовном плане, далекие от веры и нередко атеисты. То есть дипломы духовных образовательных учреждений де-факто не признаются.

Украина по количеству общеобразовательных и профессиональных христианских учебных заведений далеко отстает даже от Японии, Индии, где преобладают буддизм и индуизм, не говоря уже о Европе, США, Канаде, Латинской Америке и Африке. Мы, наверное, единственная в мире христианская страна, где по-прежнему сдерживается развитие христианского образования.

Ни в Законе об образовании, ни в проекте Закона о высшем образовании, возможности духовно-светского образования, принятого в развитых и других странах мира, не нашли своего отражения. Государство законодательно не только не признает высшее богословское образование высшим, но и ограничивает права граждан на получение

профессионального образования на основах христианского мировоззрения.

Украине необходимо узаконить духовно-светское образование, а церквам и религиозным организациям получить права на открытие общеобразовательных школ и высших профессиональных образовательных учреждений, как это делается во всем мире. Регулирующие функции в целях демонополизации образования, по нашему мнению, должен осуществлять Госорган по делам религии и его структуры совместно с Национальной Академией наук, что повышает их статус, а принцип конкуренции способствует развитию новых, более прогрессивных форм и методов образования. Духовное возрождение может начаться с обучения христианскому мировоззрению. Возрождение Христианства в Украине – потребность и надежда общества.

Роль и развитие христианского образования

Весь мир тревожит нарастающий вандализм **терроризма** и варварство бездуховности. Полицейскими методами их не победить. Нужны превентивные меры, предупреждающие разложение общества. Основная из них – духовно-светское образование, включающее воспитание на христианских основах.

В результате секуляризации, разрушения веры в Бога снимаются моральные ограничители, человек дезориентируется, теряются правильные ориентиры, происходит дестабилизация общества.

Иногда задают вопрос: почему должен быть приоритет христианства по сравнению с другими мировыми религиями, ведь они тоже учат добру? На первый взгляд **да**. Но, если есть Бог (а мы в этом не сомневаемся), то Он должен дать людям одно истинное учение, а не множество противоречащих друг другу. Если глубоко анализировать эти учения, то несомненное преимущество получает Библия – Слово Божие, запечатленное водимыми Духом Святым богоизбранными людьми разного общественного положения и образованности.

Ни одна из религий, кроме христианства не советует “возлюби ближнего твоего, как самого себя” (Мф 22:39; Мк 12:31), “Любите врагов ваших” (Мф 5:44; Лк 6:27, 35). Только в Библии: “Ибо так возлюбил Бог мир, что отдал Сына Своего Единородного, дабы всякий верующий в Него, не погиб, но имел жизнь вечную” (Иоан. 3:16).

Христианская модель образования в идеале лишена многих недостатков, присущим более поздним моделям и даёт обучаемым полную картину мира с учётом её трансцендентной составляющей.

Государства, которые в ущерб духовно-светскому образованию развивают светское, не давая место в школах и вузах преподаванию христианских дисциплин, озабочены прежде всего удовлетворением материальных потребностей, в гораздо меньшей степени заботясь о духовном здоровье общества. Но прогресс и потребности человека должны измеряться не только количеством материальных благ, но и духовными ценностями, которые неизмеримо выше.

Что же такое социализация в нашем понимании? Это прежде всего правильное духовно-светское обучение общественным отношениям и взаимоотношениям с Богом. Если этот термин отнести к государству в целом, то социализация – это процесс перестройки общественных отношений на основе учения, позволяющего создать справедливое в христианском отношении общество.

Наши посткоммунистические страны стоят на пороге ресакрализации, то есть религиозного возрождения духовной культуры, социальных институтов, отношений и форм. А для этого необходима прежде всего перестройка образования. Мы не идеализируем христианское образование, как и христианство в целом. Все мы по Библии греховные люди, но опыт истории показывает, что происходит с теми странами, которые отступают от Бога.

Новый всплеск в развитии христианских университетов как реакция на духовную распущенность молодёжи произошёл в XX столетии. Появились десятки новых христианских университетов, особенно в США, где в каждом штате имеется масса христианских высших учебных заведений, а 71% всех частных школ относится к тем или иным христианским конфессиям или деноминациям.

Кроме многочисленных протестантских вузов в США насчитывается около 500 католических, из них 200 готовят только священников, остальные предназначены для мирян. Из католических наиболее известны Нотр-Дамский университет (7,8 тыс. студентов), Джоржтаунский (7,5 тыс. студентов) и др. Почти каждый десятый юрист США учился в одном из католических университетов.

В Европе существует широкая сеть Христианских университетов – протестантских в Англии, Германии, Австрии, Швейцарии, Скандинавских и других странах, а в Италии, Испании, Франции, Бельгии – католических. Одним из крупнейших является Лувенский католический университет, основанный в 1425 г.

В Германии во многих университетах есть теологические факультеты, а в Баварии 75% школ являются католическими.

Естественно, если в количественном отношении картина впечатляет, то в качественном нередко наблюдаются либеральные тенденции отступления от слова Божьего. В ряде университетов были закрыты теологические факультеты. Мы знаем, что не следует излишне идеализировать духовную жизнь высокоразвитых стран. Однако именно христианское образование дало возможность опережающего развития стран Западной Европы и Северной Америки.

Христианские университеты готовят специалистов, включая полицейских и налоговых инспекторов (современных мытарей) и даже дипломатов (Джорджтаунский университет, Венский международный).

Христианский университет в идеале – это соединение высокой духовности и научных достижений, широкий кругозор, познание истины Священного Писания в отличие от примитивизма материалистической и других аналогичных теорий, а также христианская мораль и этическое поведение преподавателей и студентов.

С крушением тоталитарной системы СССР начала формироваться сеть христианских университетов и институтов в СНГ. Примечательно, что среди этих высших учебных заведений большинство является духовно-светскими, два межконфессиональными, четыре – православными, четыре – евангельских христиан баптистов, два – межденоминационными протестантскими и один – католическим.

Все университеты организованы на принципах христианства и христианского мировоззрения. Библия как критерий истины позволяет иметь общее методологическое основание, а христианское мировоззрение – более глубинное освоение профессиональных знаний для любой интеллектуальной профессии.

В нашем Христианском гуманитарно-экономическом открытом университете, наряду со стандартным перечнем предметов, преподаются в качестве общеобразовательных дисциплин: основы христианства, история христианства, христианское мировоззрение, христианская этика, библиология. Такие предметы, как основы естествознания, философия, социология, политология, психология, педагогика и другие изучаются с христианских позиций. Большинство преподавателей и студентов трудно назвать истинно верующими, и это не их вина. Основной упор мы делаем на выпуск собственных учебников, не противоречащих священному Писанию. В университет, наряду с учёными, приглашаем священнослужителей, и по письменным работам студентов видим прогресс в христианском развитии.

Судьба нашего государства зависит от того, на какой мировоззренческой основе будет развиваться образование, особенно

высшее. Экономический кризис может закончиться, когда мы перейдём к демократическому капитализму. Однако духовный кризис будет продолжаться, пока существует старая консервативная система образования, построенная на неверной мировоззренческой основе.

По нашему мнению, необходима демонополизация образования на Украине. Практика показывает, что государство не в состоянии содержать такую махину учебных заведений. Большая часть ВУЗов должна акционироваться; частные, общественные и духовные ВУЗы не должны дискриминироваться.

По примеру развитых стран аккредитация духовно-светских учебных заведений должна проводиться в создаваемых ими ассоциациях, зарегистрированных в Министерстве образования и науки Украины. Развитие христианских университетов должно получить моральную поддержку государства, а на законодательном уровне, как минимум – равные с государственными ВУЗами права. В перспективе необходимо обеспечить приоритет духовно-светскому образованию.

На Украине должна существовать возможность духовно-светского образования на всех уровнях начального, среднего и высшего образования. Наша концепция развития христианского образования в Украине предполагает проникновение истин Священного Писания – Слова Божьего в интеллектуальные сферы общества, имеющие значительные возможности духовного преобразования находящегося в морально-экономическом кризисе нашего посткоммунистического государства.

Необходимость демонополизации и реформирования системы высшего образования Украины

Существующий монополизм Министерства образования и науки Украины тормозит реформирование этой отрасли, включение Украины в единое образовательное пространство Европы, противоречит мировым тенденциям и стандартам, а также Национальной доктрине развития образования, которая в свою очередь также нуждается в совершенствовании.

Новая концепция высшего образования должна исходить, прежде всего, из развития духовности и творческого потенциала личности. Такое образование называется креативным, формирующим бакалавра или магистра с нравственной ответственностью за свои действия, способного к гармонизации взаимоотношений в системе «человек-природа-общество», с масштабным мышлением на стыке смежных наук, толерантного к инакомыслию, с максимальным раскрытием

потенциальных возможностей личности на основе полученных знаний, базирующихся на холистическом мировоззрении.

Холистическое (целостное) мировоззрение является мировоззрением XXI века, пришедшем на смену, так называемому, научному (атеистическому) мировоззрению, отрицающему духовное начало и трансцендентную составляющую картины мира. По нашему мнению, синонимом холистического является христианское мировоззрение.

Естественно любая свобода должна сочетаться с высокой ответственностью. Свобода выбора в сочетании с ответственностью и другие универсальные христианские ценности даны Богом в Библии. По социологическим опросам верующими себя считает более половины населения Украины, их интересы также следует учитывать при формировании новой системы образования. В этой связи введение курса христианской этики в школах в качестве факультатива следует считать только начальным этапом духовного развития личности.

Ценностные ориентиры большинства молодежи – корыстно-эгоистичные. Это не та интеллигенция, которая может построить достойную страну. Процесс деморализации украинской нации сказался и на качестве высшего образования. На смену марксистско-ленинскому мировоззрению пришли вседозволенность, распущенность, псевдонационализм, оккультные науки и разные околонаучные знания, которые сегодня пронизывают все общество.

Украина исторически является христианской страной и необходимо убрать все преграды христианскому образованию, христианскому мировоззрению.

Заключение.

XXI век – это век интеллекта, который может использоваться во благо или во зло. В большинстве развитых стран пришли к заключению, что доминировать должно креативное, то есть творческое образование.

Есть также мнение, что образование будет не только креативным, но и креационистским. Креационизм – это наука, доказывающая, что всё сущее создано Богом.

Креационизм разоблачает мифы о происхождении человека от обезьяны, упорядоченной Вселенной – от взрыва неведомой точки и другие им подобные. Среди учёных-лауреатов Нобелевской премии 95% верующие в Бога люди.

Будущее за взаимообогащающим транснациональным образованием. На такое обучение направлен Болонский процесс по

созданию единого образовательного пространства. Кстати инициатором его был старейший в мире Христианский Болонский университет.

По нашему мнению, в условиях возрастающей конкуренции будущее за креативными ВУЗами, сочетающими высокую духовность с высоким профессионализмом подготовки творческих личностей.

Томпсон Р.

КТО ПОСТРОИТ ЛУЧШЕЕ “ЗАВТРА”?

Каждого волнует лучшее «завтра». И в то же время мы сталкиваемся с трудностями. Иногда мы оказываемся настолько поглощенными проблемами сегодняшнего дня, что тратим всю свою энергию на их преодоление. День следует за днем, а «завтра» остается для нас туманным и неопределенным. Мы просыпаемся утром и это уже «завтра», а кажется, как будто это «вчера». Тем не менее, мы не можем задумываться о завтрашнем дне сегодня, потому что и сегодня у нас достаточно проблем, требующих нашего внимания, и поэтому о «завтра» мы склонны думать завтра. Даже Иисус сказал в ев. от Матфея 6:34: «*Итак, не заботьтесь о завтрашнем дне, ибо завтрашний сам будет заботиться о своем: довольно для каждого дня своей заботы*». Иисус не говорит, что мы вообще не должны беспокоиться о завтрашнем дне, а только, что мы должны отдать завтрашний день в Его руки. В 33 стихе Он говорит нам «*искать прежде Царства Божия и правды его, и это все приложится нам*». Смысл этого урока не в том, что мы должны забыть о завтрашнем дне, потому что он каким-то волшебным образом сам позаботится о себе, а в том, что если мы ищем Бога и Его праведности, то завтрашний день будет для нас лучше, потому что будет основан на Боге. Автор книги Притчей заметил, что «*праведность возвышает народ...*» (Притчи 14:34). В этом – ключ к благополучию любого народа. Если мы стремимся к возвышению нации, то существует лишь один способ добиться этого. Только Бог может вдохнуть жизнь в любой народ. «*Ибо нет власти не от Бога, существующие же власти от Бога установлены*». (Римлянам 13:1).

Есть лишь два случая упоминания того, как Бог вдохнул жизнь в кого-то или во что-то. Первый находится в книге Бытие 2:7: «*И создал Господь Бог человека из праха земного, и вдунул в лице его дыхание жизни, и стал человек душою живою*». Второй случай находится во 2-м

послании к Тимофею 3:16: «*Все Писание богодухновенно и полезно для научения, для обличения, для исправления, для наставления в праведности, да будет совершен Божий человек, ко всякому доброму делу приготовлен*». На сегодня доказательства этого очевидны. Каждый сделанный нами вдох провозглашает ту же истину, которую испытал и Адам в Бытие 2:7. Во-вторых, Библия, вдохновленное Богом слово, переданное нам через сорок различных авторов в течение 1500 лет, выстояла несмотря на ожесточенные нападки ее противников. Библию жгли и запрещали. Она подвергалась сарказму и резкой критике. Ее высмеивали и унижали. Но несмотря на все это Слово Божье до сих пор живо. Вольтер объявил, что еще до конца своей жизни он увидит, как Библии придет конец, однако Вольтера уже давно нет, а Библия жива. Библия – это не просто учебник истории или философии. Она не похожа на все остальные книги, потому что она – живое и действенное Слово Божье. Если следовать ей, то изменится жизнь как отдельных людей, так и целых семей и народов. И эти перемены не являются лишь результатом простого запоминания и исполнения заповедей Библии, а результатом работы живого Духа Божьего. Если мы стремимся найти такой фундамент, отталкиваясь от которого можно было бы добиться возвышения нации, фундамент, который сможет выдержать все жизненные невзгоды, то таким фундаментом яляется Бог и Его Слово. «*Итак всякого, кто слушает слова Мои сии и исполняет их, уподоблю мужу благоразумному, который построил дом свой на камне; и пошел дождь, и разлились реки, и подули ветры, и устремились на дом тот; и он не упал, потому что основан был на камне. А всякий, кто слушает сии слова Мои и не исполняет их, уподобится человеку безрассудному, который построил дом свой на песке; и пошел дождь, и разлились реки, и подули ветры, и нелегли на дом тот; и он упал, и было падение его великое*». От Матфея 7:24-27

В любом споре мы хотим найти истину. Мы живем в то время, когда истина оспаривается. Звучат заявления о том, что истину познать невозможно, и, следовательно, все относительно и нет ничего абсолютного. Как сказал один философ, «одно, в чем вы можете быть абсолютно уверены, так это в том, что ни в чем невозможно быть абсолютно уверенным». Тогда возникает логический вопрос: «А в этом вы уверены?» Есть истина, с которой мы все можем согласиться. Ее можно познать. «*И познаете истину, и истина сделает вас свободными*» (Иоанна 8:32). В Господней молитве, записанной в 17-й главе ев. от Иоанна, в 17-м стихе Иисус молит Отца: «*Освяти их истиною Твоею:*

слово Твое есть истина». Здесь нам дано божественное возвещение того, что есть истина. Это – Слово Божье.

«*Ибо Слово Божие живо и действенно и острее всякого меча обоюдоострого: оно проникает до разделения души и духа, составов и мозгов, и судит помышления и намерения сердечные*» (Евреям 4:12). Заметьте, пожалуйста, что оно ЖИВО. Всякий раз, когда мы исследуем те два объекта, в которые Бог вдохнул жизнь, мы обнаруживаем, что они связаны между собой. Человек и Слово Божье. Когда то, во что Бог вдохнул жизнь, живет в гармонии друг с другом, то гармония имеет место и в жизни всего человечества. А когда человечество живет в гармнии, то это и есть лучшее «завтра».

Пытаясь найти ответ на вопрос, «кто построит лучшее «завтра»?», мы тем самым обнаруживаем так нужный нам прочный фундамент. Это фундамент, который прошел испытание временем и выстоял в течение многих цивилизаций. Интересно отметить, что на протяжение всего времени существования человечества, монархи, президенты и многие правители стран включали религиозных советников в число своих помощников. В библейские времена были пророки, служившие при царском дворе. Есть множество примеров того, как научный, религиозный и политический миры объединяли свои усилия, чтобы построить лучший мир для всех. Истинная наука и истинное богословие всегда находятся в гармонии друг с другом. В то же время, лженаука и лжебогословие никогда не имели точек соприкосновения. Цель включения «христианской этики» в расписание школьных занятий благородна, и ее нужно не только исследовать, но и стремиться всячески претворить в жизнь. Автор книги Притчей сказал: «*Каковы мысли в сердце человека, таков и он*». Если мы изменим наше мышление, мы изменимся сами. В конце своего послания к Филиппийцам апостол Павел призвал их думать иначе: «*Наконец, братия мои, что только истинно, что честно, что справедливо, что чисто, что любезно, что достославно, что только добродетель и похвала, о том помышляйте*» (Филиппийцам 4:8).

Очевидно, что наш мир меняется и развивается с каждым днем. Сегодня информация может облететь мир в считанные секунды через Интернет и мобильную связь. На каждом шагу мы видим следы изменяющегося мира. Один из моих внуков, которому сейчас два года, сказал мне недавно, что его «компьютер сломался». И я сразу же подумал, что я в свои два года никогда бы так не сказал. Конечно же, то было сорок шесть лет назад. С тех пор наш мир изменился. Но истина не изменилась, хотя изменились способы ее передачи другим людям. В

наше пост-модернистское время, наши дети и общество не хотят просто услышать об истине, они хотят обнаружить ее сами. Они хотят найти истину, актуальную для их жизни. Пост-модернизм желает не только узнать истину, но и почувствовать ее. Они стремятся к эмпирическому существованию. Доктор Рубел Шелли, известный знаток пост-модернизма, сказал, что мир, в котором мы живем сегодня, возможно, более, чем когда-либо в истории, напоминает модели развития мысли, характерные для первого столетия. В плюралистическом и эмпирическим мире, в котором мы с вами живем сегодня, люди стремятся найти хоть какую-нибудь истину, которая обогатила бы их жизнь. Они не хотят стоять в стороне. Такое отношение совершенно отличается от разобщенного общества, характерного для нашего недавнего прошлого. Доктор Брюс Уайт из г. Нэшвилла, шт. Теннессии, напоминает нам, что из философии мы знаем, что все мы – продукт наследственности и окружающей среды. Он рассказывает историю о молодом человеке, который однажды пришел домой с плохими оценками в табеле. И вот каким образом он объяснил это обстоятельство своим родителям: пока они знакомились с его табелем, он спросил их: «Ну разве мои плохие оценки не являются результатом моей плохой наследственности и окружения?» Наследственность и окружение важны, как в этом смог убедиться ребенок, прогуливаясь по зоопарку со своим отцом. Указывая на клетку с двумя дикими кошками, он спросил: «Папа, а почему эти кошки дикие?» Отец ответил: «Потому что их родители были дикими кошками». В этом ответе есть доля истины. Мы никогда не должны недооценивать влияние наследственности и окружения. Однако, к этому уравнению нужно добавить и третью составляющую. Я имею в виду добрую волю человека. Молодой человек, принесший плохие оценки из школы, должен это осознать. Это его обязанность проявлять усердие в предлагаемом процессе обучения. В современном обществе не составит труда обратиться к нашей истории и заявить, что таковы мы есть и таковыми останемся. Но это ложная уверенность. Наши дети нуждаются в истине, исполненной надежными примерами из личного опыта, на основании которых они смогут каждый день строить свою жизнь. Они нуждаются в лучшем «завтра» и всеми силами желают его, но при всем этом им не хватает опыта позитивного мышления, который служит той основой, исходя из которой они смогут принимать решения, ведущие к переменам в их жизни. Введение «Христианской этики» сможет ненавязчиво обогатить жизнь детей и оказать коренное влияние на общество в целом.

Когда мы постигаем что-то, мы задействуем три области: знание, отношение и поведение. «Знание подразумевает внимание, восприятие, память, размышление, суждение, воображение, мышление и речь. В пятидесятых годах прошлого столетия возникла даже целая область – когнитивная психология. Она изучает процесс познания преимущественно с точки зрения хранения информации. Основной акцент делается на проведение параллелей между функцией человеческого мозга и компьютерными концепциями, как, например, кодирование, хранение, извлечение и буферизация информации. Психологи-социологи с 1960-х годов много писали на тему когнитивной последовательности, т.е. тенденции человека устанавливать логическую последовательность между своими убеждениями и действиями.» (Funk и Wagnalls т. 6, стр. 407, 408). Обратите внимание, что в этом постоянном процессе также наблюдается последовательность между тем, чему человек научается, и поведением, которое ставится в пример. Таким образом, если мы хотим изменить поведение, мы должны обеспечить и усилить процесс познания.

Когнитивному процессу сопутствует применение экзегетического отношения в отличие от эйзегетического, усиленного эзотерически. Чтобы научиться чему-либо, нужно начинать с процесса познания, который окутывает открытый и позитивно настроенный ум человека, чтобы затем проявиться в поведении, которое явилось бы логическим следствием процесса познания.

Истина Божьего Слова являет собой высший образец науки о процессе познания, отношения и поведения. Пожалуйста, обратите внимание на следующие примеры. Книга Бытия повествует об Иосифе, начиная с 37-й главы и до конца книги. Иосиф был любимым сыном своего отца. Его старшие братья завидовали ему. А сны Иосифа и их истолкование лишь усиливали их зависть к Иосифу. Однажды они продали его работорговцам, которые отвели его в Египет. Старшие братья сказали отцу, что Иосиф погиб. Находясь в Египте, Иосиф жил в гармонии со Словом Божьим, которому обучал его отец. Вскоре он достиг высокого положения в доме своего господина Потифара, начальника телохранителей фараона. Иосиф был поставлен над всем имуществом и людьми Потифара. Когда жена Потифара стала оказывать ему знаки внимания, Иосифу пришлось бежать из дома своего господина, оставив свой плащ в ее руках. Тех самых руках, которые пытались обнять его. Иосиф знал, что лучшим спасением было бегство. Жена Потифара оклеветала его, и Иосиф был брошен в тюрьму. Но даже там он жил по стандартам, которые хорошо усвоил. Он поступал правильно даже

находясь в плохой ситуации. И, благодаря своему поведению, из темничного подземелья он был возвеличен до уровня правителя Египта, подчиняясь лишь фараону. Но это произошло после двух лет, проведенных им в тюрьме. Благодаря упованию на Бога, Его Слово и мудрость, была спасена не только земля египетская, но и Израиль. Когда настал голод, братья Иосифа прослышали, что в Египте есть хлеб. Они умирали с голода. Они отправились в Египет за зерном. Когда они предстали перед фараоном, Иосиф понял, что перед ним были его братья – те самые, что продали его в рабство и обманули его отца. Иосиф дал им пищу, расспросил их об их семье, а затем открылся им. Там, в Египте, и произошло примирение и воссоединение их семьи. Из этой истории можно извлечь много уроков. Мы упомянем лишь несколько из них. (1) Правильные поступки еще не означают, что все и всегда в вашей жизни будет хорошо и благополучно. (2) Впереди нас могут ожидать трудные дни. (3) Правильные поступки дают нам возможность принимать правильные решения, когда придет время. Решение, которое принял Иосиф, когда его пыталась соблазнить жена Потифара, было принято задолго до того момента. (4) Примирение может быть трудным, но оно возможно. (5) Семья остается семьей, и мы должны держаться вместе. Конечно же, есть множество других уроков, но эти прекрасно иллюстрируют нашу мысль. Обратите внимание на процесс. Когнитивное познание. Иосиф усвоил некоторые концепции, которые изменили его поведение. Его отношение находилось в гармонии с его наследственностью и окружением. Его окружение несколько раз пыталось изменить его, но его преданность и добрая воля оставались незыблемыми. Эта история изобилует примерами вызова, бросаемого этике и нравственности. Но не общество определяет мораль и этику, а напротив, благополучие общества в конечном итоге определяется его нравственно-этическими принципами. Египет выжил, потому что Иосиф поступал правильно.

Вторым примером служит история юного пастуха Давида. Три его старших брата ушли воевать в армии царя Саула. По просьбе своего отца Иессея Давид понес еду своим братьям. Придя в стан израильской армии, он обнаружил, что все воины пребывали в сильном страхе, боясь Голиафа из Гефа, лучшего воина неприятеля. Давид спросил своих братьев и других воинов, почему они так боялись этого необрезанного филистимлянина. Но никто не хотел сразиться с ним. Тогда Давид сказал, что это сделает он. История этого поединка в 1 книге Царств 17-й главе гласит, что братья Давида насмехались над ним, потому что он был всего лишь пастухом. Царь даже попытался облачить Давида в свои доспехи,

но они лишь сковали его своей тяжестью. Наконец Давиду удалось убедить их позволить ему оставаться собой. Силой Божьей он вышел навстречу этой глыбе трудностей, имея лишь пять гладких камешков из близлежащего ручья. Он шел, как победитель. Конечно же, в этой истории есть еще много важного, но давайте обратим внимание на следующие выводы. (1) Давид сделал то, о чем его просил отец, и отнес еду своим братьям. Заметьте, как важна семья даже в военное время. (2) Братья все равно остаются братьями, и иногда они будут смеяться над вами и стремиться унизить вас. Как вы должны реагировать, если видите, что нужно что-то предпринять? (3) Давид обнаружил, что он не может носить чужие доспехи, он должен был оставаться собой. Этот урок актуален во все времена. Каждый человек настолько же уникален, насколько уникальна его структура ДНК. Мы сможем добиться успеха лишь тогда, когда осознаем, кто мы и будем оставаться собой. Давид столкнулся с горой трудностей в лице Голиафа. Мы сталкиваемся со своими горами трудностей во многих сферах своей деятельности. И мы сможем добиться большего успеха в их преодолении, если попытаемся решить их по-своему, а не так, как другие. Будьте довольны собой и делайте акцент на своих позитивных качествах. (4) Поведение Давида во время войны было результатом его наследственности, окружения и его собственной доброй воли. Процесс познания был победоносно продемонстрирован в его позитивном поведении.

В жизни есть много познавательного. Наши дети впитывают материал, мысли, языки, идеи и истины гораздо легче нас. Наши дети учатся. И в этой связи мы должны задать себе вопрос: «А чему они учатся?» То, что они усвоят сегодня, определит наше «завтра». Те, кто сегодня учится в школе, завтра будут управлять государством. Как заметил один сельский философ, «будьте добры к своим детям, потому что это они будут решать, в какой дом престарелых вас пристроить». В этом утверждении сокрыта доля истины, имеющая широкий спектр применения. Данная конференция бросает вызов нашим религиозным, научным и политическим деятелям уже сегодня сделать шаг вперед, разработав позитивное расписание занятий, которое изменит страну и будет способствовать наступлению лучшего «завтра». Кто построит лучшее «завтра»? Пусть это будем все мы. Давайте сделаем это вместе. В этом зале достаточно компетентности, мудрости и доброй воли, чтобы справиться с задачей построения лучшего «завтра».

Васьків А.

“ХРИСТИЯНСЬКА ЕТИКА” І “ЕТИКА” В ШКОЛІ: PRO І CONTRA

Динаміка розвитку сучасного світу надзвичайно загострила справу виховання та формування світоглядних засад підростаючого покоління. Криза техногенної цивілізації, новітні виклики часу змушують освітян продукувати оптимальні механізми впливу на процес духовного становлення молоді. Християнська традиція і мораль – це фундамент сучасної цивілізації та системи загальнолюдських морально-етичних цінностей. Сьогодні українське суспільство, позбавлене у свій час можливості дати своїм дітям морально-духовну основу, потребує повернення до джерел – виховання молоді на засадах християнської моралі. Запровадження християнських цінностей у навчально-виховний процес є реальною альтернативою бездуховності, моральній кризі, псевдоцінностям сучасної масової культури.

Ще з початку 1990-х років у загальноосвітніх навчальних закладах Львівщини викладається предмет “Християнська етика”. Ця дисципліна тут є обов’язковою і викладається за рахунок варіативної частини базового навчального плану).

Апробована з 1997 р. і перевидана в 2004 р. програма “Християнська етика” засвідчила свою ефективність та дієвість в системі виховання шкільної молоді на засадах християнської моралі, патріотизму, а також у формуванні її активної життєвої та громадянської позиції. Програма затверджена управліннями освіти Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей (з 1999 р. предмет “Християнська етика” викладається і у школах Рівненщини). Вона також схвалена владиками усіх традиційних християнських Церков Західного регіону як документ, що носить екуменічний характер і є адаптований до багатоконфесійності та національних традицій українського суспільства.

Нові політичні та соціальні реалії нашого буття виразно викреслюють пріоритети духовності та віри. Про це у своїх виступах неодноразово заявляли вищі державні чинники. Відтак справа викладання християнської етики у загальноосвітніх навчальних закладах видається нам вкрай необхідною. Важливо ввести цей предмет у інваріантну частину навчальних планів Міністерства освіти і науки України. Зрозуміло, що Україна – поліконфесійна держава і у цьому контексті можливим є закид про необхідність рівних можливостей викладання предмету такого профілю для різних конфесій. З цього приводу варто

зазначити, що християнська етика як навчальний предмет не має жодних гравітацій до якогось одного з християнських віровизнань, а тому є оптимальним та толерантним для викладання і сприйняття учнями різних християнських віросповідань. Такий екуменічний характер засвідчений багаторічною практикою викладання. Стосовно ж права виховання учнівської молоді на засадах релігійних цінностей нехристиянських віровизнань, то, очевидно, воно може здійснюватися у форматі варіативної частини навчальних планів МОНУ та в рамках системи спеціальних навчальних закладів відповідного профілю. Переконані, що домінуюча частка християнської традиції в Україні є поважним аргументом для ознайомлення з її аксіологічними основами для всіх, хто живе у цій країні, поважає її народ, його духовну культуру та звичаєвість.

Варто вітати появу альтернативних програм різних предметів. Однак викликає певне занепокоєння нова програма “Етика” для учнів 5-6 класів загальноосвітніх шкіл. Її важко сприйняти як альтернативу програмі з християнської етики. Однак вважаємо доцільним здійснити невеликий компаративістичний аналіз обох програм з метою виявлення як недоліків, так і позитивів кожної з них.

Аналіз преамбульної частини програм свідчить як про певні спільності, так і про неспівпадіння фундаментальних та методологічних основ пропонованих курсів. Метою курсу “Етика” проголошуються “знання, зреалізовані у відносинах до інших людей, суспільства і природи”, а також “формування моральних цінностей та орієнтирів, культури поведінки”. Метою ж вивчення християнської етики виступає ознайомлення учнів з основами християнських цінностей, засвоєння ними християнських морально-етичних норм поведінки, формування “християнського світогляду цілісної духовно зрілої особи”.

Для реалізації поставленої мети програма “Етика” передбачає наступні завдання:

- стимулювати пізнавальний інтерес доетичного знання, до основ моральної культури;
- розвивати і синтезувати наявні та отримувані учнями знання про людину та моральні взаємини в суспільстві, про норми моральності, правила культури поведінки;
- удосконалювати уміння моральної самооцінки учнів;
- формування досвіду моральних взаємин з однолітками, батьками, вчителями, знайомими і незнайомими людьми.
- У цьому ж контексті програма “Християнська етика” ставить наступні завдання:
- формувати християнський світогляд;

- допомагати учням пізнавати та приймати морально-етичні вартості як норми власної поведінки;
- сприяти засвоєнню та дотриманню школярами правил етичного спілкування з батьками, вчителями, друзями та старшими;
- допомогти пізнати та засвоїти цінності життя людини: морально-етичні, національні, а також цінності родинного та особистого життя.

Як бачимо, мета та завдання курсів в принципі є ідентичними. Існує лише одна невелика, хоч і вагома відмінність. Програма християнської етики акцентує на фундаментальних основах етики, вказуючи її релігійне підґрунтя, більш чітко і виразно виокремлюючи джерельне походження її основних категорій.

Певні застереження викликає та частина програми “Етика”, в якій йдеться про концепцію побудови програми. В той час як курс християнської етики акцентує у цій частині на принципах формування духовно багатої та моральної особистості, курс етики в якості основної ідеї побудови програми виділяє “відтворення самовизначення особистісного “Я” дитини в розмаїтті стосунків зі світом”. Видається дещо небезпечною “егоїстичність” такої акцентації. Навіть без релігійного окреслення даного блоку проблеми є дещо некоректним з наукової точки зору зведення етичної проблематики лише до рівня “Я-концепції”. Етика, передовсім, не “Я”, а “Я і ще хтось” чи “Ми”. Наукова логіка курсу цим твердженням фактично є спрофанована. Дитина не повинна трактувати систему моральних цінностей лише через призму власного “Я”. Воно важливе для усвідомлення власної автентичності, але принципи взаємин і правила поведінки (а це і є предмет етики) не повинні виходити з егоїстичних позицій. Це небезпечно і є прямим запереченням вище перелічених мети і завдань курсу.

Оскільки програма “Етика” розрахована на вивчення лише у 5-6 класах, то вважаємо за доцільне порівнювати її наповнення із відповідними класами курсу “Християнська етика”, розрахованого, як відомо на 1-11 класи загальноосвітньої школи.

Матеріалу програми “Етика” 5 класу відповідає наповнення матеріалу програми “Християнська етика” 9 класу. Проблематика наповнення є паритетною, з відповідною адаптацією до рівня відповідно 5 та старших класів загальноосвітньої школи. Синхронно програми розглядають проблеми добра і зла, доброчинності, етикету тощо. Звертає увагу на себе рубрика програми “Етика” 5 класу під назвою “Людина є те,

що вона робить”. Залишимо філологам стилістичну її редакцію. Звернемо увагу на сенс рубрики. Людина є те, що вона робить. Але ж де тоді критерії людяності, якихось моральних норм, чіткість їх розуміння? Людина трактується як самочинний творець цінностей, який пристосовує їх формат відповідно до певних життєвих ситуацій.

Принципові застереження викликає блок матеріалу програми “Етика”, присвячений з’ясуванню місця людини у світі, усвідомленню власної ідентичності, самооцінки, взаємин із рідними, друзями, колективом тощо. Його наповнення цілком вивірене, адаптоване до дитячого сприйняття. Однак доволі некоректним є його рубрикування – “Світ починається з мене”. Уявімо собі дитину, виховану на такій тезі. З “мене”, очевидно розпочинається комунікація з світом, його пізнання та “освоєння”. Однак світ не починається з дитини. Їй важко навіть усвідомити логіку такої тези, а вчителю, особливо недосвідченому, надзвичайно легко сформувати у дитини егоцентричний комплекс. Відповідний блок матеріалу у програмі “Християнська етика” рубрикований набагато нейтральніше та коректніше – “Людина у світі”. Він передбачає з’ясування аналогічних проблем, однак позбавлений “егоїстичної” окресленості та суб’єктивного гіперакцетування на власній самоцінності дитини.

Програма “Етика” 5 класу дублює матеріал рубрики “Світ починається з мене” у рубриці “Я серед людей”. Якщо у першому блоці йдеться про взаємини у колективі (“цікавим” є твердження, що “колектив починається з мене”), то видається, що цей матеріал органічно вписувався би у блок “Я серед людей”. Проблемно скомпоновано логіку останнього блоку програми “Етика” 5 класу “У людині все повинно бути прекрасним”. У ньому чомусь окреслюється коло питань, присвячених проблемі комунікації між людьми, відтак, більше наближених до формату блоку “Я серед людей”.

Відповідний матеріал у програмі “Християнська етика” вигідно відрізняється не лише акцентуванням на системі християнських цінностей у контексті відповідних етичних проблем, а також орієнтацією на систему національно-патріотичного виховання (програма “Етика” згадує лише про етикетні норми в культурі українського народу – це чи не єдина національна акцентація у наповненні матеріалу програми 5 класу).

Програма етики 6 класу вражає відсутністю чіткої композиційної схеми, часто дублює, вже на ускладненому рівні матеріал програми 5 класу. Блок матеріалу, присвяченого моральним цінностям апелює до “загальнолюдських цінностей”, до авторитету Сухомлинського, однак

жодним словом не згадується про авторитет моральних цінностей християнства, не аналізується релігійне походження, природа моральних норм. Проблематика свободи та вибору людини без жодних змістових мотивацій нарікається рубрикою “люди і ляльки” (окрім “публіцистичної” артикуляції та “гучно красивої” назви не бачимо в такій рубриці жодної логіки). У той самий час програма “Християнської етики” (4,5,9 клас) бодай чітко класифікує моральні чесноти, дефініює їх, дає дітям чітке розуміння їх суті, вказує на потребу їх практичної реалізації. Вона позбавлена риторичних запитань на кшталт “Які вони, невдахи?”, “Чи має добро кулаки?”, “Нахабство – друге щастя?” тощо. Видається, що вони провокують у дитини відчуття моральної двозначності, не дають категоричної, чіткої відповіді на фундаментальні питання моральної тематики. Неприпустимим є поділ людей на “щасливців” і “невдах” (програма “Етика”, 6 клас). У решті, програма “Етики” 6 класу розглядає, як і програма “Християнська етика” такі моральні чесноти як справедливість, добро, зло, любов, відповідальність, честь та гідність В контексті розгляду категорії любові видається зовсім недоречним окреслення гендерної проблематики (тематика “безпечного сексу” для дітей у 6 класі видається нам дещо невчасною і неадаптованою до рівня сприйняття цією віковою групою; дивує також така частина наповнення програми як “кохання і безкультур’я в статевих стосунках” — виявляється антиподом кохання є безкультур’я?!).

Рубрика програми “Етика” 6 класу “Жити в суспільстві” сутнісно дублює відповідну рубрику програми 5 класу “Я серед людей”. Аморфним видається трактування поняття “гуманістичної етики”. Якщо вона полягає у вмінні “самостійно визначати Добро і Зло”, то невідомо, чи така моральна система є потрібна громадянському суспільству.

Врешті, програма 6 класу звертається до проблеми віри і релігії в житті людини, однак у ній жодним словом не згадується про християнську моральну традицію, її цінності. Така ігноративна практика жодним чином не свідчить про надконфесійність чи коректність програми, вказує лише на небажання авторів віддати належне величезній моральній традиції християнства.

Блок проблем програми “Етика” 6 класу, присвячений екоетиці та суспільній етиці відповідає аналогічному матеріалу програми “Християнська етика” 8 та 10 класу.

На загал програма етики для 5-6 класів загальноосвітніх навчальних закладів є цікавою та потрібною дітям. Однак деякі недоречності та некоректні моменти видаються не просто проблемними фрагментами, а доволі небезпечними ідейними конструкціями, наявність

яких у програмі робить її, на нашу думку, небажаною для викладання у школах.

Гузенко Л.

БОЛЬШАЯ ПЕРЕМЕНА: ЧТО ДЕЛАТЬ И С ЧЕГО НАЧАТЬ?

Возможно, пришло то время на Украине, когда «педагогика, ставящая человека в центр всего, ныне безнадежно устарела» (А.Кордье). Возможно, пора помочь войти в школы трехмерному миру, где всеми вещами правит Бог и где Он определяет «меня», «тебя», «нас», «их».

Посланный нам Богом Президент поставил своей целью сделать перемену в философии школы на Украине. Получается, В.А Ющенко. имеет в своем сердце поставить перед украинским образованием ещё одну цель: дать нашим ученикам знания, необходимые для вечности. Станет ли осуществление этой цели **большой переменой**, глубокой и основательной? Это зависит от нас - учителей-практиков, методистов, теоретиков, экспериментаторов, академиков и чиновников, всех , кого Бог призвал служить на ниве образования, «сеять разумное, доброе, вечное».

Мысли о том, что нашей украинской школе нужна **перемена**, вдохновили меня, учителя-методиста, открыть в 1999 году в г. Кременчуге Полтавской области частную школу «Логос». Мы объявили миссию школы: воспитание благочестивого поколения, формирование христианского мировоззрения и формирование родительской ответственности за воспитание детей перед Богом и государством. Конечно, нас объявили религиозной школой и всячески препятствовали нашему открытию, работе и признанию в городе, в обществе. По городу ползли слухи о том, что в школе только молятся и не дают крепких и прочных знаний, что, вместо базовых предметов, преподаются подпольно религиозные спецкурсы. Наш маленький педагогический коллектив стоически переносил внешние нападения и атаки, но не это было главной разрушительной силой и основным препятствием на пути роста и становления школы. Хочу здесь поделиться некоторыми выводами как директор, учредитель и просто учитель во время новаторской работы школы. Думаю, это будет интересно для благих намерений. Пусть этот опыт не был успешным (по финансовым причинам в 2004 году школа была закрыта), но любой жизненный опыт имеет ценность, а главное,

имеет продолжение! Ведь если звезды зажигаются, значит, это кому-то нужно.

Что делать? Я уверена в том, что перед школой можно и нужно ставить две основные образовательные задачи:

1. Дать ученикам знания, умения, навыки, необходимые для жизни в обществе.
2. Дать ученикам знания, необходимые для вечности.

Мы забываем, что слово «образование» от слова образ и образовывать- это сформировать по образу и подобию Того, кто сотворил небо, землю и жизнь. Ученики должны понимать, кто, зачем и почему сотворил человека на Земле, каково место человека в замысле Божьем. Теория эволюции – это всего лишь теория, происхождение жизни с позиций креационизма – это Истина. И дети должны познать ее в школе параллельно с другими теориями.

С первой задачей наша система образования справляется хорошо и на мировом уровне выглядит достойно. Что делать для осуществления задачи второй? Я хочу подчеркнуть, что я говорю о школьном образовании и ни в коем случае не говорю о религиозном образовании. Религиозное образование – это образование, которое получают все желающие в духовных семинариях, колледжах для миссионерских и церковных служений различных конфессий и деноминаций. Я же говорю об общеобразовательной школе. Если в нашей системе народного образования этого не сможет выполнить массовая школа, то можно и нужно сформировать систему альтернативного христианского образования, которая возьмет на себя выполнение этих двух задач. Снова подчеркиваю, не религиозного.

С чего начать? ***Для реализации задачи второй нет необходимости введение обязательного предмета, например, «Закона Божьего» или «Этики веры»*** **.** Наш опыт привел нас к мысли, что необходимо другой, более глубокий и трудоемкий путь – ***интеграция библейской истины во все школьные предметы.*** У нас остались свои и зарубежные наработки по этому направлению. Этому можно обучить каждого учителя, не исповедывающего атеизм как догму, а принимающего Библию как Послание Бога к человеку. Этому можно обучить учителя, открытого к познанию Истины. Достаточно учителей снабдить необходимой литературой, несколькими книжками по каждому предмету. У нас работали обычные учителя, не посещающие Церкви, но открытые к познанию библейской истины, принимающие мировоззрение креационизма. И у них получалось говорить о Творце Вселенной как о

Великом Создателе, Мастере и Ученом, говорить с пониманием о законах математики и механики, литературных героях, исторических событиях с точки зрения библейских ценностей. Так у наших учеников формировалась ответственность за все происходящее на Земле, они вникали в суть Божьего замысла и научных законов, по которым Бог творил нашу жизнь. Ведь Творение Божье достойно того, чтобы его Изучать, Познавать, ведь для этого существуют науки и школьные предметы.

Почему я против введения предмета «Этика веры» или предмета» Закон Божий»? Великий реформатор Кальвин сказал: «Пришлите нам лес (учеников), а мы пошлем стрелы(учителей)». Сегодня в школе нет (откуда ему взяться после смутного времени) учителя, который смог бы преподать этот предмет, выполняя обещание Президента сохранить свободу совести и вероисповедания в Украине. Появится необходимость приглашать служителей храмов, пастырей, миссионеров, духовных лидеров с даром учителя и т.д. И этот преподаватель всегда и во всякое время будет представлять взгляды, учения своей конфессии, свято веря в истинность и непреложность вероучения. Наш опыт свидетельствует: говоря о вере, адвентист станет убеждать и учить по-адвентстски, баптист - по-баптистски, православный - по-православному, а католик – по-своему. Родители- протестанты начнут писать заявления о своем несогласии с преподавателем, если это противоречит их взглядам, православные и католики начнут настаивать на своем. В своей практике мне приходилось не раз мирить братьев и сестер, призывать их к тому, что всех объединяет, не обращать внимания, обходить те «подводные» камни, которые отличают конфессии.. Родители соглашались, но при этом забирали детей и переводили в школы, где вообще о Боге не говорилось. Словом, лучше никак, чем не по-нашему. Родители выясняли, сохраняли верность своей конфессии, а страдали дети. Я пережила боль утрат в своем нелегком служении детям. И мы отказались от услуг служителей церквей, пастырей.

Нужно и полезно ввести предмет «Этика и мораль. Формирование характера».Главной задачей этого предмета обозначить: ознакомить учеников с основами христианской морали, заповедями Божьими; привить навыки выбора пути в решении непростых жизненных проблем; убедить детей в том, что человек свободен в своем выборе, но сам отвечает за добро и зло, за свой выбор перед ближними, государством и Богом.

Что главное в этом предмете? Любимый учитель. Дети нам говорили: «Сначала я полюбил учителя, потом полюбил его Библию,

потом его Бога». Ни в коем случае нельзя превращать этот урок в назидательный Закон Божий. Вспомним, к чему привело преподавание Закона Божьего в царской России: к появлению великих атеистов – инквизиторов и революции 17-го года, красному и белому террору. Значит, была допущена ошибка, к сожалению, историческая ошибка. Именно на этом уроке ребенок узнает, что Бог жив, что Он Творец и Отец. Дети узнают о том, что у Бога есть план на каждого из нас, что великая книга Библия – это открытое письмо Бога человеку, в котором Бог раскрывает тайны мироздания, поучает и дает нам руководство к жизни. Конечно, истории жизни библейских героев, их деяния, их отношения с Богом станут главными темами урока «Этика и мораль».

Должна ли школа переделать ученика, обязательно сделать верующим человеком? Дело в том, когда мы ломаем, заставляем, переделываем детей, мы превращаем маленькие личности в безголосые вещи. Бог создал детей, чтобы любить их и чтобы дети любили Его. Но наш Отец никогда не заставляет любить Себя. Помните, в Писании: «Пустите детей ко Мне…» т.е. приготовьте мою встречу с маленькой личностью, а основное слово мне ребенок должен сказать сам. Бог не создал душу мертвой, которая молчит, бездействует, ничего не видит, не слышит, не принимает решение, у нее нет выбора. Бог создал личность, которая растет, действует, принимает решение, размышляет, вступает в диалог, ошибается, делает выбор. Убедить ребенка, что вести диалог с Богом – это нормально, это хорошо, это весьма хорошо. Показать ребенку, что жить по заповедям можно и нужно, это настоящая жизнь. Рассказать о том, что выбор есть всегда, что выбор делает человек, результаты в жизни человека – это результаты его выбора. Главное, сформировать жизненные ценности, шаг за шагом, из класса в класс. Нельзя скрывать от детей то, какой ценой человек приобретает и отстаивает жизненные ценности. И, наконец, рассказать Великую Историю любви Бога к человеку и какую цену Бог заплатил за каждого из нас. Такова задача уроков «Этика и мораль. Формирование характера».

Допустим, вы считаете, что это не под силу системе государственных школ. У нас всегда есть выбор – одобрить появление тех школ, которые могли бы осуществить эти идеи в системе альтернативного образования. Более того, опекать эти школы на государственном уровне, поддерживать финансово, иначе их постигнет участь нашей школы. В мире идет война за умы и сердца молодого поколения. Наши школьные аудитории могут стать ареной самого успешного боя – боя за души детей.

Если мы хотим собирать урожай каждый год - каждый год надо садить кукурузу. Если мы хотим собирать урожай в течение 10 лет – надо посадить сад. Если мы хотим собирать урожай в течение 100 лет – надо насаждать образование, т.е. формировать по образу и подобию. По какому образу и по чьему подобию? Ответ и выбор за нами, а результат выбора покажет время. Мудрый Соломон написал: «Пускай же глаза твои смотрят вперед». И пусть Сам Бог даст нам эту способность увидеть, предусмотреть и сделать правильный выбор. «Что пользы человеку приобрести весь мир, а себя самого погубить» (Мк 8:36). И как при этом не согласиться с Платоном, что «незнание Бога есть для государства наибольшим злом, и кто подрывает религию, подрывает и основы общества».

Докаш В., Позняк Я.

СВІТСЬКА ТА ТЕОЛОГІЧНА ОСВІТА: ВЗАЄМОДІЯ ЧИ КОНФРОНТАЦІЯ?

Якщо детально проаналізувати наше законодавство, то можна побачити, що тут наявні так звані “правові ножиці”. З одного боку, законодавство гарантує свободу, урівнюючи в правах всіх громадян держави (ст.24 Конституції), а, з іншого, – залишає віруючих поза межами правового поля (ст.35 Конституції та ст.6 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”), декларуючи відокремлення школи від церкви. Зазначимо, що навіть і Закон “Про освіту” не гарантує права на отримання альтернативної (не світської) освіти для дітей віруючих, незалежно від приналежності до релігійної організації, у навчальних закладах. Слід також відзначити, що навіть і в роки незалежності України ще не вирішено питання надання богословській освіті належного статусу, який урівнював би її в правах зі світською. Перепоною, знову ж таки, виступає принцип відокремлення школи від церкви. Тут постає декілька питань.

По-перше, чи можна засвоїти оту спадщину – релігію – тільки при однобічному (світському) підході до неї?

По-друге, якщо Основний та інші закони декларують право на свободу совісті, то вони повинні розширити ці права до можливостей альтернативних світській освіті закладів конфесійного типу та дозволу на

читання курсу теології в навчальних закладах. Тим більше, що такий досвід у світі є.

Доречно зауважити, що представники релігійних організацій давно ставлять питання про необхідність зміни трактування як поняття “свободи совісті”, так і принципу “відокремлення школи від церкви”.

Широке розуміння релігієзнавчої освіти, на нашу думку, повинно включати і релігійну освіту. Тут слід зауважити, що вивчення основ релігійних віросповідань є одним з фундаментальних принципів релігійної свободи. Право на навчання релігії у західноєвропейських країнах, наприклад, включає в себе право на створення приватних шкіл, підконтрольних тій чи тій церкві, та право на навчання релігії у публічних школах. Європа давно вирішила це питання. Право на навчання релігії закріплено у Конституціях таких країн як Італія, Іспанія, Німеччина, Польща тощо. У багатьох країнах немає різниці у правовому статусі релігійних і нерелігійних шкіл. В Німеччині, Австрії, Швейцарії, Італії, Словаччині релігійні школи прирівнюють до публічних. В Британії, наприклад, біля 4,5 тис. релігійних шкіл фінансуються державою. Це стало можливим тому, що свобода навчання релігії підтверджується ст.2. Першого протоколу Європейської Конвенції з прав людини.

Україна намагається ввійти в європейські структури, тому їй потрібно наслідувати культурні надбання Європи. В першу чергу це відноситься до практики засвоєння релігійних цінностей.

Нам бракує досвіду, адже 70-літній період масової атеїзації призвів до нівелювання релігійних цінностей, деформації масової свідомості. Хоча тут можна було б зауважити, що західні регіони України і в часи тоталітаризму використовували релігію для підвищення моральності, збереження традицій. Відповідний досвід поєднання світської і релігійної освіти вже є й в незалежній Україні. Певні досягнення у вирішенні цього болючого для нас питання належать Буковинському регіонові. Центром релігієзнавчої освіти в цьому краї став Чернівецький університет.

В лютому 1994 р., уже в умовах незалежності, в Чернівецькому університеті було започатковано роботу першого в Україні філософсько-теологічного факультету (з точки зору історичної справедливості, потрібно сказати, відновлено спеціальність “Теологія”, яка була в університеті з часу його заснування в 1875 році). На перший курс теологічного відділу було зараховано 27 студентів, які паралельно отримували спеціальність “Релігієзнавця”. Вони здобували знання як зі спеціальних теологічних, так і загальноосвітніх дисциплін. З цього часу, властиво, розпочався експеримент з підготовки богословів у державному навчальному закладі. У 1996 році на філософсько-теологічному

факультеті було створено кафедру релігієзнавства та теології і зроблено перший набір за спеціальністю “Релігієзнавство”.

З часу заснування факультету здійснено шість випусків спеціалістів-теологів та чотири – релігієзнавців.

Роботу викладачів та студентів за цими спеціальностями можна розділити наступним чином.

По-перше, наукова робота. Викладачі та студенти обох спеціалізацій беруть участь у міжнародних наукових конференціях, друкуються у різних наукових виданнях тощо. Так, за період 2002-2005 рр. викладачами кафедри зроблено понад 84 публікації з релігієзнавчих проблем, з яких 21праця – викладачів-теологів (на кафедрі працює дев’ять викладачів теологічних дисциплін, з них вісім є кандидатами богослов’я). Щодо студентських публікацій, то загальна кількість таких становить 48, з яких 15 – належать студентам спеціальності “Теологія”.

Методична робота викладачів кафедри представлена також широко. За зазначений період видано 38 одиниць методичних розробок, підручників та монографій, 11 з яких – роботи викладачів богословського відділення.

Щороку, при Відділенні релігієзнавства Інституту філософії НАН України діє Міжнародна літня школа релігійної толерантності, до співпраці з якою кафедра делегувала протягом всього часу 6 представників, у тому числі 2-х студентів богословського відділення.

По-друге, у регіоні діє обласна організація Української Асоціації Релігієзнавців. Діяльність її членів виступає консолідуючим чинником між науковцями та теологами і місійними організаціями. Уже третій рік поспіль вони разом проводять “Єдині дні релігійної свободи”, круглі столи тощо.

По-третє, слід зазначити, що специфічну функцію виконує заочне відділення факультету. На ньому навчаються 274 студенти - представники різних релігійних течій. Серед них понад 120 – православного віросповідання (з яких 2 єпископи та понад 20 священиків); 15 – віруючі Церкви Адвентистів Сьомого дня (АСД); 11 – п’ятидесятники (у тому числі один єпископ та директор духовної семінарії).

Окремо потрібно відзначити те, що Міністерство освіти і науки України уже три роки поспіль робить певні спроби вирішити власне проблему “ножиць”, про яку говорилось раніше. Всі студенти-теологи, зараховані на навчання, мають можливість безкоштовно отримувати спеціальність “Релігієзнавця” на заочному відділенні.

По-четверте, зазначимо, що факультет є “кузнею” кадрів для релігійних організацій. Так, факультет за період свого функціонування дав дорогу у світ 6 випускникам-магістрам, 5 з них – представники Церкви АСД, серед яких сьогодні 2 – президенти обласних конференцій. В даний час ще два вірних Церкви АСД проходять заочно студії у магістратурі факультету. Немаловажним є й той факт, що шість випускників-теологів залишились працювати викладачами факультету.

Станом на 1 вересня 2005 року на денній формі факультету навчаються 101 студент-теолог та 73 релігієзнавці. Серед них є представники різних релігійних організацій. Зокрема, УПЦ КП, ХВЄ, ЄХБ, новітніх релігійних віросповідань тощо.

Враховуючи, що сьогодні в навчальних закладах введено курси з “Основ філософії”, “Релігієзнавства” та “Етики”, випускників релігієзнавчого відділення, незалежно від спеціалізації, запрошують читати ці предмети. Слід зазначити і таку деталь – випускник-теолог, отримавши сан, водночас працює на парафії і читає один із предметів у школі. Відгуки при цьому тільки позитивні. Це краще, ніж би ці предмети читали вчителі, які не мають філософської освіти. Взагалі, на Буковині постійно зростає інтерес до знань релігієзнавчого характеру. І не дивно, що в 13 школах районів області та в 16 школах міста уже довгий час читаються курси “Релігієзнавства” та “Християнської етики”,

Окрім релігієзнавчо-теологічного відділення факультету ЧНУ, де на 6-ти курсах нині навчається 184 студенти, на Буковині ще функціонують: Чернівецький православний богословський Інститут УПЦ (260 слухачів); чотири духовних заклади союзу ЄХБ (Чернівецький регіональний біблійний коледж; Біблійний заочний інститут “Служіння настановленням”; Чернівецький теологічний інститут; Біблійна семінарія (560 слухачів)); Буковинський біблійний інститут (25 слухачів); Буковинський біблійний інститут при Церкві АСД. Окрім цих закладів, на Буковині діє ще 705 суботніх, недільних та катехичних шкіл, які дають знання основ віровчення певних конфесій.

Слід зазначити, що перші кроки Буковинського експерименту щодо залучення богословів до навчально-виховного процесу є достатньо позитивними.

Україна стала демократичною державою, що передбачає, на нашу думку, вироблення ряду питань.

По-перше, батьки-віруючі, а сюди можна долучити і велику кількість невіруючих, бажали б, щоб їх діти навчалися релігії. Релігія для них є не просто модою чи традицією, а чинником моралізації особи.

По-друге, релігійним громадам потрібні кадри священнослужителів, яких в достатній кількості не можуть підготувати духовні заклади. Тому, паралельно із державною, повинна виникнути мережа релігійної (богословської) освіти.

По-третє, експеримент, який проводиться в Чернівецькому національному університеті, показав, що настав час співробітництва науковців і теологів, а це уможливлює поєднання взаємодоповнення зусиль освітян та формування міцного духовно-ціннісного потенціалу українського суспільства.

Подальша демократизація суспільства повинна призвести до того, що на Буковині виникне ще ряд шкіл як при релігійних громадах, так і публічних, а пропаганда ворожості між державною освітою та релігійною зникне сама по собі.

Колонова А.

НЕ БОЯТИСЯ ЗНАНЬ

Згідно з вказівкою Президента України з 1 вересня в усіх школах України мав з'явитися новий предмет — християнська етика або етика віри (остаточної назви поки що немає). Заяви про його створення, які лунали до прийняття цього розпорядження, сприймалися далеко неоднозначно. Багато людей і тепер висловлюються проти викладання в школі «такої делікатної дисципліни»: одні ставляться до неї з обуренням, інші — стриманіше, але все ж таки скептично. І така ситуація виглядає дивною з кількох причин. Інколи складається враження, що люди, які наприкінці минулого року самі розпочали зміни у своїй країні, тепер прагнуть відступити назад, закритися руками від нових пропозицій, навіть не міркуючи, у чому ці пропозиції полягають. А тому, не роздивившись, відразу наводять цілу купу аргументів проти нового предмета.

Найбільшою перешкодою впровадженню в школах християнської етики називають існування в Україні багатьох конфесій. Через це, мовляв, вчителі священики будуть необ'єктивними у трактуванні деяких релігійних аспектів, намагаючись подати їх кожен з позиції власного патріархату. Але скажіть, чому така проблема не постає у зв'язку з викладанням інших гуманітарних («неточних») наук, таких як література, історія тощо? Здавалося б, тут повинна виникати ще більша плутанина,

бо кожен вчитель може по своєму оцінювати художнійтвір чи історичну подію. Однак у той же час існує єдина програма і підручник, цією програмою затверджений, а тому немає небезпеки в нав'язуванні вчителем однієї думки.

Другий аргумент «проти»: за один-два місяці неможливо виробити якісну навчальну програму, а також написати підручник, а відтак новий предмет будуть викладати некваліфіковано.

Але ж відомо, що в кількох Західних областях України християнська етика викладається вже десять років, тобто досвід запровадження такої дисципліни вже є.

Багато хто вважає недоречним викладання християнської етики в школі через те, що Церква в Україні відокремлена від держави, а школа — від Церкви. Відповідно, церковною освітою повинні займатися спеціальні недільні школи, куди можна ходити за власним бажанням.

Однак, зі слів міністра освіти і науки Станіслава Ніколаєнка, новий предмет не ставить перед собою завдання примусити дитину вірити у християнські догми. Мета його, як і будь якого іншого курсу, дати інформацію про частину нашої дійсності. Людина може бути атеїстом, але їй, як освіченій особі, потрібно знати, що таке релігія, від якої вона прагне відсторонитися. Крім того, на мою думку, впровадження християнської етики саме як одного із загальноосвітніх предметів могло б принести неабияку користь, адже ці знання стали б гарним доповненням до інших шкільних курсів. Йдеться передусім про гуманітарні предмети (історія, естетика, культурологія, людина і суспільство). До того ж, без основ християнської етики неможливо повною мірою осягнути своєрідність української літератури, її витоки, основні мотиви, які дуже відрізняються від мотивів інших світових літератур саме завдяки потужному впливу християнської моралі на українське письменство.

Цікаво, що згідно із соціологічними опитуваннями, які проводилися цього року напередодні Великодня, більш ніж 80% українців вважають себе віруючими. Отже, за 70 років радянської атеїстичної пропаганди зі свідомості нашого народу не вдалося викоренити християнської віри, а відтак нова дисципліна прийде не на мертвий грунт. З іншого боку, вона допоможе отримати знання, яких на сьогодні замало навіть у віруючих людей.

Мушу додати, що аргументи проти введення нового предмета частіше наводять саме представники старшого покоління, виховані як «професійні» атеїсти за часів СРСР. Серед думок, які я чула, була, наприклад, така: релігія — це, по-перше, омана, а по-друге — справа минулого, а ми повинні йти у майбутнє. Підхоплюю останню частину

цього висловлювання і додаю від себе: якщо ми йдемо в майбутнє, то повинні не боятися знань, тим більше таких, що несуть у собі духовність. Адже від знань ще нікому на Землі не було шкоди.

Стаття із газети «День» за 20 серпня.

Сверстюк Є.

ПРО ХРИСТИЯНСЬКУ ЕТИКУ В ШКОЛІ

Конституційне положення про відокремлення Церкви від держави вже має понад 200 років. Нині посилаються на нього, вже не пам'ятаючи, як воно виникло. Справа в тому, що Французька революція 1789 року мала антифеодальний і антиклерикальний характер. Вона відокремлювала справи державні від церковних, щоб єпископи й кардинали керували Церквою, а не державою. Революція 1917 року в Росії також розривала тріумвірат "саомдєржавіє, православіє, народность". Держава й Церква мали існувати порізно. Більшевики відкинули стару державу й Церкву, але в своє законодавство 1919 року Декретом записали відокремлення Церкви від держави й школи від Церкви. Оскільки право, мораль і релігію вони уневажнили, а державу абсолютизували, то держава, а особливо її каральні органи, топтала й мораль, і етику, й релігію, і священнослужителів, і їхніх захисників...

Ці неписані закони ввійшли в звичку чотирьох поколінь, і частокіл між школою й Церквою або між Церквами різних конфесій виростає в злих або заляканих очах. Сердитий директор марить про китайський мур, щоб діти не перелізли на церковне подвір'я. Сердитий піп відгороджується від дітей і від громади, гуртуючи коло себе сердиту прицерковну челядь...

А все це – "продукт епохи". У нормальному світі не повинно так бути. В доброму світі вчитель ходить до Церкви і заохочує ходити дітей. І то не тільки тому, що з такими дітьми виникає близькість і спільна мова. Діти, чутливі до священного тексту, будуть чутливими й до художнього тексту. Дітям, які знають молитву, не треба ставити частоколів. Вони чують тихий голос і їм не треба, як у курсі посткомуністичної схоластики під назвою "етика", пояснювати "відтворення самовизначення особистісного "Я" дитини в розмаїтості стосунків зі світом". Вчитель скаже дитині просто: "Треба любити! Починай від дому, і тоді маєш

повну свободу вибору. Тільки не забувай, що “Я” – остання літера в абетці”. Вчитель або священик скаже: “Не свідчи неправдиво. Це заповідь така ж сувора, як і “не вбивай”.

У церкві дитина або юнак почує: “І гнів, і гординя, і помста, і навіть зневіра – це гріхи. Вони каламутять розум. Це - лінивство душі. Не треба мстити. Учіться прощати. Кожному відплатиться – і за добро, і за зло”.

Дуже важливо, де це сказано, коли і хто це сказав. За шкільною партою почути це важче, ніж у церкві. Ми запізнилися через нашу інертність і байдужість на 15 років. Ми наздоганяємо потяг. Ми хочемо ліквідувати наслідки, і кожен вдає, що він не завдав шкоди тим юнакам у закритих зонах, яким у школі не казали: “Бог бачить усе. Нехай твоїм сторожем буде сумління, і не дай Боже, щоб сторожем твоїм був міліціонер”. Їм говорили про віну. Про Сталіна й Гітлера. Про закони фізики й хімії. Про заморські краї, про походження людини від мавпи... А от про те, що світ тримається на любові? Що головне – невидиме, а видиме і матеріальне – воно і є, і нема? Це минає, на завтра – тільки гірке похмілля. Пам’ять про добро буде тебе гріти й живити. А от спробуйте прожити день без брехні. А проживіть день із любов’ю – без гніву й осуду... Про такі речі їм ніхто не говорив – не було на те часу. Та й в ув’язненні не говорять. Зате дотримано совєтського принципу відокремлення від релігії і від Церкви. І це називається свободою сумління!

Насправді великий вплив на нашу школу, на освіту мають старі ветерани “ідеологічної боротьби”, які ретельно виконували рішення партії, а тепер живуть старими стереотипами і відстоюють їх, як пісню молодості. Атеїзм сидить у них назавжди. Матеріалізм у них так само природний, як у корови, яка цінує їстівне, любить стійло, зате, як написано в підручнику, “дає молоко і м’ясо”. В Східній Німеччині їх забезпечили пенсією і відпустили. В у нас вважається, що вчителювати може кожен.

Але чому діти в XXI столітті мають розплачуватися за інфантильність суспільства, яке їх годує поживою, що була поганою і зіпсутою ще в XX столітті? Адже крах комуністичної системи був передусім банкрутством людини, яка не хотіла захищати ті ідеали, що їх проголошувала сама, і примушувала до цього інших. Світ неправди й безбожності – погибельне болото. Комусь і в ньому може й тепло, але для молоді воно - отруйне. Про це треба говорити чесно й голосно, бо інакше не вийдемо на дорогу правди.

Щодо викладання у школі основ християнської етики, то треба, по-перше, з'ясувати сам предмет, який пропонують вивчати в школі. Дехто насторожується: чи це не те саме, що й "Основы православной культуры" в Росії, яке у виконанні російських батюшок близьке до того, що в російській армії замінює політвиховання? Інші, американізовані ліберали, запитують, чи не буде тут насильства над вірними - юдеями чи мусульманами? Але найчастіше протестують ті, що невдоволено мимрять "проти". Що ж, мовляв, виходить: чотири покоління йшли шляхом просвітництва, науки й прогресу, а тепер – знову назад?

Отже, основний опір творять навіть не комуністи, які тепер є православними комуністами, а той масив інертної бездуховності, який приймає обряд і атрибути, але тільки не етику максималізму – не заповіді й не ідеали. Вони хотіли б щось на зразок науки "про здорове й корисне", якоїсь валеології, щось від пророкувань Глоби, якихось таємниць Сходу або екстрасенсів у поєднанні народною медициною. Цей рівень профанності навіть не назвеш поганством. Це - наївний матеріалізм, замішаний на забобонах, повір'ях і звичаях.

Ми живемо в часи занепаду філософської думки і великого занепаду релігійної культури. На мілинах особливо галасують люди напівосвічені. У них свої поняття про свободу, про релігію, про право і мораль. Ми мало думаємо про духовне здоров'я народу. Мало думаємо про джерела й про причини. Саме тому 15 років наша школа втрачає навіть той рівень, що мала. Бо тоді принаймні декларовано якісь правила, якісь цінності та ідеали.

Що лягло в основу європейської культури? Запитайте про це наших випускників середньої школи. Вони думають, що капітал... Мало хто скаже: Біблія, антична філософія, римське право. А фактично тип західної людини формувала християнська етика й суворі заповіді. Без цієї абетки нема культури. Хіба не на цьому тримається філософія, етика, естетка Канта? Без релігійного виховання, без біблійної основи в людини немає підгрунтя культури. Це відчули педагоги трьох західних областей України, де ще зберігалась релігійна традиція. Там вивчають основи християнської шкетики – без розпорядження згори, а за логікою здорового глузду і через чуття самозбереження.

Чи не буде тут насильства над дітьми іншої віри? Але ж вивчення релігії не є ідеологічною обробкою. Культурні люди вивчають навіть зовсім чужі релігії, не тільки споріднені, як християнство, юдаїзм, мусульманство. Релігія – це передумова культури й моралі. Без релігійної основи людина приречена на половинність і в освіті, й у культурі. Усі

поняття й символи закладено там. Ми схожі на міщанина Журдена, який не знав, що говорить прозою.

Стаття з газети "Наша віра"
(№5 за 2005 рік)

Кириленко С., Команєва О.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ "ЕТИКА ВІРИ"

Одним з гарантованих прав, контрольованих державою, є право на освіту. В незалежній Україні законодавчо обгрунтовано право вибору закладу освіти залежно від фінансових можливостей батьків, їх бачення майбутнього працевлаштування дитини та її здібностей. Зміст освіти, окрім обов'язкового, стандартизованого компоненту, який мають забезпечувати державні загальноосвітні школи, включає варіативний компонент за вибором. В ролі виховного предмету, що має навчати учнів правильної поведінки, з 1 вересня для 5-6 класів введено обов'язковий позарелігійний предмет "Етика", більшу частину змісту якого займають правила світського етикету. З метою соціальної адаптації дітей та молоді, формування у них особистісної громадянської та світоглядної позиції, культури життя на основі духовно-моральних цінностей за дорученням Президента України №1-1/657 від 8.07.05 р. Міністерство освіти і науки України має розробити зміст факультативних навчальних курсів з етики віри та релігієзнавства. В межах такого формулювання виникло декілька концептуальних підходів до визначення змісту майбутніх навчальних курсів.

Ініціативно виступили представники релігійної освіти християнських конфесій. З 1992 року Українська Православна й Греко-Католицька Церкви за згодою обласних і міських держадміністрацій та батьківської громади й за участю обласних інститутів післядипломної післядипломної педагогічної освіти реалізували навчальні факультативні курси з основ християнської моралі та християнської етики в загальноосвітніх школах 10 областей. В Запорізькій та Київській областях впроваджувався факультатив "Основи православної культури". В основі курси мали відроджені "Закон Божий " та "Християнську етику", які

викладалися в царській Росії в початкових школах та гімназіях з літургійними компонентами і мали катехитичний зміст.

Об'єктивно, саме християнські Церкви, які збереглися в буремні пореволюційні роки, лишалися стабілізуючою для суспільства і виховною іституцією, орієнтованою на духовну допомогу кожній людині незалежно від її соціального статусу. На жаль, інтра- та екзоклерикальні процеси розділили християнство на різні за підпорядкуванням й обрядовістю конфесії та сфери їх впливу. В Україні, нинішню територію якої історично багаторазово роз'єднували поміж державами із західним (католицьким) та східним (православним) церковним підпорядкуванням, в якій досить поширеними були іудаїзм та мусульманство, разом із незалежністю та зняттям заборон на свободу совісті значно поширився вплив протестантських церков (до 50% числа віруючих християн), а також різноманітних сект, в тому числі з руйнівним впливом на психіку.

На церкви та релігійні організації, які мають рівні права на свободу совісті, держава законодавчо не може впливати. Оскільки процес впливу Церков на державу законодавчо не упорядкований, Українська Православна Церква МП прийняла у 2000 році й активно реалізує соціальну програму допомоги державним інституціям, що функціонально є втручанням у справи держави, в тому числі в світську освіту. Вимогою Церкви є зміна змісту природничих предметів за біблійними позиціями, на що немає підстав згідно із Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації", тому що "не допускається обмеження на ведення наукових досліджень,... пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії чи атеїзму"(ст.6). Тому законодавчо світська освіта, з одного боку, має право визначати зміст навчальних курсів і предметів, а, з другого боку, відповідно до статті 3, не має права примушувати до якоїсь релігії чи атеїзму.

Свобода громадянина України гарантована при виборі релігійного, атеїстичного чи науково-обгрунтованого світогляду і відповідного способу життя. Дати основні поняття об'єктивно і толерантно може саме загальноосвітня школа. Недільні школи при конфесіях навчають дітей культовим відправам, часто сприяючи соціальній диференціації на релігійній догматичній основі. Наукове вивчення впливу різних релігій на людську свідомість, історичної достовірності подій, про які оповідається в священних книгах, що збереглися, відображено в наукових працях фахівців з релігієзнавства, теології (богослов'я), історії, археології, мистецтвознавства, психології. В шкільні ж підручники з історії та літератури включається розрізнена,

еклектична і не завжди адаптована до вікового сприйняття інформація про окремі події, пов'язані з Біблією та становленням християнства в Київській Русі.

Християнство, на відміну від язичництва, вважається монотеїстичною релігією. Різні християнські конфесії вчать поклонятися єдиному Богу, але трактують його ім'я і особу по-різному. З трійці Отець-Син-Дух Святий одні поклоняються тільки Сину Божому Іісусу як Богу, інші - Духу Святому (в католицизмі – філіокве), треті – Трійці як трьом Богам, четверті – Святій Трійці як єдиному Богу. І як пояснити прагматикам святкування однієї історичної події – Різдва Христового – двічі з інтервалом у два тижні? Якщо традиційні церкви визнають Святе Письмо в повному обсязі як основу християнських літургій, то деякі протестантські церкви Старий Завіт вважають подібним іудейській Торі і визнають тільки Новий Завіт. Виникає питання: чому при перекладі Біблії українською російське слово "завет", що означає договір, союз людини з Богом, замінено на українське "заповіт", що означає "завещание" після смерті? Навіть ім'я Христа в різних конфесіях пишеться то з однією, то з двома "І". Подібних питань виникало чимало при викладанні курсів християнської етики в загальноосвітній школі.

Будь-яка Церква не вітає гностичні прагнення людини, а вимагає просто виконання догматичних настанов. Обрядовість є таїнством, у яке посвячений клір. Викладання ж в загальноосвітніх школах моральних основ християнства вимагає постійного пояснення архаїчних текстів, які є скоріше символічними, а не буквальними. Трактування біблійних текстів, які відрізняються від оригіналів внаслідок багаторазових перекладів і вилучення текстів, що Церква вважає за єретичні, вже 2000 років є предметом богословських дискусій. Найдревніші ж дохристиянські письмена з Старого Завіту, знайдені в Кумранських печерах на березі Мертвого моря, зберігаються в архівах Ватикану.

Дієвість християнських конфесій визначається прихожанами за їх виховним та зцілюючим впливом, наданням ними віри в краще якщо не земне, то небесне життя після смерті. Але за 2005 років нової ери історії людства, відлік якої ведеться від Різдва Христового, головною заслугою Іісуса поціновується не тільки його жертва заради звільнення людей від першородного гріха і спасіння, а й його функція Вчителя, який розкрив членам феодального суспільства демократичні засади, гуманістичні принципи співіснування. Він навчав людей звертатися з молитвою до Отця Небесного як до свого батька і Бога, вірити в нього. Саме моральні настанови високодуховного Вчителя Іісуса Христа, як жити без гріха в

любові до Бога і ближнього свого, і є міжконфесійною педагогічною основою християнства.

Демократичні принципи християнства, прийняті за ідеологічну основу в країнах з демократичним ладом, в Україні, за даними соціологічних опитувань Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова, проведених 5-12 вересня серед 2011 респондентів віком від 18 років з усіх регіонів України, сприймаються майже третиною населення. Релігійні переконання взагалі впливають на поведінку 22,3% опитуваних чоловіків та 30,5% жінок, а мораль – відповідно на 52,4% та 61,1%. Найважливішим чинником опитувані вважають обов'язок перед близькими (80,5% чоловіків і 82,9% жінок). На питання, чи може бути моральною, порядною, чесною невіруюча (нерелігійна) людина, ствердно відповіло в цілому 75%, і тільки на Заході "так" зазначило 50,5%. Взагалі, Західний регіон відзначається найбільшою релігійністю, там вважають, що релігійні переконання впливають на поведінку, 62,3% опитаних. Тому і відсоток таких, що вважають обов'язковим викладання християнської етики в загальноосвітніх школах, там найбільший – до 52,5%. Там же і більшість відповіла ствердно на питання про обов'язкове викладання релігієзнавства - 49,6%, етики віри (етики, побудованої на релігійних, але позаконфесійних засадах) - 32,6%, етики (позарелігійної науки про мораль) - 49,9%. В цілому приблизно половина опитуваних вважає, що перераховані предмети мають вивчатися добровільно.

Стосовно змісту і мети вивчення предметів "Християнська етика", "Основи християнської культури", "Основи православної культури", "Етика віри" 56,2% респондентів визначилися як до вивчення історії релігії, моральних заповідей, що їх містять різні віровчення, без виховання релігійності дітей та долучення їх до Церкви. Обгрунтуванням необхідності введення релігійної освіти в загальноосвітніх школах є те, що це відповідає традиції наших предків (56,1%), що релігійність – основа моральності (54,9%), що релігійність – невід'ємна риса національної свідомості (49,5%), що це прийнято у Європі (40,8%), тому що державна освіта багато десятиліть насаджувала атеїзм (37,0%), внаслідок того, що церкви і релігійні організації не в змозі організувати необхідну кількість недільних шкіл (35,3%). Контраргументами є те, що викладання релігійних предметів у загальноосвітній школі може призвести до дискримінації дітей з сімей, які сповідують іншу, ніж ту, що викладається в школі, релігію (40%), що релігійну освіту діти можуть отримати в недільних школах і сім'ї (37,4%), що викладання релігійних предметів у загальноосвітніх школах суперечить Конституції України,

згідно з якою школа відділена від церкви (32,5%), та принципу свободи совісті (21,3%).

Аналіз важливості 11 якостей, які може виховати у дитини сім'я, показав роль релігійності лише на десятому місці (на Заході – четверте). Серед 16 життєвих цінностей громадян релігія займає останнє місце.

Від державної загальноосвітньої школи 37,8% опитуваних чоловіків очікує навчання дітей основам наукових дисциплін, 28% - навчання дітей мислити самостійно і діяти відповідально, 18,9% - виховання у дітей таких якостей, як моральність, порядність, чесність, 5,1% - навчання дітей спілкуванню в колективі, а 1,7% - виховання у дітей релігійності. Жінки надають виховним аспектам більшого значення.

Більше половини опитуваних чоловіків (52,2%) і жінок (57,4%) вважають, що характер державної освіти має бути нейтральним стосовно релігії та атеїзму.

Виходячи з вищенаведеного, саме факультативний навчальний курс "Етика віри" може бути таким, що враховуватиме всі аргументи "за" і "проти", тим більше, що за його добровільне вивчення висловилося 54,3% респондентів. Але при визначенні змісту і мети програми курсу виникає безліч проблемних аспектів.

70 років державного атеїзму призвели до панування подвійної моралі і лицемірства, цинізму і скептицизму у трьох поколіннях, в тому числі у нинішніх батьків і вчителів. Діти виховуються у суспільстві споживачів з мотиваціями мати, володіти і отримувати задоволення, які культивуються ЗМІ, рекламою і прикладами з життя еліти. Демократичні свободи у побуті підмінюються вседозволеністю, а мораль по-різному трактується для самовиправдовування власних бажань. Кримінально-комерційна культура та ідеологія, прагматизм, культ кримінального героя на екранах, розшарування суспільства на VIP-еліту, середній клас і люмпенізовану більшість – те, з чим стикається дитина повсякчас. У шкільних колективах лідерами часто є діти з забезпечених сімей, які хизуються перед біднішими, насаджують жорстокі нрави.

Суперпроблемою є сімейне виховання. Культ дитини в сім'ї робить з неї самовдоволеного егоїста, будь-які бажання якого мають здійснюватися оточенням. І ,навпаки, тоталітарне відношення до дитини як до власності, що відбивається і на виборі батьками релігії для дитини, сприяє або її безучасній покірності, або протестній поведінці, намаганню виходу в іншу реальність – віртуальну, вуличну чи в стан штучної радості від наркотичних речовин, музики і рухів на дискотеках. Вчащаються випадки суїциду як виходу з безвихідного стану. Захищаючи себе, дитина починає обманювати, шукає підтримки у сумнівних компаніях, вчиться

бойовим мистецтвам, попадає у секти з сатаністським ухилом, вчиться чорномагічним прийомам. В результаті вона втрачає або свободу, або психічне здоров'я, або життя. А причиною є незформовані навички соціалізіції і власної поведінки у дітей та молоді, їх фактична незахищеність.

Дітям необхідні для впевненості в житті і психологічного комфорту любов і турбота близьких, віра в справедливість і надія на благополучне майбутнє життя, реалізацію власних здібностей. Вона має усвідомити власні можливості і потребу в ній держави і суспільства, визначити мету життя і правила моральної поведінки.

Суспільна моральність залежить від рольових функцій людини, духовна є світоглядною, стрижневою для принципів і переконань на все життя.

Як прищепити віру в себе, в людей, в Бога, в життя зневіреній дитині? Людина – це складна система систем, і підхід до формування дитини з особи до особистості має бути системним.

Діти не витримують голослівності, обману, неповажання себе, жорстокості, несправедливості. Тому дуже важливим є підбір кадрів викладачів курсу за фактичною моральністю та духовністю, а не лише наявністю дипломів чи приналежності до релігії.

Добро і зло як альтернатива можуть бути відносними в залежності від характеру людини і розміння нею власної користі. Ми розуміємо, що природа – лабораторія Творця, а людина – співтворець. Українське прислів'я "Добро доброті стоїть на заваді" ілюструє двоякість розуміння добра як матеріального накопичення і як символу світлої духовності.

Новизна постановки питання про принципово новий світоглядний підхід в світській освіті вимагає розробки понятійного апарату. Що таке душа, дух, на основі яких визначається духовність? Формулювання в нерелігійних концепціях, що духовність є поведінковим проявом (незрозуміло чого), ніяк не співпадають з взагалі не роз'яснюваними релігійними поняттями. Визначні вчені людства змушені були або підтримувати наукове атеїстичне реноме, ховаючи власну релігійність, або підкорятися середньовічним релігійним і світоглядним догмам на базі вчень Платона і Арістотеля, приховуючи наукові здобутки, які Церква вважала за єресі. Прогрес людства XXI століття потребує і прогресу у відносинах Церкви і науки, від якого виграють обидві інституції, а також освіта.

Неконкретизоване поняття Бога виправдовує рівність релігій світлих ("І сказав Бог – нехай буде Світло!"), як християнство, так і

темних, що наслідуються від древніх культів Ваалу, людських жертвоприношень. Аналізу їх впливу на свідомість науково не зроблено.

Дитина апріорі сприймає твердження тільки в ранньому дитинстві, пізніше вона починає сумніватися. Тому моральність і духовність мають бути доказовими. Якщо дитина на прикладах не зрозуміє, що чесно жити корисніше, вона не повірить. Побутова і законодавча безкарність посилюють протиріччя між словом і думкою, словом і вчинком, декларативністю і діями. Це приводить до безвір'я, безнадії, безвідповідальності і вміння хитрувати, знищення природної совісті як відчуття добра і зла. Людина перестає вірити в людей, в себе. І тільки віра в Бога спасає, підтримує, вселяє надію, несе любов. Духовна культура є основою моральності і культури життя. Віра є індивідуальною, але і для держави та її нації відношення до Бога є найважливішим, що закріплено в Конституції України.

Веселаго Н., Мартьянов П.

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ: ПРОБЛЕМА ЧИ ВИБІР?

Здається, що офіційно вибір на користь предмету „Християнська етика в українській культурі" зробили усі: і так звані „традиційні Церкви", і влада. Зроблений крок, втім, полишає ще багато можливостей для роздумів.

По-перше, хто викладатиме в освітніх закладах цей предмет? Нами пропонується принагідно використати досвід не тільки західних регіонів України, зокрема Львова, Івано-Франківська тощо, а й Національного університету „Острозька Академія". Коли 24 березня 2000 року Рівненська обласна Рада прийняла рішення про запровадження предмету християнська етика в школах Рівненщини, то Національний Університет „Острозька Академія" став одним із базових центрів підготовки викладачів християнської етики. Створення факультету підготовки викладачів християнської етики викликало, відповідно й набір студентів.

Для Одеського регіону таким базовим навчальним закладом міг би стати Інститут вдосконалення вчителів (який вже виступив із відповідною ініціативою) та Південноукраїнський державний

педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського (котрий ще не визначив наразі свою позицію стосовно викладання нового предмету).

Крім того, на наш погляд, є необхідним ввести викладання означеного курсу християнської етики у вищих навчальних закладах, насамперед у тих, які готують викладачів із гуманітарних дисциплін та економістів, екологів, медиків тощо.

Метою вивчення курсу „Християнської етики в українській культурі" було б вивчення основ знань по розділах даної дисципліни, крім того, допомога у виробленні власної моральної позиції. Він міг би складатися із лекцій та практичних занять. Якщо лекції містять переважно інформаційний матеріал, то вибір ціннісної орієнтації, її обґрунтування є задачею того, хто вивчає цю дисципліну. Необхідно зробити наголос на позаконфесійному характері даного предмету.

Активне відношення до змісту дисципліни, самостійна робота виступає ґрунтом повноцінного засвоєння християнського етичного знання. У структурі дисципліни „Християнська етика в українській культурі" необхідно приділити місце вивченню історії становлення християнської етики, її співвідношенню з іншими релігійними етичними системами. Осмислення ідей, сформульованих у християнській етичній традиції, сприяє формуванню усвідомленої моральної орієнтації. Курс має бути присвячений вивченню феномена людської моралі у світлі Божого Об'явлення людям. У теоретичній частині курсу мають розглядатися основні принципи і категорії християнської етики в порівнянні з іншими впливовими етичними системами, як стародавності, так і сучасності. Розділ прикладної етики слід присвятити розгляду конкретних етичних проблем, що стоять перед сучасним суспільством і Церквою. Увазі студентів мають бути представлені як теми біоетики (як приклад – допустимість абортів й евтаназії, ставлення до людей з обмеженими можливостями тощо); економічної етики; політичної етики. Курс допоможе студентам не тільки зрозуміти особливості і достоїнства християнської етики, але і більш кваліфіковано (з погляду норм християнської моралі) підходити до прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях. Крім того, відбудеться знайомство з різноманіттям морально-релігійних систем і вірувань через виявлення цінностей, що лежать у їхній основі. Процес вивчення матеріалу слід будувати на основі максимального наближення його до актуальних для сучасного суспільства моральних проблем.

Предмет „Християнська етика в українській культурі" серед іншого передбачає виховання молодої особи на християнських засадах, що є спільними для всіх українських Церков, а також прийнятним як

моральна основа в системі загальнолюдських цінностей. Цей предмет носить інформативно-виховний характер, який не супроводжується релігійними обрядами. Головною метою курсу є ознайомлення з основами християнського морально-етичного ідеалу і головними елементами української християнської традиції у навчальних закладах усіх рівнів акредитації.

Тепер щодо складного питання підготовки викладачів християнської етики. Вона має здійснюватися ґрунтовно, на основі розробленого навчального плану, яким слід передбачити вивчення дисциплін, що дадуть змогу здобути знання з теорії та практики християнської етики, релігієзнавства у цілому, філософії релігії, історії християнської філософії, соціології релігії, християнської етики, історії та географії релігій, історії християнства, християнської культури, психології релігій, християнської педагогіки, методики викладання християнської етики, біблієзнавства та ряду теологічних дисциплін. Тут викладання християнської етики є дотичним до проблеми створення в Україні фахового стандарту з теології та визнання державою теологічної освіти (з усіма наслідками, які з цього випливають).

Слід зауважити, що ослаблення ідеологічного диктату, яке почалося в 1960-і роки, лише наприкінці 1980-х „дійшло” до свободи широкої християнської проповіді. До цього природна тяга людини до релігійної моральності задовольнялася переважно наукоподібними системами цінностей, у які то тут, то там впліталися певні крупиці релігійно-культурної спадщини, а також метарелігійними вченнями, серед яких положення лідера займали окультні науки і просто грубі марновірства, на зразок віри в „барабашку” й надії на всемогутність „нетрадиційного” лікаря.

Такого роду морально-релігійний Вавилон, у якому переплелися елементи природничої науки, філософії, політики, різних релігійних і псевдорелігійних вчень, окультного містицизму, неуцтва і шарлатанства, породив у більшості співгромадян досить вигадливий набір уявлень про моральність, у тому числі стосовно моральності євангельської, християнської, Богом об’явленої.

Релігійний тип мислення заступає на зміну міфологічному і характеризується розвитком моральних і етичних норм і соціальних зв'язків, він безпосередньо пов'язаний із процесом виховання і культурно-естетичного навчання, особливо переважає в підлітковому віці, коли формується основа морально-етичної складової особистості людини. Древні перси в часи створення своєї імперії учили дітей трьом речам: скакати на коні, стріляти з лука і завжди говорити правду. У такому

підході відбилася ідея прищеплювання необхідних основних навичок і виховання гідного громадянина соціуму. Етична думка рухається від визначення блага до морального закону з його рекомендаціями триматися блага й уникати зла. Моральна точка зору виражається не в пошуку відповіді на питання: що добре саме для мене, а в прагненні до справедливості, до такого безстороннього рішення, що рівною мірою є добрим для усіх. Належне з'являється як основний моральний феномен.

Стосовно історії викладання християнської доктрини (а, відповідно, й етики) на території Російської імперії (до складу якої свого часу входила й Україна), то у жовтні 1817 р. було засноване Міністерство духовних справ і народної освіти, що складалось із двох департаментів, відповідно по духовних справах і по освіті. При цьому перший з них мав управління: у справах православного сповідання, римсько-католицького, уніатського і вірменського сповідання, протестантських сповідань і нехристиянських сповідань. Таким чином, навіть у часи Російської імперії православ'я було зрівняне з іншими, у тому числі й нехристиянськими, релігіями та не мало офіційних переваг у викладанні християнської етики (Див.: Русское Православие: вехи истории. – М., 1989).

Що ж це таке «Етика», стосовно якої точиться дискусія? Якщо використати визначення етики, що було у вжитку ще на початку XX ст. та міститься у відомій енциклопедії Брокгауза та Ефрона, це „вчення про основні принципи моральності і про норми людської діяльності з точки зору понять про добро та зло”. За цією дефініцією можна розрізнити, гетерономні, апріорні та емпіричні етичні системи, виходячи з яких, ми розглядаємо саме гетерономну етичну систему, тобто систему, що базується на християнських етичних імперативах, наперед заданих Богом, за християнським віровченням .

Крім того, користуючись теоретичними розробками фахівців з морального богослов’я, можна знайти критерій відокремлення та зв’язку філософського та богословського витлумачення проблем та категорій, пов’язаних з християнською етикою, спільні моменти та розбіжності між ними.

Етика – це філософська дисципліна, що вивчає мораль, моральність. Від стоїків йде традиційний розподіл філософії на логіку, фізику й етику, що часто розумілася як наука про природу людини, тобто збігалася з антропологією. І. Кант розвив ідеї т.зв. автономної моральної етики як заснованої на внутрішніх самоочевидних моральних принципах (від авто і грецьк. nomos закон). Він наголосив на притаманній етиці власній закономірністі, можливість визначити будь-яке явище за його

внутрішніми законами (на протилежність автономії існує гетерономія). Кант протиставив її етиці гетерономній, похідній із яких-небудь зовнішніх стосовно моральності умов, інтересів і цілей. У XX ст. М. Шелер і Н. Гартман, на противагу кантівскій „формальній” етиці обов’язку, розробляли „матеріальну” (змістовну) етику цінностей. Втім, центральною для етики продовжує залишатися проблема добра і зла.

Слова „моральність”, „мораль”, „етика” близькі за змістом. Але виникли вони в трьох різних мовах. Слово „етика” походить від греч. ethos — вдача, характер, звичай. Його узвичаїв 2300 років тому Аристотель, що назвав „етичними” чесноти або достоїнства людини, які виявляються в її поведінці, такі якості, як мужність, розсудливість, чесність, а „етикою” — науку про ці якості. Слово „мораль” — латинського походження. Воно утворено від лат. mos (множ. число mores), що означало приблизно те ж, що ethos у грецькому — вдачу, звичай. Цицерон, дотримуючись прикладу Аристотеля, утворив від нього слова moralis — моральний і moralitas — мораль, що стали латинським еквівалентом грецьких слів етичний і етика. А „моральність” — від кореня „вдача”, уперше потрапило в словник російської мови в XVIII сторіччі і стало вживатися поряд зі словами „етика” і „мораль” як їхній синонім. Так з'явилися три слова із приблизно тим самим значенням. У практиці слововживання ці слова практично взаємозамінні. Мораль, моральність, один з основних способів нормативної регуляції дій людини в суспільстві; особлива форма суспільної свідомості і вид суспільних відносин (моральні відносини).

Для нашого випадку особливо важливим є те, що мораль належить до числа основних типів нормативної регуляції, зокрема таких, як право, звичаї, традиції й ін., перетинається з ними й водночас істотно відрізняється від них. Моральні норми здійснюються практично і відтворюються повсякденно силою масових звичок, соціальних установок, що виховуються в індивіді, оцінок суспільної думки, переконань і спонукань. Виконання вимог моралі може контролюватися всіма людьми без винятку і кожним окремо. Авторитет тієї або іншої особи в моралі не пов'язаний з якими-небудь офіційними повноваженнями, реальною владою і суспільним становищем, але є авторитетом духовним, тобто обумовленим його моральними ж якостями і здатністю адекватно виразити зміст моральної вимоги в тім або іншому випадку. Взагалі в моралі немає характерного для інституціональних норм поділу на суб'єкт та об'єкт регулювання. Мораль відбиває цілісну систему поглядів на соціальне життя, що містять у собі те або інше розуміння сутності („призначення”, „змісту”, „мети”) суспільства, історії,

людини та її буття. Мораль, з погляду ідеалів, критеріїв добра і зла, і моральний погляд може знаходитися у критичному відношенні до фактично прийнятого способу життя. Узагалі ж, у моралі, на відміну від звичаю, належне і фактично прийняте збігаються далеко не завжди і не цілком. Кожна із систем моральності, що панували, також має свої особливості.

Етика, як наука, також виникла не відразу і не раптом. Вона має глибокі історичні корені. Розширення предмету етики випливало із трактування її завдань: етика була покликана навчити людину правильного життя, виходячи з її ж власної (природної або божественної) природи. Тому етика поєднувала в собі теорію буття людини, вивчення пристрастей і афектів психіки (душі) і одночасне вчення про шляхи досягнення благого життя (загальної користі, щастя, спасіння).

Мораль і моральність не є синонімами, бо ж вони розкривають різні грані життєдіяльності людини і суспільства. Мораль розкриває матеріальну сутність життєдіяльності людини, а моральність – духовну сторону цієї життєдіяльності. З наведеного видно, що етика поєднує в собі дві сторони життєдіяльності – теорію буття людини і вивчення пристрастей й афектів психіки (душі). І тому сутність етики полягає в тому, щоб дати людям, особливо тим, що знаходяться на початку життєвого шляху, вчення про шляхи досягнення благого життя. Таким чином, етика пов'язує мораль і моральність у єдине ціле, утворивши тріаду „мораль-етика-моральність”.

Мораль, як форма соціальної культури, виконує ціннісно-орієнтаційні та регулятивні функції. Першою у цій низці функцій виступає мотиваційна функція. Моральні принципи мотивують людське поводження, тобто виступають як причини і спонукання, що викликають в особистості бажання щось зробити (або, навпаки, не зробити). У результаті виховання і самовиховання в людей виробляються установки, що змушують їх – інколи навіть нібито проти їх волі – робити ті вчинки, які має людина робити відповідно до норм моралі, і не йти ні наякі дії, які не повинна робити, оскільки вони суперечать цим нормам. Чесна людина просто не може, скажемо, украсти що-небудь: у неї не підніметься рука на це. Навіть під гіпнозом люди відмовляються робити дії, які вони вважають для себе морально неприпустимими. Таким чином, моральні принципи, на відміну від інших норм і правил мислення і поведінки, укорінюються в психіці і входять у саму структуру особистості як її власні, внутрішні мотиваційні фактори.

З цим пов'язана важлива особливість моральної оцінки людських вчинків: ця оцінка визначається не тільки самим фактом здійснення

якогось вчинку та його об'єктивних наслідків, але й мотивами вчинку, тобто тим, які суб'єктивні спонукання штовхнули людини зробити те, що вона зробила, які були її наміри при здійсненні вчинку. А моральна оцінка мотивів поведінки особистості переходить у моральну оцінку самої особистості. У залежності від того, наскільки моральні або аморальні мотиви, що, звичайно, спонукають особистість до дій, сама ця особистість вважається моральної або аморальною. Таким чином, мотиваційна функція моралі безпосередньо формує моральний вигляд особистості.

Далі слід розглянути конститутивну функцію. Слово „конститутивна" походить від лат. constitutus – той, що затвердився, встановлений. Це слово ужито тут для того, щоб позначити основну роль моральності в культурі. „Етичне є елементом культури, що конституює", – писав Альберт Швейцер (Швейцер А. Культура и этика. – М., 1973. – С. 178). Конститутивна функція моралі полягає в тому, що вона виступає як центральна, фундаментальна форма соціальної культури, що лежить в основі всіх інших її форм. Принципи моральності є вищими, чільними над всіма іншими формами регуляції поведінки людей. Хоча вони в повсякденній практиці звичайно виступають як „неписані правила" поведінки, їхнє значення в житті суспільства можна порівняти зі значенням конституції – основного закону життя держави, якому повинні підкорятися всі дії і правові акти громадян і організацій. „Суспільство ґрунтується на початках моральних: на м'ясі, на економічній ідеї, на перетворенні каменів у хліби – нічого не ґрунтується..."(Там само. – С.176). Кожного разу, коли будь-які цінності або регулятиви вступають у протиріччя з моральними, вибір необхідно робиться на користь останніх, інакше суспільство буде деградувати. Пріоритетність моральних принципів перед всіма іншими поширюється на будь-які людські взаємини і дії. У цьому сенсі моральним принципам підлеглі всі сфери людського життя і діяльності.

Крім того, мораль у суспільстві виконує координаційну функцію. Ця функція випливає з попередньої. Вона полягає в тому, що мораль, у силу пріоритетності своїх принципів, забезпечує єдність і узгодженість взаємодії людей у найрізноманітніших обставинах. Впевненість у тім, що людина поруч з вами дотримується тих самих моральних принципів, що й ви, дозволяє вам передбачати загальну спрямованість її дій, покладатися на неї і довіряти їй. Навіть не знаючи ані характеру людини, ані її звичок, навичок, умінь, ви можете заздалегідь визначити, що від неї слід і чого не слід очікувати. Дотримання людьми єдиних і загальних моральних принципів робить поведінку їх передбачуваною. Моральність може

виконувати координаційну функцію тільки в тому випадку, коли її принципи однакові для всіх людей, що вступають у взаємодію. Тому будь-яке співтовариство зацікавлене в загальній значимості моральних принципів – в тому, щоб всі його члени дотримували тих самих моральних цінностей і регулятивів. Соціальне значення моралі обумовлюється ще й її надіндивідуальним характером. Вона повинна бути одна на всіх, а не своя в кожного. Люди повинні за одними і тими ж критеріями оцінювати, що є добро, а що є зло.

Автори сподіваються, що дана стаття долучиться на користь викладання християнської етики не тільки у середніх учбових закладах, а й у вищій школі України.

Филипович Л., Гаврілова Н.

РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Інтенсивний розвиток релігійно-церковної сфери, що був покликаний до життя демократичними перетвореннями в Україні на початку 90-х років, посприяв швидкому кількісному зростанню закладів духовної освіти. За статистичними даними Державного комітету України у справах релігій станом на 2005 рік в Україні нараховувалося майже 10 тис. недільних шкіл та 173 духовних навчальних заклади різної віросповідної належності та структури (від початкової ланки до закладів професійної освіти), з яких чверть належить православній гілці християнства. Це створило якісно нову ситуацію в системі релігійної освіти, що потребує спеціального вивчення та дослідження.

Православна освіта в минулому була суттєвим компонентом формування духовності українського народу. Здавен українці дивували іноземних мандрівників своєю освіченістю, культурністю і релігійністю. Багатовікова традиція православного виховання, штучно перервана в 1917 році, робить перші кроки у своєму відродженні, зустрічаючись з безліччю проблем. Посткомуністична секулярна держава, яка за радянських часів дозволила існування єдиної духовної установи на території України – Одеської православної семінарії, прагне, але не завжди послідовно і законно, відновити історичну справедливість щодо Церкви та православних шкіл. Церква, усвідомлюючи важливість православної освіти і ґрунтуючись на віросповідних догматах і канонах

православ'я, має за мету повернути собі дореволюційну освітянську інфраструктуру, але при цьому вона інколи не враховує зміни суспільної, в т.ч. ментальної, культурної, національної реальності.

Переживаючи процес свого становлення, православна освіта в сучасній Україні характеризується рядом специфічних ознак, проблем і тенденцій. Перш за все постає проблема специфіки духовної освіти, її відмінності від інших форм навчання. Дискутивними є питання про об'єкт і суб'єкт виховання, про її направленість і наповненість в секулярному суспільстві. Все це конкретизується через вирішення проблеми змісту, форм і структури духовної освіти, що забезпечить якість навчання, визначений всією православною спільнотою рівень підготовлених кадрів. Професія священнослужителя не має перетворитися на „ремесло", „бізнес", засіб **заробляння грошей.**

Зростання популярності нової для України професії, потреба суспільства в дипломованих спеціалістах у сфері релігійно-духовних відносин виводить виявлені проблеми далеко за межі Церкви. Сьогодні теологія врешті-решт включена в перелік навчальних дисциплін і реєстр наук, з яких ведеться підготовка спеціалістів. Але оскільки стандарти православно-богословської освіти до цих пір ще не розроблені, то жодний духовно-навчальний заклад православних церков не має державної ліцензії, що робить підготовку священиків внутрішньо церковною вузькою справою, яку, як показує досвід, Церква самостійно вирішити не здатна. Мова йде зокрема про забезпечення висококваліфікованими викладачами богословських дисциплін, про якісні напрацювання і методику викладання, про включення до навчальних планів комплексу світських дисциплін (українська та іноземні мови, історія, всесвітня та вітчизняна культура, суспільні науки), наявність необхідних приміщень для занять, гуртожитків для студентів, бібліотечного фонду, сучасних засобів навчання тощо.

Зрозуміло, що успіх православ'я в Україні багато в чому залежить від якості духовної освіти. Православний архієпископ Димитрій (Рудюк), ректор Київської Духовної Академії і Семінарії УПЦ КП, розуміючи важливість такого підходу, наголошує: „Ми вже давно говоримо, що (в освітянській православній сфері – авт.) від кількості необхідно переходити до якості. Ми повинні відмовитися від того, що на сьогодні така велика кількість студентів і вихованців навчається у наших церковних навчальних закладах. Від цього Церква не збагачується, навіть навпаки – отримує певний баласт. І зрозуміло, що з цим "баластом" потрібно боротись. Ісус Христос учив, що "багато покликаних, а мало вибраних", тому ми повинні ще з самого початку намагатися відібрати

тільки таких майбутніх студентів і вихованців, які б дійсно принесли користь для нашої Церкви. Наша Церква також є в процесі становлення, відродження, і вона потребує освічених священнослужителів, і тому звичайно, що з кожним роком ми намагаємося зменшити, все-таки, наш набір. І це не дивно. Головне зробити його якіснішим, поглибити правила вступу" (http: //prot-evgen.nm.ru/pages/articles/0143.htm). В одному із своїх інтерв'ю владика засвідчив, що навчальні плани керованих ним духовних інституцій застаріли на рівні середини XIX століття.

Студенти православних духовних навчальних закладів є досить чисельною, а тому показовою категорією української молоді. Саме на студентській лаві формуються світогляд, переконання майбутнього душпастиря. І від тих пріоритетів, які обере для себе сьогоднішній студент, залежить духовний настрій парафіян завтра.

В зв'язку із цим виникає ряд питань, скажімо: чи ведуть духовні навчальні заклади професійний відбір молоді? що сьогодні собою представляє студентство духовних навчальних закладів? яка якість їх підготовки? чи здатний молодий священик відповісти на виклики сучасності та ін. З метою отримання об'єктивної інформації про світоглядні орієнтири та соціальну позицію студентів духовних навчальних закладів проведено унікальне опитування (за напівструктурованими анкетами для інтерв'ю) серед слухачів православних семінарій і богословських факультетів. Це – переважно молодіжна аудиторія. Його матеріали і стали соціологічною базою для даної статті. Загалом опитано 64 респонденти, що дає можливість на основі аналізу їх відповідей окреслити основні тенденції змін світогляду православної молоді, її ціннісні установки, орієнтири студентів духовних навчальних закладів православного спрямування.

Отже, перше запитання в запропонованій анкеті стосувалося мотиву професійного вибору. У відповідях респондентів неодноразово прозвучали думки, що вступ до духовного навчального закладу – це не просто професійне самовизначення людини, а вибір особливого способу життя, призначення, покликання, життєвої стратегії: служити Богу, досягти не лише особистого спасіння, але й допомогти це зробити іншим. Якщо вибір будь-якого виду світської професійної освіти спирається насамперед на раціональну мотивацію, то вибір релігійної освіти обумовлений ірраціональними почуттями (прагнення наблизитися до Бога, заслужити спасіння).

На запитання: „Якими професійними якостями повинен володіти спеціаліст у Вашій галузі діяльності?" слухачі духовних шкіл були досить однозначні в своїх судженнях та міркуваннях, наголошуючи на всебічно

розвиненості особистості: „Майже всіма науками, тому що священик повинен бути готовим до різних випадків в житті, адже він встановляється над народом і відповідає за нього перед Богом”; „Я вважаю, що я вчуся не лише для себе, а й для людей, які не мають такої можливості, тому в мене повинні бути присутні всі якості, притаманні цій галузі діяльності”.

Відтак, апріорно молоді люди оцінюють весь комплекс наук та професійних якостей як обов’язкові елементи для повноцінної професійної діяльності в обраній ними галузі діяльності. Але з наступних відповідей респондентів стає зрозуміло, що цей „увесь комплекс професійних якостей” далеко не всі респонденти використовують в реальному житті і серед них не спостерігається прагнення до розширення.

Насамперед, це проявляється у тому, що у сучасної молоді зникає прагнення більше знати, розширювати знання про свою віроповчальну доктрину, не кажучи вже про інші релігійні традиції. Адже знання невичерпне, а відтак виникає запитання: для чого? Враховуючи неоднозначність відповідей, добре знання основ віровчення своєї конфесії вважають за необхідний елемент у своїй професійній діяльності – 76,6% майбутніх священнослужителів; знання інших релігій – має смисл та цінність для 46,9%; наявність комплексу знань з психології та педагогіки – вагоме для 39,1% респондентів; поінформованість про останні події релігійного життя важливе для 37,5%; вміння слухати та майстерність спілкування вибрали для себе 50,0%; належні знання з інших сфер гуманітарних наук – беруть за основу 18,8%, а терпимість й повагу до віруючих інших віросповідань – 37,5%.

Щодо поінформованості молодої православної еліти у сучасній релігійній ситуації в Україні та світі: тенденції змін і проблеми, пов’язані з цим, постійно цікавлять лише одну третину (32,8%) майбутніх священнослужителів, 39,1% респондентів цікавляться зазначеним періодично, чверть (25,0%) – інколи, зовсім не цікавляться означеним 3,1% опитаних.

Складним у розумінні та сприйнятті релігійної доктрини для студентів виявився догмат про Святу Трійцю та апостольські писання. Але варто зауважити, що саме значення та смислове наповнення терміну „доктрина” для слухачів духовних шкіл склало певну проблему, хоча за визначеннями православного богослова Іларіона (Алфеєва) „Догмат – основа життя православного християнина. Все наше богослужіння побудовано на догматах. Священик, який не знає догматів, подібний лікарю, який не знає основ медицини. Але відсутність інтересу до догматики у деяких представників нашого духовенства і православного

студентства нерідко стає причиною повної богословської безграмотності” (Илларион (Алфеев), епископ Керченский. Православное богословие на рубеже эпох. – К., 2002. – С. 209).

Деяке сум’яття викликало питання про наявність життєвого кредо та розкриття при цьому тих принципів, якими молоді люди керуються у своєму житті. Більшість виявили неготовність відповісти на поставлене питання. Відзначимо, що серед тих, хто дав відповідь, переважають релігійні настрої у відповідях, що є цілком зрозуміло, з огляду на об’єкт дослідження: „Отримати високу освіту і пізнати всі істини Православного життя і вчення святої Церкви”; „Старанно виконувати всі Божі Заповіді”; „Існувати на землі, вірувати в ім’я Ісуса Христа, здобути професію і мати релігійну родину і сім’ю”; „Принцип мого життя ходити в Церкву, надіятись в першу чергу на Бога, вірувати в нього і любити його, і все буде по його волі”; „Завжди бути вірним і чистим душею перед Богом”; „Допомога людям у їх життєвих проблемах”; „Якомога більше осягнути того, чого вимагає від нас Бог”; „Будьте досконалі як Отець Ваш Небесний”; „Не роби іншим того, чого не бажаєш собі”; „Оптимістично сприймати всі події”; „Допомогти людям у пізнанні Бога”; „Жити по справедливості”; „Через терня до зірок”; „Служити Богу, поважати і любити людей; „Спасіння душі”; „Не зупинятися” та ін.

Сенс свого життя молоді семінаристи вбачають у наступному: „Щоб за це коротке життя заслужити життя вічне. Рятуйся сам і навколо тебе врятуються тисячі”; „Любити Бога і ближнього”; „Служити Богу і не шкодити Людям, які мене оточують”; ”В спасінні своєї душі”; „Всецілому відданні служінню Богу і дотримання його заповідей”; „Вірно і чесно служити Богу”; „Бути потрібним людям”; „Тому, що життя є тимчасове, коротке, то потрібно за своє життя досягнути високого рівня знань про Бога”; „Щастя в особистому житті і процвітанні країни”; „Не загубити, а найбільш розвинути талант даний Богом”; „В моральному вдосконаленні себе”; „Прожити це життя гідно”; „Залишити добрий знак на землі, навчитися і згодом передати знання іншим хто їх потребує”; „В дітях”; „Добрий пастир душу свою покладе за вівці”; „... щоб отримати спасіння, тобто набути святості, бути досконалим”; „Робити людям добро не чекаючи взаємовіддачі”; „Прожити життя гідно і по заповідях”; „Служити Богові і людям”; „У пізнанні Бога”; „У любові”; „У творенні добра”.

Отже, сенсоутворюючі намагання майбутнього духовенства умовно можна поділити на дві групи: перша, у якій домінує спрямованість виключно на свою особистість а інша – поєднує елементи колективізму, орієнтація на сім`ю, родину, суспільство, країну.

Життєвий ідеал наявний лише у 37,5% молодих людей, на противагу у 54,7% він не сформований. Зважаючи на об'єкт нашого дослідження, закономірними є відповіді респондентів: „Сам Господь і його угодники"; „Бог, Святе Письмо, святі Отці", „Святі мученики"; „Ісус Христос"; „Справжній достойний священнослужитель, який свого хреста несе достойно до кінця своїх днів"; „Матір"; „Бог"; „...він не певна особа, а якісь певні властивості окремих осіб". Аргументами на користь відсутності ідеалу є наступні думки: „Не сотвори собі кумира"; „У мене немає життєвого ідеалу, всі люди грішні і я також, ідеальний лише Господь, але треба слухати в першу чергу лише священика"; „Життєвого ідеалу в мене немає, а є ідеал духовний – Господь".

Студенти виявили різноманітні коло інтересів: „І музика, і співи, психологія людини, точні науки, електрика, різьба по дереву, виховання дітей"; „Художня література, техніка"; „Здебільшого комп'ютерами, різними новітніми технічними досягненнями"; „Я – художник"; „Головне – це Божі науки"; „Музикою, філософією, політикою"; „Спортом"; „Мене цікавить все потроху, але основну увагу я приділяю Богослов'ю"; „Політикою"; „Комп'ютерами, бо без них тепер не можливо жити в даному суспільстві"; „Сподіваюся осягнути всі науки, хоча б поверхово"; „Ремонтом автомобілів"; „Цікавлюсь життям" тощо.

Не має однозначності у відповідях студентів у поглядах на будову Всесвіту. Думки респондентів практично однаково розділилися на три групи. Перша – стверджує, що світ обмежений у просторі (34,4%), друга – заперечує зазначене (32,8%), третя – вагається з відповіддю (31,3%). Близько половини слухачів (48,4%) вважають, що світ обмежений у часі, 21,9% міркує протилежно і 29,7% не в змозі відповісти на це питання. Переважаюча більшість (81,3%) респондентів твердять, що світ створений: „Створений Богом Отцем і сином і Св. Духом, нічого не створюється саме по собі"; „Світ не існує вічно, всьому прийде кінець, крім Бога"; „Існує в часі, бо створений Богом, якщо має початок, то матиме і кінець, тобто не є вічним"; „Світ існує вічно і створений Богом"; „Створений Пресвятою Трійцею". А 3,1% респондентів упевнені, що світ існує вічно. Зустрічалися і досить оригінальні відповіді: „Повністю погоджуюсь з вченням Церкви". Останнє можна розглядати таким чином, що людина з певних причин не хоче виходити за рамки встановленні Церквою, або ж не має власної точки зору на зазначене.

Бога слухачі духовних шкіл, враховуючи неоднозначність їх відповідей, уявляють як Найвищу Духовну силу, Творця світу (90,6%), як уособлення Добра, Любові, Мудрості (57,8%), як закономірність, гармонійність, доцільність, що існують в природі і спрямовує розвиток

світу та людства (21,9%), вищу уособлену, людиноподібну істоту (4,7%), а для 3,1% – це понад будь-яке поняття і визначення, найвище знання у світі, істина.

Варіант відповіді, що людина – це частина і продукт Природи, не вибрав для себе жоден респондент. А з твердженням, що людина – це творіння та дитя Бога погодилося – 89,1%. Людину як співтворця Бога в справі створення світу розглядають 9,4% опитаних.

Гріх православні студенти характеризують наступним чином: „Свідоме порушення Заповідей Божих”; „Вчинок, думка чи бажання, що суперечать волі Божій”; „Погані справи, які робить людина, чи словом чи ділом, чи думкою, людина постійно грішить, але вона повинна вміти каятися в своїх гріхах”; „Наша провина перед Богом, недотримання Закону Божого, яким ми повинні керуватися”; „Порушення Заповідей Божих, Закону Божого чи совісті”; „Із світської точки зору – це аморальна поведінка або порушення етичних норм життя людини”; „Смерть душі”; „Викривлення істини”; „Вчинки, які можуть зашкодити іншим”; „Гріх заважає людині вільно спілкуватися з Богом”; „ Гріх – це беззаконня”; „Гріх – це хвороба душі”; „У гріху перебувають всі люди, але не всі шукають способу очищення від нього”; „Невиконання Божих Заповідей і настанов”; „Дія спрямована проти людини чи Бога”.

Цінність релігії майбутні священнослужителі вбачають у наступному: „Релігія потрібна для удосконалення людини”; „Релігія цінна для мене тим, що я завдяки їй утверджуюсь у собі”.

Вірять у життя після смерті 82,8% опитаних, заперечують його – 12,5%, не визначилися – 4,7%. Існування раю визнають 95,3%, не знають про нього 4,7%. Існування пекла визнають 93,8%, не знають – 6,3%. В безсмертя душі вірять 90,6% респондентів, не вірять – 3,1%, не знають – 6,3%. Чудотворну силу святих реліквій (мощі, ікони) сприймають 92,2% опитаних, не сприймають – 3,1%, не визначилися – 4,7%. У православ’ї, як і в будь-якому іншому релігійному напрямку, є чітко розроблена догматична частина, що стосується вище зазначених питань. Ми можемо стверджувати, що у середовищі майбутніх священнослужителів наявний відсоток молоді, який не сприймає або не знає віроповчальних основ своєї конфесії.

87,5% майбутніх священнослужителів твердо переконані, що їх релігійна традиція – єдине правдиве джерело знань про Бога, 4,7% – протилежної думки, не можуть визначитися – 7,8%. 85,9% респондентів стверджують, що ніколи не поміняють свою релігійну традицію, а 6,3% не виявляють такої упевненості. Така ж кількість вагається з відповіддю. Потребу в спілкуванні з людьми інших релігійних традицій відчувають

32,8% опитаних, не відчувають нічого подібного – 48,4%, вагаються – 18,8%. Слухачі вважають, що багато релігійних традицій мають цінні знання про Бога (42,2%). Протилежної думки дотримуються 29,7% опитаних, не визначилися в цьому – 28,1%. Більша половина опитаних (57,8%) вважає, що інші релігійні традиції – другорядні порівнянні з їх власною, заперечують це – 18,8%, не визначилися близько однієї четвертої (23,4%). Думку про те, що різні релігійні традиції можуть вести людей до Бога, підтримують 18,8% молодих людей, заперечують – 48,4%, не знають – 32,8%. Для 45,3% респондентів існують певні рамки як далеко вони можуть зайти при вивченні іншої релігійної традиції, позбавлені цього – 31,3%, не задумувалися над подібним – 23,4%.

Про те, що знання про Бога найбільш повно досягаються через мою релігійну традицію, заявляють – 73,4% слухачів, не згодні з цим – 7,8%, не знають – 18,8% опитаних. “Всі релігії навчають тієї ж самої істини” - стверджують лише 17,2% опитаних, заперечують – три четвертих православної молоді (75,0%), не знають – 7,8%. Підтримують думку, що Бог відкриває істину в більш ніж одній релігійній традиції – 28,1%, заперечують – 46,9%, не знають – 25,0%. Знання більш ніж однієї релігійної традиції збільшує власну духовність 46,9%, ні – 34,4%, вагаються – 18,8%. Знання більш ніж однієї релігійної традиції тільки ініціює сум’яття в голові засвідчують – 29,7% опитаних, так не думають – 42,2%, не знають – 28,1%. 64,1% люблять спілкуватися з питань релігії з людьми інших традицій, не люблять зазначеного – 18,8%, не визначилися –17,2% респондентів. “Люди різних релігійних традицій не повинні спілкуватися один з одним”, - так заявляє 17,2%, не схвалюють таку думку – 56,3%, не знають – 6,6%. Про те, що релігійна віра допомагає перемагати суперечності і проблеми життя заявило 90,6% опитаних, а також зберігати внутрішній спокій та душевну рівновагу – 95,3%.

Результати нашого дослідження переконують в тому, що сьогодні, в умовах релігійного плюралізму, актуалізується багато проблем, зокрема необхідності виховання студентів духовних навчальних закладів в дусі терпимості та відкритості щодо інших конфесій. Необхідно враховувати, що майбутнім священнослужителям доведеться не тільки жити в багатоконфесійному суспільстві, а й безпосередньо спілкуватися з представниками інших, відмінних від їхньої власної, культур. Для цього корисним видається запрошення представників різних конфесій на зустрічі з студентами, плідний обмін думками та досягнення порозуміння на тому рівні, на якому це можливо. На нашу думку, досить позитивним для формування культури мислення і поведінки було б навчання чи стажування студентів за кордоном.

Неоднозначні відповіді респондентів були отримані на запитання про міру впливу молодої людини на хід власного життя. Зокрема 6,3% респондентів заявило, що вони на нього зовсім не впливають, 7,8% впевнені, що впливають у меншій мірі, 40,6% визначають вплив, як опосередкований, 21,9% –стверджують, що впливають у більшій мірі, а 14,1% упевненні, що повністю впливають. Відтак, у середовищі майбутніх священнослужителів панують неоднорідні оцінки щодо можливостей людини планувати своє життя і реалізовувати ці плани.

Під впливом сучасних секулярних процесів виникає новий тип релігійності, так звана „шукаюча" віра, яка містить різні етапи хитань, переходу із однієї Церкви в іншу, від однієї віроповчальної доктрини до іншої. Звичними є ситуації одночасної приналежності до різних релігійних груп та традицій. Означена тенденція має місце і серед студентів духовних навчальних закладів. За результатами дослідження, 28,1% респондентів заявили, що мають релігійні практики більш ніж в одній релігійній традиції, заперечують останнє 46,9%, не здатні визначитися 25,0%. Беручи до уваги те, що кожна релігійна традиція претендує на єдиноістинність, дещо дивним виглядають такі заяви майбутніх священнослужителів.

Різноманітні синтетичні світоглядні уявлення, які органічно поєднують у собі цінності як західних, так і східних культур, відбиваються у свідомості і православної молоді. Зокрема, доволі поширеною є віра у переселення душ (реінкарнацію). В те, що людина неодноразово народжується, але в іншому тілесному вигляді, вірять 12,5% слухачів православних духовних шкіл. Тішить, що 64,1% опитаних не поділяють таку точку зору, а ще 23,4% – не дали прийнятної відповіді. Зауважимо, що опитування проводилося серед студентів *духовних* навчальних закладів православного спрямування, а тому такі цифри є досить високим відсотком, адже зазначене положення йде в розріз з християнським віровченням. В існування телепатії та яснобачення вірить одна третина опитаних (29,7%), вагаються щодо існування таких фактів – 25%. Відтак, навіть серед молодої православної інтелігенції ми спостерігаємо захоплення позавіросповідною містикою (віра в спілкування з духами, астрологію, знахарство, магію), що поєднує у собі як релігійні, так і нерелігійні компоненти.

Нині поняття "християнство" загалом та "православ'я" зокрема зазнали помітної трансформації і певною мірою перетворилися на соціальну громадську та культурно-історичну самоідентифікацію. Релігія при цьому виступає не тільки як власне релігійна система, а й як звичайне культурне середовище, національний образ життя, де визначальну роль

відіграє тісний зв'язок релігійної та національної самосвідомості. Це породжує ситуацію, коли в принципі нерелігійна людина, людина, яка сумнівається або просто не замислюється над питаннями віри, ідентифікує себе з певною конфесією чи домінацією. Зауважимо, що при проведенні дослідження ми були свідомі того, в юрисдикцію якої православної Церкви ми потрапили. Тому наше здивування викликало те, що опитувані нами студенти не змогли чітко визначити свою конфесійну приналежність. Звичайно, цей факт можна пояснити тим, що православ'я не є однорідним явищем, але тоді як бути з аспектом свідомого професійного вибору? Але ж це майбутній клір, тоді що й говорити про мирян. Зауважимо, таке ж соціологічне дослідження проводилося і серед студентів протестантських духовних навчальних закладів. У цьому зв'язку напрошується паралель, що студенти-протестанти володіють більш чіткими і структурованішими знаннями про місце своєї конфесії серед інших протестантських громад. Вони вже чітко вказували на той релігійний напрям, до якого зокрема вони належать. А ось серед майбутнього православного духовенства є ще й такі, які просто не знають, навіть до якого патріархату належить їх навчальний заклад або ж взагалі це питання їх не турбує.

Багатозначимим є той факт, що 93,8% слухачів духовних шкіл вважають за необхідне оптимізувати сьогоднішній стан державно-церковних відносин в країні. Покращення ситуації вони вбачають в наступному: в утворенні національної Церкви (46,9%); в забезпеченні толерантності міжконфесійних відносин (6,3%); у невтручанні держави у справи Церкви (18,8%); в підтримці державою діяльності лише традиційних церков (17,2%); в забороні діяльності нових релігійних течій (32,8%); в утворенні Єдиної Української Православної Церкви та не втягуванні Церкви в політику (17,2%).

На думку 37,5% православної молоді в Україні існує повна свобода совісті та рівність віросповідань перед законом. Протилежні міркування з цього питання висловило 48,4% респондентів, не визначилися – 14,1%.

Стан сьогоднішній міжконфесійних взаємин в державі оцінюють як нормальний – 18,8%, конфліктний – 71,9%, толерантний – 9,4%. На нашу думку. на досить високий відсоток тих, хто оцінює ситуацію як конфліктну, позначився, насамперед, розкол у Православ'ї України.

Дотичним до аналізованої теми є бажання Церков до православізації державної системи освіти. Незважаючи на той факт, що згідно з Конституцією Україна є світською державою, релігійні та державні діячі розробляють проекти релігійної освіти не тільки серед віруючих

православних навчальних установ, а й в загальноосвітній школі. При цьому звучать конкретні пропозиції щодо навчальних курсів про релігію під різними назвами (“Християнська етика”, “Закон Божий”, “Основи православної культури” та ін.). Біля десяти років в Західній Україні експериментально повсемісно в загальноосвітніх школах викладають “Християнську етику”, порушуючи чинне законодавство і статтю Конституції України про відокремлення школи від Церкви. Є проблеми з викладачами “Християнської етики”, підготовку яких ведуть знов таки в порушення норм Закону “Про свободу совісті та релігійні організації” (1991) деякі вузи України.

У статті 35 Конституції України чітко вказано: “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов`язкова”. Стаття 5 Закону України “Про свободу совісті і релігійних організацій” декларує: “Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається”. Стаття 6 Закону про освіту підтверджує “незалежність освіти від політичних партій, громадських та релігійних організацій”. Стаття 8 цього ж Закону говорить: “Навчально-виховний процес у закладах освіти є вільним від втручання політичних партій, громадських та релігійних організацій”, а стаття 9 твердить: “Заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від Церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями. На міжнародному рівні Україна, підписавши заключний документ Віденської зустрічі, взяла на себе зобов`язання забезпечувати свободу кожному сповідувати та практикувати свою релігію чи вірування, а також “вжити рішучих заходів, щоб попередити й усунути дискримінацію, яка спрямована проти окремих осіб чи громад, що сповідують певну релігію чи вірування, і позбавляє їх можливості користуватися правами людини та основними свободами в усіх сферах громадського, економічного, соціального та культурного життя і сприяти встановленню взаємної толерантності між віруючими та невіруючими”.

Невідповідність практичної діяльності Церков у сфері державної освіти законодавчим документам наводить на думку, що процес вийшов із-під контролю держави. З боку відповідних державних установ не чути сьогодні посилань на необхідність додержання чинного законодавства. Радше йде пошук, яким чином вийти з цієї ситуації: триматися верховенства права чи post factum вдосконалювати його. У першому випадку треба буде повернути в правове поле кількісно невелику, але

соціально активну частину суспільства. Без внутрішньої напруги тут не обійтись, бо ж надто довго держава заплющувала очі на порушення закону. У другому випадку Україна ризикує протиставити себе нормам міжнародного права щодо свободи совісті та віросповідання. Третього, як бачимо, тут не дано, адже верховенство права є невід'ємною умовою побудови демократичного суспільства. Тож уряд повинен мати дієві важелі конституційного впливу, які б унеможливлювали Церквам більшості нехтувати релігійністю меншин. Перевага окремих релігій на шкоду інших є неприйнятною для концепції свободи совісті (Кочан Н. Відокремлення школи від церкви в координатах відкритого суспільства // Людина і світ. – 2000. - № 9. – С. 39-49).

Величезне розмаїття конфесій, діючих в Україні не враховане при введенні релігійно орієнтованої дисципліни "Християнська етика" в навчальні плани шкіл. Саме тому між слухачами курсу можуть виникати конфлікти на релігійному ґрунті, оскільки сам виклад предмету неминуче несе в собі ознаки конфесійної полеміки. Важко знайти шкільний клас, де усі учні були б віруючими або належали до однієї конфесії чи навіть релігії. Це означає, що в учнівському колективі обов`язково матиме місце дискримінація окремих особистостей. Відтак, маючи Конституцію і відповідний її положенням чіткий Закон про свободу совісті, підписавши всі можливі міжнародні хартії та декларацію прав людини, наші владні структури всупереч їм продовжують розвивати проекти релігійної освіти у загальноосвітніх школах. Простіше кажучи, вони руйнують те, що самі ж і декларують, це б то духовність, яка є індивідуально напрацьованим світоглядом, тобто ціннісно-орієнтованим уподобанням та переконанням людини, не тільки релігійної, але й раціонально налаштованої. Амбівалентну позицію займає у цьому питанні Міністерство освіти та науки – інституція, яка мала б за будь-яких умов відстоювати світський характер навчально-виховного процесу.

Справедливо буде спитати, до якої міри питання запровадження вивчення у середній школі релігійно орієнтованих дисциплін відбиває настрої і потреби українського суспільства загалом? На реальний ґрунт дозволяють спертися дані соціологічного опитування, яке було проведене Центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова з 18 по 28 жовтня 2002р. у всіх регіонах України (http:// www. uceps, com, ua). Згідно дослідження, більша половина респондентів (53,0%) стверджує, що Церква в сучасному українському суспільстві відіграє позитивну роль. Проте 4% опитаних впевнені в протилежному, а 31% взагалі заявляють, що вона не відіграє помітної ролі в суспільному житті.

Оцінюючи роль релігії в житті суспільства, 68,2% респондентів схиляються до думки, що вона є одним з важливих засобів відродження національної свідомості і культури. 17,4% – не згодні з цим твердженням, а 14,4% – не мають уявлення щодо цього. З тим, що релігія підвищує моральність і духовність людей погодилися 77% респондентів. 12,5% – не погодилися з цим, а 10, 5% – виявили невизначеність у своїх відповіді з цього запитання.

Отже, сьогодні в свідомості людей побутує думка, що саме релігія і Церква повинна бути опорою сучасного суспільства і що, власне, лише вона реально може відродити національну свідомість і культуру, підвищити мораль і духовність людей.

Відповіді на подібні питання набувають сенсу через співвідношення їх із загальним рівнем релігійності населення, місцем обрядової практики в їхньому житті, впливу релігії на суспільне буття, оскільки саме зараз зростання релігійної самодекларації не супроводжується відповідними змінами в релігійній поведінці та поліпшенням суспільної моралі і культури.

Реалії життя наглядно демонструють нам, що практична співпраця представників усіх гілок християнства в освітянському процесі неможлива. Протистояння носить не стільки канонічний характер, як політичний. На нашу думку, вихід з даної ситуації у релігійному навчанні, тобто інформуванні всіх без винятку учнів про особливості релігій і культів світу, про історію і розвиток різних релігійних віровчень, про їх сучасний стан та перспективи розвитку, акцентуючи при цьому увагу на морально-етичних концепціях існуючих релігійних напрямків. Ця справа, на нашу думку, є реальною, але за однієї умови: ґрунтовного науково-педагогічного осмислення нинішнього витлумачення релігії, віднайдення науковцями факторів спільності світових релігій, опрацювання методики релігієзнавчого просвітництва. Викладання релігійно-філософських, релігієзнавчих, та релігійно-пізнавальних дисципліни має носити інформативний характер і не супроводжуватися релігійними обрядами.

Ми переконані у тому, що школа має готувати не лише до усвідомленого вибору професії, а й до свідомого відношення до релігії, тобто повинна інформувати про віру, релігію, відповідні права і обов`язки людей, оскільки питання віри і свого відношення до неї так чи інакше виникає у кожної людини.

Зважаючи на той факт, що Україна є багатоконфесійної державою з постійно розширюваним конфесійним спектром, вважаємо за недоцільне включення як загальнообов’язкових дисциплін до програми

середньої школи релігійних дисциплін. Враховуючи рівень розвитку світської освіти більш доцільним є, на нашу думку, включення в освітню програму середньої школи таких релігієзнавчих дисциплін, як “Релігії світу” чи “Історія релігії”. Аргументами на користь такої точки зору є наявність міжконфесійних суперечностей в українському суспільстві та необхідність донесення знань про основи світових релігій, які сприятимуть формуванню моральної культури особистості. Ознайомлення учнів з історією релігії, акцентування при цьому уваги на морально-етичних концепціях їхніх доктрин, які самі по собі мають виховне значення. Саме в них втілені загальнолюдські цінності, розглядаються проблеми добра і зла, морального і аморального.

Викладання цих цінностей в загальноосвітній школі повинно здійснюватися без ангажування, підтримки чи критики будь-якої релігії, без протиставлення однієї релігії іншій. Важливим є вивчення релігії на науковій основі, оскільки знання релігії сприяє підвищенню освіченості людини і більш глибокому знанню національної культури. Наприклад, у формуванні історії, культури, мистецтва українського народу беззаперечно позначився вплив православної церкви. Саме тому основні аспекти національного відродження України не можуть бути чітко висвітлені без розуміння місця і ролі Православ’я у цьому процесі. Саме так учням, які не належать до Православ’я, мають бути надані основи цих знань без прозелітизму.

Школа повинна стати каталізатором міжконфесійного компромісу і плідної співпраці працівників усіх релігійних організацій, які представлені в Україні. Релігієзнавчі дисципліни повинні викладатися в такий спосіб, щоб жоден учень, незалежно від його особистісних чи його батьків релігійних переконань, ніколи не відчував себе скривдженим чи ображеним. Погляди особистості, а не погляди більшості чи меншості, мають бути істинною цінністю. Якщо такі принципи діють, то результатом буде міцна громадянська та національна єдність. Нація особистостей, які поважають всіх, незалежно від їх релігійних поглядів, найменше підвладна ризику розділення за будь-якими, а надто релігійними, принципами. Позитивним у цьому є його гуманістична спрямованість, а також формування толерантності й терпимості до інших релігій, поваги до людини і загальнолюдських культурних цінностей. Відтак необхідно детально продумати правові аспекти викладання у школі релігієзнавчих дисциплін, оскільки вони повинні спрямовуватися в русло нормалізації та гармонізації міжконфесійних відносин.

Шнурова О.

РЕЛІГІЄЗНАВЧА ОСВІТА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ

Сучасна етико-філософська література трактує духовність як ціннісну характеристику моральної свідомості, хоча духовність явище складне і багатогранне. Тому такий однобічний підхід є помилковим. При розгляді цієї проблеми визначились в основному два підходи: богословський і суто філософський (світський).

У філософській думці утвердилось розуміння духовності як якісної характеристики свідомості, вчинків і дій людини, її здатності творити добро на благо суспільства, свого народу, держави. А раз так, то будь-яка людина, незалежно від її світоглядної орієнтації, є духовною.

Якщо ми звернемось з проханням до представників тих чи інших конфесій дати визначення цього поняття, то вони обов'язково зазначать, що духовність - це риса насамперед глибоко віруючої людини, яка пов'язана з її релігійними переконанями. Але не можна зводити духовність до релігійності. Потрібно виділяти релігійну духовність і духовність світську. Духовність - це а гамма явищ: і причетність народу до найвищих духовних цінностей, і побожність, і моральна зрілість нації, і багато іншого. Релігійну духовність українців витлумачують як сповненість відчуття Божої всеприсутності, Божої одухотворенності чи натхненності, як побожне розуміння і ставлення до світу, як прагнення до Правди, прозріння щодо мети свого буття. Духовність, пишуть дослідники, - це стан вільного духовного розвитку, активність людини, яка веде її до задоволення духовних, а відтакт і релігійних потреб.

Духовність людини - не тотожна людській душі, психічному. Душа - це суб'єкт духовності, а духовність ~ це спосіб буття, що спрямовується духом, завдяки якому орагнічно поєднуються як духовні та матеріальні начала людини, так і її природні та соціальні начала. Духовні шукання надають сенсу індивідуальному буттю, розвитку людської цивілізації. Базисний характер для розуміння духовності несе в собі релігійна освіта, а саме - християнська триєдність "Віра - Надія - Любов", Христова Нагірна проповідь, де зокрема сказано: "Не журіться про життя своє - що будете їсти та що будете пити, ні про тіло своє - у що зодягнетеся. Чи ж не більше від їжі та життя, а від одягу тіло?" / Мф 6:25 /.

Духовність - це співприсутність, співбуття одного духовного сущого з іншим. Першоосновою духовності є здатність зрозуміти людину

в її суті, в конкретності, в її унікальності та неповторності, збагнути її цінність та необхідність. Духовність найглибше розвивається в сфері людських відносин. Вона передає віру в іншу людину, впевненість в її надійності, незмінності сутті її особистості, її найголовніших установок.

Духовність часто асоціюють з освіченістю, інтелектуальністю, релігійністю. Зокрема, в аксеологічному відношенні традиційно вважається, що складовими духовності є істина, добро і краса.У практичному житті людина тяжіє до певного раціоналізму, естетизму і дотримання загальнолюдських моральних принципів, що дозволяє актуалізувати її суб'єктивні якості.

Духовність завжди пов'язана з моральною мотивацією вчинків, зокрема, в політичній діяльності ця мотивація, як правило, переплітається з тверезим . розрахунком, з класовим чи національним інтересом. Навіть в релігії любов до Бога не безкорисна. Вона завжди пов'язана з надією на прощення гріхів, винагороду в потойбічному світі, на безсмертя. Мабуть було б доцільним знайти спільну основу розуміння духовності.

І ще одне суттєве питання. Якщо обмежити духовність лише християнськими цінностями, зокрема наявністю віри в Бога, то доведеться відмовити в духовності добрій половині населення України. Адже за данними соціологічних досліджень релігійність населення в Україні становить близько 66-68%.Крім того, є буддисти, прихильники іудаїзму, ісламу, язичники та інші віросповідання.

Необхідно рахуватися з тим, що сучасна людина живе в технократичному і надто секураларизованому суспільстві та інтенсивному інформаційному полі. Їй доводиться вирішувати проблеми, з якими вона раніше не зустрічалась. До них перш за все відносяться глобальні проблеми: збереження навколишнього середовища, наявність зброї масового винищення, боротьба з наркоманією, пияцтвом, злочинністю.Успішне вирішення цих проблем вимагає об'єднаних зусиль релігій і церков, віруючих і невіруючих. Все це потребує уточнення християнської концепції духовності. Це в інтересах як релігії так і науки, оскільки їх завдання можуть співпадати в багатьох аспектах, зокрема в питанні морального вдосконалення людини. Релігійна мораль під тиском боротьби з релігійною нетерпимістю зробила важливий крок на шляху звільнення людини від зовнішніх форм регулювання її поведінки. Було висунуто принцип, що людина повинна дотримуватись не лише вимог релігії, але й слідувати голосу власної совісті.Це було важливе завоювання у розвитку духовності, яке залишається назавжди незалежно від поглядів людини.

Чому людина звертається до Бога, шукає зв'язку з трансцендентним? Що спонукає її до цього?

З одного боку, релігійна людина прагне віднайти в своїх намаганнях узгодження з надприродними силами, яким підвладне її життя. Саме це й становить найвищу мету віруючої особи. Бо саме такий її зв'язок, гарантований беззаперечним єднанням з Богом і безумовною вірою у його всемогутність, є запорукою її щастя, внутрішнього душевного спокою і рівноваги.

Коли особа відчуває на собі руйнівний, негативний вплив суспільства й не знаходить для себе ніякого порятунку, тоді вона звертається до релігії, сподіваючись віднайти в ній свій головний орієнтир і свободу в світі. Сутністною якістю особи є комунікабельність. Для віруючої особи комунікація детермінується безпосереднім трансцендентними джерелом (Богом), для неї бути — означає постійно перебувати в нерозривній єдності з Богом: приєднуватись, мислити, вести діалог.

У цьому виявляється особистісний аспект релігійного феномену. Проте, з іншого боку, функціональна спроможність релігії виходить далеко за межі індивідуальної свідомості, коли постає як стверджуючий дієвий чинник для людської спільноти. Саме в такий спосіб релігійна освіта набуває суспільного значення.

Нехтування й ігнорування цим фактором, однобічність впливу держави на Церкву, антагоністичний тип відокремлення Церкви від держави, що заперечує можливість вільного партнерства між цими інституціями, може призвести до викривлень і збочень суспільного устрою. Це особливого поширення набуває в умовах світоглядного вакууму й призводить до виникнення квазірелігійних утворень як результату пошуків нової віри, нових духовних орієнтирів, цінностей та ідеалів.

Заборона релігії з боку держави може призвести до наділення надприродними властивостями осіб, націй, певних суспільних інститутцій, виникнення так званих світських релігій, зокрема соціоцентричних за своїм характером (зосереджених на сакралізації об'єктів земного походження).

Більшість західних країн виробили нову концепцію суспільства, за якою Церква обстоює порядок, заснований на гідності людської особистості, виходячи при цьому з індивідуальної свідомості, віри і розуму, на противагу традиційній ієрархічній концепції суспільства, згідно якої Церква відрізняла Одкровення від розуму і зберігала за собою прерогативи вищого авторитету у витлумаченні Одкровення. Згідно цієї

концепції: "Бог відкриває себе серцю кожної людини, у відповідь на одкровення кожна людина передає отриманий дар іншому - ближньому, сім'ї, суспільству, зрештою вона вносить його як свій внесок в життя країни і в політичний устрій... Церква постає вже не як ієрархія і вища влада. Вона постає передусім добровільно зібраною громадою віруючих, завдання якої - вказувати шлях своїм членам і допомагати їм виконувати покладену на них Богом місію"(Гейзау Франс А.М. Альтинг. Плюралистической проект // Русская мысль. - №4151. – 1998, 28 ноября. – С.7).

Релігія, будучи поєднаною з глибиними основами людського буття, впливає на соціальні структури і цінності. Важливість її підкреслюється тим, що вона охоплює в собі речі, які виходять за межі світськості.

Доречно тут було б пригадати концепцію цивілізаційного розвитку А. Тойнбі, який в основу своїх цивілізації поклав релігійну належність. Головним і визначальним елементом духовності, за Тойнбі, є релігія, що виконує роль "духовного начала", якому підпорядковані економічна і політична сфери життя.

Згідно Тойнбі, "для Людини сутність Бога в тому, що Він - Бог Живий, з яким можна вступити в духовний контакт, встановити відносини, подібні відносинам між людьми". Раціональним, інтелектуальним шляхом наблизитись до розуміння сутності Бога практично неможливо. Осягнути природу Божественного особа може через інтуїтивно-релігійний досвід. Тойнбі стверджує, що, залишаючи своїх ближніх, святі вступали в активні відносини зі значно більшим колом осіб, ніж як би вони залишались в миру. Зрештою, вони мали більший вплив, ніж державні діячи, бо їх прагнення до святості шляхом пошуків єднання з Богом було соціальною дією більш привабливою для людей, ніж будь-яке секулярне соціальне служіння. "Сучасники усвідомлювали, що пустельники йдуть до вищої мети в ім'я Людства з повною рішучістю і безкорсиливістю, і цей акт самовираження через самопожертву вражав уяву сучасників, чіпав їхні серця, створював соціальний зв'язок більш високого духовного порядку. Цей зв'язок виявився дуже потрібним в період, коли стали розвалюватись як економічна, так і політична структури суспільства"(Тойнби А. Постижение истории. - М., 1991.- С. 415).

У сучасну епоху релігія не єдина форма задоволення духовних потреб людини. В духовності важлива роль належить літературі, мистецтву, театру, моралі, освіті тощо. Питання лише в тому, яка форма задоволення духовних потреб буде панувати в суспільстві - релігійна чи

світська. У певному співвідношенні на духовність можуть впливати як релігійна, так і світська культура, оскільки творцем будь-якої духовності є людина.

Важливе місце у формуванні духовності належить релігієзнавчій освіті і вихованню. Україна - одна з найбагатших держав світу, яка має високий рівень насиченості різними освітніми закладами. Склалася система релігієзнавчої освіти.У державних навчальних закладах викладається курс академічного релігієзнавства. У духовних навчальних закладах і недільних школах при релігійних громадах читається конфесійно спрямоване релігієзнавство.

Релігійна освіта, як і державна, в цілому, переживає великі труднощі. Це обумовлено багатьма причинами, перш за все кризовою ситуацією в суспільстві. Академічний і конфесійно орієнтований характер релігієзнавчої освіти вимагає уточнення її змісту. Академічне релігієзнавство покликане з наукових позицій аналізувати релігію в контексті культури народу, розкривати її сутність, місце і роль в суспільстві. Його основне завдання визначається державою. Воно покликане підвищувати загальноосвітній і культурний рівень особистості. Конфесійно орієнтоване релігієзнавсто повинно бути спрямоване на підвищення релігійної освіти, його основні завдання і мета визначаються церквою або релігійною організацією. В основному воно спрямоване на підкріплення віри і відтворення релігійності. Такий підхід забезпечує виховання людей в дусі толерантності щодо різних віросповідань, відповідає вимогам Конституції України про відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви, сприяє соціальній злагоді в суспільстві.

Демократизація нашого суспільства відкрила сприятливі можливості для виховної роботи Церкви. Налагодити релігійну освіту і місіонерску діяльність в нашій країні намагаються різні зарубіжні релігійні місії.Священнослужителі і проповідники працюють в недільних релігійних школах.Позитивним у цьому є гуманістична спрямованість релігійного виховання, формування терпимості до інших релігій, поваги до людини і загальнолюдських культурних цінностей.Таке виховання заслуговує на увагу і пильне вивчення. Разом з тим релігійне виховання нерідко здійснюється з порушенням чинного законодавства і Конституції України. Міністерством освіти України встановленно, що в ряді державних шкіл мають місце факти самочинного запровадження вивчення Закону Божого або Катехизису, чим порушується Конституція, зокрема принцип світського характеру державної освіти. Крім того, серед церковного керівництва поширена думка, що в школах повинно

викладатись віровчення тієї Церкви, яка є панівною в регіоні або якій "належить канонічна територія". Такий підхід зрештою веде до дискримінації в галузі релігійної освіти, її політизації, обов'язкового насадження однієї релігії і порушення прав людини.

Релігієзнавча освіта повинна відповідати не лише державному законодавству, а й міжнародним правовим документам у галузі релігії. Важливим є вивчення релігії на науковій основі, оскільки знання релігії сприяє підвищенню освіченості людини і більш глибокому знанню національної культури. Науковий рівень релігієзнавчої освіти можуть забезпечити кваліфіковані кадри, які мають вищу освіту, належну педагогічну підготовку, володіють енциклопедичними знаннями. Таких кадрів катастрофічно не вистачає як в державних освітніх закладах так і в духовних недільних школах.їх ніхто не готує. До викладання релігієзнавства іноді залучаються випадкові люди, які не мають належної освітньої підготовки. Вони, як правило, керуються принципом одноконфесійності, інтерпретують християнські моральні цінності з позицій своєї конфесії, принижують значення інших віросповідань. Спостерігається сугестивний тиск на особистість віруючого, спроби психологічного кодування, впливу на особистість і підсвідомість дітей і молоді, яке чинять нетрадиційні конфесії. Підготовку висококваліфікованих кадрів в галузі релігієзнавства можна забезпечити спільними зусиллями Церков і гуманітарних вищих навчльних закладів на контрактній основі. Але Церкви не проявляють належної уваги до цієї проблеми.

Особливе занепокоєня викликає діяльність закордонних функціонерів з різних місійних нетрадиційних об'єднань, релігійних центрів і корпорацій, які активно пропагують не характерні для України релігійні вірування, формують недовір'я до традиційних духовних цінностей українського народу, чинять психологічне і моральне насильство над особистістю, принижують гідність людини, намагаються сформувати її як покірного виконавця чужої волі.

Безумовно, релігієзнавча освіта і виховання розглядаються як дієвий засіб формування духовності народу. Але вона не може проводитись екстремістськими методами і спрямовуватись на нівелювання історичних і національних цінностей українського народу в угоду утвердження релігійних принципів тієї чи іншої зарубіжної протестанської конфесії.Деформоване релігійне навчання і виховання мало приносить користі у розвитку духовності. Воно формує у молоді недовір'я до традиційних духовних цінностей українського суспільства, нетерпимість до інших релігійних вірувань, принижує її громадську

гідність. Тому деформованні методи релігієзнавчої освіти, насильницькі форми пропаганди будь-яких релігійних вірувань повинні підлягати обмеженню, а в окремих випадках і заборонені.

Україна має багаті традиції релігієзнавчої освіти і виховання. Християнські Церкви і релігійні організації мають власні навчальні і духовні заклади і недільні школи при релігійних громадах, де діти отримують релігійну освіту. В державних навчальних закладах вивчається курс релігієзнавства, де молодь здобуває наукові знання про релігію. Тому Україна не може розглядатися як полігон місіонерської діяльності різних зарубіжних релігійних центрів. Адже християнство в Україні має більш як тисячолітню історію і воно стало невід'ємною складовою культури українського народу.

Релігієзнавча освіта і виховання повинні здійснюватись на принципах гуманізму, толерантності і дотримання принципу свободи совісті. Вони повинні спрямовуватись в русло нормалізації міжконфесійних відносин і забезпечення стабільності суспільства.

5 Методологічні засади і методичні проблеми шкільних предметів морально-етичного циклу

МЕТА І ЗАСАДИ ШКІЛЬНОГО КУРСУ “ЕТИКА” (курс є обов’язковим для учнів 5-6 класів)

Етика належить до світоглядних дисциплін. Її часто називають практичною філософією і вивчають не тільки для того, щоб дізнатися, що таке, наприклад, доброчинство, а насамперед для того, щоб бути доброчинними. Зміст етики як науки – це знання, реалізовані в ставленні особистості до інших людей, суспільства й природи.

Основною метою шкільного курсу “Етика” є створення умов для формування моральних цінностей і орієнтирів особистості, моральної культури і культури поведінки учня.

Загальну мету дають змогу реалізувати такі завдання:

- поглиблювати знання учнів про людину та моральні взаємини в суспільстві, основні моральні норми та цінності українського суспільства та людства, правила етикету, правила культури поведінки;
- удосконалювати вміння керуватися в поведінці моральними нормами та цінностями, виявляти дружелюбність, ввічливість, повагу й чуйність до інших, толерантність та милосердя, відрізняти моральність та аморальність, дотримуватися етикетних норм у повсякденному житті, контролювати, оцінювати та регулювати свої взаємини з іншими, здійснювати вибір у складних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на моральні цінності;
- формувати позитивне ставлення й мотивацію до застосування моделей поведінки, орієнтованих на моральні цінності українського суспільства та людства в цілому;
- збагачувати досвід моральних взаємин з однолітками, батьками, вчителями, знайомими й незнайомими людьми;
- стимулювати пізнавальний інтерес до етичного знання, до основ моральної культури.

Курс етики структурований за такими загальними тематичними блоками-розділами:

5 клас

Вступ. Що вивчає етика.

І. Чим керується людина у своїх вчинках та поведінці.

ІІ. Які правила визначають гармонію людини із собою та з найближчим оточенням.

ІІІ. Якими є моральні норми та правила співжиття в людському суспільстві.

IV. Що означає дотримуватися норм етикету в повсякденному житті.

6 клас.

І. Цінності людини в сучасному світі.

ІІ. Людина – частина Всесвіту.

ІІІ. Моральні виміри спілкування.

IV. Цінності демократичного громадянського суспільства.

Відповідно до сучасних уявлень про методологічні засади конструювання змісту освіти в програмі застосовано аксіологічний, соціокультурний, культурологічний та діяльнісний підходи.

Аксіологічний підхід передбачає засвоєння учнями на початковому рівні змісту основних етичних понять та моральних категорій, що відбивають систему загальнолюдських та національних цінностей. У процесі опрацювання матеріалу курсу вчитель має створити умови для розуміння та усвідомлення учнями, таких основних етичних понять, наприклад, як добро і зло, доброчинство, сором і совість, товаришування й дружба тощо. Програмою передбачено ознайомлення учнів з етикетними нормами, що конкретизують та унаочнюють ці моральні цінності.Усвідомлення учнями моральних цінностей суспільства закладає основи для формування їх власної системи духовних цінностей та морального ідеалу.

Соціокультурний підхід передбачає усвідомлення учнями моралі як одного з соціальних регуляторів систем “Індивід-індивід”, “Індивід-суспільство”, а також засвоєння ними норм суспільного життя, визнання цінностей взаємоповаги та взаємодопомоги, безкорисливості тощо. Серед важливих тем, що розкривають складні взаємозв’язки людини й суспільства, особливе місце належить проблемі моральних засад

громадянства. Учні набувають уміння оцінювати власні вчинки інших з погляду їх суспільної значущості. Засвоюючи зміст “Золотого правила” моралі, вони витлумачують повагу до гідності й прав людини як необхідну умову життя в суспільстві.

Культурологічний підхід передбачає вивчення складових моральної культури особистості й поглиблення та збагачення знань про моральний зміст культури людства, культури, звичаїв і традицій українського народу, різних народів і національностей, які живуть в Україні.

Оскільки курс “Етика” має на меті формування в учнів діяльних чеснот, практичних умінь та навичок (моральної культури), то **діяльнісному підході** слід надавати пріоритетного значення. Учителеві варто вбачати свою роль в тому, щоб допомогти учням сформувати своє розуміння добра і зла, моралі і справедливості. Навчитися діяти й поводитись, орієнтуючись на моральні правила та цінності. Основним в етиці вважається не вміння гарно говорити про добро та зло, а намагання чинити добро, стверджувати його своїми вчинками, своїм життям, тобто бути добродієм.

Особливий наголос зроблено на вмінні учня моделювати ситуації та розв’язувати їх, проводити аналогії з власним досвідом.

Бех І., Ганнусенко Н., Чорна К.

КОНЦЕПЦІЯ ВИХОВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ЗАГАЛЬНО-ОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Загальні положення. Суспільне життя переконує, що без культивування таких моральних цінностей як добро, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість, толерантність навряд чи можна розраховувати на поліпшення моральної ситуації в нашій країні. Ці моральні феномени в період переходу до ринку, який ще не став цивілізованим, виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів.

На жаль, незважаючи на велике значення морально-духовних цінностей в житті людей, вони ще не зайняли належного місця в системі цінностей підростаючого покоління. Нині в учнівському середовищі зростає злочинність, озлобленість, нігілістичне ставлення до принципів

моралі: спостерігається крайній егоцентризм, низький рівень культури спілкування, небажання покладати на себе відповідальність, недостатня сформованість патріотизму, втрата життєвого оптимізму та інші негативні прояви.

Школа у своїй виховній роботі здебільшого не зуміла подолати авторитаризм, кардинально змінити філософію та ідеологію виховання, повернутись до інтересів особистості, її насущних проблем. Відбувається підміна гуманістичної педагогіки випадковим набором виховних заходів. Часто учень не розглядається як найбільша соціальна цінність, суб'єкт соціального життя, саморозвитку і самовизначення .

В практиці виховної роботи з дітьми вчителями більше уваги приділяється аналізу негативних вчинків, тоді як позитивне частіше не помічається, недооцінюється. В різних ситуаціях взаємодії, коли учні виявляють негативну поведінку, деякі педагоги на перший план ставлять погрозу, покарання. Непрямі виховні засоби (прохання, натяк, усмішка, гумор) і опосередковані засоби (через учнівський актив, громадську думку, неформальних лідерів) використовуються педагогами рідко.

Не використовуються в достатній мірі етично цінні ситуації, соціально цінна і особисто значима діяльність, спрямована на турботу про інших людей, про державу. В результаті в дітей не завжди є можливість реалізувати свої знання в поведінці та вчинках, в них не розвиваються соціальні емоції співпереживання, співчуття, гордощі за успіхи інших, а головне - не формується психологічна готовність самому визначати критерії добра і зла, діяти морально за власною ініціативою.

Все це, безумовно, актуалізує проблему виховання гуманістичних цінностей особистості.

Розвиток теорії гуманістичних цінностей в історичній ретроспективі

Традиції теоретичних та практичних досліджень гуманістичного виховання започатковані ще в епоху Відродження. Великі гуманісти епохи проголосили свободу людської особистості, права людини на задоволення земних потреб. Становлення системи гуманістичних цінностей пов'язано з іменами багатьох відомих мислителів ХУІІ-ХVІІІ століть. Свої думки вони спрямовували на пошуки шляхів досягнення гармонії в суспільстві на засадах гуманної моралі.

Німецький філософ І. Кант вважав, що існування людини вже є найважливішою метою. В центрі його філософії – людина, її гідність і доля. Він запевняв, що все потрібно робити для людини, в ім'я її.

Гуманістичні ідеї, пов'язані з розумінням людини як частини природи і самоцінності її особистості, створили основу провідної світової орієнтації прогресивних суспільних рухів. Гуманізм як ідейно-цілісний комплекс став включати в себе всі вищі цінності, вироблені людством на довгому і суперечливому шляху його розвитку, які одержали назву загальнолюдських: людяність, свобода і справедливість, гідність, працьовитість, совість, відповідальність, рівність, братерство та ін.

Гуманізм – окрема і глобальна філософська система. Його самостійність визначається такими ознаками, як автономність, універсальність, фундаментальність гуманістичних ідей, єдність цілей і засобів.

Автономність гуманізму пояснюється тим, що його ідеї не можуть бути виокремленні з релігійних, історичних чи ідеологічних постулатів. Рівень розвитку гуманістичного світогляду повністю залежить від накопиченого людством досвіду з реалізації транскультурних норм суспільного життя: співробітництва, доброзичливості, чесності, лояльності і терпимості до інших, дотримання закону та ін.

Універсальність гуманістичних ідей обумовлена їх застосуванням до всіх людей і будь-яких соціальних систем. В гуманістичному світогляді можливий вихід за рамки культурної відносності, національних, економічних, релігійних, расових та ідеологічних відмінностей. При цьому принципово важливим є не протиставлення універсальних цінностей гуманізму національним, а взаємодія з ними, яка передбачає перехід до різноманітності і багатогранності культурно-гуманістичних позицій, які доповнюють і збагачують одна одну.

Фундаментальність гуманістичних цінностей визначається тим, що вони не можуть розглядатись як щось другорядне. За своїм значенням вони відносяться до найбільш фундаментальних явищ соціальної структури.

Єдність цілей і засобів в гуманістичному світогляді означає недопущення будь-яких спроб будь-якими засобами добиватись своїх цілей. Не можна поступатись гуманістичними принципами, мотивуючи це стратегічною необхідністю.

Гуманістичний світогляд як узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів базується навколо одного центру – людини. Саме людина є системоутворюючим фактором, ядром гуманістичного світогляду. При цьому його ставлення містить не лише оцінку світу як об'єктивної реальності, але й оцінку свого місця в навколишній дійсності. Отже, в гуманістичному світогляді знаходять своє відображення

найрізноманітніші ставлення до людини, суспільства, духовних цінностей, тобто, до всього світу в цілому.

Представники гуманістичного напряму виховання будь-якої епохи завжди намагалися стимулювати “самовираження особистості”. Людина реалізує себе не тільки екзистенціально, але і в якості біологічного виду. Саме тому педагогічна антропологія вчить враховувати у виховному процесі всі властивості людини у їх комплексі. Досить важливим у процесі розвитку є вміння знаходити у кожному конкретному випадку взаємодію соціального і біологічного у людині і здійснювати певний вплив на їх динамічний розвиток. На думку деяких представників філософської антропології, суспільство не може зробити людину відповідальною у гуманному аспекті, а навпаки, людина повинна зробити суспільство гуманним і відповідальним. Відтак для того, щоб реалізувати прогностичні проекти, індивіду слід йти на об’єднання зусиль з іншими людьми. Лише це може сприяти надбанню спільної культури цивілізації суспільства – взаємодія “Я” з “Іншими” та наявності гармонії між ними.

Визначальна роль у пошуку нових гуманних моделей педагогічного процесу майбутньої школи належить В.О.Сухомлинському, який писав, що дійсна гуманність педагогіки полягає в тому, щоб зберегти радість, щастя, на яке має право дитина. В.О.Сухомлинському належить пріоритет у визначенні необхідності виховувати у дітей непопулярні за тих умов цінності: терпимість, милосердя, людяність. Найновітнішою концепцією, яка втілює демократичні, гуманістичні ідеї стосовно формування, розвитку особистості, є цілісна теорія особистісно орієнтованого виховання, розроблена в Інституті проблем виховання АПН України під керівництвом І.Д. Беха. Це нова освітня гуманістична філософія, яка є альтернативою директивній авторитарній педагогіці. В ній обгрунтувано психолого-педагогічні умови, які є основою реалізації особистісно орієнтованого виховання шляхом створення новітніх виховних технологій. В першу чергу – це “формування у суб’єкта здібності і бажання усвідомлювати себе як особистість”, “культивування у вихованні цінності іншої людини”, “культивування у вихованні досвіду свободи приймати особисті рішення”.

Сучасне виховання має відігравати випереджальну роль в розбудові демократичного процесу. Воно має базуватись на кращих здобутках національної культури і педагогіки, сприяти припиненню соціальної деградації, стимулювати самоорганізацію та особисту відповідальність людей, бути гарантом громадянського миру і злагоди в

суспільстві, вчити підростаюче покоління розбудовувати демократичну державу.

Народжене новим часом і новою соціально-культурною ситуацією сучасне виховання здобуло нові риси, які суттєво відрізняють його від виховання тоталітарної доби:

- процес виховання особистості здійснюється в контексті національної та загальнолюдської культури: зміст культури визначає зміст виховання. Шлях до вершини людської цивілізації свій, неповторний, ментально забарвлений;
- свобода вибору підростаючого покоління є основою методологічного вирішення виховних проблем – альтернатива соціальній нормі, яка не допускає відхилень від загальноприйнятого;
- границі виховання розширюються і охоплюють навчання й освіту як засіб виховання;
- у вихованні мають гармонійно поєднуватись інтереси особистості – вільний саморозвиток і збереження своєї індивідуальності; суспільства – щоб саморозвиток особистості здійснювався на моральній основі, а виховання сприяло репродукції культурних, соціалізованих людей; держави, нації – щоб усі діти стали компетентними громадянами-патріотами, гуманістами здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі.

Тому вдосконалення освітньо-виховного процесу нами розглядається в контексті гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини згідно зі ст. 3 Конституції України, як до найвищої цінності, переорієнтації на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують входження в соціум, усвідомлення принципів і цінностей суспільного життя.

Гуманістична мораль як стержнева основа громадянського суспільства та засіб становлення гуманної особистості

Проблема специфіки виховання гуманної особистості вимагає від української педагогічної науки усвідомлення потреби саме **в гуманістичній моралі,** яка об’єктивно притаманна правовому громадянському суспільству, бо виходить за рамки вказівної і забороняючої систем та піднімається на більш високий рівень ціннісно світоглядній орієнтації.

На даному етапі розвитку етичної науки все більшої значущості й поширення набувають погляди вчених Ю.М.Смоленцева, О.І.Титаренка, В.Н.Шердакова, Ф.Н.Щербака та ін., які розглядають мораль як унікальний спосіб духовно-практичного освоєння світу людиною (гуманістична етика). В рамках даного підходу регулятивна функція моралі вже не є визначальною. Пріоритетне місце займає світоглядна ціннісно-орієнтуюча функція, оскільки моральна самореалізація особистості найбільш ефективно здійснюється завдяки активізації ціннісно-орієнтуючого потенціалу моралі.

При всій правомірності першого підходу, важливо усвідомити, що світоглядний, ціннісний аспекти моралі, звернення до внутрішнього світу особистості, визнання її самостійності, індивідуальності, автономності повністю ігнорується. В регулятивній функції переважає контрольно-вказівна, наказова сторона моралі, яка передбачає жорстку детермінованість поведінки особистості, що йде від суспільства і є зовнішньою для людини.

В механізмі ціннісної орієнтації акцент переноситься з суспільства на особистість. Посилюється ціннісно-світоглядний план, внутрішнє самовизначення людини в світі в цілому, і в моральних цінностях зокрема.

Цінність на відміну від норми (заповіді, морального кодексу) передбачає вибір. Тому у повсякденних ситуаціях вибору найбільш яскраво проявляється особистісна сутність людини, рівень її моральної культури. Моральна норма – це конкретні правила поведінки, які визначають, як людина має вести себе у суспільстві. В них чітко простежується імперативний характер, а сама дія стимулюється громадською думкою. Однак часто ця думка буває неоднозначною, орієнтованою на загал. Це перешкоджає розвитку людської індивідуальності, самобутності, стриже всіх під одну гребінку.

Розглядаючи проблему суб’єкта моралі, гуманістична етика виходить з того, що мораль – це завжди стосунки суб’єктів, причому рівноправних. Тому у сфері моралі людина не може не бути суб’єктом.

Гуманістична етика розглядає людину в її тілесно-духовній цілісності, визнаючи, що **“мета людини – бути собою, а умови досягнення такої мети – бути людиною для себе” (Е.Фромм).**

Основи доброчесності закладені в самому характері зрілої і цілісної особистості, а зло полягає в байдужості до свого “Я”. Гуманістична етика визнає цінністю не норми, принципи та ідеали, а саму людину, її життя й унікальність. Тому **не самозречення і себелюбство, а**

любов до себе, не нехтування індивідуальним, а утвердження свого істинно людського "Я" – ось вищі цінності гуманістичної етики.

Гуманістична етика базується на вірі в людину, визнанні її автономності, незалежності, свободи й розуму. Вона вважає, що людина спроможна самостійно розрізняти добро і зло й правильно робити етичні оцінки. Людина для неї – "міра всіх речей". Немає нічого ціннішого, ніж людське життя.

Людина зростає до себе і свого щастя лише у взаємодії з іншими людьми. Крім цього, любов до іншої людини, будь-якої форми життя – це її власна сила, завдяки якій вона рідниться зі світом і робить світ по-справжньому своїм. Гуманістична етика визначає ціннісні механізми моральної регуляції людської життєдіяльності, критерії морального прогресу.

Гуманістичні цінності проявляються в реалізації сутнісних сил людини, моральному вдосконаленні, особистісному розвитку. Тому, моральні цінності розглядаються через призму таких аспектів:

- **аксіологічного** – звернення особистості до вищих духовних цінностей. До них відносяться такі моральні феномени, як Добро, Свобода, Обов'язок, Честь, Совість, Гідність, Щастя, Любов. Вони співвідносяться не з нормою, а з уявленням про гуманістичний ідеал, як сходження людини до себе кращої;
- **гносеологічного** – залучення особистості до процесу пізнання гуманістичних цінностей, транскультурних принципів співжиття, співробітництва, лояльності і терпимості до інших. Оволодіння етичними знаннями, уміннями бачити те загальне, що не лише об'єднує людство, але й характеризує кожну людину зокрема. Засвоєння етичних правил у сфері спілкування і поведінки, застосування їх у повсякденному житті;
- **когнітивного** – пізнання особистістю через призму гуманістичних цінностей національної і загальнолюдської культур, самої себе, як суб'єкта діяльності і відносин, усвідомлення своїх можливостей;
- **суб'єктно-особистісного** – виявлення суті гуманістичного світогляду, усвідомлення своєї причетності до світу в усіх його проявах, становлення особистості як суб'єкта соціальних відносин.

Гуманістична мораль громадянського суспільства, яке є гарантом розбудови демократично-правової України, відрізняється від інших видів

моралі тим, що його члени через свої організації вміють законним, цивілізованим способом відстоювати свої права, інтереси і свободи, не порушуючи миру і злагоди в суспільстві і тим самим зміцнюючи засади демократичної правової держави.

Гуманістична мораль базується на культурологічній основі, для якої характерний узагальнюючий, інтегративний підхід. Не відкидаючи ні натуралістичної природи моралі, ні ролі релігії в її розвитку, ні її соціальних основ, вона передбачає входження моралі в історичний процес і розглядає її як культурний феномен. Її сутність полягає у тому, щоб забезпечити баланс особистого і громадського блага, гармонізувати процес людського спілкування. **Моральність** же означає реальний стан моральної свідомості, відносин, вчинків людини тобто те, що є в противагу тому, що мало було б бути.

Моральність є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, яка спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою. У ставленні до особистості моральність виступає метою, перспективою її вдосконалення, вимогою. Її зміст проявляється в формі норм і оцінок, які мають загальний, обов'язковий для всіх характер. Моральність відображає гуманістичну перспективу розвитку людства визначає критерії оцінки людських цілей і засобів їх досягнення.

Принципи виховання гуманної особистості

Методологічні засади гуманістичного виховання школярів детермінуються положеннями гуманістичної етики, основними державними документами України про освіту та виховання та грунтуються на принципах:

гуманізму – проявляється у визнанні людини найвищою цінністю, а її права – пріоритетними. Він вимагає шанобливого ставлення до кожного учня, забезпечення свободи совісті, віросповідання, світогляду, турботи про фізичне, психічне, духовне і соціальне здоров'я;

індивідуалізму – утверджує, перш за все, цінність, унікальність і неповторність кожного індивіда, стимулюючи в ньому прагнення до самоствердження, відповідальності за свої вчинки; передбачає визначення індивідуальні траєкторії розвитку кожного учня з врахуванням його поглядів, інтересів, потреб, життєвої позиції, конкретного соціального статусу, стосунків з іншими людьми;

колективізму – виступає одночасно і умовою і результатом суспільної сутності людини, орієнтуючи її на гармонізацію своїх особистих інтересів громадським;

соціального загартування – передбачає залучення учнів до ситуацій, які потребують вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, вироблення соціального імунітету, стійкості від стресів, рефліксійної позиції;

толерантності і комунікативної спрямованості (партнерський**,** емпатійний тип стосунків) – спирається на визнанні продуктивної ролі індивідуалізму в його позитивному гуманістичному сенсі, передбачає прояв терпимості до інших людей, їх поглядів, цінностей, поведінки;

альтруїзму – проявляється у безкорисливій любові і турботі про благо іншої людини.

адекватності виховуючого середовища – передбачає забезпечення в кожному шкільному колективі балансу управління і самоврядування, комфортної життєдіяльності як учнів, так і педагогів, створення оптимальних умов для прояву творчості особистості.

В пошуках засобів гуманізації виховного процесу в сучасній школі педагогічна наука і практика орієнтується на самоцінність людської особистості школяра, її внутрішні ресурси і саморозвиток. Пріоритетом шкільного виховання є створення і забезпечення умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної дитини. Отже, виховний процес в сучасній школі має бути зорієнтованим на особистість школяра, формування його моральної свідомості, моральних цінностей, що проявляються у його поведінці.

Мета і завдання гуманістичного виховання школярів

Метою гуманістичного виховання є формування гуманістичного світогляду на основі розвитку етичної культури школярів. Це відповідає базовому розумінню культури особистості як гармонії культури знань, умінь і ставлень. Знання й уміння опосередковують **ставлення.** Ставлення – це реальний дійсний зв’язок, який встановлює людина з об’єктами оточуючої дійсності в своїй свідомості. Це зв’язок особистісного “Я – Я”, “Я – Ти”, “Я – природа”, “Я – суспільство”. Показниками ставлення особистості є її **якості.** Якості несуть в собі в прихованому стані значиме для людей – **цінність.**

Завдання формування гуманістичних цінностей учнів в контексті сучасної етичної культури: засвоєння елементів прикладної етики, ознайомлення з її базовими категоріями і проблемним полем гуманістичних цінностей; вивчення гуманістичної моралі як

прогресуючого культурного феномену людства; актуалізація гуманістичних традицій світової, вітчизняної етичної культури, сфер їхніх взаємовпливів на формування внутрішньої системи моральних регуляторів поведінки учнів; оволодіння досвідом гуманного ставлення людини до самої себе, до інших людей, до природи, до суспільства в цілому; оволодіння технологіями проектування і поліпшення власного життя, створення самобутнього особистісного образу; укорінення почуття належності до своєї етно-етичної культури, ідентифікація себе з українським народом; формування внутрішніх моральних регуляторів (совісті, честі, обов'язку, власної гідності, спроможності робити вибір між добром і злом, оцінювати гуманістичними критеріями свої вчинки і поведінку); стимулювання навичок сучасного соціального життя, громадянського миру, національної злагоди.

Зміст гуманістичного виховання школярів

Зміст гуманістичного виховання школярів на заняттях факультативу і в позакласній діяльності сучасних умовах має спрямовуватись на формування системи гуманістичних цінностей у становленні духовного світу особистості з можливостями їх збагачення кожним індивідом у процесі інтериорізації.

Людські цінності не рядоположні. Базовими в структурі життєдіяльності особистості, її суспільно-моральної позиції є вищі цінності, які залучають особистість до суспільних відносин на основі гуманістичних принципів, сенсу життя, свободи, людської гідності. Цінності перехідного значення (прикладні) пов'язані з інтересами, потребами, корисністю. Вищими є ті цінності, заради яких люди поступаються іншими цінностями.

Ціннісну систему можна уявити в формі зрізаної піраміди: багато цінностей біля підніжжя і декілька на вершині. Декілька, а не одна, інакше мова йтиме не про мораль, а про фанатизм. Вищі (базові) цінності забезпечують гуманістичну моральність лише групою. Вони виступають "мірою міри", задають генеральний напрям життєдіяльності. Базові цінності уявляються і переживаються індивідом в конкретно-історичному контексті. Реалії сучасного життя вимагають відображення в змісті виховного процесу базових гуманістичних цінностей, які акумулюють в собі як загальнолюдське так і національне.

Як базові гуманістичні цінності, що характеризують індивідуальну культуру особистості, рівень її вихованості, нами були визначені – **добро, відповідальність, совість.** Ці категорії взаємозв'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну.

Добро – це нормативно-оцінна категорія моральної свідомості, яка в узагальненій формі означає, з одного боку, належне і морально-позитивне, а з іншого – морально-негативне, ганебне, недозволене у вчинках і мотивах людей, в явищах соціальної дійсності. Мораль впливає на людську поведінку з позиції протиставлення добра і зла. Тому добро і зло категорії етичної свідомості, від змісту яких залежать усі інші етичні уявлення.

Добро як передумова особистісно-гуманного підходу до людини орієнтує на ставлення до неї як суб'єкта соціального прогресу, власного життя, спрямовує на морально цінну взаємодію з різними сторонами оточуючого світу, сприйняття іншого як цілі, а не засобу для досягнення своїх власних інтересів.

Добро – це і позиція відкритості світу, прийняття світу й себе, здатність і готовність культивувати людяність в собі і навколо себе. Воно є передумовою практично-дійового ставлення людини до світу. Добро безкорисне, щедре і не вимагає обов'язкової винагороди. Воно дозволяє людині і суспільству жити, розвиватись, благоденствувати, досягати гармонії і досконалості.

Виходячи з того, що гуманістична етика визнає пріоритетом людину, її унікальність, неповторність, її щастя, потреби та інтереси, **головним критерієм добра** є все те, що сприяє прояву справжньої сутності людини – її само розкриттю, самовияву, самореалізації, все, що надає смисл людському існуванню.

Іншим критерієм добра і водночас умовою, що забезпечує самореалізацію людини є **гуманізм** і все, що пов'язане з гуманізацією людських стосунків (любов до себе, до іншої людини, до суспільства, народу, нації, свобода і справедливість, людська гідність та ін.). В такий спосіб в категорії добра втілюються уявлення людей про найбільш позитивне в сфері моралі, про те, що відповідає моральному ідеалу, а в поняття зла – уявлення про те, що суперечить моральному ідеалу, перешкоджає досягненню особистого щастя і гуманності у стосунках між людьми.

Добро має свої особливості. По-перше, як і всі моральні феномени, воно є єдністю спонуки (мотиву) і результату (дії). Добрі наміри, які не проявилися в діях, ще не є реальне добро. Це добро потенційне. Як якості особистості, добро і зло є різновидами чеснот і пороків (вад), як прояви поведінки – доброта і злість.

Добра людина - **вдячна**. Вчинок – вдячності втілює діяльнісне ставлення однієї людини до іншої. Структура вчинку вдячності має дві форми. Перша – виражає поведінкову ситуацію, коли одна людина

проявила добродійність до іншої, а інша, в свою чергу, також робить певну послугу. Друга форма – це доброчинність, спрямована на певну спільноту. Ця форма вчинку – вдячності є більш ціннісно вагомою, бо особистість прагне своє почуттєве ставлення трансформувати на інших, викликати у них аналогічні переживання і дії (Див.: Бех І.Д. Духовна енергія вчинку. - Рівне, 2004. – 42 с.).

Доброта - це і точка зору, переконаність, тип свідомості, в якому проявляється сутність людини. Добра людина – це людина чуйна, толерантна, сердечна, співчутлива, тактовна, делікатна, здатна розділити чиїсь радість чи горе навіть тоді, коли вона обтяжена своїми проблемами. Вміння радіти щастю, благополуччю іншої людини, бажання добра всім людям виступають основою доброти. Якщо ж такі моральні переживання не притаманні особистості, то байдужість до проблем іншої людини, заздрість, егоїзм породжують жорстокість. Жорстока людина ніколи не зможе бути по-справжньому щасливою. Добра людина – справедлива. Справедливість як об'єктивне неупереджене ставлення до себе і світу, пов'язане з поняттям невід'ємних прав людини.

Органічно з'єднані зі справедливістю такі риси як терпимість, милосердя, благородність, великодушність. Великодушність є вищою формою вияву терпимості. Це вже не просто повага до особистості, а ставлення до неї як до цінності і до тих людей, які не завжди можуть відповісти тим самим, у яких не сформовані гуманістичні риси на відповідному рівні.

Великодушність породжує благородство, як здатність людини діяти відповідно до гуманних принципів, поєднувати вимогливість до себе та до інших людей, причому вимогливості до себе відводиться центральне місце.

Благородство людини проявляється у вчинках – відданості та вчинках – вірності. Вчинок-відданість є проявом бажання людини творити добро іншому без будь-яких власних інтересів, а заради глибокого почуття співстраждання як витоку її альтруїстичної спрямованості. Віддана людина переживає радість, коли результат її морально-духовної дії є успішним. Вчинки відданості, як правило, виникають в рамках дружніх відносин. Людина із сформованим вчинком-вірністю сприймає іншу людину в контексті турботливого ставлення до неї. На таку людину можна покластися, не боячись, що вона підведе у будь-якій справі. Це відповідальність найвищого порядку.

Гуманність - це надхарактеристика особистості, яка акумулює комплекс якостей, що характеризують ціннісне ставлення людини до

людини (ставлення до неї як до найвищої цінності, як до мети, а не засобу), повага її прав і свобод.

Гуманність проявляється через вчинок-шанування, що є вищим ступенем морально-духовного ставлення людини до людини. Його спонукою виступає особливий тип мотивації - “Я дію заради тебе”.

Наступною базовою гуманістичною цінністю є **відповідальність** як переживання покладеного на неї кимось чи нею самою обов’язку, потреби, безумовно, виконувати угоду, зобов’язання, звітуватись у своїх діях і покладати на себе провину за можливі наслідки. Відповідальність не виступає відданістю формальному обов’язку, догмі, вірністю раз і назавжди усталеним правилам, а є “здатністю у процесі життя бачити, виділяти, ставити проблеми, вчасно їх усвідомлювати і приймати відповідальні рішення”. (Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. – М., 1959).

Відповідальність визначається як усвідомлена свобода прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їх досягнення. Відповідальність не суперечить свободі, вона є логічним її наслідком, що об’єднує вчинки особистості у життєвий шлях людини, детермінантою її діяльності та поведінки. Це - одна із сторін адаптації дитини до соціуму. О.Кононко розглядає відповідальність як відповідність між моральною діяльністю особистості та її обов’язком, “як об’єктивну і суб’єктивну єдність”, яка, “зодного боку, є сукупністю об’єктивних суспільних вимог до особистості, а з іншого – своєрідним суб’єктивним станом свідомості, почуттям” (Кононко О.Л. Соціально – емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). – К., 1998).

Почуття відповідальності реалізується завдяки таким характеристикам як чесність, совісність, здатність відчувати сором і провину. Чесна людина характеризується прямотою характеру, правдивістю, ретельним виконанням своїх обов’язків. При зіткненні з несправедливістю вона завжди висловлює своє активне негативне ставлення до неї, стає на захист гуманістичних принципів. Така людина здатна на самокритику. Має сміливість відверто зізнатися у власних помилках, бо особиста честь для неї - це її гідність.

Честь спонукає особистість звіряти свої вчинки з вищими культурними надбаннями. Вона не дозволяє суб’єктові поводитись ситуативно, підкоряючись умовам, що склались на даний час. Натомість моральні дії людини, особистісна честь якої перетворилась у міцний внутрішній стрижень, відзначаються стійкістю, сміливістю, самовладанням, перш за все, в екстремальних і конфліктних ситуаціях. Відповідальність передбачає уміння протистояти аморальним явищам,

спокусам, деструктивним силам, завжди робити правильний моральний вибір, проявляти “моральне самозбереження”.

Відповідальність не може бути реалізована без працелюбності. Працелюбність – це потреба докладати свою фізичну або розумову енергію на створення чи перетворення матеріальних і духовних цінностей. Учні мають усвідомити необхідність трудової активності, вияву ініціативи, розуміти як вирішити економічні та соціальні проблеми суспільства, бути готовими до самореалізації в нових ринкових умовах, володіти конкурентноздатністю і можливостями соціальної адаптації у житті за межами школи.

Велику роль у формуванні працелюбності відіграють ініціативність, наполегливість, витримка. Це якості формуються завдяки конструктивним процесам самопізнання та самоусвідомлення, впливу таких цінностей як чесність, терпимість, активність. Визначну роль у формуванні працелюбності відіграє ціннісне ставлення до себе, до інших, до Батьківщини, до природи.

Усвідомлена потреба працювати виступає однією з центральних ознак гуманістичного ідеалу

Важливою базовою гуманістичною цінністю особистості є її внутрішня етична інстанція – **совість.** Психологи та педагоги класифікують її по різному: становлення совісті як стадій морального розвитку (Колберг Л.), почуття (Кононко О.), внутрішнє мірило якості вчинків (Демиденко В., Якобсон С.), внутрішню детермінанту розвитку моральної особистості (Сухомлинський В.), внутрішній керманич поведінки дитини (Снайдер Р.).

Совість притаманна лише особистості. Вона включає в себе усвідомлення (совість –усвідомлення), тобто ідеї, норми поведінки, принципи, обгрунтування цих ідей, норм, принципів. Совість включає і ставлення, причому ставлення оцінне – оцінка своїх думок, вчинків, ставлень до когось і до себе, почуття і практичні дії. Вона є внутрішнім регулятором і контролером вчинків і помислів особистості, діючих в чотирьох напрямах, як: рушійна сила, спрямована на дотримання моральних принципів; забороняючий фактор, що попередньо осуджує особистість за вибір чи дію, які ще не здійснились; коректуючий механізм в процесі особистісної дії; контролер, який оцінює вчинки особистості і викликає відповідні моральні переживання.

Гуманістична етика розглядає совість в широкому контексті людських стосунків, показує її органічний зв’язок з поняттям

обов'язку і відповідальності. Сутність совісті по-різному трактується авторитарною і гуманістичною етикою. Авторитарна совість – це грізний голос зовнішнього авторитету, який регулює особистісні дії. При цьому судження і поведінка індивіда відповідають вимогам авторитету (суспільства, релігії, старших та інше).В цьому випадку чеснотами виступають слухняність, обов'язковість та механічна виконавчість. Головними ж пороками – самостійність, непослух, які породжують почуття провини і докори, сумління. Не ображаючи прибічників жорстокого дотримання релігійних правил, відмітимо, що в релігійній етиці основним методом моральної регуляції виступає зовнішній примус, який здійснюється через механізм підкорення, з опорою на страх Божий, тобто віру в те, що життя "не по закону Божому" на людину чекає покарання, або вже "на цьому" світі , або на "тому". Вільний же вибір забезпечується розумом і волею, залежить від рівня пізнання, свідомості і виваженості особистості. Саме процес вибору реалізується інформованою волею: саме вона рухає розумом, вказуючи йому на необхідний варіант прийняття рішень (на основі етичної компетентності), особистих інтересів, здатність передбачати наслідки своїх дій і готовність нести за них відповідальність.

В гуманістичній етиці розвинуте почуття совісті трактується як здатність до самокритичної оцінки власної ролі в тому чи іншому вчинку, в спроможності співвіднести цей вчинок з загальнолюдським і власним розуміння добра і зла і переживання з цієї нагоди.

Совісна людина схильна до вчинку Я-центрованості. Вона ініціативна, готова взяти на себе більшу частину роботи, прийти на допомогу іншим, а не перекладати відповідальність на когось.

Як моральна риса прояву совісної поведінки людини виступає **совісливість.** Критеріями для визначення совісливості є свідомо покладена на себе відповідальність за прийняте рішення, здатність орієнтуватись на партнера по діяльності, діяти незалежно від присутності зовнішнього контролю, здатність до саморегуляції поведінки.

Підсумок.

Пропонований нами факультативний курс **"Основи гуманістичної моралі"** передбачає врахування вікової специфіки школярів та спрямування його на засвоєння етичних понять і категорій, їх інтеріоризацію в процесі практичної діяльності та поведінки. Він сприятиме розширенню уявлень учнів про гуманістичні цінності людства. Тому його зміст водночас включає і ознайомлення

школярів з гуманістичними цінностями основних конфесій України – християнства, ісламу, іудаїзму та ін., здатними значно підвищити аргументованість моральної освіти, сприяти подоланню міжконфесійного відчуження, виробленню толерантності, віротерпимості, неприйняття релігійного екстремізму.

Вирішення завдань виховання гуманістичних цінностей учнів 1-9 класів визначається, перш за все, їх педагогічною інтерпретацією. Педагогічна функція цінності реалізується в її орієнтуючій, спрямовуючій ролі в життєдіяльності особистості і проявляється як "вісь свідомості", саморегуляції її поведінки нині і в майбутньому. **Тому факультативний курс "Основи гуманістичної моралі" виконує функції:** *1 – 4 класи* поступового занурення дітей у світ етичних категорій, постійного ініціювання усвідомлення дитиною зв'язку свого особистісного "Я" з оточуючою дійсністю, здатності здійснення вибору добра на противагу злу; *5-6 класи* – розширення ціннісного спектру життєвих явищ, розвитку здатності сприймати себе, своє "Я", усвідомлення своєї індивідуальності та неповторності як носія української ментальності; *7-8 класи* – розвитку і утвердження почуття дорослості, формування особистісної автономії, власної гідності, внутрішніх критеріїв самооцінки, культури морального вчинку і відповідальності перед собою та суспільством; *9 клас* – вироблення критичного способу мислення, динамічності та багатомірності сприйняття оточуючої дійсності, здатності знаходити гуманістичну сутність в різноманітних етичних концепціях, виявляти свою особистісну позицію громадянина, патріота, гуманіста, активного суб'єкта розбудови громадянського суспільства та правової демократичної України.

Ефективність гуманістичного виховання й розвитку учнів 1-9 класів підвищується якщо: впроваджується цілісний підхід до використання гуманістичних цінностей як засобу виховання і розвитку учнів; якщо відбудеться систематизація і структурування змісту програм виховання гуманістичних цінностей учнів 1-9 класів, що базується на засадах гуманістичної етики; якщо виховний процес здійснюється в широкому контексті духовної культури школи; якщо особистісно орієнтована технологія сприяє реалізації психологічного механізму формування цінностей гуманістичної моралі громадянського суспільства; якщо наукоємний процес взаємодії педагогів і школярів спрямований на розвиток гуманістичної моральності особистості; забезпечується створення педагогічно доцільних моральних ситуацій, які б враховували потреби, відчуття, уявлення,

емоції, мотиви, здібності дітей, їх реальне життя; стимулюється суб'єктивна позиція вихованця від мети до підсумків; якщо виховується ціннісно-оцінювальне ставлення до Батьківщини, до світу, до людини, до самого себе; якщо вихованці беруть активну участь у відродженні національних цінностей України в діяльності, спрямованій на гуманізацію суспільства; якщо створюється атмосфера творчого вибору і самовдосконалення; якщо йде орієнтація на добро, обов’язок та совість як базові категорії моралі громадянського суспільства; якщо процес виховання будується на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і вихованців та особистісному підході до них; спонукає до самопізнання, самовдосконалення, самореалізації особистості.

Оцінюючи результати навчально-виховної діяльності школярів, слід виходити з пріоритетної спрямованості факультативу на формування системи гуманістичних цінностей та моральної вихованості, яка включає:

- *когнітивний компонент* – уявлення про етику та мораль, гуманістичні цінності суспільства і риси характеру особистості; знання правил спілкування, ставлення, поведінки;
- *процесуально-діяльнісний компонент* – прояв культури моральної дії: спроможність на гуманний вчинок, уміння спілкуватись і розв’язувати конфліктні ситуації, співчутливий відгук на переживання іншого, вживання етикетних форм, хороших манер, які сприяють створенню атмосфери доброзичливості, делікатності, такту; готовність брати участь у публічних дебатах, дискутувати і робити моральний вибір в умовах реального життя;
- *ціннісно-смисловий компонент* – прояв інтересу до внутрішнього світу людини, доцільне використання прийомів і способів і способів пізнання іншої людини. Ціннісне ставлення до себе прагнення до самовдосконалення;
- *рефлексивний компонент* – прояв моральної рефлексії, самооцінки особистісних якостей, саморегуляції поведінки, усвідомлення себе як індивідуальності, носія соціальних ролей.

Закович М.

РЕЛІГІЙНА ОСВІТА У СОЦІАЛЬНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ХРИСТИЯНСЬКИХ ЦЕРКОВ УКРАЇНИ

У своїх соціальних концепціях християнські Церкви особливого значення надають освіті. Світська освіта розглядається в контексті сучасної науки і культури. Церква визнає авторитет і досягнення сучасної науки, але вважає, що раціональна картина світу, яка формується науковими дослідженнями, не є повною і всезагальною. Релігійний світогляд не може бути відкинутий, як джерело уявлень про істину і розуміння історії, етики і багатьох інших гуманітарних наук, які мають підставу і право бути присутніми в системі світської освіти і виховання, в організації суспільного життя. Церква категорично виступає проти ідеологізації науки і ставить завдання повернути втрачений зв'язок з релігійними духовними цінностями.

Крім того, підкреслюється, що наукове і релігійне пізнання мають різний характер. У них різні вихідні принципи, різні мета, завдання і методи: ці сфери можуть пересікатись, але не протистояти чи боротись одна з одною. В природознавстві немає ні атеїстичних, ні релігійних ідей, але є теорії більш-менш істинні. Церква і релігія не займаються питаннями будови матерії. В соціальній концепції підкреслено, що лише релігія і філософія виконують світоглядну функцію. Конкретні спеціальні науки такої функції не мають. Отже, Церква відмовляє природничим і гуманітарним наукам у світоглядній функції. Правда, у соціальній концепції РПЦ зазначено, що осмислення наукових досягнень і включення їх у світоглядну систему може мати широкий діапазон – від повністю релігійного до відкрито атеїстичного осмислення. Але останнє слово за собою в цьому залишає Церква.

Стосовно культури Церква підкреслює значення культурної творчості, оскільки вона здатна бути засобом благовістя. Взагалі, культура відкриває шлях до співпраці з Богом, оскільки культура має божественне походження. Культура – це наслідок вікової творчості людей. Особливо підкреслено, що Церква має право оцінки явищ світської культури. "Якщо творчість сприяє моральному і духовному відродженню особистості, Церква благословляє таку творчість. Якщо ж культура протиставляє себе Богу, стає антирелігійною або антилюдською, переростає в антикультуру, то Церква протистоїть такій культурі", - говориться в концепції. Отже, світська культура повинна служити релігії, інтересам Церкви.

Виходячи із визначених засад відношення до науки і культури, Церква визначає своє ставлення до світської освіти. Християнська традиція, сказано в соціальній концепції, поважає світську освіту, оскільки науки, які там вивчаються, необхідні для віруючої людини. Але Церква категорично виступає проти дехристиянізації системи освіти, нав'язування учням антирелігійних і антихристиянських ідей, утвердження монополії матеріалізму і раціонального погляду на світ. Отже, на перший план богословами висуваються світоглядні аспекти освіти.

Християнське духівництво усвідомлює, що в поліконфесійній державі, яка в недавньому минулому пережила період атеїзму, жодна християнська Церква не може контролювати систему світської освіти. Своє завдання у цій сфері Церкви вбачають у співробітництві із світськими навчальними закладами, протидіяти дехристиянізації освіти і нав'язуванню молоді раціоналістичного або матеріалістичного (зокрема, атеїстичного) світогляду у поглядах на світ. Особливу тривогу в Церкви викликає проникнення в систему державної освіти антихристиянських тенденцій, а також окультних і неоязичницьких впливів. Тому християнські Церкви вважають за необхідне запровадження у школу релігійної освіти у формі християнської етики, а у вузи – теології. Вони виходять з того, що діти з родин віруючих мають право не лише на світську, але й релігійну освіту. Зазначу, що в Україні є всі можливості для реалізації цього права християнськими церквами. Станом на 1 січня 2005 року в Україні діють 12039 недільних шкіл, де діти з родин віруючих мають можливість здобувати релігійну освіту. Священнослужителі і проповідники різних конфесій працюють в недільних школах. Вони дають тут дітям необхідні з їх точки зору знання про релігію власної конфесії, роблять акцент на формуванні толерантності і терпимості до інших релігій, поваги до людини і загальнолюдських культурних цінностей. Така освіта і виховання заслуговують на увагу і вивчення набутого досвіду. Проте ієрархи християнських Церков, зокрема православних, негативно оцінюють роботу недільних шкіл, оскільки в них переважає схоластика і низький рівень викладання основ віровчення.

Україна – одна з найбагатших держав світу, яка має високий рівень насиченості різними освітніми закладами. Складається система світської релігієзнавчої освіти, розвивається богословська освіта. В державних навчальних закладах викладається курс релігієзнавства, яке отримало назву академічного. В духовних навчальних закладах і

недільних школах при релігійних громадах викладається конфесійно спрямоване релігієзнавство.

Фактично склалися дві системи релігієзнавчої освіти, які взаємодіють між собою. Цю взаємодію необхідно підтримувати і розвивати. Незважаючи на здобуті успіхи, світська і релігійна освіта мають великі труднощі. Це обумовлено багатьма причинами, перш за все повільним виходом нашого суспільства з кризової ситуації. Реформуванням і вдосконаленням світської (державної) освіти займається держава, а проблемами релігійної – Церква.

Актуальності в наш час набула проблема узгодження світської та богословської освіти. Ця проблема включає ряд злободенних питань, які викликають живий інтерес у нашому суспільстві. Це, зокрема, такі питання, як викладання основ християнської моралі у загальноосвітній державній школі, запровадження теології як обов'язкової дисципліни у вищих навчальних закладах, визнання кваліфікації фахівців з вищою теологічною освітою з метою прирівняти її до державної, визнання відповідності змісту програм підготовки фахівців теологічного спрямування державним правовим актам і багато інших. Зрозуміло, що вказані питання хвилюють перш за все діячів Церкви і широку громадськість. Вони істотно впливають на розвиток релігієзнавчої освіти як духовної цінності.

Зупинимось на аналізі деяких із цих питань.

По-перше, вивчення у загальноосвітніх школах предмету "Християнська етика" є досить складним з точки зору концептуального організаційно-методичного змісту і правового забезпечення. Відсутні досконалі програми з курсу "Християнська етика" і методичне забезпечення викладання.

Програми з християнської етики, що розроблені Львівським управлінням народної освіти та Острозькою академією критикуються у пресі за низький науковий рівень, примітивну методику і перекручення основоположних принципів Біблії на догоду ультранаціонального патріотизму (Дзеркало тижня. – 2002. - №8.). Сумнівною видається теза, пише газета, що в зазначених програмах з християнської етики "зконцентровані вищі цінності європейської цивілізації, тож християнські аргументи найвагоміші". Хіба ця фраза, запитує автор статті, не принижує нехристиянські віросповідання?

Запропоновані програми з християнської етики є догматизованим варіантом викладання основ віровчення тієї чи іншої Церкви. Будь-яке догматизоване й монополізоване одержавлене вчення, в тому числі й релігійне, набуває рис жорстокої тоталітарної ідеології. Суть

проблеми навіть не в змісті християнських моральних приписів, а в тому, що вони за своєю природою претендують на роль вичерпного (!) набору непогрішимих істин на всі випадки життя. І саме така їхня природа несумісна з природою моралі як “неписаного закону”, – справедливо відзначає газета “Урядовий кур’єр” (2004. - 20 березня).

Крім того, не вирішені правові аспекти викладання християнської етики в школі. Ознайомлення з програмою і так званим “напрацьованим досвідом викладання християнської етики” у Львівській, Тернопільській, Рівненській та Івано-Франківській областях засвідчує, що йдеться про викладання переважно катехізму греко-католицької церкви у загальноосвітніх школах. А це, як відомо, суперечить Конституції України і чинному законодавству і вже викликає обурення батьків інших релігійних уподобань, керівництва інших конфесій. Крім того, ніхто не узагальнював досвіду викладання християнської етики у загальноосвітніх школах деяких західних областей України і його наслідки освітянській громадськості невідомі.

Власне, чому саме йдеться про християнську етику, а не про загальнолюдську етику. Серед релігійних діячів немає єдиної думки щодо змісту християнської етики. Українська Православна Церква Московського Патріархату пропонує вивчати основи православної культури, Українська Православна Церква Київського Патріархату – Закон Божий, Українська Греко-Католицька Церква – християнську етику. Одні протестантські церкви зорієнтовані на пуританську етику, інші – на біблійну, оскільки протестантські богослови по-різному інтерпретують принципи християнської моралі. На їх думку, учням необхідно надати можливість вибору, що вивчати: основи загальнолюдської моралі, біблійну етику або християнську етику. Тому, за відсутності єдиної думки серед представників різних релігійних організацій, не варто поспішати із запровадженням християнської етики в усіх класах загальноосвітньої школи. Непродумана поспішність може призвести до небажаних наслідків. Крім того, необхідно враховувати думку батьків щодо включення релігійних дисциплін у програми загальноосвітньої школи. Дослідження, проведені соціологічною службою Центру імені Разумкова у жовтні 2003 року, показали розбіжність думок з цього приводу. Так, на питання “Як Ви вважаєте, чи доцільним було б вивчення у загальноосвітній державній школі наступних предметів?” отримані такі відповіді (у відсотках):

	Назва предметів	Вивчення цього предмету має бути обов'язковим	Вивчення цього предмету має бути добровільним	Цей предмет взагалі не повинен вивча-тися у державних школах	Важко відповісти
1.	**Закон Божий**	25,8	50,3	19,9	4,0
2.	Християн. етика	25,5	53,5	15,8	5,2
3.	Основи православної культури	22,9	56,2	15,2	5,7
4.	Релігієзнавство (історія релігій)	30,0	52,1	13,6	4,3

Приведені дані відображають не лише розбіжність думок опитаних щодо вивчення релігійних дисциплін у загальноосвітній державній школі, але й плюралізм у світоглядній орієнтації членів суспільства. За даними цього ж центру релігійність населення України становить 49,6 %. Виявилося, що близько 53,3% опитаних висловились за вивчення релігії на добровільних засадах і 52,1 % – за вивчення релігієзнавства (історії релігії).

Спочатку питання необхідно всебічно вивчити, з'ясувати те, як запровадження християнської етики у шкільництво узгоджується з правовими вимогами й нормативними документами про загальноосвітню школу. Зокрема, відповідними директивними документами включено в базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів дисципліни: «Етика» (5-6 класи), «Людина і світ», «Людина і суспільство» (10-11 класи), «Основи філософії» в школах гуманітарного спрямування. Учні загальноосвітніх шкіл отримують сучасні наукові знання про навколишній світ, тобто природу, суспільство і людину.

У вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації читається курс етики. Цей курс включає й питання християнської етики. Крім того, учні загальноосвітньої школи отримують знання про релігію і, зокрема,

християнську етику, вивчаючи історію стародавнього світу, історію середніх віків, сучасну історію, історію України, українську і зарубіжну літературу тощо. В старших класах розширено компонент соціально-гуманітарної підготовки учнів. Зокрема, вивчається така дисципліна як "Людина і суспільство", в якій розкриваються питання походження світу, людини, сенсу і цінності життя та інші, що мають світоглядний характер. При цьому не обходяться питання, пов'язані з релігією. Високі моральні якості і духовність учнівської й студентської молоді формуються не лише християнською мораллю, а й комплексом дисциплін, що вивчаються у середній і вищій школі.

Міністерством освіти України встановлено, що в ряді державних шкіл мають місце факти самочинного запровадження вивчення Закону Божого або Катехізму, чим порушується Конституція України, зокрема принцип світського характеру державної освіти. Крім того, серед деякої частини духовенства поширена думка, що в школах повинно викладатись віровчення тієї Церкви, яка є панівною в регіоні або якій "належить канонічна земля". По-перше, такий підхід в кінцевому підсумку веде до дискримінації в галузі релігійної освіти, її політизації, насадженню релігійних вірувань, що панують в даній місцевості, національним меншинам, які сповідують іншу релігію. А це, зрештою, приводить до порушення прав людини. Релігійна освіта повинна відповідати не лише державному чинному законодавству, але й міжнародним правовим документам в галузі релігії.

По-друге, в наш час Україна перебуває під впливом різних місійних центрів, нетрадиційних релігійних об'єднань і корпорацій, які активно пропагують не характерні для України релігійні вірування. Вивчення досвіду роботи різних місіонерських організацій, молодіжних релігійних товариств показало, що нам пропонуються далеко не кращі зразки християнської освіти, які є у США, Канаді, Великобританії та інших країнах. Аналіз роботи так званих експериментальних класів, які пропонувались як зразки шкіл майбутнього зарубіжними релігійними корпораціями, дозволило виявити недоліки і з'ясувати труднощі у цій справі. В ряді випадків державний компонент навчального плану штучно скорочувався. Наприклад, до навчального плану середньої школи замість математики та історії включались такі дисципліни як історія релігії в легендах, основи біблійних знань, біблійна географія тощо. Викладання цих дисциплін здебільшого не мало відповідного методичного забезпечення, було відірване від культури і національних традицій українського народу. Все це істотно позначилось на знаннях учнів. Учні добре розповідали про родовід та імена Старозавітних пророків і царів

стародавньої Іудеї, але нічого не знали про князя Володимира Великого, який хрестив Київську Русь, князя Ярослава Мудрого, який багато зробив для зміцнення позицій християнства на наших теренах та інших діячів української держави. Чи потрібна така освіта взагалі і релігійна зокрема? Школа повинна давати знання молоді на рівні сучасних наукових досягнень із врахуванням культурних надбань українського народу і не пристосовувати їх до релігійних догм.

По-третє, надання відповідного статусу "Теології" в державній системі освіти і з'ясування місця релігії у загальноосвітній школі зачіпає інтереси широкої громадськості нашої держави. В пресі розгорнулись дискусії з цього приводу, в яких підкреслюється що воно вимагає глибокого вивчення і знаходження конструктивних механізмів вирішення, і не може вирішуватись у кабінетах адміністративним шляхом.

В наш час теологія розглядається як виключно релігійна дисципліна. Виникає питання чи існує позаконфесійна теологія? Якщо подивитись на проблему історично, то можна припустити, що існує, але вона буде генетично пов'язана з історією філософії. Наприклад, основною частиною філософського вчення Аристотеля є теологія. У Фоми Аквінського виділяється така складова філософії як "натуральна", природна теологія. Натуральна теологія — це ще не сама віра, а передумова віри. В наш час теж існують різні філософські теології, що претендують на позаконфесійність. Тоді навіщо запроваджувати у вузах теологію, коли там вивчається історія філософії, в тому числі історія філософської думки в Україні.

Якщо не лукавити, то мова повинна йти про католицьку теологію, православне богослов'я, протестантську теологію, філософію буддизму, іудейську теологію тощо. Коли йдеться про запровадження теології у вузах як обов'язкової навчальної дисципліни, то виникає питання про доцільність її запровадження. Якщо йдеться про подолання рецидивів атеїзму і марксистського мислення в освіті, то це вже клерикалізація освіти, намагання перетворити християнство у панівну ідеологію на зразок наукового комунізму. Виникає питання: чи може християнство виконувати функцію панівної ідеології в суспільстві? Відповідь однозначна — не може, тому що воно перестане бути релігією. В наш час у переважній більшості країн світу домінуючою є політична ідеологія, а не релігійна.

Ліцензування теології пов'язане з багатьма труднощами, зокрема, невідповідністю концептуального змісту світської (державної) і богословської освіти, а також правовими питаннями. Теологія – це

виключно релігійна дисципліна, до того ж конфесійно спрямована. В умовах світської держави, якою проголосила себе Україна, теологія викладається лише в церковних навчальних закладах. З цієї причини вона не була включена до державного переліку спеціальностей. Якщо Церкви мають потребу у підготовці висококваліфікованих кадрів, піднятті їх духовної освіти до рівня державної, то діюче законодавство не забороняє їм це робити. Досить запровадити у навчальні плани і програми церковних навчальних закладів державний стандарт освіти, прийняти процедуру акредитації закладів духовної освіти державними органами і виявити готовність її пройти, запросити до викладання фахівців державних вузів, тоді відпаде питання про визнання державними церковних документів про освіту. Зазначені питання, як відомо, відносяться до компетенції та ініціативи Церков, а не держави.

Крім того, ліцензування теології і внесення її до державних напрямків підготовки фахівців вимагатиме від органів освіти контролювати якість підготовки спеціалістів з теології, які готуються для потреб Церкви. Згідно діючого законодавства, органи освіти такого контролю забезпечити не зможуть, оскільки це буде втручанням у внутрішні справи Церкви.

МОН України включило спеціальність “Теологія” як складову частину напрямку підготовки за спеціальністю філософія. Деякі Церкви пропонують запровадити її як обов’язкову дисципліну. Виникає питання: яку теологію запроваджувати і з якою метою? За традиційним визначенням теологія є теоретичною систематизацією віровчення тієї чи іншої Церкви. Фактично існує католицька теологія, православне богослов’я, ісламська або протестантська теологія та інші, які задовольняють потреби тієї чи іншої Церкви і відповідають особливостям її віровчення. Україна, як відомо, поліконфесійна держава. В ній зареєстровано понад 70 конфесій і практично неможливо знайти варіант теології, який би задовольняв потреби усіх Церков. Тим більше наша держава зобов’язалася поважати традиції і внутрішні настанови Церков та релігійних організацій, якщо їх статути та діяльність не суперечать чинному законодавству.

В Конституції України і законодавстві про освіту держава задекларувала, що освіта в Україні має світський, а не релігійний характер. Тому запровадження теології у вузівських компонент освіти з метою підготовки фахівців з теології на державному рівні для усіх сфер суспільного життя, як це пропонують деякі Церкви, не викликається суспільними потребами, суперечить Конституції України і чинному законодавству.

Відтак включення до державного переліку спеціальностей “Теології”, запровадження її як обов’язкової вузівської дисципліни – питання складне і неординарне. Воно вимагає глибокого вивчення і розв’язання ряду проблем як з боку Церков так і державних органів. Формальний підхід до цієї справи може призвести до порушення прав людини, неминуче ускладнить взаємини між студентами, учнями і, зрештою, взаємини між конфесіями, державою і різними Церквами.

З боку деяких Церков піднімається питання про необхідність прирівняти богословські наукові ступені до державних. Розв’язання цього питання значною мірою обумовлене дотриманням духовними академіями державних вимог щодо присудження наукових ступенів і вчених звань. Підготовка фахівців вищої кваліфікації з богослов’я ведеться духовними академіями, як відомо, на базі спеціальної підготовки з теології і загальної середньої освіти. Такий порядок суперечить Положенню ВАК України про здобуття наукових ступенів і вчених звань.

Формальне ототожнення богословських наукових ступенів і вчених звань з державними призведе до того, що кандидатами і докторами наук, а також доцентами і професорами, будуть визнані особи, які не мають повної вищої освіти і рівень знань яких не відповідає стандартам вищої школи. Якщо йдеться про здобуття наукового ступеня особою, яка має диплом про вищу освіту державного зразка, але працює в церковній сфері, то вона успішно захищає дисертацію у державних спеціалізованих вчених радах і отримує наукову ступінь кандидата або доктора наук. Діюче законодавство України ніяких перешкод для віруючих у цій сфері не чинить. Так, за останні два роки на засідання Спеціалізованої Вченої ради Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України троє релігійних діячів захистили кандидатські дисертації і здобули наукових ступінь кандидата філософських наук за спеціальністю “Релігієзнавство”. Вони отримали державні дипломи кандидатів наук.

В деяких наукових дослідженнях і засобах масової інформації піддається сумніву вивчення релігієзнавства. Допускається його ототожнення з теологією. Вказані сфери знань не тотожні як за змістом, так і за структурою. Вони не можуть замінити одне одного. В державних освітніх закладах викладається курс релігієзнавства позаконфесійний за своїм змістом. Духовні освітні заклади дають релігійну освіту конфесійно зорієнтовану. Відтак за змістом і характером – це різні освіти. Релігійна (богословська) освіта зорієнтована на підживлення того чи іншого віросповідання, відтворення релігії. Релігієзнавча освіта озброює людину науковими знаннями про релігію, з’ясовує її сутність і соціальні функції, її місце і роль в суспільстві, в сфері культури. Вона конфесійно

незаангажована, має просвітницький характер, оскільки без будь-яких симпатій чи антипатій розкриває сутність віровчення, особливості культу, характер історії і традицій тієї чи іншої релігійної течії.

По-четверте, для державної освіти взагалі, і релігійної, зокрема, актуальною є проблема кваліфікованих кадрів. Лише високоосвічені кадри можуть забезпечити викладання теології, вивчення релігії на науковій основі, оскільки знання релігії сприяє підвищенню освіченості людини і більш глибокому знанню національної культури.

Науковий рівень релігійної освіти можуть забезпечити кваліфіковані кадри, які мають вищу освіту, належну педагогічну підготовку, володіють енциклопедичними знаннями і методикою викладання. Таких кадрів катастрофічно не вистачає як в державних освітніх закладах, так і в церковних навчальних закладах. Їх ніхто не готує. До викладання релігії іноді залучаються випадкові люди, які не мають належної освітньої підготовки. Вони, як правило, керуються принципом релігійної нетерпимості, дають інтерпретацію загальнолюдських і християнських моральних цінностей в ключі віросповідних принципів своєї конфесії, принижують значення інших віросповідань. Іноді спостерігається сугестивний тиск на особистість віруючого, спроби психологічного кодування, впливу на свідомість і підсвідомість дітей і молоді, яке чинять нетрадиційні конфесії. Підготовку висококваліфікованих кадрів в галузі релігієзнавства можна забезпечити спільними зусиллями Церков і держави на контрактній основі. Але ці справи вирішуються повільно, а дехто навіть побоюється, щоб це не сприяло відродженню атеїзму.

Форми співпраці Церков і державних установ освіти можуть бути різними, зокрема, укладання угод про співпрацю, запрошення провідних вчених для викладання світських дисциплін в церковних навчальних закладах, навчання на філософських факультетах університетів випускників духовних навчальних закладів на контрактній основі. Проте слід зазначити, що роль теологічних факультетів в університетах країн Західної Європи поступово відходить у минуле. Вони стали в основному світськими освітніми і науковими закладами.

Утворені у нас на базі деяких державних університетів теологічні відділення і факультети на замовлення Церков виявились мало ефективними, оскільки в них не узгоджено світський і духовний аспекти освіти, чітко не визначена сфера використання випускників. Наприклад, випускникам філософсько-теологічного факультету Чернівецького університету важко влаштуватись на роботу. Працевлаштування таких фахівців іноді перекладається на плечі

держави. Випускникам теологічних факультетів варто було б видавати два дипломи — про вищу світську освіту і богословську. Це допоможе вирішити проблему їх працевлаштування.

Але головним є питання узгодження програм загальноосвітньої та релігійної підготовки студентів. Якщо йдеться про набуття світської професії випускниками духовних навчальних закладів, то вони можуть її здобути шляхом екстернату або заочної освіти. Це право їм гарантоване Конституцією України і Законом "Про освіту".

В Україні склалася і розвивається система релігієзнавчої освіти. У державних вищих закладах освіти усіх рівнів акредитації викладається дисципліна "Релігієзнавство" як обов'язкова. Ведеться підготовка кадрів вищої кваліфікації з релігієзнавства для задоволення потреб вищої школи і науково-дослідних закладів. Є відповідна наукова спеціальність з релігієзнавства, діють спеціалізовані ради по захисту кандидатських і докторських дисертацій. Здійснюється підготовка фахівців з релігієзнавства серед студентської молоді за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями з присвоєнням кваліфікації: бакалавр, спеціаліст, магістр. Підготовлені кадри в галузі релігієзнавства здатні забезпечити науковий рівень знань про релігію. Державну систему підготовки кадрів не доцільно руйнувати, а навпаки, всіляко удосконалювати.

Безумовно, релігієзнавча освіта і виховання розглядаються як дієвий засіб формування духовності народу. Але вона не може проводитись спрощеними методами і спрямовуватись на нівелювання історичних і національних цінностей українського народу в угоду утвердження релігійних принципів тієї чи іншої Церкви або зарубіжної харизматичної конфесії. Деформоване релігійне навчання і виховання мало приносить користі у розвитку духовності.

Релігієзнавча освіта і виховання духовності народу повинні здійснюватись на принципах гуманізму, толерантності і дотримання принципу свободи совісті. Їх необхідно спрямовувати в русло нормалізації міжконфесійних відносин і забезпечення стабільності українського суспільства.

На основі сказаного можна зробити такі висновки.

По-перше, підвищення ролі релігії у формуванні духовності народу пов'язане з проблемою узгодження світської та богословської освіти. Їх узгодження необхідно розглядати в контексті існуючого в Україні правового поля, зокрема, із врахуванням 35 статті Конституції України, якою встановлено, що Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від Церкви, а також Закону

України “Про освіту”, якими визначається світський характер державної освіти (статті 6,9,15). Необхідно також керуватися Законом України “Про свободу совісті та релігійні організації” та міжнародними документами ООН з питань прав людини і віросповідань, які чинні в Україні.

По-друге, в сучасних умовах відбувається процес реформування і вдосконалення державної освіти, а богословська освіта відстає від цього процесу. Вона є надто консервативною. Концептуальні засади православної Церкви у поглядах на освіту явно не співпадають з політикою української держави у галузі освіти. Узгодження світської і церковної освіти, підняття її до рівня державної можливе на основі включення в навчальні плани і програми духовних навчальних закладів блоку державних стандартів освіти. А це, як відомо, компетенція і внутрішня справа Церков та релігійних організацій, а не держави. Якщо надійдуть відповідні пропозиції з боку Церков відносно допомоги держави щодо підвищення якості богословської освіти, то вони можуть бути розв’язані на основі діючого правового поля в Україні.

По-третє, необхідно відмовитись від декларативних і пропагандистських підходів стосовно розв’язання проблеми узгодження світської і богословської освіти. Окремими церковними діячами іноді висловлюють крайні і не виважені пропозиції щодо релігієзнавства, яке доцільно викинути з вузівських програм навчання, оскільки воно нібито не задовольняє потреб у релігієзнавчій освіті. Висувається також вимога переглянути програми і підручники з природничих дисциплін загальноосвітніх державних шкіл і узгодити їх з теологічною концепцією креаціонізму. Зустрічаються й такі застереження окремих релігійних діячів “якщо нас не пустять у школу через парадний вхід, ми знайдемо запасні двері”. Складається враження, що дехто з церковних діячів під узгодженням світської і церковної освіти розуміє клерикалізацію державної освіти. Зрозуміло, що подібні не виважені підходи істотно заважають конструктивному і діловому розв’язанню проблеми, підвищенню ролі релігієзнавчої освіти у формуванні духовності нашого народу. До того ж, згідно Закону Церква не має права втручатися в державні справи і щось диктувати державі.

Кулагіна Г.

ЕТИКА ВІРИ: ЕТИМОЛОГІЯ КОНЦЕПТУ (на прикладі Старого і Нового Завітів)

Доцільність викладання етики віри у середніх навчальних закладах нині є предметом для обговорення широкими верствами українського суспільства. Йдеться про те, яким буде світогляд громадянина нашої держави, як формуватиметься його самосвідомість і в межах якої культурологічної парадигми досягатиметься самоідентифікація.

Спробуємо розглянути смислову наповненість термінів “етика” та “віра”, визначити специфіку релігійної віри на прикладі релігій Нового й Старого Завіту.

Етика (з грецької ethos – звичка, звичай) – одна з найдавніших теоретичних дисциплін, об’єктом якої постає мораль. На етапі свого виокремлення з філософії, значення етики визначалося її практичною спрямованістю як науки про те, “як треба вчиняти”, на відміну від суто теоретичного знання про існуюче. Надалі всередині самої етики відбувається поділ на теоретичну і практичну, або філософську та нормативну етику.

Тема нашого дослідження зорієнтована на пояснення останньої з них. У сучасній науці під нормативною етикою розуміють філософське вчення про належну поведінку. За Фрейдом, унормована поведінка – це прагнення за допомогою “Над-Я” досягти того, що не вдавалося іншим формам культури, передусім – зліквідувати природну схильність людини до агресії.

У свою чергу, віра тлумачиться як особливий стан психіки людини, що полягає у повному, беззастережному прийнятті певних свідчень, текстів, явищ, подій або власних уявлень, що надалі можуть стати основою самоідентифікації людини, визначати її судження, вчинки, норми поведінки і відносин. Віра завжди пов’язана з конкретним предметом, визначається ним змістовно, різноманітна в проявах. Предметом віри можуть виступати явища навколишньої дійсності або, навпаки, складні об’єкти, що не піддаються раціональному поясненню. В останньому випадку маємо ірраціональну віру, що позбавлена будь-яких доведень.

Окремим проявом віри є релігійна віра, об’єктом якої постають питання безсмертя душі, свободи волі, існування божества, численність його проявів тощо. Релігійна віра пов’язана з пошуками

людського духу і не залежить від фізичного буття людини у матеріальному світі. Тому **предметом віри** є не лише процеси духовного буття, а й об'єкти і догмати релігійної віри. У даному випадку свободу віросповідання можна розуміти також як включення людиною до свого світорозуміння існування нематеріального світу. Релігійна віра знаходить свій прояв у віровченні, культі, етиці та релігійних структурах, що у сукупності отримали назву релігії. Оскільки ці форми відображають відповідь людини Богові, вони вимагають постійного оновлення.

Існують певні особливості у розумінні віри представниками релігій Нового і Старого Завіту. Розглянемо їх більш детальніше.

З християнської точки зору, віра – це особисті стосунки з Богом, які відкриваються через особу Ісуса Христа. Вона є "вільним даром" Бога, що передбачає довіру, визнання, передання себе Йому. Свідоме розмірковування про значення цих стосунків релігійних людей називається богослов'ям. Автори Нового Завіту висловлюють різні аспекти відносин між людиною і Богом з допомогою слова пистис (віра) та споріднених з ним слів. Так, віра передбачає довіритися любові й турботі Бога (Мф. 6:25-33). Це також визнання сили і влади Бога, що виявляються через Ісуса (Мк. 5:34). Віра – це прийняття Євангелія (Дії 8:13-14). Об'єктом віри постає Ісус Христос, що воскрес із мертвих (Рим. 10:9). Відносини на засадах віри є вільним даром Бога і вимагають не лише вірності, а й ототожнення себе з Ісусом (Гал. 5:20-22).

Євангеліє від Івана підкреслює когнітивний аспект віри. В цьому випадку відносини віри означають визнання християнином того, що Ісус прийшов від Бога (16:30). Християнин знає, що Ісус Христос – святий (6:69) і Месія (11:27). Віра в Ісуса означає вірити в Отця, який надіслав Його. Віра є ключем до вічного життя (5:24), а невір'я – шлях до засудження (3:18-20).

Віра в Ісуса і прийняття Євангелія призводять до каяття, "зміни серця і життя" (Дії 2:38). Віра має спільнотний характер, тому невіддільна від любові до ближнього (Як. 2:1-7). Завдяки своєму спільнотному характеру, віра набувається через проповідь (Рим. 10:14-17) та засвідчується спільнотою віруючих (Дії 2:43-47).

Отці Церкви II століття Юстин та Іриней розвинули концепцію когнітивного аспекту віри. Вони надали поняттям віри і злагоди статусу певних істин. Пізніше Отці Церкви, середньовічні богослови приділяли належну увагу когнітивним та інтелектуальним елементам відносин віри. Деякі мислителі (Августин, Тома Аквінський), навпаки, підкреслювали той факт, що віра – це вільний дар Бога. Такого значення надавалося вірі

й на церковних соборах. Проте на практиці часто втрачалося благодатне, особистісне значення віри.

Оскільки християнська віра – це особисті відносини з Богом, що відкриваються в особі Ісуса Христа, то вона потребує свого оновлення у молитві, у щоденній поведінці, в участі у богослужінні спільноти віруючих. Віра обумовлена динамікою взаємних відносин. Це означає, що християнська віра вимагає від людини прийняття слова Божого одкровення й особистісної відповіді на нього, надання себе Богові. Водночас людина отримує дар розуміння божественного слова лише у відносинах з Тим, Хто відкривається їй.

Послідовна християнська віра не має ірраціонального характеру. Вона не суперечить динаміці людського розуміння, особистісного зростання і розвитку. Тим не менш вона реалізується через відносини з трансцендентним Богом. Тому вона надраціональна, а саме: не обмежується межами логічного розуму, якого недостатньо там, де виникають відносини або "зустріч" з трансцендентним. Християнська віра також вимагає свого оновлення при інтегруванні до конкретних життєвих умов. Вона має об'єктивне змістовне наповнення. Змістовною частиною християнської віри є самоодкровення Бога в Ісусі Христі, рятівна сила Хреста та Воскресіння, присутність Духа у Церкві.

Віра формулюється у богослов'ї. Останнє Ансельм Кентерберійський визначав як "віру, що прагне розуміння". Християни не лише на досвіді відчувають відносини з Богом у Христі, але й намагаються зрозуміти значення цього досвіду, його застосування в особистому житті, співвідносять свій досвід з досвідом спільноти віруючих, з'ясовують різні аспекти віри у термінах відповідальності за суспільство, в якому вони живуть.

Богослов'я не лише починається з віри й апелює з позицій віри. Воно передбачає активну діяльність віруючих, їх участь у справах спільноти, через яку здійснюється передання й зміцнення віри.

Богослов'я вимагає критичного ставлення до навколишнього світу. Воно ніби перевіряє формулювання віри відповідно до певних критеріїв. Виявлення віри не повинно суперечити Біблії, має брати до уваги вчення Отців Церкви, церковні собори, інші джерела офіційної доктрини, а також враховувати спільну віру всього "тіла Церкви".

Відносини між людиною і Богом визначаються життєвим досвідом людини, яка включена до богословського процесу. Тому богослов'я постійно змінюється. Більше того, богословська діяльність відбувається у контексті історичного, соціального й історичного розвитку. Це зумовлює виникнення нових питань, зокрема пов'язаних із

усвідомленням соціальної і політичної несправедливості під час кризових моментів життя суспільства, глобалізацією тощо. Крім того, культурний розвиток дозволяє використовувати нові засоби для формування віри. Так, філософія XX століття дозволила богословам по-новому висвітлити особистісний характер Божого Слова..

Розуміння релігійної віри як особистих відносин довіри і вірності Богу, який уклав завіт із своїм народом, уможливлює проведення паралелей з юдейськими Писаннями і переданням. Разом з тим існує специфіка розуміння віри у Новому та Старому Завіті.

Для визначення різних аспектів іудейського розуміння віри маємо два терміни: **емуна** та **біттахон**. Перший з них, емуна, означає віру як містичний досвід, пов'язаний з переданням. Другий термін, біттахон, перекладається як вірність, впевненість. На особистісному рівні обидва значення перетинаються, проте в іудаїзмі залишаються окремими образами віри.

Єврейське слово **емуна**, а також спільнокореневі дієслова й іменники означають "бути твердим", "бути вірним". Наприклад: "А руки Мойсеєві стали тяжкі" (2 М. 17:12); "бо ті робили чесно" (2 Цар. 12:16); "Бог вірний, що стереже заповіта" (5 М. 7:9); "Свідок правдивий не лже" (Пр. 14:5). Від зазначеного кореня утворено слово "Амінь", як відповідь на благословення або молитву, що має значення "Хай буде так" (5 М. 27:15; Єр. 28:6 і т.д.) Деякі вчені стверджують, що сучасне значення виразів "вірити", "увіровати притаманне західній цивілізації, скоріше за все не вживається у Біблії у цьому сенсі.

Лінгвістично пов'язаний з єврейським словом **емуна** арабський термін **іман**, що означає передусім "віру через передання". У раввіністичному розумінні єврей повинен визнати певні концепції за істину на підставі "істинного передання", тобто на засадах вірності спільноті як джерелу "істинного передання" або просто внаслідок вірності спільноті віри. Обидві підстави є тотожними між собою. Крім того, слід приймати на віру вчення про вихід, про одкровення, про викуплення. Підставами для прийняття на віру є "правдиве слово" про те, що події справді відбулися, яке передається поколіннями предків. Прихильники такого типу віри активно використовували той факт, що одкровення на Синаї відбулося у присутності значної кількості людей. Натомість одкровення Ісуса та Мухамеда були або приватного характеру, або засвідчені невеликою групою учнів. Історичний характер зазначених фактів уможливлює виведення з них конкретних богословських ідей. Приміром, існування Бога, чудес, ідеї обраності тощо. Ці ідеї

приймаються віруючими на підставі колективної мудрості історичної і сучасної спільноти віри.

Під **“раціональною вірою”** рабини розуміють переконаність єврея в існуванні Бога, у творінні (природі), у Торі (у соціально-моральних приписах), промислі (історії), тощо. Ці переконання мають ґрунтуватися на конкретних раціональних аргументах. “Доведення”, що використовуються для підтримки раціональної переконаності, змінюються з часом. Вони різні не лише для іудаїзму, а й для інших світоглядних систем: ісламського каламу, неоарістотеліанства, неоплатонізму, кантіанства і навіть для сучасних форм раціоналізму. Проте зберігається основний тип віри, вкорінений у систематичному зусиллі розуму.

Розвиток іудейської містичної традиції надав нового відтінку значенню єврейського слова **емуна**. Коли євреї почали розмірковувати про походження їх знань, перед ними постало питання й про джерело їх почуттів У результаті був сформульований широкий спектр духовного досвіду: від глибокого особистісного відчуття Бога як Отця й Друга до сприйняття Божества як абсолютного Ніщо або зовсім Іншого. Єврейський релігійний досвід розвинувся від містичної анігіляції до пасивності периферійної свідомості. У цьому аспекті передання **емуна** стала означати віру у Бога, що пізнається особистим досвідом.

Термін єврейської термінології віри **біттахон** разом із спільнокореневими словами означає **довіра**. Найближчою аналогією останньому виступає довіра між людьми, яка повільно виникає і формується через спілкування, випробування, оцінку, взаємну вірність, тощо. Така довіра є процесом, що розвивається. Відповідно до нього проводяться аналогії з відносинами між Богом та особою: людина відчуває, потім діє, отримує відповідь, оцінює, висловлює відданість, а потім починає новий, більш утаємничений, цикл. Все це відбувається з мінімальним використанням інтелектуальних, містичних або історичних категорій. У цьому типі віри “вірити” стало означати “бути вірним”, покладатися на Бога, довіряти йому, зберігати йому вірність так само, як Він зберігає вірність людям.

У іудейській традиції термін **“богослов’я”** відноситься до двох процесів: по-перше, до формулювання і пояснення образів віри й релігійного життя, а по-друге, - до спроби поєднати концепції віри у раціонально несуперечливу систему. Богослов’я є дією другого рівня у житті іудеїв. Виступаючи раціональною систематизацією ідей, воно не відноситься до вище перерахованих типів віри.

Таким чином, дослідження різних форм віри, що з'явилися і функціонують лише на основі Біблії, дає підстави стверджувати про невизначеність категоріального апарату при формулюванні назви навчального курсу "Етика віри". Наголосимо й на тому, що вбачається некоректним позбавляти особу свободи вибору, нав'язуючи їй лише одне, християнське бачення релігійної моралі. Виховання особистості у громадянському суспільстві передбачає володіння інформацією про різні етичні доктрини. Наслідком цього може стати свідомий вибір однієї або кількох етичних систем, в межах яких відбуватиметься становлення ідентичності індивіда. Відповідно до заданої проблематики конференції "Релігійний компонент в світській освіті і вихованні" вважаємо доречним запропонувати у середній школі таку назву факультативного курсу: "Етика релігій світу". На нашу думку, у наведеному формулюванні навчальний предмет найкращим чином забезпечить задекларовану позицію держави на побудову демократичного суспільства і відокремлення релігії (Церкви) від держави, а школи – від Церкви.

Ятищук А., Ятищук О.

ВИХОВАННЯ ДУХОВНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Майбутнє будь-якого суспільства, його моральний клімат визначається тим, що відбувається в душах підростаючого покоління. Найбільш відповідальна місія за формування духовно розвиненої особистості, а відтак і рівня духовності суспільства загалом, покладено на освіту як суспільну галузь. Головне завдання сучасної школи - формування нової людини біосоціодуховного рівня, яка б жила і діяла у згоді з універсальними законами Космосу. Саме для цього і потрібно зробити освіту такою, щоби пріоритетне місце у ній належало питанню формуванню і розвитку духовного ідеалу. Це питання завжди перебувало на вістрі часу і йому надавалося й надається значна увага. Існує багато поглядів на шляхи і методи реалізації цього завдання. Так, І.Д. Бех пропонує особистнісно-орієнтовану гуманістичну освіту, яка грунтується на самоцінності особистості,її духовності і суверенності. Він підкреслює, що розвиток гуманної, вільної та відповідальної людини безпосередньо пов'язаний зі системою її духовних цінностей. Духовність прицьому

протистоїть утилітарно-прагматичним цінностям і передбачає вихід за межі егоїстичних інтересів,особистої користі, зосередженість на моральній культурі людства [Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. – 1991.- №1. – С.23].

У чому ж полягає зміст духовного виховання?

У всі часи й у всіх народів вважалося, що зміст морально-духовного виховання знайшов своє втілення в духовно-релігійних вченнях. Всі релігії грунтуються на одних і тих же духовних істинах, проголошують один незмінний моральний закон і показують приклад шляхетного морального життя. Шляхи в них різні, але мета одна: допомогти людині через очищення і самовдосконалення досягнути вершин духовності й прийти до Бога.

Видатний український педагог Г.Ващенко писав: ”Все виховання української молоді мусить бути проникнуте християнським духом”[Ващенко Г. Що дало християнство людству? // Українська мова і література в школі. – 2001. - №1. – С. 72].

Підвищення уваги людей до релігійної культури в наш час, становлення нормальних цивілізованих відносин між державою і церквою, справжня реалізація свободи совісті, коли людина може сміливо висловлювати свої симпатії тим чи іншим ідеалам, свої переконання - позитивні риси нашого суспільства, його моралі.

Мабуть тому однією з характерних ознак становлення України як незалежної цивілізованої європейської держави, яка мала свого часу гідні для наслідування зразки, є повернення до релігійного виховання. Воно є складовою невід’ємною частиною цілісної системи освіти, частиною національного виховання у навчальних закладах. Введення до навчальних планів шкіл курсів ”Етика”, ”Основи християнської етики”, інших подібних дисциплін, стало подією як для учнів і їх батьків,так і вчителів. Дана ситуація викликала неоднозначне ставлення громадськості до цього. Одні категорично висловлюються проти будь-якого вивчення релігії у школі та релігійного виховання, тому що це, на їх думку, буде суперечити такому завданню школи, як формування наукового світогляду. Вони відстоюють думку про те, що всі необхідні знання про релігію учні отримуватимуть із курсів історії, літератури, природознавства та ін. Другі, підтримуючи думку про запровадження вивчення релігії як окремого предмета, вмотивовують свою позицію іншими чинниками. По-перше, процес створення національних шкіл, на їх думку, потребує конфесійного підходу до викладання релігії у них. По-друге, викладання релігієзнавства у школах, на думку переважної більшості людей, повинно носити виключно об’єктивний характер. Лише науковий підхід до

викладання релігієзнавства, об'єктивний аналіз сутності релігії сприятиме розкриттю багатства релігійно-культурних традицій народів, формуванню поваги молоді до загальнолюдських духовних цінностей, зміцненню взаємопорозумінню та дружбі народів.

Прихильники протестантизму відстоюють точку зору, що тільки в дорослому віці людина здатна сприйняти свідомо те чи інше віровчення. Тому навчати релігії у середніх загальноосвітніх навчальних закладах недоцільно. Краще це робити у недільних релігійних школах, які створюються при громадах віруючих. Це відповідатиме вимогам Закону України „Про свободу совісті та релігійних організацій" [Історія релігії. Збірник документів і матеріалів. – Тернопіль, 2003. – С. 506].

Полярність думок щодо вивчення релігієзнавства в загальноосвітній школі зумовлено багатьма причинами. Це і залишки атеїстичного виховання радянських часів, і поглиблення соціально-економічної кризи нашого часу, і гіркота усвідомлення глибокого розриву між проголошеними ідеями й реальною практикою, і зубожіння народу. Всі ці негативні явища нашого суспільства релігія сама по собі усунути не може, а тому мало людей покладає на неї надії. Не потрібно забувати і те, що за світоглядною орієнтацією населення України дуже строкате, що зумовлює плюралізм у поглядах.

Виникає і ще одне питання: в якій формі релігієзнавство повинне викладатися у загальноосвітній школі? Зрозуміло, що воно не може зводитися лише до вивчення будь-якого окремого віровчення або історії церков і релігійних організацій України.

Важливо звернути увагу і на політичний аспект вивчення релігії, а саме на небезпеку порушення принципу свободи совісті в умовах поліконфесійного характеру релігійного середовища України. Адже, згідно із ухвалою Парламентської Асамблеї Ради Європи та Закону України „Про свободу совісті та релігійній організації", забороняється нав'язувати релігійне виховання дітям, несумісне з поглядами і переконаннями їх батьків. Тим більше, що освіта в Україні, відповідно до діючого законодавства, має світський характер.

Сьогодні потрібно точно визначити місце релігії в системі освіти. Це завдання має стати предметом спеціальних досліджень. Водночас у житті наявні очевидні можливості для значного розширення контактів церкви з освітніми установами. Ще з 1992 року у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях було введено експерементальний, а згодом як обов'язковий навчальний предмет „Християнську етику", який за своїм змістом і спрямуванням не є власне теологічним, а покликаний формувати в учнів загальнолюдські моральні

цінності. Теми курсу дають знання з історії християнства, культури, етики і мистецтва, мови, природознавства і географії, народознавства, українознавства, довкілля. Заняття з християнської етики сприяють розвиткові у дітей мислення, зв'язного мовлення, пам'яті, інтересу до знань, естетичних смаків, творчих здібностей, виробленню правильних уявлень про світ, взаємозв'язок у Всесвіті, значення людини і її призначення у цьому світі, формуванню у дітей високих духовних якостей, морального здоров'я. Адже майбутнє будь-якого суспільства залежить від того, наскільки здорова у моральному відношенні його молодь.

Завдання початкової школи – не лише дати певну суму знань з основних навчальних предметів, а й виховувати у дітей моральні якості. Досвід минулих десятиліть показує, що всі наші засоби, методи і форми роботи не дали бажаних результатів щодо виховання в учнів високих моральних якостей. Яка ж причина? А причина в тому, що на нашу думку, не було головного у вихованні дітей – виховання за Біблією.

У зв'язку з реформуванням освіти, тобто з переходом з 2001року на 12-ти річне навчання, до школи прийшли діти шестирічного віку. Відповідно до цього виникла потреба укладання програми з християнської етики для дітей цієї вікової категорії з врахуванням їх фізіологічних та психологічних особливостей. В основу програми покладено ідею пізнання величі світу, пізнання самих себе і пізнання Бога-Творця.

Метою та завданням цієї програми є:

- допомогти дитині пізнавати світ і себе, усвідомлювати своє завдання та покликання у світі, що її оточує;
- формувати особу школяра на основі християнських моральних цінностей: доброти, любові, милосердя, взаємоповаги та пошани у родині, поваги до вчителів та однолітків;
- навчити школярів через створіння пізнавати велич творця;
- виховувати школярів у дусі національної християнської традиції та культури.

Програма носить екуменічний характер і адаптована до багатоконфесійного класу.

1. Дивосвіт навколо нас: жива та нежива природа (трава, квіти, дерева, звірі, птахи, ріки, гори тощо); Бог – Творець світу.

2. Хто ти? Знайомство: хто - я? хто - ти? Винятковість і неповторність людини.

3. Я хочу багато знати: джерела знань про світ та людину; Біблія – джерело знань про Бога.

4. Турбота Творця про нас: вияв нашої вдячності за ці турботи.

5. Праця в нашому житті: життя неможливе без праці.

6. Будова людського тіла – чудовий задум Творця: зір і слух – надзвичайні дари у пізнанні світу; смак та нюх допомагають мені пізнавати багатогранність і красу світу; руки і ноги допомагають мені пізнати світ.

7. Пізнання світу розумом і серцем: все живе потребує моєї любові.

8. Важливість спілкування: дар мови в моєму житті як найбільший Божий дар.

9 Мої друзі: взаємоповага та пошана між людьми.

10. Мої вчителі: батьки – перші вчителі; перша вчителька в школі; Ісус Христос –Учитель.

11. Доброта та милосердя у світі: світ потребує мого милосердя та доброти.

12. Бог опікується світом та мною: зміни в природі – турбота Творця про світ та про мене; Ангел Хоронитель.

13. Радість Різдва: Євангеліє про Христове Різдво (Лк.2: 1-20) ; звичаї українського народу у приготуванні та святкуванні Христового Різдва.

14. Моя родина: роль родини в моєму житті; я в родині.

15. Батьки – найрідніші люди для мене: потреба батьківського піклування; Бог як добрий Батько (Отче наш... Мт. 6:9).

16. Моє ім’я: важливість імені, святість імені; ім’я Боже святе (Нехай святиться ім’я твоє... Мт. 6:9)

17. Я поважаю та шаную моїх батьків: воля батьків в моєму житті; воля Божа в житті людини (Нехай буде воля твоя... Мт. 6:10)

18.Необхідність поживи для мене: важливість хліба в житті людини; хліб – Божий дар.

19. Моє завдання у світі: моя поведінка (вдома, в школі, серед друзів...); я і довкілля.

20. Золоті слова: ввічливість – гарна риса людини.

21. Прощати образи – добра звичка: вміння прощати (Прости нам довги наші, як і ми прощаємо... Мт. 6:13).

22. Зло, спокуса: існування зла у світі (Не введи нас у спокусу... Мт. 6:13).

23. Я – слухняна дитина: бажати всім добра; бути слухняним – бути добрим.

24. Перемога добра над злом: Воскресіння Христове.

25. Відлуння Великодня: краса та багатство великодних звичаїв у моєму краю.

26. Розкажу про мою маму: кожна дитина готує розповідь про свою маму...

27. Потреба відпочинку: важливість сну в житті дитини; активний відпочинок; розуміння відпочинку на основі біблійної розповіді про створення світу.

28. Підсумковий урок: все це – дари Божі.

Автором однієї з програм курсу „Християнська етика” для дітей молодшого шкільного віку є методист Катехетично-Педагогічного Інституту Українського Католицького Університету, вчитель християнської етики школи-ліцею „Оріяна” Галина Добош.

Пропонований зміст курсу може змінюватися вчителем залежно від умов і особливостей роботи з певним контингентом учнів. На заняттях з християнської етики використовуються ті ж методи і форми роботи, що й на заняттях з читання, природознавства, народознавства, але враховуємо контингент учнів класу, вимоги батьків і пам’ятаємо, що тут не має бути нічого нав’язливого, примусового. Працювати потрібно за принципом добровільності.

Діти мають поповнювати свої знання з курсу з бажанням, задоволенням і цікавістю. Якщо цього немає, то вчителю потрібно раніше готувати дітей до введення цього курсу за допомогою бесід, екскурсій, зустрічей зі священиками, пасторами, благодійниками, людьми, яким глибока віра в Бога допомогла стати на правильний шлях.

Щодо побудови занять, то варто виділити основні етапи роботи: 1. Входження в тему (5-10 хв). 2. Розповідь учителя, читання окремих творів, віршів з використанням навчальних посібників (10-12 хв). 3. Обговорення і закріплення (5-10 хв). 4. Робота в класі (5-10 хв). 5. Додаткові завдання (2-3 хв.). 6. Підсумок заняття (1-2 хв). На кожному занятті бажано виділяти провідний християнський принцип, корисність для суспільства.

Добре, якщо вчителі використовуватимуть у своїй роботі нагороди для учнів, „Звернення до батьків”, стенд для запису цікавих ідей, музику. Нехай ця програма буде „моральним кодексом” для учнів у сучасному світі.

Саннікова Т.

ДОСВІД ВИКЛАДАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ У СВІТСЬКІЙ ШКОЛІ

Духовно-моральна криза в суспільстві, ознакою якої є втрата чітких уявлень про добро і зло, коли ідеалом людини стає „успішна у житті людина" і байдуже яким чином вона стала успішною, коли попираються моральні закони і людське життя нічого не варте, потребує термінового повернення до духовних джерел. Як один із засобів духовного виховання підлітків, у загальноосвітній школі №26 м. Одеси було впроваджено факультатив з християнської етики .

Мета зазначеного курсу: повернення до традиційних духовних цінностей християнства, як основи відродження справжнього духовного та морального виховання, яке визначається: довірливим ставленням дитини до Бога і Його заповідей; здатністю лишатися сумлінним у швидкозмінному навколишньому світі; моральному ставленні до оточуючих людей і світу взагалі.

Завданнями цього курсу є: формування характеру учнів, на принципах християнської моралі; збагачення досвіду чинити морально у будь-якій ситуації, готовність робити добро і чинити опір злу; виховання людини, яка б прагнула до самовдосконалення та уподібнення до Образу Божого; виховання відповідальності в учнів, які б знали, що за всі добрі та погані вчинки вони будуть нести відповідь перед Богом, людьми і державою; формування розуміння того, що кожна людина є унікальне і неповторне Творіння Боже, до якого слід ставитися з повагою і любов'ю; виховання милосердного ставлення до знедолених і готовності надати допомогу будь-якій людській особі.

При визначенні змісту курсу ми виходили з переконання, що моральне вчення Святого Письма містить в собі найвищі духовно-моральні цінності, перевірені в науково-педагогічній практиці минулого (П.Песталоцці, Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський, М.І Павлов, В.В. Зеньківській, Г.Г. Ващенко, С.Ф. Русова та інші), які відповідають духовним потребам виховання сучасної людини. Запропонований курс не мав за мету релігійне виховання, що належить винятково родині та недільній школі, а лише духовно- моральну просвіту, пропозицію обрати для керування у житті саме моральні цінності християнства.

Безпосередньо робота була організована наступним чином. Ми ознайомили адміністрацію і педагогічний колектив із метою, завданнями і змістом факультативу. Були представлені тематичні плани, методики з

визначеного курсу, очікувані результати. Попередньо обговорювалися форми проведення занять, а саме: шкільний урок, практична робота, екскурсії, благодійна робота. Після погодження організаційних питань були вибрані 5-7 класи, а також узгоджені дні та години проведення факультативних занять.

Окремо було проведено бесіди із класними керівниками обраних класів задля ознайомлення із особистостями класного колективу, індивідуальними особливостями учнів, деякими інформаціями про родини і проблеми, яки в них існують. Одразу дискутувалося питання залучення батьків до виховної роботи. Отримана інформація дала можливість зрозуміти, з якими проблемами нам попереджувало зустрітися.

Розуміючи, що від особистого ставлення людини до Бога залежить прийняття або неприйняття, дотримання чи не дотримання ним моральних норм, для нас було важливо, в першу чергу, погодити питання ставлення молодших підлітків і їх батьків до біблійних духовних законів. При першій зустрічі на батьківських зборах ми познайомили батьків із планами виховної роботи, із метою і змістом факультативу з християнської етики. Особливу увагу батьків ми звертали на засіб духовного виховання, а саме: тексти Біблії, біблійні моральні норми, виокремлюючи їх як найдосконаліші. Але зауважували, що прийняття цих норм буде залежати виняткoво від самих підлітків і їх родин. При цьому уточнювалося, що вивчення текстів Біблії носить лише просвітницький характер. Ми щільно знайомили батьків із змістом факультативу, попереджали про можливі зміни у світогляді підлітків і просили бути лояльними до нових уявлень і переконань підлітків. Ми зауважували, що підлітки будуть задавати складні питання духовного змісту і висловлювати своє розуміння, а дехто з підлітків може запропонувати батькам разом вивчати Біблію або відвідувати службу Божу. Ми надавали батькам допомогу у процесі духовного виховання підлітків у формі семінарів, співбесід, консультацій, радили як уникнути конфлікту з донькою чи сином, утриматись від конфронтації, передбачити непорозуміння. Отримавши згоду батьків на відвідування їх дітьми факультативу з християнської етики у вигляді письмової заяви на ім’я директора, ми почали експеримент.

Заняття факультативу проходили у кожному класі для бажаючих його відвідувати, один раз на тиждень, у позаурочний час. Кількість підлітків, що на початку відвідували факультатив, складала понад 80% від загальної кількості учнів у класі. До кінця року ця кількість постіно хиталася. Часом вона збільшувалася, але були поодинокі випадки, коли

підлітки залишали факультатив. Причиною тому були найчастіше релігійні погляди батьків, які вважали, що школа не може дати духовне виховання їх дітям, а довіряли його лише конфесійним недільним школам. Ми погоджуємося, що недільна школа є гарним засобом духовного виховання, але біля 95% дітей не відвідують їх, а тому факультатив з християнської етики – це чи не єдина можливість отримати духовне виховання поза родиною.

Зважаючи на те, що у багатьох родинах не відбувається виховання дітей на біблійних засадах, ми спостерігали велику зацікавленість підлітків змістом біблійних історій і моральних норм поведінки. Самим привабливим у сприйнятті біблійних норм поведінки для підлітків було те, що вони (норми) очікувалися від людини, а не нав'язувалися їй категорично. Тобто - ось норми, ось - наслідки їх виконання чи невиконання, але вільний вибір залишається за людиною. "Життя і смерть дав я перед вами, благословення та прокляття. Вибери життя , щоб жив ти і насіння твоє" (Повтор. закону 30:19).

Зважаючи на біблійні принципи виховання, ми також дотримувалися принципів ненав'язування власних переконань на заняттях факультативу, а були лише провідниками, консультантами, допомагали підліткам зробити власне відкриття.

Нашими принципами у духовному вихованні підлітків було наступне: повага до особистості дитини у поєднанні з вимогливістю до неї; врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини (людини); принцип гуманізму, опертий на любові до ближнього; принцип опори на позитивне в людині; принцип самовиховання та самовдосконалення; принцип єдності школи, сім'ї і громадськості у відповідальності за виховання підростаючого покоління; принцип систематичності і послідовності; принцип народності; принцип авторитету Слова Божого – Біблії, наставників, вчителів, батьків.

Спочатку заняття факультативу з християнської етики сприймалися вчителями і адміністрацією школи неоднозначно. Особливо скрутно сприймали нову технологію виховання ті, хто отримав освіту і більшу частину свого життя працював у радянській період. Як результат не сприйняття біблійних цінностей, дітям доносилась негативна оцінка змісту факультативу, що впливало на емоційний стан учнів і недовіру доцільності дотримання біблійних моральних норм у житті.

Для поліпшення становища ми мали індивідуальні бесіди з окремими вчителями, проводили семінари з вивчення засобів духовного виховання підлітків, спирались на досвід світової педагогічної практики виховання та науковий досвід педагогів минулого. Найбільш ефективним

і впливовим засобом зняття перешкод стало запрошення вчителів регулярно відвідувати заняття факультативу і брати безпосередню участь у практичній роботі. Ми переконалися в тому, що зміст факультативу змінював не тільки підлітків, але й вчителів. Такий засіб зняв упередженість і зробив багатьох вчителів прихильниками нового засобу духовного виховання. Це підтверджувалося тим, що вихованцям факультативу з християнської етики пропонували провести для молодших школярів різдвяні святкові вистави, показати ляльковий театр, де п'єса складалася із морально–повчальних оповідань, збудованих на біблійному сюжеті; запрошували брали участь у конкурсі малюнку на біблійну тематику, написанні міні–твору про першу зустріч із Біблією тощо.

Через певний час, після відвідування учнями факультативу, вчителі і батьки почали свідчити про позитивні зміни у стосунках учнів, про поліпшення загальної атмосфери у класному колективі, почастішали випадки вибачення, зізнання у неправоті, підвищилася самооцінка учнів, змінились на позитивні особистісні якості учнів. Все частіше спостерігались з боку підлітків прояви співпереживання, доброчинності, ввічливості, толерантності.

Головна увага на заняттях факультативу з християнської етики приділялась: відслідковуванню змісту поставленої проблеми на матеріалі біблійного тексту ; вивченню і осмисленню духовних цінностей, що представлено у цьому тексті; оцінюванню і співвідношенню визначених цінностей до власного життя; практикуванню і набуттю досвіду чинити морально, завдячуючи визначеним цінностям.

Методика заняття з християнської етики передбачала декілька етапів.

Перший етап, організаційний, починався із привітання та створення з учнями контакту позитивної спрямованості. Ми вважали, що створення теплої, довірливої атмосферу, в якій кожен учень відчував себе значимим, бажаним, любимим, допоможе учням бути відвертими і сміливо висловлювати свою думку. Атмосфера створювалася за допомогою гри, наприклад: "Посміхнися своєму товаришу по парті", "Скажи комплемент тому, з ким не порозумівся напередодні"; "Підкресли позитивні зміни у поведінці нового однокласника" тощо. На цьому етапі уроку відзначалися певні якості окремих учнів і позитиви у стосунках окремих учнів, а саме: проявів дружелюбства, уваги один до одного, ввічливого ставлення до оточуючих, участі у сумісній та благодійній діяльності; передавались вітання та побажання від дітей опікуємого інтернату, або згадувались результати сумісної благодійної діяльності.

Нами підкреслювались всі позитиви і зрушення у поведінці учнів та промовлялись очікування на нові досягнення. Наприклад: ”Ми очікуємо, що до наступної акції приєднаються всі те, хто утримався цього разу”. Після початкового етапу повідомлялась наступна тема уроку.

На другому етапі уроку відбувалося свідчення учнів про те, як вони практикували набуті знання, одержані на минулому занятті. Наша мета полягала у тому, щоб переконатися, як, власне, використовувалися одержані знання у житті підлітків, проаналізувати помилки і досягнення в застосовуванні набутих знань, підбадьорити тих, хто не досяг певного успіху. Перевірка відбувалася за допомогою різних творчих методів, як-то: бесіда, запитання-відповіді, ігри, складання характеристик, свідоцтва пережитого або спостережуваного, інсценівки тощо.

Третій етап - це момент зацікавлення підлітків визначеною проблемою, що була коротко сформульована у назві теми уроку. Мета полягала у визначенні рівня обізнаності учнів з даної проблеми та в пов’язуванні їх знань з новою інформацією. Як засіб зацікавлення, ми використовували наступне: повідомлення цікавого факту з історії чи життя підлітків; свідчення про певне явище; демонстрацію історичного предмету (монети, одяг, світильники, тощо); нагадування народної мудрості (приказки, звичаї, висловлювань видатних людей) чи постановку актуального питання, відповідь на яке учні повинні дати після розмірковування у кінці уроку. Після оволодінням увагою учнів, вчитель пропонує звернутися за вирішенням визначеної проблеми до біблійного тексту, як авторитетного джерела.

Четвертий етап уроку – знайомство із біблійним текстом або оповіданням, на базі якого відбувається вилучення певної духовної істини. Ми підбирали такий біблійний текст, де яскраво було представлено досліджувану істину й розповідали її як історію. Перш ніж почати розповідь, ми вважали за потрібне пояснити учням нові терміни і поняття, розтлумачити звичаї, обряди, правила, що траплялися у цій історії. Саму розповідь ми супроводжували унаочненнями, зокрема: ілюстрації, схеми, сценки на фланелографі, ляльки тощо. Але кульмінаційний момент історії ми пропонували прочитати учням безпосередньо із Біблії, підкреслюючи тим самим її авторитет. Перед зверненням до тексту ми попереджали про місце тексту, що вивчається, у Біблії, давали назву книги, главу та вірші. Така методика формувала певний інтерес учнів до Святого Письма і вчила вільно орієнтуватися у біблійному тексті.

Наступний етап – закріплення вивченого на уроці. Ми вважали за необхідне зрозуміти реакцію учнів на висвітлену проблему, тому

пропонували їм активно обговорювати почуте, дискутувати, висловлювати своє бачення, свою позицію, доходити певних висновків, виконуючи завдання репродуктивного характеру, а саме: зробити інсценівку біблійної історії, провести обговорення у формі дискусії, письмово відповісти на питання, закінчити речення, скласти оповідання – загадку, найти відповідності у ствердженнях, сформулювати питання, скласти таблицю причин та наслідків, відповісти на анкету.

Основна мета цього етапу – скерувати обговорення на питання співвідношення біблійних істин із життям й поведінкою сучасників, порівняння відчуттів та переживань біблійних персонажів та людей нашого часу, проводити паралелі між цінностями минулих часів та сьогоденням, підкреслювати усталеність та незмінність духовних законів у всі періоди існування людства. Тим самим підкреслюється мудрість Законодавця та відповідальність кожної людини перед Ним за виконання цих духовно-моральних законів. На цьому етапі уроку авторитетом істини виступає конкретний біблійний вірш, що підкреслює вилучений біблійний принцип. При цьому ми вважали за потрібне розтлумачити біблійний вірш, а потім пропонували записати його в зошит і запам'ятати, щоб керуватися ним у власному житті.

Наступний етап – практичне застосування біблійної істини у житті. Якщо біблійна істина чи духовний принцип сприймалися учнями, ми пропонували спроектувати його на власне життя. Завдання цього етапу носили творчий, продуктивний характер і передбачали: прийняти певне рішення; щось змінити в собі; зробити рішучий крок, дати пораду іншому на тлі власного відкриття. Прояви практичного застосування духовних істин у житті складалися із допомоги конкретній людині, зміні свого ставлення до обставин, примирення із певною особою, вибачення за проступок, прощення кривдника, тощо

Підведення підсумків уроку - етап узагальнення вивченого на уроці та оцінювання активності учнів у розв'язанні визначеної проблеми. Відсутність дванадцятибальної оціночної системи дозволяє учням вільно висловлювати свої думки і свою позицію, бути відвертими, щирими, навіть якщо ця позиція не сприймається іншими учнями.

Завдання додому. Методика уроків з християнської етики передбачала завдання тільки у наступному вигляді, а саме: переказати зміст уроку у своїй родині, керуватися вивченими істинами у власному житті, підготуватися до семінару або доповіді на визначену тему.

При розробці експериментального курсу було враховано, що знань про духовні цінності в учнів недостатньо. Потрібно навчити підлітків критично оцінювати і співвідносити стосунки, певні якості

особистостей, власні наміри і вчинки з найвищими духовними законами. Задля реалізації другої психолого–педагогічної умови: критичне осмислення цінностей християнської моралі відповідно власних вчинків і вчинків оточуючих стане складовою повсякденного життя, ми запропонували у змісті спецкурсу завдання, які допомагали учням зробити критичний аналіз вчинків біблійних персонажів, співвіднести їх із найвищими духовними законами, вчинками сучасників і спроектувати на свою особистість.

Для вирішення поставленої умови ми застосували декілька засобів, один із яких – це біблійний текст або біблійна історія, що демонструвала і пояснювала стосунки біблійних персонажів. Біблійні історії висвітлювали як приклад для сучасних підлітків, різні міжлюдські відносини та відносини між людьми та Богом, а саме: мотиви вчинків, конфлікти, вирішення конфліктів, досвід керуванням духовними законами. Біблійна історія чи уривок із Святого Письма підбиралася таким чином, щоб на зрозумілих міжлюдських стосунках акцентувати увагу саме на духовно-моральній оцінці подій, висвітлити духовні чи бездуховні вчинки та якості біблійних персонажів. Головну увагу у розгляді цих відносин ми зосередили на визначенні та врахуванні принципів і духовних законів, якими керувалися біблійні персонажі.

Після ознайомлення із біблійним прикладом стосунків чи подій підліткам пропонувалося дати оцінку представленим відносинам. Слід було спостерігати і аналізувати процес керуванням вищими духовними законами у стосунках біблійних персонажів. Більш конкретно повчальний процес складався із запитально-відповідних завдань, де підліткам пропонувалося проаналізувати запропоновану ситуацію за таким логічним планом:

- Хто були за станом біблійні персонажі?
- Що спонукало до виявлення стосунків, представлених у біблійній історії?
- Чим керувалися біблійні персонажі у своїх рішеннях чи вчинках? (Божими заповідями, власним розсудом, почуттями, мудрістю).
- Який духовний закон був застосований біблійними героями?
- Які наслідки мають людські відносини, коли вони не скеровані вищими духовними законами?
- Як можна використати досвід біблійних персонажів у власному житті?
- Від чого застерігає біблійна історія?

- Які якості слід виховувати в собі, щоб запобігти негативним вчинкам, стосункам, відносинам?

Особлива увага при обговоренні цих питань приділялась їх особистісній спрямованості, тобто тому, що підлітки можуть застосувати у власному житті, що можна змінити на краще.

Внаслідок введення запропонованого спецкурсу молодші підлітки мали отримати досить широке уявлення про духовно-моральне життя на зазначеному матеріалі, ознайомитися із духовними поняттями. Показниками нового рівня вихованості стали: знання про духовні закони; здатність до розуміння почуттів інших та співпереживання чужої біди; вміння адекватно передати свої почуття; моральні вчинки.

Таким чином, стає очевидним, що зміст духовного виховання молодших підлітків у загальноосвітній школі є відлунням найсуттєвіших вимірів буття людини і являє собою масив навчальної інформації з вилученням її виховної складової та алгоритмів різнорівневого (ієрархічного) ставлення до дійсності, що забезпечуючує самовизначення підлітків у житті на основі самопізнання, розвитку емоційно-ціннісної сфери як ядра особистості.

Єдність базового і додаткового факультативного компонентів у змісті освіти складає реальні передумови для здійснення духовно-морального виховання учнів загальноосвітньої школи, компенсує відсутність в нгавчальних програмах найвищих духовних цінностей, значущих для особистісного духовного становлення підлітків та сприяє самоактуалізації і самореалізації їх особистості.

Климишин І.

ПОТРЕБА В ШКІЛЬНОМУ МІНІ-КУРСІ “ДУМКИ ВЧЕНИХ ПРО ПЕРШООСНОВИ БУТТЯ”

Образно кажучи, звівшись на ноги і все більше усвідомлюючи себе, людина в той чи інший спосіб намагалася знайти відповідь на питання: „Яким є цей навколишній світ?" Бо надіялася, що тим самим їй вдасться збагнути інше, важливіше: „Хто вона, людина, на цій Землі, в чому її завдання і покликання?" З плином століть все більше ставало очевидним: на перше з цих питань відповідь має дати наука, на друге — релігія.

Однак при вивченні навіть, здавалося б, найбуденніших явищ і речей дослідник врешті-решт буває змушений заглибитися в проблему їх виникнення чи існування настільки, що неминуче зринає питання про першооснову буття. Інакше кажучи, він, учений, розширює горизонт свого дослідження аж до межі, де „земне" стикається з „небесним". І він хоч-не-хоч змушений прийняти одну з двох точок зору: визнати, що „світ виник з волі Творця і розвивається за встановленими Ним законами", або ж, що „світ існує сам собою одвічно і ніякого Творця немає" (щоправда, є й третя — позиція агностика: „я на це питання відповіді скласти не можу, можливо, ситуація проясниться років через 50 чи й 500").

Питання першооснов буття — ключове при формуванні світогляду. Питання „*Чи Всесвіт сам себе створив?*" є центральним моментом при формуванні світогляду особистості. Деформуйте стрижневий момент картини, й ціла картина деформується. Про рішучість впливу цього світоглядного питання на спосіб життя людини годі й казати. Досить лише згадати вважання зародку до певного віку не людиною, що забрало за останнє сторіччя набагато більше життів, ніж війни (темп абортів ~50 млн. на рік; причина абортів не лише, але значною мірою, в еволюціонізмі. Хоч і опосередковано).

Викладання еволюції є абсолютно прийнятним, коли поряд *повноцінно* викладається альтернативне (креаційне) тлумачення походження речей. Почувши різні варіанти, учень вибере більш обґрунтований, так що теорія еволюції полегшуватиме розпізнання справжньої ваги креаційних ідей. Еволюційні оповіді слугуватимуть для контрасту.

Але еволюціоністи наполягають на викладанні *винятково* теорії еволюції. Чому? За різних причин, однією з яких є намагання контролювати формування світогляду людей. Наполягання на вивченні учнями лише еволюції має на меті «вселити учням думку, що вони — всього лише тварини, які еволюціонували, не більш як випадковий перерозподіл матерії» (Сарфати Дж. *Несостоятельность теории эволюции*. — Симферополь, 2001. — С. 84.). До будь-якої спроби непогодитися з однобічністю викладання вони чіпляють ярлик „мракобісся" та намагаються віднайти якийсь зв'язок з релігією.

Хочеться відповісти, що проблема «Походження...» разом з „інтелектуальним" її вирішенням є фундаментальною світоглядною річчю, більш широкою, ніж конкретна специфічна система знань. Якщо Всесвіт існує вічно, або якщо він самозібрався з вакууму, то де тут місце для Бога? Якщо ж все постало не від випадку („прогресивних

флуктуацій”), то, значить, від проекту. А якщо на початку був проект, то ще раніше — Інтелект.

Поява науки. Серед багатьох галузей науки особливо виділяються дві — астрономія і біологія. Перша досліджує світ планет і зір, Всесвіт в цілому. Друга з’ясовує таємниці Всесвіту живих форм у всьому їх розмаїтті. І кожна у своїй царині не може не підійти до цих найважчих питань про першопричину буття.

Особливо „завинила" перед людьми астрономія. Адже, виходячи із своїх безпосередніх вражень, відчуттів, люди склали уявлення, за яким Земля нерухома і перебуває у центрі світобудови. Сонце ж, Місяць і п’ять відомих здавна планет рухаються навколо Землі. Що більше, було складено уявлення, нібито зорі прикріплені до певної кришталевої сфери, за якою розміщений емпірей (як думали давні греки — оселя богів). І відстань до згаданої кришталевої сфери нібито усього в півтора рази більша, ніж до Сатурна.

Такий світ був дуже затишним, зрозумілим кожному. Тут легко було уявити, що Творець поруч, завжди коло тебе. Залишався лише крок до того, щоб сказати: це лише я, це лише моя спільнота вірно розуміє ввесь Його задум про світ. І тому-то „в ім’я єдиної правильної віри" текли ріки крові єретиків, підіймалися до неба стовпи густого диму від вогнищ, на яких спалювали тисячі нещасних. В ім’я Боже творилося зло. То ж як не згадати слова французького вченого **Блеза Паскаля** (XVII ст.) „Люди ніколи не чинять зло так ретельно і радісно, як з релігійних переконань". Бо такою бувала помста тим, хто своїм „іновірством" посилював сумніви, розхитував часто ненадійну рівновагу духа „правовірного".

У свій час **Микола Коперник** (XVI ст.), „зупинивши Сонце і зрушивши Землю", не захитав „небесної тверді". Тому, зокрема, Католицька Церква сприйняла його модель світу відносно спокійно. Але Галілео Галілей своїми логічними розмірковуваннями і вдалими асоціаціями переконливо довів, що „з усієї сукупності зір, які бачимо, не знайдеться і двох, які були б на однаковій відстані від Землі". Внаслідок цього, образно кажучи, кришталева сфера розкришилася на друзки. Людина залишилася віч-на-віч з безкрайнім, холодним, байдужим і навіть ворожим Всесвітом, місце перебування Творця в якому стало неозначеним. Людину охопив переляк, вона відчула себе беззахисною і покинутою.

У цей саме час наставала епоха Просвітництва з її войовничим безбожництвом. Тоді то й було проголошено безліч безкомпромісних заяв типу: „Релігія заважає людям бачити, тому що вона під страхом вічної кари забороняє їм дивитися" (**Дені Дідро**), „Релігія є в повному зна-

ченні цього слова смертю розуму" (**Жозеф Лекіне**) та ін. „На одній шостій земної кулі" такі безбожницькі заяви впродовж майже всього XX ст. визначали форму і зміст суспільного життя. Ця тенденція в Україні, як виглядає, подекуди домінує і тепер.

Хибність думки про несумісність науки з релігією. Фактично при обговоренні проблеми „наука несумісна з релігією" все зводилося до трьох імен: „Коперник затримував публікацію своєї книги, бо боявся переслідування з боку Церкви", „Джордано Бруно спалено за пропаганду ідей Коперника", „Галілей постраждав за відстоювання правильності геліоцентричної моделі світу". Проте тут все було не так вже й просто.Але заради справедливості треба, однак, відзначити, що в 1616 році інквізиція визнала вчення про рух Землі „безглуздим, фальшивим з філософської точки зору і єретичним за формою, бо воно суперечить Святому Письму". Що книга Коперника тоді була „затримана до виправлення", а „Діалоги" Галілея було включено в „Індекс заборонених книг" й вилучено їх звідти лише у 1835 р. Але відзначимо й те, що в цьому акті суду над Галілеєм, оскільки це стосується астрономії, була особиста помилка суддів. Бо ж ніякого особливого послання папи або соборного рішення не лише в справі Галілея, а й взагалі щодо правильності чи помилковості системи Коперника з боку Церкви ніколи не було. Тому, як кажуть, рішення суддів не було обов'язковим для християнської совісті, бо ж питання про рух Землі чи її нерухомість — не богословське, а чисто наукове. І щодо цього як представники науки, так і представники Церкви були на рівні знань своєї епохи.

Напевне, акт засудження Галілея вразив тих, хто був його свідком. Проте історія науки не дає підстав стверджувати, нібито він залякав учених Європи. Бо ж ті, хто міг сказати і зробити щось нове в питанні законів світобудови, передовсім такі титани праці, як Кеплер і Ньютон, вчинили це без будь-яких вагань. І, як знаємо, ніхто їм у цьому не перешкодив (щоправда, жили й творили вони в протестантських країнах, але розмірковування на тему „що було б, якби..." недоречні).

На яких підставах вчені вважали і вважають за необхідне декларувати свою віру в Творця? Чому вони не бояться того, що їх буде віднесено до „попівських підспівувачів", до мракобісів і невігласів, які, мовляв, так і не усвідомили того, що „наука несумісна з релігією"?

Для цього є принаймні дві причини. Перша. Досліджуючи світ у всій його красі, вчений буквально не може не висловити своє захоплення тим і свою радість від споглядання цієї досконалості у складності. Вдумаймося хоча б в ось ці слова: „Дякую Тобі, Творче мій і Боже, за те, що дозволяєш мені дивуватися з Твоїх творінь і любити їх" **(Й.Кеплер),**

„Прогрес астрономії помножує в наших душах хвалу Богові" **(Г.Галілей).** А ще: „Я бачив слід Божий у його творінні, і що за сила скрізь, що за мудрість, що за невимовна досконалість!" **(К.Лінней)**, „Чим більше я вивчаю природу, тим більше зростає моє здивування й остовпіння перед ділами Творця" (**Луї Пастер).** Як це перегукується зі словами **апостола Павла:** „Бо Його невидиме.., власне його вічна сила й Божество, думанням про твори стає видиме" (Рим. 1: 20).

І друга. Набувши певного життєвого досвіду, вчений, золзуміло, усвідомлює те, що цей світ „у злі лежить" (1 Ів. 5:19), що далеко не кожна людина в ньому прагне „народитися згори" та підійматися „від звіра до неба" **(Василій Великий), щ**о багатьох роз'їдають і пригнічують сумніви і такій людині легко стати на злочинний шлях і загинути. Тож, усвідомлюючи роль релігії як надійного засобу виховання моральності, вчений намагається не підштовхувати отих „простих і недосвідчених, які мов діти", до втрати ними віри. Відтак — не помножувати зло в світі. Тим більше, що й сказано: „Хто спокусить одне з цих малих, що вірять, то краще б такому було, коли б жорно млинове на шию йому почепити, та й кинути в море!" (Мк 9: 42).

Так, секуляризований світ і в минулому і тепер ставився до віруючого вченого зі здивуванням і зневагою. Однак, знаючи собі ціну, вчений найменше хвилювався тим, назвуть чи ні його мракобісом або ж попівським підспівувачем (саме так одного разу влучно висловився **Альберт Ейнштейн**).

„Ми були жертвами спотвореної картини науки". На жаль, широка громадськість мало що знає, наскільки за останні сто років змінилися уявлення про те, що насправді може наука і що їй не під силу. Про це влучно сказано у книжці французького філософа **Жакліни Рюс** „Поступ сучасних ідей" (К., 1998): «З кінці XX ст. наука опинилася в полоні радикальної невизначеності, у стані подвійної непевності: по-перше, розпалися абсолютні основи, так дорогі вченим XIX ст., а по-друге, наука помчала до обрію знань, який безперервно віддаляється, і тій гонитві немає кінця». В іншому місці зауважено, що „минуле... більше не освітлює майбутнього, і людський дух змушений посуватися вперед у темряві". І ми бачимо „краєвид, завалений руїнами: це кінець переможного розуму з його урочистим походом абсолютів... Основи й усталені істини, на яких стояла наша наука, нині вибухнули й розлетілися на друзки..."

Нинішнє безсилля науки щодо з'ясування першооснов буття у свій спосіб визнав у 1986 р. видатний англійський математик **Джеймс Лайтхіл**. Він в офіційній заяві від імені своїх колег вибачився за те, що

„упродовж трьох століть освічену публіку вводили в оману апологією детермінізму, заснованого на системі Ньютона, тоді як можна вважати доведеним, принаймні з 1960 р., що цей детермінізм є помилковою позицією". Один з творців ***синергетики***, бельгійський фізик, лауреат Нобелівської премії **Ілля Пригожий** зазначив у статті „Природа, наука і нова раціональність" (Философия и жизнь. - 1991, ч.7. - С.32): „Ми були жертвами спотвореної картини науки"!

Конкретно астрономи у XX ст. виявили, що наша Галактика — лише одна зі ста мільярдів таких же зоряних систем, які вже тепер досяжні для вивчення, що цей світ галактик розширюється. За останні 20 років розроблено теорію ***інфляційного Всесвіту*** — уявлення, за яким вкрай велика кількість речовини, потрібної для подальшого формування цих галактик, спочатку є „прихованою" у фізичному вакуумі, пронизаному „творчим" силовим полем... Особливості ж розширення Всесвіту (виявлене прискорення руху найдальших галактик) можна пояснити проявом певної „темної енергії", концентрація якої відповідає масі 70%. Отже, ми живемо у світі, якого лише 1/200 частину здатні дослідити. Це як би встановити 200 свічок, з яких запалено одну, і здалека „досліджувати цю систему".

„Сліпо-глухоніма" природа не може створювати красу, не може творити й кодувати. Все ще залишаються без відповідей і найголовніші питання *біології.* Так, зокрема, невідомо, де зберігається і як реалізовується „архітектурний план" побудови організму як цілого та його окремих систем. Невідомим є принцип роботи „координаційного центру" клітини, який керує її спеціалізацією, тобто визначає — бути їй гемоглобіном чи кератином тощо. „Перебирання" усіх можливих варіантів, скажімо, „тексту спадковості" вимагає як надзвичайно великої кількості частинок (яка значно перевищує їхнє число в усьому спостережуваному Всесвіті), так і фантастично великих проміжків часу. Однак і „блочно-ієрархічне удосконалення" генетичного тексту не розв’язує проблему, як би цього не бажали деякі дослідники. Бо як „сліпо-глухоніма" природа не може створити красу, так вона не може творити й кодувати в молекулах ДНК дивовижно складну інформацію, завдяки самореалізації якої можливе як життя певного організму, так і його відтворення в наступних поколіннях.

У 1996 р. 60 провідних учених США, серед яких 24 лауреати Нобелівських премій з фізики, хімії й біології, опублікували книгу „***Космос, биос, теос: Размышления ученых о науке, Боге и происхождении вселенной, жизни и человека***", в якій виразно проголосили свою віру в Творця світу. На підставі сучасних наукових даних вони підкреслили, що

виявлена упорядкованість та узгодженість в будові людини і Всесвіту приводить вченого до віри в Творця.

Тож логічним є те, що в сучасному підручнику „Загальна біологія" для Х-ХІ класів **М.Є.Кучеренка та ін.** (К., Генеза, 2000) прямо зазначено, що „питання про суть життя не вирішене і донині", що „багато видатних вчених-біологів були глибоко віруючими" (в т.ч. Ч.Дарвін та І.Павлов), що „довести правильність абіогенезу не вдалося" (тобто виявити можливість зародження живого з неживого, де проміжною ланкою мали б бути структури типу „коацерватів Опаріна"). Вказано на безсилля палеонтології, тобто визнано відсутність „чернеток еволюції", які засвідчили б існування в минулому „побічних", „непридатних до виживання" форм життя, що мали б з'являтися внаслідок „випадкових мутацій".

Висновки.

На підставі досліджень природи, у вчених завжди були вагомі аргументи на користь ідеї Розумної Задуманості природи. Багато з них відчували обов'язок заявляти про свою віру вголос. Ось, чому видатні вчені декларували й декларують свою віру в Творця.

Учням **дуже не вистачає розширеної інформації про те, що думали видатні вчені про світоустрій**, дуже бракує розмови про першооснови буття. Тому шкільним програмам бракує факультативного міні-курсу з умовною назвою „*Думки вчених про першооснови буття*". У цьому курсі мусять повноцінно наводитися погляди не лише віруючих учених, але також атеїстів і агностиків. **Учень нехай сам зробить свій вибір, мавши повну картину**. В розробці такого курсу ми вже маємо певний наробок, видавши книжку „Вчені знаходять Бога" (Климишин І.А. *Вчені знаходять Бога*. — Івано-Франківськ, 2004).

Недавня О.

РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНА ПРОБЛЕМАТИКА У СВІТСЬКИХ ПРЕДМЕТАХ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ ЗА НОВОЮ ПРОГРАМОЮ

Проблема церковно-релігійної та духовної тематики в шкільних предметах, в навчальному процесі різних освітніх ланок не вичерпується питаннями введення чи невведення християнської етики, етики віри,

релігієзнавства чи теології. Відповідних усних та друкованих дискусій не бракує. Однак досі науковці та освітяни обходили такою ж прискіпливою увагою той факт, що, крім названих спеціальних предметів, в школах читалися й читаються інші гуманітарні дисципліни, де розглядаються питання віри, релігії, духовності – прямо чи опосередковано, у зв'язку з тими чи іншими історичними подіями чи у складі різних художніх творів, теж не нейтральних в плані формування світогляду та конфесійних упереджень чи уподобань.

Проаналізуємо найбільш показові відповідні предметні підручники за новою (12-річною) програмою, які запропоновані цього року для вивчення школярам-п'ятикласникам. Йтиметься про підручники з гуманітарних предметів, рекомендовані Міністерством освіти і науки України, окрім підручника з етики, аналіз якого наразі залишаємо в іншому дискусійному полі. Насамперед із задоволенням відзначимо, що нові підручники, безперечно, кращі за старі. Однак хотілося б, щоб це не було єдиною перевагою, як останнім часом можна часто чути повсюди щодо більш масштабних явищ у державі. Напевно, варто подякувати спеціалістам-предметникам, що швидко написали ці книжки та поспівчувати з приводу таких знайомих причин окремих недоліків цієї продукції. Проте, справедливості ради, мусимо зауважити, що старі "совдепівські" підручники були значно кращими принаймні в одному – у вельми своєрідній, але логіці викладу, в ідеологічній цілісності. Так, в тодішній історії виклад тематичних блоків з їх причинно-наслідковими зв'язками був послідовний, зрозумілий та взаємопов'язаний, зокрема й у згадках про релігію й Церкву. Останніх хоч і було зовсім небагато, але вони "лягали" в контекст історичних подій та не суперечили одна одній та іншій паралельній історичній інформації. Тій самій, радянській комуністично-атеїстично-проросійській ідеології був підпорядкований зміст й усіх інших підручників, взагалі - весь зміст освіти та вся спрямованість виховання.

Тепер, начебто, освіта має відповідати потребам розвитку незалежної держави України, яка давно проголосила курс на європейську інтеграцію. Цього року навіть перший урок першого вересня в усіх українських школах з 5-ого по 11-тий класи був присвячений темі "Україна – європейська держава", де школярам розповідали про природність та корисність для українців європейського вектору, оскільки Європа – це і є їх рідний дім.

Проаналізуємо, як співвідносяться ці цілком справедливі настанови зі змістом підручників, які пропонуються дітям.

Фундаментальними у формуванні відповідного світогляду юних громадян держави мали б бути насамперед підручники з історії. Натомість нові підручники базового курсу Вступу до історії України нагадують поспіхом перероблений старий текст, з якого вирізані певні фрагменти й куди додано новонаписані, причому написані почасти також тенденційно. Це стосується, зокрема, й викладу та коментарів релігійно-церковних подій (Див.: Мисан В. Вступ до історії України. Підручник для % класу. – К.,2005; Власов В., Данилевська О.Вступ до історії України. – К.,2005, а також «Мій Київ: історія, культура, географія. Підручник для 5 класу. – К.,2004).

Якщо легенда про прихід апостола Андрія виглядає нейтрально-прийнятно, то вже розповідь про хрещення України-Русі у 988 році викликає ряд зауважень. Як відомо кожному історику, існують чотири основних теорії походження християнства (християнської ієрархії) в Київській Русі, й жодна не містить незаперечних достатніх доказів. Однак, наприклад, в підручнику “Мій Київ” відповідний параграф так і називається: “Русь приймала християнство за візантійським зразком”. Аналогічно – однозначно й імперативно - в підручниках з історії України читаємо: “Саме з Візантії на нашу землю прийшло християнство” (таке твердження закріплюється емоційно піднесеним уривком художнього твору про подорож учасниці почту княгині Ольги до Царгорода). Опис хрещення України-Русі в літописі Нестора викладається без жодних роз’яснень щодо необхідності критичного підходу до його достовірності, до верифікації взагалі всіх джерел за допомогою порівняння їх з іншими. Натомість легенди постають як факти, що відкладаються у свідомості як стійкі установчі стереотипи на кшталт “двічі по два чотири”, й інакше бути не може. Йдеться в першу чергу про ті очевидні пізніші провізантійські редакторські правки, наприклад, у “виборі вір” князем Володимиром Великим. Цей літописний фрагмент переказується дуже скорочено, без уривку про розмову князя з іудеями, де міститься історичний нонсенс – визнання іудейських місіонерів, що їх земля віддана християнам. В 80-х роках IX століття іудеї так сказати не могли, оскільки лише в 1099 році хрестоносці взяли Єрусалим і відбили від турків Палестину, що, отже, викриває пізнішу, заангажовану фальшивку в літописі пера візантійського ставленика (“вибір вір”, який має переконувати нащадків в однозначному візантійському походженні ієрархії та християнства взагалі в Києві, а далі й у тому, що Русь-Україна витоково православна, незважаючи на розділення Христової церкви на католицьку та православну лише у 1054 році).

Надалі прямо й опосередковано продовжується ця завдана лінія: кияни піднімаються проти татар у 1239 році "за віру православную" (тоді як в оригіналах історичних документів віком до 14 століття пишеться лише "віра правовірна", а відредаговані з "правовірної" на "православну" пізніше переписувані джерела були за наказом митрополита Кіпріяна з Москви). Натомість "непроминального значення" коронація Галицько-Волинського князя Данила або згадується без уточнення, хто саме його коронував, або відразу знецінюється твердженнями, що Данила на це ледве вмовили, але це не спасло його від певної залежності від Орди.

Щоправда, треба віддати належне підручникам з історії України: терміни православ'я та католицизм з'являються в ньому вже у розповіді про релігійно-церковні події в українських землях у складі Литви та Польщі. Але – ось в такому контексті: "Католицька церква була чужою для українців… Тим часом поляки прагнули поширити вплив своєї церкви на приєднані українські землі. Для цього католицьке духівництво за підтримки деяких православних священиків вирішило об'єднати церкви. Року 1596 в місті Бересті відбулося об'єднання (унія) католицької та православної церков. Утворилася ще одна церква – греко-католицька…" (Власов В., Данилевська О. Вступ до історії України. – С. 78).

Принагідно відзначимо, що гарне починання в цьому ж підручнику – пропозиція вчитися досліджувати історичні джерела, часом подається лукаво, у кращих традиціях візантійського редакторського крутійства, тобто заангажованою напівправдою, умовчанням чи й просто брехливо. Наприклад, поруч щойно наведено історичного "перлу" вміщено дрібнесеньку фотографію Грамоти Берестейської унії, на печатках якої, звісно, не розібрати, що належали вони зовсім не "деяким священикам", а правним єпископам Київської Церкви, що мали й передали в УГКЦ далі єдину, яка залишилася, лінію канонічних єпископських свячень від часів хрещення України-Русі. Натомість після цього розділу подається не текст, хоча б скорочений, Берестейських артикулів, й не документи, які свідчать про спроби примирення православної та уніатської "Русі з Руссю", а безіменне оповідання від імені друкарів грека Никифора та його учня Федора про відвідини князя Костянтина Острозького в його Академії з відповідним – одностороннім – трактуванням подій.

Подальші скупі згадки підручників, дотичні церковно-релігійної проблематики української історії викладені більш-менш помірковано. В підручнику Власова та Данилевської навіть єдиним з церковних діячів оцінюється схвально з точки зору українських національних інтересів

митрополит греко-католицької церкви Андрей Шептицький (С.153). Останній, як меценат, згадується добрим словом також і в підручнику Мисана (С.134).

Нарешті, в історичних блоках про незалежну Україну з подіями минулорічних виборів включно (в іншому ці блоки хоч і лаконічні, але прийнятні), єдиною згадкою про релігійну тематику є в підручнику Власова та Данилевської коротенька довідка про Пересопницьке Євангеліє, на якому присягав Президент В. Ющенко, а в підручнику Мисана таких згадок взагалі немає! А варто було б хоча б в кількох реченнях розповісти про спільні заходи на підтримку Майдану більшості українських Церков. Напевно, цього не було зроблено, щоб не настроювати проти тієї Церкви, яка повела себе інакше, підтримавши Януковича. Це лише в попередній історії, крім достовірних фактів, можна повторювати деструктивні штампи переважно російсько-православного походження щодо католиків, а протестантів взагалі не помічати!

В підручнику "Мій Київ", в цілому досить вдалому, міститься чимало інформації про православні святині (не лише у блоці про духовність Київської Русі). Так, Володимирському Собору присвячений цілий розворот (С. 56-57) . Звісно, радує, що відповідні підрозділи подаються не у редакції УПЦ МП. Але дивує майже цілковите умовчання про діяльність інших конфесій. Добре, що є розповідь про засновану Петром Могилою Київську академію, але, знову ж таки, жодним словом не згадані католицькі та протестантські навчальні заклади. Показово, що єдина фотографія неправославного (греко-католицького) храму підписана "Церква св.Миколи на Аскольдовій Могилі". При цьому ілюструє вона розповідь про Крути, а не згадку про греко-католиків. Єдина інформація про останніх в аналізованому підручнику така: "Сагайдачний… був активним борцем проти нав'язуваної українському народові уніатської церкви".

А поруч, до речі, мабуть для ілюстрації "традиційної" української релігійності, докладно подається опис Д.Яворницького відходу козака до монастиря "спасатися": "Дуже часто козаки завершували своє життя в монастирях… Часом цей відхід у ченці справлявся урочисто, на виду у всіх і супроводжувався гомеричними веселощами та грандіозною пиятикою… Прощальник "сивоусий"… пив, їв і кидався танцювати навприсядки… по дорозі бешкетував (цікаво, як саме?), за всі збитки платив потерпілим золотом", а тоді вже зачинявся "спасатися" (Мій Київ. – С.43). Чи подумали автори підручника, а раптом школярам сподобається така модель релігійності: ціле життя "прожити на повну

катушку”, дозволяючи собі все що забажається, а потім на старість встигнути десь спастися?

Далі в розділах підручника, присвячених культурі, архітектурі, розвитку міста, нема більше ані слова, ані фотографії хоча б по одному з храмів неправославних конфесій, хоч серед ілюстрацій присутні явно другорядні споруди, які в художньому плані та за історичною та культурною цінністю поступаються таким спорудам, як костел Святого Миколая архітектора Владислава Городецького чи синагога Бродського.

Чи це результат роботи українсько-російської узгоджувальної комісії, яка піклувалася збереженням у підручниках духу братерства двох народів?

У виписаній таким чином українській історії важко прослідкувати логіку подій, зокрема й дотичних релігійно-церковної царини: спершу Візантія – ворог, з яким воюють, потім приймають звідти християнство, культурний злет після цього не супроводжується відповідним сталим державним розвитком, а навпаки, настають усобиці й починається занепад (і то ще до монголо-татарської навали). Далі церковне й культурне життя не надто розквітає за помірковано-кращих часів у князівстві Литовському, занепадає в Речі Посполитій під владою ворогів поляків-католиків та (про що написано значно стриманіше) – в Російській імперії. Потім боротьба українців за духовне відродження точиться на рідних землях під тією ж імперією та Австрійською (між тиском яких не пояснюється принципової різниці). Серед успіхів цієї боротьби в першому випадку (під Росією) фактично не згадуються якісь набутки на церковній ниві (ну, дійсно, просто особливо нема про що написати), а досягнення Греко-Католицької Церкви згадуються побіжно двома словами, причому абсолютно не пояснюється, чому саме ця Церква (раніше згадувана як польській витвір, нав’язувана киянам тощо) мала успіхи.

Й нарешті, в сучасній історії України, крім неконкретних згадок буквально у двох словах про духовне відродження, нема інформації про місце й роль у цьому відродженні Церков, про релігійно-церковне життя, жодним! словом не згадано про існування протестантів.

Таким чином, не надто зрозуміло, як кожні наступні події (в тому числі й пов’язані з релігійно-церковною й ширше - духовною проблематикою) випливають з попередніх, чому саме ряд сильних здобутків не стали наріжними каменями успішної розбудови нації й держави, на кому лежить відповідальність за внутрішні прорахунки та зовнішні поразки (невже завжди нам винні інші?), й нарешті – чому саме

краще нам буде серед європейців, що, чому і як саме єднає нас з ними духовно.

Конфесійно заангажована православна лінія послідовно проводиться (принаймні, практично присутня) і в інших нових підручниках. Наприклад, візьмемо чудовий (за оцінками спеціалістів) підручник з англійської мови, на обкладинці якого яскраво красуються помаранчеві гасла панорами минулорічного Майдану (серед них були, зокрема, за правду; на Майдані звучала і практично втілювалася міжконфесійна рівність). На сторінці підручника, присвяченій представленню держави Україна, знаходиться табличка основних її характеристик: територія, кількість населення, столиця, мова тощо. Навпроти рубрики "релігія" одиноко стоїть "Православна Церква" (Буренко В., Михайлик О. Dive into English. Підручник для 5 класу. – К., 2005. – С.9). Для порівняння, поруч в такому ж представленні Великобританії в рубриці релігії написано: протестантизм, католицизм.

Водночас, в підручниках трапляються "перли", акцентування яких дуже характерні для часів атеїстичного навчання й виховання. Якщо католиків та протестантів або згадують переважно як ворогів чи принаймні неприятелів (в минулому), або просто зовсім ігнорують (в сучасності), то православних висміюють. Але не в підручниках з історії, а з літератури: бо що ж можна закинути шановному письменникові, якій писав за мотивами народних оповідок! Та ще й про те, що дійсно, скажімо так, нерідко мало місце з батюшками… Так, з твору Василя Короліва-Старого "Потерчата" п'ятикласники довідаються про пригоди недолугого дяка Оверка, який напідпитку повертався з гостин на Храмове Свято та ледве не втопився у болоті, порятований добрим Домовиком та Потерчатами. На декількох сторінках докладно, реалістично і зі смаком зображується стан п'яненького священнослужителя, який, на думку Домовика, взагалі-то хороший, веселий, та вже жалкує про те, що пішов "на совєт нечестивих" (і це про учасників Храмового свята). "Особа духовна" представляється жалюгідно, посміховиськом, хоч і не без співчуття, а Домовик і Потерчата – кмітливішими, розважливішими й розумнішими за нього. Апогеєм розповіді є повернення врятованого "нечистою силою" героя додому: "Дяк увесь був вимазаний чорним глеєм, по всьому обличчю було розмазане багно, виглядав він, неначе мокра курка, а на самому носі налипла добра купа бруду, що висіла, мов кишка в індика". Дяка, який "добре знав, що нашкодив", зустрічає, вхопивши віника, дружина-дячиха такими словами: "Ах ти ж такий-сякий, забродо, п'янице! Ось я тобі покажу "раба Божого"! Побачимо, чи будеш ти й тепер "невредимий"! Після такої замальовки не надто втішає

кінцівка, де дяк розповідає дружині, що нечиста сила злякалася його щирих молитов, адже навряд чи це “**спасе** враження” дітлахів – врятує авторитет священнослужителя в їх очах (Мовчан Р. Українська література. Підручник для 5 класу. – К., 2005. – С. 63-69).

Чи думав хтось, що саме відкладеться у свідомості пересічних десятирічних школярів, лише меншість з котрих (й це переважно неправославні) відвідують ще й недільні школи, з подібних оповідок та паралельно пропонованої (на уроці історії) інформації про історичні цінності й заслуги Церкви (православної, бо якісь напрацювання інших майже й не згадується)? Невже “дяки Оверки” є “спадкоємцями та продовжувачами” справи творців святої Софії, перших вітчизняних бібліотек, інших культурних здобутків після запровадження християнства, завдяки яким “Київська Русь стала рівною іншим європейським країнам”? Чи будуть вчителі доводити (й чи доведуть, якщо раптом візьмуться) школярам, що перші – то видатні талановиті, а другі – то хоч і типові (адже характерні герої народних оповідань і казок), але вимушені “збитки”. А якщо вже якась допитлива дитина поцікавиться, чому, ким вимушені? – то, мабуть, доведеться пояснювати, що винні (як завжди) якісь вороги чи принаймні несприятливі обставини. І це ще питання, кого згадають діти, коли почують повчання священика очно (поза школою) чи заочно у якихось навчально-виховних фрагментах шкільних уроків: будуть “піонерами” в цьому асоціативному ряді згадані досить абстрактно творці національних християнських скарбів чи соковито виписаний дяк Оверко, над поневіряннями якого напевно що реготатиме весь клас.

Отже, з аналізу шкільних підручників за новою програмою складається враження, що їх матеріал, який стосується церковно-релігійної тематики, часто подається у старому “совдепівському”, православно-атеїстичному трактуванні.

Взагалі, доводиться констатувати, що згадки про релігії, Церкви, священнослужителів, віруючих тих чи інших конфесій переважно постають у шкільних підручниках неймовірною, уривчасто й нелогічно вкрапленою еклектикою. В цій ситуації запеклі дискусії щодо того, яку етику (загальнолюдську, християнську, віри чи ще якусь іншу) викладати в школі, й ширше - яку релігійну компоненту можна допускати у світську освіту, гадаються такими, що звужують проблему, а тому за означенням не здатні її вирішити. Лише продуманий комплексний підхід до відповідного актуальним потребам виховання нації змісту освіти, в якому не будуть обманювати себе й інших на предмет “стерильної незаідеологізованості” (по суті продовжуючи, поруч введення

національно-державницьких акцентів, відтворення старих шкідливих міфологем), може суттєво реформувати систему навчання й дати плідні для національно-державних інтересів наслідки.

Й доки ми не подолаємо, зокрема, в науковому та освітянському середовищі, деструктивного спадку неправди, напівправди й замовчувань щодо української історії, в тому числі її проблемних релігійно-церковних сторінок, доти в наших нащадків буде відтворюватися суперечливе сприйняття шляху власної нації серед сусідніх, а економічні, політичні й навіть культурні мотиви європейського вектору будуть підважуватися такими "духовними", що начебто вказують протилежний напрямок зв'язку.

Жалко-Титаренко В., Лісовський А., Рудий Б.

НЕОБХІДНІСТЬ ВНЕСЕННЯ РЕАЦІОНІСТИЧНИХ ІДЕЙ ДО ПІДРУЧНИКІВ

Який стосунок креаціонізму до релігії? Ані креаціонізм, ані еволюціонізм не має безпосереднього стосунку до релігії, слугуючи лише підгрунтям для підсилення чи послаблення позицій релігії. Розбудова релігії на цій підставці є зовсім окремою річчю. Тому не можна закидати прихильникам реформування підручників „намагання замаскованого запровадження релігії в свідомість учнів", бо тоді симетричне можна закидати прихильникам *не*реформування — „намагання замаскованого запровадження атеїзму в свідомість учнів".

Велика відповідальність за правильне висвітлення головного світоглядного питання. У школах ми розповідаємо дітям лише про успіхи сучасної науки та не розповідаємо про її помилки. Нам властиво дещо перебільшувати значення й можливості науки і замовчувати її обмеженість, замовчувати питання, на які вона не має відповідей. Це спричинює формування у дітей образу такої собі "тітоньки Науки" (з великої літери), яка усе знає, скрізь побувала (і в минулому, і в майбутньому) і на будь-яке питання (навіть про виникнення життя, походження Землі та Всесвіту) має 100%-во достовірну відповідь, з якою не погодиться хіба що упереджена або вузьколоба людина.

Якщо після закінчення школи людина вступить до університету, де вивчаються природничі науки, то незабаром вона зрозуміє, що

насправді все є не зовсім таким або зовсім не таким, як її навчали. Ця людина побачить, що не на всі питання наука спроможна відповісти сьогодні, та що є певні питання, на які вона в принципі неспроможна відповісти. А що буде, якщо вона (ця людина) не вступить до подібного університету?

Тому ми мусимо бути дуже обережними щодо навчальної програми, адже уявлення про **походження світу є центральним світоглядним питанням**. Мусимо стежити за тим, аби підручники адекватно відображали швидкий розвиток науки, й програма змінювалася відповідно до нових відкриттів і фактів. А. Гітлер якось сказав: “Дозвольте мені контролювати підручники, і я зможу контролювати країну...”. Те, якою Україна буде завтра, залежить від того, як ми виховаємо нове покоління сьогодні.

Пропонуючи увазі дітей лише одну з гіпотез (еволюційну), ми в такий спосіб **робимо за них вибір**, який повинні зробити вони самі.

Хиби сучасних підручників щодо проблеми походження. Виклад питання походження світу у теперішніх підручниках є вкрай однобічним. Грубо кажучи, червоною ниткою скрізь проведено думку, що люди колись були мавпами, мавпи — ящірками, ті — амебами, амеби — камінцями в океані, самі ж камінці виникли з водню, який, нарешті, виник з вакууму. Причому, ця думка подається не як *гіпотеза*, а як *наукові дані*, — а авторитет науки є беззаперечним. Таким чином, авторитет науки в питаннях Устрою світу використовується для виправдання *дискусійних ідей* у питаннях Походження цього устрою.

Отже, підручники містять хиби у питаннях, що стосуються питаннь походження і розвитку життя на Землі. Ці хиби можна розбити на дві групи: відверто неправдивого характеру та спекулятивно-необ’єктивного (однобічного) характеру. До першої групи, наприклад, відносяться: подача еволюційної концепції в якості *теорії* замість *гіпотези*; наведення різноманітних витворів *уяви* (а не *наукових* фактів) — зображень „первісного плазуна”, „первісного ссавця”, „первісного птаха”, динозавра в „напів-пір’ї”, „мавпо-людини”, „людського стада”, різноманітних „схем родоводу людини (Парапітек...)”; вивчення давно спростованих „законів” (*біогенетичний закон Геккеля*); згадування „зябер” у людських зародків; твердження на зразок „Латимерія існувала 300-400 млн. р. тому, мала легені, могла дихати атмосферним киснем” і т.і.

До другої групи відносяться, наприклад: „Пір’я... виникло з рогових лусочок... плазунів”, „Ласти перетворилися на кінцівки”, „Кінцівки цих тварин перетворилися на ласти”, „І такий апарат

[мовленнєвий] сформувався в процесі еволюції людини”, „Друга сигнальна система... створила можливість абстрактного мислення”, „Найдавніша людина дуже відрізнялась від сучасної і нагадувала мавп”, „Знадобилося мільйон років, аби людина навчилася...”, „Вік Землі становить 5 млрд. років”, „Океани називають колискою життя”, „Первинні живі організми виникли 3,5 млрд. р. тому”, концепція *Геохронологічної послідовності епох* , „Загальне підняття території відбулося в неогені. ...Подібна до сучасної природна зональність з’явилась наприкінці неогену”, „Ландшафти України формувалися протягом антропогенового періоду” „...Сотні млн. р. тому... закінчилася ера рептилій, а їх місце посіли птахи і ссавці”, „Сучасне своє положення Антарктида зайняла 65 млн. р. тому”.

Слід наголосити, що усі еволюційні ідеї (не лише вищенаведені сумнівні моменти), **подаються** без супровідних пояснень „Так вважають учені-еволюціоністи”, але **як єдине розумово прийнятне тлумачення**.

Слід розрізняти два види наук: науки про повторювані події і явища, які перевіряються *(природничі науки*), та науки про *не*повторювані поодинокі події минулого *(історичні науки*). Якщо для першого виду науки можна казати про правдивість/хибність якоїсь гіпотези, то для другого — лише про більшу/меншу обґрунтованість гіпотези.

Але в сучасних українських підручниках ці дві речі (види науки) часто не розрізняються. Візьмімо, приміром, підручник з біології. У його структурі дуже „витонченим” способом одне виявляється вплетеним в інше, так що, вивчаючи *устрій* організмів (який є безсумнівним), Ви непомітно засвоюєте й еволюційне *походження* цього устрою (**яке є дуже сумнівним**). Так позанаукові постулати, суб’єктивні інтерпретації *окремої* групи вчених — а саме, вчених-еволюціоністів — безпідставно прищеплюються *всім* учням.

В ідеалі, про давнє минуле в підручниках мусять міститися лише впевнено встановлені відомості. Гіпотези про появу живого й неживого світу до таких відомостей не відносяться. Тому потрібно подавати ці гіпотези **надзвичайно виважено й об’єктивно, бо Походження є ключовим світоглядним питанням**.

Величезна кількість видатних вчених відстоювала і відстоює ідею створеності світу якимсь надлюдським інтелектом. Серед них: Галілей, Коперник, Кеплер, Декарт, Ляйбніц, Бойль, Ньютон, Ейлер, Паскаль, Ломоносов, Вольта, Ампер, Ерстед, Берцеліус, Фарадей, Максвел, Ліней, Кельвін, Пастер, ле Шательє, Стено, Кюв’є, Вірхов, Мендель, Бекерель, Планк, Ейнштейн, Комптон тощо. — У підручниках чомусь не розповідається про них та про їхні висловлювання з цього приводу.

Напевно тому, що така інформація підірвала б віру учнів у насаджуване вульгарно-матеріалістичне вчення.

Цей погляд (вчення) на сутність та походження світу був започаткований Енгельсом, Марксом, Леніним, які базувались на давно застарілому рівні науки XIX століття („діалектичний матеріалізм”). Насправді ж діалектичність заперечує однобічність**,** тому не може бути ані діалектичного матеріалізму, ані діалектичного ідеалізму, а лише діалектичний підхід до розгляду світу. **Держава робить помилку, якщо стає на бік першого чи другого**.

Порівняння наукової сили креаційної та еволюційної гіпотез. У чому сутність креаційної гіпотези? — Креаційна гіпотеза (інша назва — *ідея Розумного задуму*) вирішує проблему походження живого й неживого світу в термінах створення якимсь Інтелектом. Зокрема, в ділянці походження живого світу ця гіпотеза виглядає так: усі існуючі (й вимерлі) організми походять від “основних типів” живих істот, які були створені надприродним способом. Створені види одразу ж були прекрасно організовані й наділені здатністю до певної варіабельності в рамках визначених границь [Юнкер Р., Шерер З. История происхождения и развития жизни. – СПб, 1997]. Відмінність між еволюційною та креаційною гіпотезами полягає у тому, що еволюціоністи *виключають* можливість надприродного, тоді як креаціоністи таку можливість *допускають*, і визнають, коли без цього пояснення стає абсурдним.

Важливо зазначити, що еволюційне вчення в ділянці походження живого світу спирається на три постулати, й два з них мусять прийматися **на віру** (*виникнення життя з неорганічної матерії* та *переростання багатьох невеличких змін в одну величезну зміну*), а третій носить **дискусійний характер** (*дуже великий вік Землі*). Створенність основних типів живих організмів — найбільш адекватне пояснення їхнього походження.

Якщо ж еволюційне вчення ґрунтується на досить сумнівних постулатах, й т.зв. докази (макро)еволюції можуть бути пояснені також і з позицій креаційної моделі, то тоді обидві моделі є **однаковою мірою** науковими чи ненауковими. Обидві мають право на існування як гіпотези походження й розвитку життя на Землі. Вибір між ними нехай кожен робить сам особисто, спираючись вже не на наукові, а на філософські і т.п. орієнтири.

Спроби реформування підручників. Нещодавно десятеро українських науковців, половина з яких має докторські ступені, звернулися до Міністра освіти України з проханням переглянути підручники щодо висвітлення проблеми походження світу (http://NT-

Creaz.nm.ru/zvern-fulltext.htm). Підготовкою підручників займається Міністерство освіти та академії наук України (насамперед, НАНУ та АПНУ), й абсолютну більшість в їхньому керівництві складають „матеріалісти доби комунізма”. Як свідчить відповідь з Міністерства освіти на зазначене звернення, вони є у питанні Походження „глухою стіною”. Неважко показати, що відповідь обходить головні моменти, порушені у зверненні, тобто є відповіддю **не по суті**, та показати неправдивість заяви „учнів вже знайомлять та передбачено вивчення різних гіпотез”. Під словами „учнів вже знайомлять” Міністерство освіти має на увазі три речення про креаціонізм у підручнику з біології, в останньому з яких, до того ж, міститься слово „догма”. Якби зараз викладався лише креаціонізм, а на еволюціонізм відводилися лише три речення + слово „догма”, то текст Міністерства годився б і до такої, оберненої ситуації. Виходило б, що усе гаразд, не зважаючи на те, в якому обсязі та вигляді що вивчається. **Працівники Міністерства переводять питання кардинальної ваги в площину гумору**.

На нашу думку, є два виходи з ситуації, що склалася зі структурою та змістом підручників. Перший: можна зробити предмет (насамперед, біології) винятково інформативним предметом, тобто, викладати його у вигляді лише „науки про устрій”, не висуваючи гіпотез про походження цього устрою. Другий: викладати „науку про устрій” + висувати гіпотези щодо походження цього устрою, — але вже у світлі **обох** гіпотез (еволюційної та креаційнной), надаючи можливість кожному учню **зробити свій вибір**. Факт мусить викладатися як факт, а гіпотеза — як гіпотеза. Якщо факти вкладаються в кілька гіпотез, то мусять наводитися всі вони, без замовчування чи навішування ярликів „догма”.

Ми готові представити у підручниках наукове обгрунтування ідеї Створення і показати, що наукові факти набагато ліпше вписуються в креаційну модель, аніж еволюційну. Давайте відмовимося від однобокого (виключно еволюційного) тлумачення Походження. Дозвольте нам мати **рівне представництво** з еволюційністами при укладанні підручників. Давайте виправимо помилки у підручниках і видалимо „факти”, які науковий світ вже давно спростував, та адекватно представимо альтернативні тлумачення цих самих фактів. Не приховуймо дискусійності деяких питань.

Ось, як міг би виглядати в загальних рисах підручник з біології: 1. Майже всю книжку відводимо під опис *устрою* організмів. 2) Наприкінці подаємо розділ, присвячений спробі пояснити *походження устрою* організмів. При цьому, перша половина його — в **еволюціоністичному** ключі, тобто, у вигляді гіпотетичної реконструкції подій за схемою „Одне

виростало з іншого, простішого”, а друга — в **креаціоністичному**, тобто, ті ж самі факти зовсім в іншому ракурсі: „У цьому простежується блискучий задум, і це не могло з’явитися саме собою, і отут тенденція є зворотною до самоускладнення”.

Подібним чином й усі інші підручники, в яких зачіпається проблема Походження, мусять містити принаймні **два, а не одне** гіпотетичне тлумачення походження життя, людини та Всесвіту. Зокрема, підручник з давньої історії людства та підручник з астрономії.

У підручнику з географії в еволюційній частині біля кожного твердження обов’язково мусить зазначатися міра надійності твердження та перелічуватися усі ті замовчувані („еволюційно неблагонадійні”) оцінки, які дають набагато менший вік планети Земля, геологічних структур та викопних предметів. Про „геологічну колону” мусить бути відверто сказано, що у пропонованому учням вигляді вона ніколи ніде не існувала, окрім як у голові, та, що 80-85% земного суходолу не містять бодай трьох (з понад десяти) геологічних періодів у правильній послідовності. Мусить вказуватися, що швидка *катастрофічна* модель походження геологічних „періодів” та покладів органічного палива значно краще описує факти.

Мусить згадуватися проблема колоподібності аргументації при визначенні віку: вік геологічного пласту оцінюють за каталогічним віком супутньої органічної скам’янілості, а вік скам’янілості — за еволюційно-каталогічним віком пласту, в якому ту знайдено, — в обох випадках майже ніколи не звертаючись до безпосереднього абсолютного датування. Біля оцінок віку „4,5 млрд. років” мусить зазначатися похибка „100-10000000%”, згадуватися проблема невідомості вихідних концентрацій ізотопів та хиткість інших положень методів, вказуватися, що іноді методи дають навіть „зворотний вік”. Мусять згадуватися дані найпоширенішого з радіометричних методів датування за вуглецем C^{14}, які в абсолютній своїй більшості свідчать про малий вік (< 7 тис. років) *органічних* предметів (метод взагалі не видає цифри більші від 50 тис. років). І взагалі мусить не замовчуватися, що з поміж понад 100 радіометричних методів, для публіки згадують лише ті, які спроможні дати „еволюційно потрібний” вік, і лише ту частину датувань за цими методами (а спектр значень у них широченний), яка є „серйозною”.

Як видно, цілісне бачення побудови „правильних” підручників, тобто таких, які не матимуть хиб попередників, є. Ми, прихильники ідеї Розумного задуму, **здатні без сторонньої допомоги розробити окремі підручники насамперед, з біології**. (Бо тут можна спертися на вже існуючі аналоги підручників за кордоном — у Німеччині, Росії, США

тощо.) Але хотілося б аби у реформуванні підручників були задіяні обидва ідейні табори — еволюціоністи та креаціоністи.

Максимальна об'єктивність і виваженість суджень і тлумачень у підручниках виведе нашу освіту на якісно новий рівень, зобразить перед молоддю реальний стан справ у науці й філософії, дозволить дітям визначити для себе проблемні теми, теми для роздумів. Нехай молоді люди сприймають питання Походження відкритим, нехай створюють дискусійні мінігрупи чи мініконференції для обговорення цього питання. Нехай обидва боки змагаються у більшій аргументованості своєї позиції. — Чи ж не це відповідає духові змін та свободи, яким повіяло у нашій країні?

Підсумки

Підручники потрібно змінювати. Наданням виключної переваги еволюційній парадигмі **порушуються 4 статті Конституції України**: гарантоване право кожній людині на вільний розвиток своєї особистості (ст. 18), на свободу думки і слова (ст. 29), на свободу совісті і релігії (ст. 30), на освіту (ст. 48). Людина повинна розвиватися вільно, маючи право на вибір при формуванні свого світогляду.

Конче потрібне **широке обговорення цього питання**, бо походження світу є центральним світоглядним питанням, і тут одне діло подавати гіпотези науки *з чітким зазначенням* слабкості цих гіпотез, а зовсім інше — *без такого зазначення* й з прихованою думкою, що це єдиний правильний напрям думок.

КОНЦЕПЦІЯ ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНИХ КУРСІВ ДУХОВНО-ЕТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ (ПРОЕКТ) (Підготовлено комісією Міносвіти під керівництвом І. Беха)

Процес відродження незалежної демократичної України з її прагненням увійти повноправним членом у світову цивілізацію передбачає всебічне втілення в суспільне та індивідуальне життя цивілізаційних основ життєустрою на основі гуманістичних принципів, цінностей та норм. На важливе значення філософії і методології освіти у формуванні свідомості молодого покоління не тільки на основі наукового осмислення дійсності та матеріальної реалізації відповідного світоставлення, але й на більш високому духовно-моральному рівні з

пріоритетом загальнолюдських цінностей наголошується у державній програмі “Назустріч людям”. В її завдання входить подолання не тільки соціально-економічної, але й духовно-моральної кризи, перетворення українського суспільства в розвинену цивілізовану націю.

І. Проблема духовно-моральної кризи українського суспільства

Стан духовної культури і моралі суспільства як в цілому світі, так і в Україні, викликає занепокоєння. Деградація усталених духовних цінностей внаслідок прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами виросли до масштабів глобальної соціальної проблеми. В Україні йде важкий і тривалий процес визрівання нового типу духовності. Він обтяжений міжконфесійними конфліктами, сплесками антидуховності. Ідеологічний вакуум, що утворився від витіснення попередніх ідеологічних цінностей, заповнюється сурогатами.

Відсутність міцних навичок конструктивного спілкування, загальних принципів розуміння сутності найпростіших соціальних процесів і явищ призводить до конфліктів, стресових ситуацій, неадекватної соціальної поведінки, і як кінцевий підсумок – “втеча від реальності” в алкоголізм, наркоманію, віртуальне комп’ютерне середовище.

За останні десятиліття зруйнувались традиційні для українців переконання в необхідності дбати про репутацію чесної людини, якій довіряють. З метою матеріального життєвого успіху як кінцевої мети пропагуюється далеко не гуманні засоби, а духовні чесноти стали втрачати свою дієвість. Це роз’єднало недовірою людей, сприяло загальній кризі моральності.

Сучасна психологія вважає джерелом мотивації вчинків людини, її поведінки, систему та ієрархію внутрішніх цінностей . У психічно здорової людини дана система має три рівні, на нижчому з яких – особисті та матеріальні цінності (власні потреби, розваги, задоволення, побут), на другому – культурні цінності (мистецтво, наука, загальнонародні надбання, правопорядок, самовираз), на третьому, вищому – духовні цінності (ідеали, смисло-ціннісні настанови, обов’язок перед суспільством).

Соціальні умови, що нав’язують меркантильність і цинізм, сприяють деформації системи цінностей у досить великої кількості населення України. На нижчий рівень опускаються любов, сім’я, культурні цінності, а на вищий виходять матеріальні цінності, власні потреби, розваги та задоволення.

Серйозну проблему складає інститут сучасної сім'ї. Діти і підлітки, які виростають у соціально і педагогічно некомпетентних батьків, відрізняються заниженою самооцінкою, страждають від самотності, часто стають жертвами агресивності, несприйняття ровесниками, що утруднює їх особистісний розвиток.

Хаотична інформація, часто заснована на нижчих інстинктах, створення віртуальної реальності засобами кіно, відео, комп'ютерних ігор заважають адаптації дітей до оточення без втрати власної гідності і адекватного сприйняття світу.

Загальноосвітня школа не дає дитині в повній мірі можливості системної поінформованості про її саму та зв'язки з оточуючими людьми, не вчить аналізувати свою поведінку і коригувати її у відповідності з моральними нормами, які встановило і виконує все прогресивне людство, діяти свідомо, відповідально і безпечно для себе і спільноти.

2. Стан викладання навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Освіта в Україні законодавчо є світською, громадянською. Вона забезпечує свободу совісті, гарантує вільне світоглядне самовизначення для кожної особистості, займає позицію, нейтральну як до релігій, так і до атеїзму. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" (ст.6) не допускає обмеження на включення результатів наукових досліджень до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії чи атеїзму.

Після 80-річної практично атеїстичної позиції української освіти відношення до сакрального світу в її філософії і змісті почало змінюватися. Стало ясно, що для цілісного світогляду сучасної людини необхідна орієнтація в релігійній сфері, знаходження в ній духовних цінностей культурно-виховного значення. Створено факультети релігієзнавства та богослов'я у вищих навчальних закладах. В педагогічних вищих навчальних закладах викладаються навчальні курси релігієзнавства, етики релігії.

В якості духовної основи виховання в загальноосвітніх навчальних закладах України експериментально випробовувалось декілька варіантів – Вальдорфська школа, школа Живої етики, космологічні духовні напрямки.

З 1992 року у школах Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини був уведений експериментальний навчальний предмет "Основи християнської моралі". Факультативний навчальний курс

“Християнська етика” з 1998 року в порядку експерименту викладають в загальноосвітніх школах Західного регіону України за програмою університету Острозька академія. Підготовку кадрів для цього курсу здійснюють обласні інститути післядипломної освіти педагогічних працівників.

Соціологічні дослідження, проведені в 2003-2005 роках у 13 навчальних закладах середньої освіти м.Запоріжжя в ході моніторингу за впровадженням курсу “Основи православної культури”, дали позитивні результати щодо відношення дітей та їх батьків до формування у дітей позитивних якостей і необхідності викладання курсу. Виявлено і недоліки у методиці викладання.

Протягом 2000-2005 років різноманітні програми з основ християнської етики і культури впроваджуються практично в усіх регіонах України завдяки ініціативі церков. Однак, через відсутність загальнодержавного концептуального підходу до вирішення проблеми духовно-морального виховання громадян України намітилися тенденції саме до релігійного змісту цих програм на противагу культурологічному, що передбачається світським характером освіти, вивчення “Біблії” як церковно-релігійного підгрунтя, а не пам'ятки культури, проведення обрядів, що законодавчо, як і релігійна освіта, дозволяється тільки в приміщеннях, що належать церкві.

Проблеми морального виховання обговорювались на науково-практичних конференціях, організованих МОН України: “Морально-етичне виховання школярів у системі громадянської освіти і виховання” (листопад 2001 року, м. Івано-Франківськ) та “Цінності християнської культури як фактор морально-етичного формування особистості” (жовтень 2002 року, м. Київ). Схваливши “Концептуальні засади формування духовної особистості на основі християнських моральних цінностей”, остання виробила конкретні і аргументовані рекомендації, щодо розвитку освіти, суспільної діяльності, роботи з батьками, організації та проведення культурних заходів.

З метою формування у дітей та молоді високоморальних якостей, патріотичної та громадянської свідомості, ціннісних орієнтирів на засадах традиційних національних цінностей українського народу створюються варіативні програми “Історія релігій”, Основи християнської етики і культури”, “Основи релігієзнавства”, курси морально-етичного змісту в позашкільній освіті.

Академія педагогічних наук України розробила методичні рекомендації “Формування духовної культури особистості на основі християнських моральних цінностей в освітніх закладах України” (2003

р.), за якими досягнення цієї мети покладається на позашкільні освітні заклади, клуби, бібліотеки, музеї, дитячі та юнацькі організації, об'єднання батьків.

1. Понятійний апарат, принципи побудови навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

XXI століття ООН назвало “Століттям людини”. Його початок відзначається посиленням прагнень людей в усьому світі створити більш справедливе суспільство. Формується нове ставлення людини до світу, до себе, усвідомлення необхідності гуманізації суспільного життя, посилення відповідальності людини за свої дії. Людина перетворюється на реального суб’єкта свого життя. В цьому сенсі перед освітою постає задача не лише інформаційного розвитку випускника навчального закладу, але й закладання соціальних та духовно-етичних засад його подальшого життєвого шляху.

Стратегія сучасної освіти України виходить з положень Конвенції ООН про права дитини, Декларації прав дитини (20.11.1959 р.), принципи 7 та 10 якої стверджують, що дитині “має надаватися освіта, яка сприяла б її загальному культурному розвиткові і завдяки якій вона могла б на основі рівності можливостей розвинути свої здібності і особисте мислення, а також усвідомлення моральної і соціальної відповідальності, і стати корисним членом суспільства”.

В західних країнах, де за законом церкві надають право здійснювати релігійне виховання та навчання у державних школах, іде злиття клерикальної та світської освіти. У Франції, Канаді, США державна школа відокремлена від релігії, і релігійна освіта функціонує лише в недільних школах та на позашкільних заходах.

Європейський вибір напрямку розвитку української нації має орієнтацію на розвиток вільної і морально відповідальної особистості. Для реалізації процесу такого формування необхідні навчальні програми загальнопедагогічного, громадянського, загальноосвітньо-культурологічно-виховного напряму. Вони мають навчати молоде покоління брати за основу своєї життєвої позиції і дій духовні моральні цінності, які є основою гуманістичних цінностей.

Сучасна освіта має грунтуватися на парадигмі “людина культури”, якій близькі історичні і культурні традиції, у якої сформовані культурні цінності, устремління до моральності, краси, вищих духовних засад.

В зв’язку з новизною для світської педагогіки і дискусійністю тем, які розглядаються в даній концепції, наводиться перелік понять, щодо

яких існує багато неоднозначних визначень, без претензії на універсальність.

Поняття **“*культура”*** поліаспектне, має різний зміст - як то:

- культура сучасної загальнолюдської цивілізації;
- культура релігій з конкретними відгалуженнями для кожного окремого культу ;
- культура як мистецьке поняття;
- культура поліетнічної нації, об’єднаної державою – національна;
- культура окремого етносу ;
- культура окремих спільнот та прошарків;
- індивідуальна культура як ступінь інтелектуальності, вихованості і соціальної адаптованості;
- культура життя людини XXI століття як міра її гуманізації, цивілізованості, відповідності загальнолюдським цінностям і нормам. Вона має включати моральні настанови з усіх цих різновидів культури.

Гуманізм - це відродження духовності, національної культури, абсолютної цінності життя людини, її блага, принципів справедливості та людяності як норми людських взаємин.

Гуманізація **–** визволення свідомості від догм тоталітарного, авторитарного мислення, ствердження системи гуманістичних цінностей.

Гуманістичні цінності – це соціальні можливості для кожної людини розвиватися як духовно-моральна особистість, маючи права на реалізацію своїх здібностей та самовдосконалення.

Духовність – це культурна спрямованість особистості – її життєві інтереси, переконання, погляди, ідеали, світогляд, ставлення до життя, до інших людей, до своїх обов’язків і до самого себе.У духовності інтегруються емоціональні та інтелектуальні можливості особистості, які виражаються у творчій діяльності, ціннісних орієнтаціях і моральних установках.

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Поняття духовності та моралі органічно переплітаються між собою. В людині вони стосуються мислення, почуттів, волі, що зумовлюють позицію та поведінку особистості.

Етика **–** це система норм моральної поведінки людей, їх обов’язків по відношенню до суспільства.

Особистість – суспільна істота, яка вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, здатна до свідомих соціальних дій; орієнтується у своїй життєдіяльності на прийняття суспільних цінностей.

Моральність – об'єктивована мораль, діяльність особистості, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, принципами.

В українській народній культурі дотичним до поняття "мораль" є поняття ***"совість"*** як внутрішня інстанція для перевірки власних намірів і вчинків. За допомогою совісті людина робить вибір між Добром і Злом.

Свобода совісті – право кожної людини вільно вибирати світський чи релігійний світогляд. Законодавство України забороняє нав'язування якихось обов'язкових переконань, релігії, так само як і розпалювання міжрелігійної ворожнечі й ненависті чи образу почуттів громадян. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається. Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер

Пріоритетом державної програми "Назустріч людям" є ***віра*** – поняття багатозначне, воно вміщує і віру в Бога, і віру людей в себе, в свої сили.

Віра як філософське поняття – це найважливіший феномен внутрішнього духовного світу людини, основою якого є безпосереднє сприйняття індивідуальною свідомістю тих чи інших норм і цінностей життя як безумовно істинних.

Віра є персоніфікованою щодо того, хто вірить, і того, кому довіряють. Вона є центральною світоглядною позицією і водночас психологічною установкою на прийняття тверджень, ідей, позицій і рішучість їх дотримуватись.

Віра зміцнює силу духу, надає рішучості, збільшує реальні можливості людини. Людина не може жити без віри. В решті решт, віра означає небажання особистості змиритися з існуючим станом речей, спонукає її змінювати світ.

Почуття ***довір'я*** до себе, до людей і до світу є наріжним каменем здорової особистості. Довір'я неможливе без ***чесності*** як основи суспільної моралі, принципового переконання в ній кожного члена суспільства.

Віра в об'єктивне існування вищих за людину сил і цінностей є основою ***релігії*** .

Сакральне – (від латинської sacrum – священне) те, що належить Богу. Тотожне вірі, надії і любові, його "органом" є людське серце.

Дух – філософське поняття, яке означає ідеальне, нетілесне начало на відміну від матеріального., легко проходить всюди і так само легко уходить за будь-яку межу; тому він здатен доходити до вершин світобудови(тобто бути досконалим), творить будь-яку граничну цілісність і привносить у кожне окреме наявне буття переживання сенсу

Церква, релігійна організація – добровільне об'єднання віруючих для проведення обрядовості релігійного культу. Церкві властива жорстко фіксована система віровчення і культу; ієрархічний принцип управління; поділ на клір – професійних служителів культу, і мирян – рядових віруючих.

Релігієзнавство – наука про суть, розвиток і поширення релігій, про духовний розвиток людства.

Толерантність – світоглядна нейтральність, попередження зіткнень і антагонізму на світоглядному підгрунті в демократичному суспільстві, де плюралізм світоглядів – необхідна умова діалогу і співробітництва вільних особистостей.

Християнство – найпоширеніша в Україні і в світі релігія, яка об'єктом віри має Іісуса Христа, боголюдину, моральні заповіді якого дві тисячі років є основою гуманістичного виховання і соціальної етики, від Різдва якого в наш час ведеться відлік років нової, християнської, ери. Історія його життя, Вознесіння і Воскресіння подається в Новому Завіті "Біблії", або Святого Письма, яку протягом тисячоліть вивчають в усіх країнах світу, черпаючи в ній основи педагогіки.

Душа – сукупність психічних і моральних якостей людини, що складають її внутрішній світ.

2. Мета, завдання та стратегії викладання навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Метою введення в загальноосвітні навчальні заклади навчальних курсів " Етика релігій", "Основи християнської етики", "Християнська етика" є ознайомлення дітей та молоді з історичним шляхом постійних пошуків людиною духовних цінностей. Найбільше уваги надається пізнанню духовно-етичних засад християнства.

Враховуючи, що духовні і світські навчальні заклади мають різну специфікацію змісту і мети освіти, статус і підпорядкування, необхідно мати на увазі, що навчальні курси "Основи християнської етики", "Християнська етика" не є комплексом відправ релігійного культу для воцерковлених віруючих, і тому не повинні мати відношення до конкретних християнських конфесій. Віра в даному контексті розглядається як особистісно орієнтована програма духовно-морального

виховання майбутніх громадян України на прикладі історичних духовних цінностей та традицій, пов'язаних з найбільш поширеною в Україні християнською етикою.

Навчальний курс "Етика віри" створено для вирішення проблеми здатності дітей та молоді включатися до соціального життя, адаптуватись у ньому, створювати позитивний тип відносин. Школярі засвоюватимуть соціальні, психологічні і духовно-моральні основи сучасного життя людини в їх зв'язку з розвитком духовно-етичної культури людських спільнот на протязі історії, яка збереглася шляхом передавання з покоління в покоління звичаїв, традицій, релігійних культів, священних текстів.

Метою і завданням навчального курсу "Етика віри" є виховання висококультурної людини, яка володіє знаннями про рушійні сили людської діяльності, досвідом етичних відносин, має позитивний духовно-моральний потенціал і життєтворчу компетенцію. Така особистість на прикладах справжньої духовності народів, що історично населяли територію України і склали її духовне ядро, має бути патріотом України з дієвою громадянською позицією.

Курс "Духовна культура сім'ї" як складова "Батьківської просвіти" має на меті компенсувати досить поширену педагогічну некомпетентність батьків, навчити їх на основі духовно-етичних засад створювати в сім'ї сприятливі умови для розвитку дитини як особистості.

3. Методологічні засади, підходи, принципи, критерії побудови навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Методологічною основою викладання навчальних курсів є державна орієнтація на виховання в українській школі всебічно і гармонійно розвинутих особистостей з патріотичною громадянською позицією, європейським світоглядом, соціально, етично, духовно та культурно підготовлених до активного творчого життя, самореалізації та виконання обов'язків. Цьому сприяє гуманістична модель освіти, доповнена Національною програмою виховання дітей та учнівської молоді в Україні.

Методологічним підгрунтям є системно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи до побудови змісту курсів духовно-етичного спрямування.

Діяльнісний **підхід має на увазі активне дійове засвоєння учнями тематики уроків з реальним формуванням власного**

свідомого ставлення до життя, високого рівня саморозвитку, моральної, соціальної і психологічної зрілості.

Особистісно орієнтований **підхід признає дитину як найвищу цінність, яка користується своїми громадянськими правами і свідомо приймає суспільні обов'язки. У педагогічному плані даний підхід передбачає розуміння, прийняття, визнання дитини як вільної і відповідальної особистості.**

Основними принципами викладання навчальних курсів духовно-етичного спрямування мають бути:

- ***принцип доступності*** знань, адаптація філософської, соціологічної, психологічної, релігійної інформації до змісту основних предметів і віку дитини чи підлітка;
- ***принцип національної спрямованості і патріотизму*** – формування у дітей та учнівської молоді гордості і відповідальності за свою державу і націю, шанування історії і культури українського народу;
- ***принцип гуманізації*** - відношення до підростаючої особистості як до вищої цінності, врахування її вікових та індивідуальних особливостей і потреб, стимулювання свідомого ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів на основі духовно-етичних засад;
- ***принцип наступності та практичної цілеспрямованості*** передбачає наступність у реалізації змісту і завдань навчальних курсів та орієнтацію на практичне втілення засвоєних духовно-етичних засад як мотивацій життєтворчої особистості;
- ***принцип інтегративності*** – поєднання теоретичних знань з різних галузей суспільних наук, психології, педагогіки, народознавства, релігієзнавства та синтез теоретичних і практичних знань в цілісну систему;
- ***принцип плюралізму*** уможливлює варіативність авторських програм з урахуванням вікових, регіональних, соціальних та релігійних особливостей дітей та їх сімей;
- ***принцип культуровідповідності*** – процес формування культури життя особистості шляхом творчого засвоєння учнями загальнокультурних надбань з історії людства, в тому числі з культури релігій;
- ***принцип особистісної орієнтації*** враховує неповторність психічних особливостей кожної дитини, потребує індивідуального підходу до освітнього процесу;

- ***принцип полікультурності*** передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов; формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до ідей, цінностей, відмінних від національних, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;
- ***принцип соціальної відповідності*** обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів навчальних курсів реальній соціальній ситуації, в якій передбачається формування у школярів готовності до розв'язання життєвих проблем;
- ***принцип превентивності*** означає надання знань для профілактики негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища;
- ***принцип життєвої смислотворчої самодіяльності*** передбачає процес становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який уміє приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;
- ***принцип свободи совісті*** обумовлює можливість вибору серед світських навчальних курсів такого, що більше відповідає світоглядним переконанням учнів та їх батьків.

Принципи взаємопов'язані між собою і складають систему побудови
навчальних курсів та методів їх викладання.

.

4. Суб'єкти спільної діяльності та цільові групи, які беруть участь у викладанні навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Суб'єктами спільної діяльності, які беруть участь у викладанні навчальних курсів духовно-етичного спрямування, є:

Департамент середньої та дошкільної освіти МОН України.

Спеціальна комісія з вироблення змісту навчальних курсів з етики віри та релігієзнавства.

Науково-методичний центр середньої освіти МОН України.

Управління (відділи) освіти і науки обласних (міських, районних, районних у місті) державних адміністрацій.

Органи місцевого самоврядування та самоорганізації населення, батьківська громада.

Науково-дослідні інститути АПН України та НАН України.

Навчальні заклади різних типів та рівнів акредитації.

Обласні інститути післядипломної освіти педагогічних працівників.

Позашкільні освітні заклади, дитячі та молодіжні громадські організації, благодійні фонди, соціальні служби для молоді.

Музеї, бібліотеки.

Церкви, релігійні організації.

Засоби масової інформації.

Основною метою суб'єктів спільної діяльності є консолідація і координація зусиль для вироблення спільної толерантної позиції щодо сучасного змісту програм і навчально-методичних матеріалів навчальних курсів, їх вікової приналежності, пошук шляхів законодавчо виважених методів донесення до учнів і студентів навчальних закладів світської освіти духовно-етичних засад світових і національних релігій як основи загальнолюдських цінностей без релігійної обмеженості світогляду і непримиримості, фанатизму, догматизму та консервативності.

У рамках Концепції доцільно виділяти такі цільові групи: учні загальноосвітніх та вихованці позашкільних навчальних закладів, учнівська та студентська молодь; вчителі, класні керівники, шкільні психологи, соціальні педагоги; викладачі усіх типів та рівнів акредитації; представники церков та релігійних організацій.

6. Зміст, форми і методи навчальних курсів.

Навчальні курси "Основи християнської етики", "Християнська етика" мають своїм змістом ознайомлення учнів початкової і старшої школи з основами християнства, його духовними та культурно-історичними цінностями, морально-етичними нормами життя християн.

Обов'язковою умовою викладання є шанобливе ставлення до релігійних вірувань будь-якої конфесії і розуміння різниці між світською поінформованістю щодо основ християнської етики і культовими відправами, які законодавчо є справою безпосередньо церков в їх приміщеннях. Курси викладаються за вибором і за згоди

батьків.

Основою змісту навчального курсу “Етика віри” для учнів основної школи є ознайомлення дитини з етико-психологічними, соціальними і філософсько-світоглядними категоріями, що утворюють взаємопов’язану систему підготовки до соціального життя. Другим етапом є свідоме формування світоглядного простору і власної позиції на основі духовно-етичних норм та ідеалів. Третім етапом є створення внутрішнього світу особистості, її свідомої життєтворчості, позитивного стилю життя. Ключовим є порівняння росту духовності особистості з еволюцією свідомості, культури і духовності людини в історичному плані. За основу беруться звичаї, вірування і релігії народів, що населяли територію України.

Зміст курсу поділено на чотири блоки:

- “Віра в людей”. Людина серед людей (для учнів 5 класу) - про положення людини в матеріальному оточуючому світі і засоби спілкування з ним; про поняття і категорії , що становлять суть людини; про структуру соціального оточення; про етику гуманних відносин в соціумі;
- “Віра в себе”. Людина – особистість (для учнів 6 класу) – про пізнання рис характеру і якостей людини, її взаємовідносин з іншими; про вироблення навичок самопізнання, самоконтролю; про формування власної поведінки ; про становлення особистості;
- “Віра в Бога”. Духовність людини (для учнів 7 класу) – про духовні пошуки людини протягом історії; про вірування та звичаї, що збереглися в традиціях українського народу; про духовно-етичні основи християнства;
- “Віра в життя”. Філософія життя (для учнів 8-9 класу) – про закони життя і смерті; про самовдосконалення особистості; про формування власного світогляду; про створення власної творчої позиції у філософії життя; про культуру життєтворчості.

Зміст курсу учні мають сприймати на рівні свідомості та самосвідомості, без будь-якого зовнішнього тиску.

Основою діяльнісної методики викладання курсів “Основи християнської етики”, “Християнська етика”, “Етика віри” є діалог. Особистісно орієнтована взаємодія, співпраця вчителя з учнями допоможуть кожному учню ставати більш впевненим і здатним

справлятися з труднощами, вірно оцінювати світ і вести себе більш відповідально.

Доброзичливе обговорення проблемних ситуацій, позитивних прикладів з літератури, Святого Письма, з життя сучасників, екскурсії до храмів, музеїв, перегляд кіно- та відеофільмів, репродукцій картин на біблійну тематику, прослуховування духовної музики, рольові ігри, дискусії, організація свят і виставок творчих доробків учнів – це далеко не повний перелік можливих форм застосування при викладанні навчальних курсів духовно-етичного спрямування. Учні можуть самостіно готувати реферати, працюючи з літературою з етнографії, історії, історії культури, археології, порівнюючи історичні і біблійні події з сучасністю.

Важливим є формування у батьківської громадскості позитивного сприйняття отриманих учнями знань, спільної організації з батьками святкових заходів і обговорень.

Надзвичайно важливою є постать учителя, який викладатиме курс духовно-етичного спрямування. Він має бути людиною з позитивним складом характеру, доброзичливим і щирим, уособлюючи, а не декларуючи загальнолюдські морально-етичні цінності .

Навчальний курс “Основи релігієзнавтва” розрахований на учнів старшої школи за вибором. Курс “Релігієзнавство” з більш поглибленим вивченням релігій може бути впроваджений у вищих навчальних закладах І-ІУ рівнів акредитації, так само як курс “Етика релігій” і можливі інші, і потребує вивчення рекомендованої літератури.

Курс “Духовна культура сім’ї”, що розрахований на викладання в системі “Батьківська просвіта”, передбачає своїм змістом духовно-етичні настанови для батьків, християнські та загальнолюдські цінності в їх ієрархії, інформацію з психології, педагогіки, соціології для вдосконалення життєтворчої компетентності батьків, їх соціальної адаптованості і вміння створити умови психологічного комфорту в сім’ї.

Управління та функції діяльності з впровадження навчальних курсів духовно етичного спрямування.

Управління діяльністю з впровадження курсів духовно-етичного спрямування здійснюється на основі нормативно-правової бази та за умови науково-методичного та кадрового забезпечення на рівні:

- управлінь (відділів, секторів) виховної роботи органів

державного управління, на які покладається контроль за діяльністю підвідомчих структур у частині виконання діючого законодавства України, відповідних Указів і Доручень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України;

- органів освіти у співпраці з органами місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення на всіх рівнях управління, на які покладається управління процесом навчання та контроль за змістом і методами викладання навчальних курсів;
- навчальних закладів різних типів та рівнів акредитації МОН України.

8. Система підготовки кадрів до здійснення процесу викладання курсів духовно-етичного спрямування.

В системі підготовки кадрів на першому етапі організації процесу викладання використовується потенціал філософських, богословських та релігієзнавчих факультетів вищих навчальних закладів.

Основною базою підготовки вчителів для викладання курсів духовно-етичного спрямування є система обласних інститутів післядипломної підготовки педагогічних працівників.

За умов створення відповідного навчально-методичного забезпечення можливою є самоосвіта вчителів, що взагалі сприятиме підвищенню їхнього загальнокультурного рівня.

Забезпечення умов та очікувані результати реалізації Концепції змісту навчальних курсів духовно-етичного спрямування.

Викладання курсів духовно-етичного спрямування здійснюється за умов:

- нормативно-правового забезпечення реалізації Концепції, що регулюється відповідними нормативними актами: законами України, указами та дорученнями Президента України, постановами Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, відповідними наказами Міністерства освіти та науки України, рішеннями органів місцевого самоврядування;
- розробки і впровадження навчальних програм з основ християнської етики, етики віри та релігієзнавства у

загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних, вищих навчальних закладах незалежно від їх форм власності і відомчого підпорядкування;

- забезпечення реалізації цих, а також варіативних авторських програм за допомогою високоякісних підручників, посібників, технічних засобів навчання й наочного дидактичного матеріалу;
- організації та науково-методичного забезпечення діяльності базових навчальних закладів з підготовки педагогічних кадрів для викладання навчальних курсів духовно-етичного спрямування;
- організації науково-теоретичного та практичного вивчення результатів викладання авчальних курсів духовно-етичного спрямування;
- активного використання засобів масової інформації для обговорення і розповсюдження новітніх теоретичних та практичних розробок, досвіду вчителів-новаторів та експериментаторів.

Очікуваним результатом реалізації Концепції є реальне підвищення духовно-морального рівня підростаючого молодого покоління на основі гуманістичних загальнолюдських цінностей, формування міцної системи мотивації, світоглядних позицій та культури життя у дітей, молоді та їх батьків, становлення української нації як суспільства духовно здорових особистостей з високим рівнем моральних якостей, творчих і відповідальних, ерудованих і гуманних, з високою культурою спілкування, активних громадян і патріотів держави Україна.

Авторський колектив проекту у складі:

Бех І.Д., директор Інституту проблем виховання АПН України, доктор психологічних наук, дійсний член АПН України; Завалевський Ю.І., директор Науково-методичного центру середньої освіти МОН України, кандидат педагогічних наук; Кириленко С.В., зав. відділу виховної роботи та захисту прав дітей НМЦ середньої освіти МОН України, кандидат педагогічних наук; Команєва О.О., зав. сектору захисту прав дітей НМЦ середньої освіти МОН України, кандидат геол.-мін. наук; Косарєва Н.І., перший заступник директора НМЦ середньої освіти МОН України

КОНЦЕПЦІЯ КУРСУ «ОСНОВИ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ» (проект)

Входженням України в новий період становлення всіх сфер соціального, економічного, політичного, духовного розвитку, коли відбувається відновлення державності, багатогранне відродження українського народу, активізується проблема національного, духовного та морально-етичного виховання учнівської молоді. Духовно – моральна криза українського суспільства потребує термінового повернення до духовних джерел. Україна, історично була християнською державою і повернення до християнських норм моралі та етики допоможе їй відродитися і зайняти відповідне місце серед європейських країн. Відродження християнської моралі може змінити суспільство і перш за все на це потребує молодь. Тому ми вбачаємо, як один з засобів духовного відродження нації, введення у загальноосвітніх школах України виховного факультативного курсу "Основи християнської етики". Цей предмет дасть можливість підліткам сформувати християнську систему цінностей, якою вони будуть керуватися упродовж всього життя.

Мета зазначеного курсу - повернення до духовних цінностей християнства, заснованих на Святому Письмі, як основи відродження справжнього духовного і морального виховання. Це визначається:

довірливим ставленням дитини до Бога і Його заповідей; здатністю лишатися сумлінним у швидкозмінному навколишньому світі; моральному ставленні до оточуючих людей і світу взагалі.

Відповідно до мети поставлено таке завдання:

формування характеру учнів, на принципах християнської моралі; збагачення досвіду чинити морально у будь-якій ситуації; готовність робити добро і протистояти злу; виховання людини, яка б прагнула до самовдосконалення та уподібнення до Образу Божого; виховання відповідальності учнів, які б знали, що за всі добрі та погані вчинки вони відповідальні перед Богом, людством та державою; формування розуміння, що кожна людина є унікальне і неповторне Творіння Боже, до якого слід ставитися з повагою і любов'ю.

Виховання милосердного ставлення до знедолених і готовності надати допомогу будь-якій людській особі.

При визначенні змісту курсу ми виходили з уявлення, що моральне вчення Святого Письма містить в собі найвищі духовно-моральні цінності, перевірені в науково-педагогічній практиці минулого (П.Песталоцці, Я.А. Коменський, К.Д. Ушинський,

М.І Павлов, В.В. Зеньківській, Г.Г. Ващенко, С.Ф. Русова та інші), які відповідають духовним потребам виховання сучасної людини. Курс не має за мету релігійне виховання, що належить виключно родині та недільній школі, а лише духовно – моральну просвіту, пропозицію вибрати для керування у житті саме моральні цінності християнства.

Цей курс є надконфесійним, тобто не торкатися догматики жодної з християнських конфесій але при цьому він ознайомлює учнів з Божими Заповідями та моральними принципами Святого Письма.

Зміст предмету "Основи християнської етики" має будуватися на моральному богослов'ї, тобто дати дітям уявлення про абсолютні духовно - моральні закони, на ґрунті яких слід формувати характер дітей, виховувати моральність, вчити будувати стосунки із оточуючими: батьками, друзями, вчителями, взагалі з усіма людськими істотами на принципах християнства.

Зміст курсу «Основи християнської етики». Зміст запропонованого курсу з одного боку має базуватися на відомих учням фактах з історії, культури, мистецтва та спиратися на їх власний досвід. З іншого боку, курс має збагачувати учнів новими знаннями, що базуються на моральному вченні Святого Письма, та навчити керуватися ним у власному житті.

5 клас

Загальна тема: ***Формування моральності і виховання характеру особистості на біблійних принципах.***

Назва розділів :

I. Джерела моральності,

II. Закони милосердя

III. Закони справедливості,

IV. Закони відповідальності;

V. Закони характеру;

VI. Шлях до духовної зрілості;

VII. Небезпечності у духовному житті.

До першого розділу "Джерела моральності" включені теми, які давали уявлення про Божі закони моральності, взірець морального життя Ісуса Христа, та ознайомили з "золотим" правилом морального закону. Учні мають зрозуміти, що в духовному світі так само як і в матеріальному, існують незмінні закони, якими керується усе Боже творіння.

До змісту розділу “Закони милосердя” включені теми: співстраждання, умовна та безумовна любов, турботливість, чуйність. Щоб побудити підлітків розмірковувати над сенсом страждань, включена тема: “Чому ми страждаємо?”

Відчуття справедливості особливо притаманне молодшому підлітковому вікові, тому є **розділ “Закони справедливості”,** що поглиблюється наступними темами: вміння прощати; великодушність; уміння ладнати з людьми; терпимість; прощати, не приховуючи образи.

Виховуючи у підлітків відповідальність за свої рішення і вчинки, до змісту першого року навчання введено **розділ “Закони відповідальності”,** що вміщував у собі наступні теми: вчитися володіти собою, дисциплінованість, ретельність, відповідальність за свої слова та вчинки.

Формуючи характер молодших підлітків, **до розділу “Закони характеру”** залучені наступні теми: самоповага, вірність переконанням, мудрість, почуття гумору.

Щодо ядра характеру або серцевини - це поняття зв'язане з розумінням мети і сенсу життя, стратегії життя. Визначення сенсу життя, як і розуміння категорії добра і зла, є духовною заклопотаністю і фіксує фундаментальну особливість людського існування. Тому у **розділі “Шлях до духовної зрілості”**, одними із важливих тем були: "У чому ти вбачаєш зміст свого життя?", "Для чого ми живемо ?" Це спонукали учнів замислитися над генеральною лінією життя, наголошуючи, що таємниця людського буття не в тім, щоб жити, а в тому для чого жити.

Ядро характеру має вирішальне значення в процесі духовного становлення особистості і чим воно виразніше і могутніше, тим більш стійким буде характер вихованця і навпаки, втрата змісту життя, відсутність далекоглядних цілей – достовірна ознака безхарактерності.

Окремим розділом у змісті першого року виділені теми, що стосуються небезпечностей у духовному житті, а саме: шкідливий вплив низькопробного змісту теле- та відео програм, преси та реклами; тоталітарних сект; байдужість та втрата надії.

6 клас

Філософські питання буття, формування світоглядних установок і загальнолюдських цінностей – складали зміст факультативу 6 класу.

Загальна тема: ***Становлення особистості на принципах***

християнської моралі.

Назва розділів:

I. Загальнолюдські цінності.

II. Світогляд – основа бачення життя.

III. Моральна самосвідомість людини.

IV. Моральні критерії спілкування у суспільстві.

V. Насущні проблеми буття.

VI. Духовний шлях.

Базуючись на знаннях першого року курсу з християнської етики, а саме: про духовні джерела, закони формування характеру та якості особистості, моральні стосунки з ближніми, оточуючим світом, суспільством, на другій рік пропонуються теми, що стосуються периферії характеру, тобто здібностей, світогляду, ціннісних орієнтацій.”, “Вчинок – першоелемент моральної діяльності”, “Діяльнісне ставлення до світу”.

До змісту другого року і навчання увійшов **розділ “Загальнолюдські цінності”**, де запропонували наступні теми: “ Чи існують моральні закони незалежно від нас?”, “ Моральні відчуття притаманні людині з моменту створення”, “Як ми дізнаємось про існування моральних законів?”

Дуже важливо, щоб учні, керуючись системою цінностей, могли погоджувати свій характер із власними інтересами й інтересами суспільства. Приклад такої гармонії складає традиційно - християнська система цінностей з її вимогою недоторканності моральних категорій, визнанні природної специфіки народів, національних цінностей і їх рівноправність, законів демократії, поваги до сімейних принципів життя і прав людини, а також охорони навколишнього середовища.

До такої системи християнських цінностей належать:

1. Десять заповідей Божих.
2. Дві основні християнські заповіді - любов до Бога і любов до ближнього.
3. Три основні християнські Божі чесноти - Віра, Надія, Любов.
4. Сім головних моральних доброчинностей (доброта, послух, працелюбство, чистота, щедрість, привітність, розсудливість).
5. Дари Святого Духа: премудрість, розум, порада, сила волі, знання, віра, Страх Божий (1 Кор.12:4).

6. Плоди Святого Духа: любов, радість, мир, довготерпіння, доброта, милосердя, віра, лагідність, утримання (Гал. 5:22) та інші.

Ці цінності або моральні норми, надані Богом людям, визначають яка поведінку з Його точки зору є вірною чи невірною. Можна коливатися в їх наданні, можна піддавати критиці і навіть заперечувати; можна дискутувати і намагатися змінити їх, але їх можна змінити або знищити тільки змінивши своє ставлення до Бога.

Через вищезазначене **розділ "Світогляд – основа бачення життя"**, включає наступні теми: "Християнський світогляд", "Представлення про Бога з позиції християнського світогляду", "Біблійний погляд на походження людини ", "Природа - Боже творіння ".

Повертаючись до формування характеру, слід зауважити що у комплекс характеру входить і інтелект, який складається із світоглядної і еврестичної функції. Світоглядна функція концентрує в собі досвід індивіда, насамперед інформаційний. Евристична функція припускає більш глибоке проникнення людини в дійсність і пов'язана з "відкриттям", із здогадуванням, коли "людина вирішує проблему, не маючи для цього інформативного рецепта", коли вона не знає як діяти, але ціною особистих зусиль виходить за межі своїх знань, умінь і навичок, "зчитує" рішення цієї проблеми з Абсолютного Розуму. Знання приходить не з інформаційного джерела, а Згори. Якщо діти практикують це з дитинства, то в дорослому віці вони здатні до відкриттів. Отже переноситься акцент із засвоєння інформації на розвиток компетенції учня, де звичайно відіграють роль уроджені інтелектуальні можливості. Проте як йти вірою, а не знаннями, учні довідаються у курсі християнської етики (перший рік навчання) з **розділу "Шлях до духовної зрілості"** у наступних темах: "Повернення в будинок Батька", "Безумовне прощення", "Знаходження нового життя", "Духовне зростання".

Слід зазначити також, що характер має свою спрямованість, тобто діє відповідно життєвим правилам: "Це можна, а це ні". Чим активніша в житті людина, тим їй потрібніша система цінностей. Для однієї людини ця система включає: матеріальне благополуччя, здоров'я, мир, славу; для іншої - це високі моральні якості: чесність, правдивість, гуманність, принциповість, віра. Ті, хто мають цінності другої категорії, можуть глибоко страждати, згадуючи, як вони когось несправедливо скривдили, або взагалі допустили аморальний вчинок. І

навпаки, вони почувають глибоке моральне задоволення, коли, ризикуючи собою, врятували від лиха свого товариша або відстояли честь Батьківщини. При цьому для такої людини головним є не те, що про неї скажуть інші, а те, що скаже власне сумління.

Маючи на увазі вищезазначене, в програму 6 класу є **розділ: "Моральна самосвідомість людини "**. До нього увійшли такі теми, як-то: "Честь і гідність людини" , "Совість - голос Божий в нас", "Каяття – наслідок усвідомлення неправоти", "Сором - відповідь на голос совісті ".

Свідомість власної гідності органічно зв'язано із самосвідомістю. Вона полягає в тому, що людина відрізняє себе, своє "я" від всього іншого. Зміст "Я" дуже складне. Це є свідомість власного тіла, власних щиросердечних переживань, свого минулого і сьогодення, узагалі, усе те, що безпосередньо оточує людину і що можна назвати "моє". В комплексі самосвідомості є дещо центральне, основне, з чим людина ототожнює себе і що для неї є саме близьке й найдорожче.

Якою системою цінностей і якими принципами керуються підлітки у особистому і суспільному житті залежить від нас, тому у розділі “Моральні критерії спілкування у суспільстві” вони знайомляться з наступними темами, а саме: толерантність, повага, співпереживання, милосердя, відчуття любові до ближнього.

Розуміння того, що кожна людина у своєму житті проходить певний духовний шлях, у змісті цього року навчання є відповідний розділ, до якого залучили теми: “Духовність. Що це?”, “Прийняття рішень”, “ Тверде слідування своїм переконанням”, “Служіння іншим – приклад щирої любові”, тощо. Крім зазначеного розділу доцільне скоординувати увагу підлітків на насущних проблемах буття і запропонували наступні теми: “Чому люди страждають”, “Життя –це дарунок чи необхідність? ”, “Сенс життя”.

Особлива увага при обговоренні зазначених розділів курсу приділялась їх особистісній спрямованості, формуванню внутрішнього світу молодших підлітків, вмінню вилучити з біблійного тексту духовно – моральні принципи (закони) і отримати навички керуватися ними у власному житті.

Слід зазначити, що матеріалом, на якому будувалася вся пізнавальна та виховна робота були: історичні факти, наукові досягнення, біблійні історії та біблійні образи, з їх ідеалами, устремліннями, а також ідентичні за проблематикою історії із сучасного життя.

В наслідок введення запропонованого курсу молодші підлітки мають отримати досить широке уявлення про духовно – моральне життя на зазначеному матеріалі, ознайомитися із духовними поняттями. Показниками нового рівня вихованості мають с стати:

- знання про духовні закони;
- здатність до розуміння почуттів інших та співпереживання чужої біді;
- уміння адекватно передати свої почуття;
- моральні вчинки.

Отже, загальним принципом побудови розробленого змісту факультативу було обрано принцип концентризму. Спільною у змісті факультативу, що викладався у 5, 6 класах є особистісна спрямованість до внутрішнього світу (до душі) підлітків.

Відмінність полягає у тому, що у змісті факультативу 5 класу закладено теоретичне ознайомлення молодших підлітків із моральними законами, викладеними у Біблії. Тобто існує співпоглядальний підхід, акцент зроблено на заохоченні підлітків зрозуміти себе, ознайомитися із джерелами духовності і шляхами її отримання.

Зміст факультативу 6 класу допоможе підліткам перенести біблійні моральні принципи на власне життя, отримати свій моральний досвід. Тобто відбудеться актуалізація набутих знань, накопичиться власний досвід через практикування моральних вчинків. Головний наголос робиться на етиці спілкування.

Таким чином, стає очевидним, що зміст духовного виховання молодших підлітків у загальноосвітній школі є відлунням самих суттєвих вимірів буття людини і являє собою масив учбової інформації з вилученням її виховної складової і алгоритмів різнорівневого (ієрархічного) ставлення до дійсності, забезпечуючого самовизначення підлітків у житті на основі самопізнання, розвитку емоційно – ціннісної сфери, як ядра особистості. Єдність базового і додаткового факультативного компонентів у змісті освіти складає реальні передумови для здійснення духовного виховання, компенсує відсутність в учбових програмах найвищих духовних цінностей, значущих для особистісного духовного становлення підлітків та сприяє самоактуалізації і самореалізації їх особистостей.

Додаток

Тематичний план 5 клас

«Формування моральності і виховання характеру особистості на біблійних принципах».

Темтика курсу	Кількість годин	
	Теоретичних	Практичних
Розділ 1. Джерела моральності. Урок №1. Мотиви наших вчинків ……... Урок №2.Пошук моральних орієнтирів …….. Урок №3. Біблія – джерело моральності ……. Урок №4. Ісус – взірець морального життя …… Урок №5. Золоте правило морального закону ……		
Розділ 2. Закони милосердя. Урок №6. Співстраждання – вміння співпереживати … Урок №7. Умовна і безумовна любов ……. Урок №8.Турбота – діяльність, спрямована на добробут інших ……. Урок №9. Чуйність – уміння відізватись на чужий біль. Урок №10.Чому ми страждаємо? ……		
Розділ 3. Закони справедливості. Урок №11. Уміння прощати ……. Урок №12. Великодушність…….. Урок №13. Уміння ладнати з людьми ……. Урок №14. Терпимість ……. Урок №15. Прощати, не приховуючи образ ……...		
Розділ 4. Закони відповідальності. Урок №16. Вчитися володіти собою ……... Урок №17. Дисциплінованість ……. Урок №18. Ретельність ……. Урок №19. Відповідальність за свої слова та діла ……..		

Розділ 5. Закони характеру. Урок №20. Самоповага ……. Урок №21. Вірність переконанням …….. Урок №22. Проникливість – уміння передбачати …….. Урок №23. Мудрість ……. Урок №24. Почуття гумору …….		
Розділ 6. Шлях до духовної зрілості. Урок №25. Повернення в дім Батька …… Урок №26. Безумовне прощення …….. Урок №27. Придбання нового життя ……... Урок №28. Духовне зростання …….		
Розділ 7. Небезпечності для морального життя. Урок №29. Вплив реклами, преси, телебачення ……. Урок №30. Байдужість ……. Урок №31. Ніколи не втрачати надії ……...		
Разом:	27	5

<u>Тематичний план 6 клас</u>

«Становлення особистості на принципах християнської моралі»

Тематика курсу	**Кількість годин**	
	Теоретичних	Практичних
Розділ 1. Загальнолюдські цінності. Урок №1. Моральні закони існують незалежно від нас . Урок №2. Моральні почуття притаманні людям з часу створення ……... Урок №3. Як ми дізнаємось про існування моральних законів? …….. Урок №4. Практична робота ……		

Розділ 2.Світогляд – основа бачення життя. Урок №5. Християнський світогляд …… Урок №6. Уявлення про Бога з позиції християнського світогляду …….. Урок №7. Біблійний погляд на походження людини …. Урок №8. Природа – Боже творіння …… Урок №9. Уявлення про суспільство ……... Урок №10. Практична робота ……..		
Розділ 3. Моральна самосвідомість людини. Урок №11. Честь гідність людини ……... Урок №12. Сумління …… Урок №13.Каяття …….. Урок №14.Уявлення про сором ……... Урок №15. Практична робота ……..		
Розділ 4. Моральні критерії спілкування у суспільстві. Урок №16. Толерантність…….. Урок №17.Повага …….. Урок №18.Співпереживання …… Урок №19. Милосердя …….. Урок № 20. Любов …… Урок № 21. Практична робота …….		
Розділ 5. Нагальні проблеми буття. Урок № 22.Чому ми страждаємо? ……... Урок № 23.Життя як дарунок …….. Урок № 24. Сенс життя …… Урок № 25. Практична робота …….		
Розділ 6. Духовний шлях. Урок №26. Духовність, що це? …… Урок№27. Прийняття рішень ……... Урок№28. На якому етапі духовного шляху ви знаходитесь? ……. Урок№29. Несхибне слідування своїм переконанням ... Урок №30. Практична робота ……..		
Разом:	**24**	**6**

Висновки–міркування по слідах міжнародної науково-практичної конференції «Релігійний компонент в світській освіті і вихованні»

Професор А.Колодний –
Голова Оргкомітету конференції

Доручення Президента України про забезпечення в навчальних закладах країни викладання факультативно курсу із невизначеним змістом «Етика віри» викликало ажіотаж як з боку представників конфесій, так і з боку освітян. Перші це чомусь сприйняли як узаконення викладання в школах «Християнської етики», хоч в Дорученні про неї не йде мова. Особливу притність тут виявили так звані традиційні Церкви, які в своїх устремліннях використати шанс за допомогою держави повернути до себе молодь прагнули зігнорувати наявність в країні не лише іудейського, мусульманського, рідновірського, орієнталістських віросповідань, а й прагнули навіть не помічати наявність в країні католиків і протестантів. Так, в Одесі московсько-православна Церква зібрала нібито від імені міської та обласної держадміністрацій директорів шкіл із вказівкою їм (від себе, зрозуміло) вже розпочати в школах вивчення християнської етики, а оскільки бракують підручники з курсу, то було рекомендовано вивчати «Основы православной культуры» за підручником московського автора А.Бородіної, де, зрозуміло, вже не йде мова про українську духовність, всіляко обстоюється «русский дух».

Навіть не читаючи підручники з курсу «Етика», який з цього навчального року як обов’язкова навчальна дисципліна вивчається в 5-6 класах, дехто з церковних діячів від необізнаності в природі і змісті різних світоглядних виявів духовності людини почав твердити, що він є атеїстичним. В народі кажуть: що сіре – то й вовк. Для таких атеїзмом є все, що лежить за сферою їх конфесійного світорозуміння, до того ж надто консервативного.

Звучали заклики без відповідного методичного і кадрового забезпечення ввести вже з 1 вересня повсемісно не то що «Християнську етику», а якусь «Християнську етику в українській культурі». Навіть у

приті дехто з церковних функціонерів розсилав зразки заяв для батьків з їх проханням записати їхню дитину на вивчення християнської етики вже з цього року. Тут певножевріла надія, що із-за відсутності належно підготовлених вчителів по-сліпому залучать до цього ще менше підготовленого їхнього священика. А оскільки Міністерство освіти не зреагувало на цю самозахисну й необачну настирливість і не виконувало самоініціативи цих діячів, а реалізовувало Доручення Президента, де говориться лише про утворення спеціальної комісії «для вивчення шляхів забезпечення кваліфікованого викладання курсу з питань етики віри та релігієзнавства» , то посипалися вже галасливі доноси на Міносвіти в листах до В. Ющенка, в газетних видруках. А між тим Президент давав своє Доручення не Церквам, бо ж вони відокремлені від Держави і, згідно Закону про свободу совісті, не мають права втручатися в роботу її органів. Він давав доручення державному міністерству, в дії якого втручатися церковним чиновникам – який би ранг у своїх релігійних спільнотах вони не займали (а їх у нас понад сотню і при цьому всі правово рівні) - зась. Тут доречно було б порадити таким діячам подивитися на те, як працюють декларовані ними тисячі недільних шкіл, чи мають вони свої навчальні програми і відповідні до вікових особливостей підручники, чи організовані в них спеціальні заняття для дітей вірних їх конфесії, чи готують вони свої кадри на рівні сучасно освіченої людини, а не просто обрядодіїв. То ж варто їм подивитися на навчальні плани своїх духовних шкіл і співвимірити їх із духовними потребами сучасної людини, а не людини рівня п’ятого-сьомого століть, коли діяли Отці Церкви і відбувалися відомі Вселенські Собори.

Та й не варто споживацьки дивитися на сучасну державну школу, яка, з їх хотіння, мала б забезпечити умови для релігійно-освітньої діяльності Церкви в її класах. Відомо, що це прямо заборонено українським законодавством, яке чітко фіксує світськість державної освіти. Але воно не виключає можливість організації Церквою релігійної освіти і просвіти, використовуючи для цього зокрема суботні чи недільні школи Можна було б для проведення занять цих шкіл попросити органи державної освіти надати можливість користуватися приміщеннями державних навчальних установ у вихідні для них дні. Але ні! Давай, державо, за свої кошти організуй дітей, забезпеч підручниками, класними кімнатами, а ми вже прийдемо на готове.

Поруч з цим чуємо по радіо і телебаченню, читаємо в пресі заяви релігійних діячів спільнот іудаїзму і ісламу, читаємо публікації в пресі представників протестантських конфесій, в яких вони справедливо зауважують на прагненні т.зв. традиційних Церков (так званих тому, що й

протестуючі релігійні течії в Україні сущі вже біля 2-х і більше століть) використати курс християнської етики, що видно із видрукуваних його програм, для своєї катехизаційної діяльності в школі, нехтуючи при цьому поліконфесійністю і різносвітоглядністю батьків.

Утворена на виконання Доручення Президента Міністерством освіти спеціальна комісія (а вона надто велика – біля 40 членів - і включає працівників державних установ, науки й освіти, представників конфесій) провела вже декілька своїх засідань. При цьому виявилися діаметрально відмінні підходи щодо виконання Доручення Президента. Проте останнє не дає підстав звинувачувати Гаранта Конституції в ігноруванні ним її 35 статті, але його наступні усні заяви (які, до речі, не мають обов'язкового установчого характеру) вже про християнську етику свідчать про його волюнтаризм, перевищення своїх прав. Якщо Президента чомусь не влаштовує якесь положення Конституції чи законів України (в даному випадку положення про відокремлення школи від Церкви і про світськість державної освіти), то він мав би, як то визгначено регламентом, подати до Верховної Ради відповідні письмові пропозиції з проханням відмінити певні статті цих правових документів або подати їх в іншій редакції. Цього, як бачимо, ще не було. Є лише вказівка ввести «Етику віри», а що то є – чи це світська, а чи ж релігійна дисципліна, то ще треба поміркувати. Бо ж ми знаємо, що віра є не тільки релігійна, а й нерелігійна, а якщо релігійна, то не лише християнська. Щоб не допустити в школу ту міжконфесійну і міжцерковну колотнечу, яку ми маємо в країні, то може варто було б ввести курс «Етика релігій», бо ж В.Ющенко, вносячи свою означену пропозицію, зауважив: «Мова йде про Бога, віру в тій чи іншій формі. Не ставиться за мету однобічне висвітлення цього питання. Слід при цьому враховувати спільні підходи всіх церков».

3-4 жовтня ц.р. в Інституті філософії НАНУ працювала науково-практична конференція «Релігійний компонент в світській освіті і вихованні». До її організації прилучилися Міністерство освіти і науки, Українська Асоціація релігієзнавців, Український педуніверситет ім. Драгоманова, Духовний центр «Благовіст», інші інституції. Були запрошені представники багатьох конфесій. Дехто із вискочок-функціонерів церков висловлював своє невдоволення тим, що, бачите, до організації конференції залечені якісь там «центри», «представництва» тощо. Питається, а чи хоч раз ця нібито «скривджена церковна інституція» дала свої кошти на проведення суспільно-значимих заходів? Жити треба не лише за принципом «дай», а й «на». Лише після цього ти матимеш право на якісь критичні судження і пропозиції.

У жвавому обговоренні проблем науково-практичної конференції брали участь науковці з НАН України і АПН, педагоги вищої і загальноосвітньої школи, представники церков і громадських організацій. Матеріали конференції, надіслані в Оргкомітет, як і було інформовано її учасників, ми видруковуємо у цій збірці під дещо загальною назвою «Мораль. Релігія. Освіта». Не стану переповідати тут зміст виголошених на форумі доповідей і повідомлень. Надіслані – ми подаємо. Засвідчу лише деякі міркування, що прозвучали на конференції:

- Впровадження в навчальний процес курсів морально-етичного циклу має відбуватися із врахуванням положень Конституції України і її законів про освіту й свободу совісті та релігійні організації щодо відокремлення школи від Церкви, про світськість державної освіти.
- Враховуючи положення ст. 6 Закону України про свободу совісті щодо права релігійних організацій «відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи», просити Міносвіти розглянути це актуальне для Церквів питання, дати дозвіл на створення ними таких своїх навчальних закладів за умови включення ними до своїх навчальних планів певного циклу обов’язкових дисциплін.
- Підтримати включення Міносвіти України до навчальних планів загальноосвітніх шкід на 5-6 році навчання обов’язкового для вивчення всіма дітьми курсу «Етика». Вважати недоцільним паралельне вивчення на цих роках навчання якихось інших факультативних курсів з етики, бо ж це призведе до поділу за світоглядним принципом дітей на «своїх-чужих», «більшину-меншину», «правовірних-єретиків» , а зрештою - до формування конфліктних ситуацій в дитячому середовищі.
- Вводити до навчальних планів шкіл на 7 чи 8 році навчання курс «Християнської етики» лише на факультативній основі за згодою батьків. Паралельно з цим запропонувати викладання альтернативного курсу з «Гуманістичної етики». Вивчення цих курсів організовувати так, щоб діти, які з тих чи інших мотивів не будуть відвідувати їх, були вільні від занять (перший або останній уроки).
- Враховуючи християнську поліконфесійність, вважати можливим на основі однієї підготовленої фахово і затвердженої Міністерством освіти і науки програми курсу

«Християнська етика» написання на конкурсній основі декількох підручників чи навчальних посібників.

- Школам не виявляти поспішність у впровадженні в навчальний процес предметів морально-етичного циклу до часу наявності спеціально підготовлених вчителів з цих курсів, їх методичного забезпечення. Пропонувалося підготовку викладачів з предметів морально-етичного циклу організувати в Київському педуніверситеті ім. Драгоманова, університетах Чернівців, Івано-Франківська, Полтави, Херсона, Одеси, Сімферополя, університету «Острозька Академія» та ін. Ні в якому разі не залучати до викладання у державних школах священиків, пасторів, проповідників, монахів тощо.
- Учасники конференції вважають протизаконною ту клерикалізацію навчального процесу, до якої вдалися ряд областей країни, нехтуючи при цьому факт наявності в школах дітей з різних християнських конфесій, різних віросповідань, дітей з сімей різних світоглядних орієнтацій.
- Вважати недопустимим, таким, що суперечить Закону про свободу совісті, втручання певних Церков, їх керівництва, а то й різних міжконфесійних об’єднань, у формування навчальних планів державних шкіл на основі обстоюваних ними мотивів канонічності, традиційності, більшості тощо.
- Порадити Церквам критично підійти до навчальних планів своїх духовних учбових установ, бо ж щоб їх випускник бодай хоч на рівні масової освіченості нинішніх віруючих міг розмовляти з ними, читати для них проповіді, то він мав би вивчити історію України, основи філософії, культурології, політології, правознавства тощо. Враховуючи запропоновану деякими Церквами необхідність давати в підручниках державних шкіл альтернативні погляди з того чи іншого питання – релігійні і матеріалістичні, рекомендувати і їм в своїх духовних учбових закладах реалізовувати в навчальному матеріалі з тих дисциплін, які вивчаються, цю їхню ж пропозицію, а то й ввести заодно до їх навчальних планів курс з вільнодумства і атеїзму.

Висловлювалися й інші думки і пропозиції. Всі вони в узагальненому вигляді Оргкомітетом конференції будуть передані у відповідні державні органи та установи.

Відтак духовна сфера життя є надто складною і делікатною. В неї не можна втручатися якимись сформованими на рівні буденного бачення вказівками чи дорученнями. Останні повинні базуватися на належній науковій основі і правовому забезпеченні. Згадаймо, як оцінила історія волюнтаризм Хрущова з кукурудзою чи поділами на село і місто. Не хотілося б, щоб подібне керівництво у нас повторилося у новому авторському виданні. Волюнтаризм межує з відчуттям своєї місійності, якогось історичного покликання. Проте для цього треба не тільки хотіти, а й бути Особистістю. А щоб нею бути, треба надто багато над собою працювати, вміти слухати інших і вчитися від них. Це стосується й зініційованого у сфері освіти і виховання.